

મારી આરાધના કરી છે, એથી તારાં પાપ ધોવાઈ ગયાં છે, હવે તું વરદાન મેળવવાને માટે અધિકારી બની ગયો છે. એટલા માટે હું તને વરદાન આપવા આવ્યો છું; કેમ કે ત્રણ હજાર વર્ષ બાધા-ખીધા વિના પ્રાણ ધારણ કરી રાખ્યા તેથી તું પુણ્ય કમાયો છે, એના ફળસ્વરૂપ તને સુખની પ્રાપ્તિ થવી જોઈએ.

સનત્કુમારજી કહે છે—હે મુને! આ સાંભળીને ભૂમિ પર ઘૂંટણ ટેકવીને પછી હાથ જોડીને થર થર કાંપતાં કાંપતાં તે ભગવાન ઉમાપતિને કહેવા લાગ્યો.

અંધકે કહ્યું—હે ભગવન! આપનો મહિમા જાણ્યા સિવાય મેં પહેલાં રણાંગણમાં હર્ષ અદ્ગદ વાણીથી આપને જે દીન, હીન અને નીચમાં નીચ કહ્યા છે અને મૂર્ખતાવશ લોકમાં જે જે નિંદિત કર્મ કર્યાં છે, હે પ્રભો! એ સર્વને આપ મનમાં સ્થાન ન આપશો અર્થાત્ ભૂલી જશો. હે મહાદેવ! હું અત્યંત હલકટ અને દુઃખી છું. મેં કામદોષવશ પાર્વતીના વિષયમાં પણ જે દૂષિત ભાવના કરી લીધી હતી, એને આપ क्षમા કરી દો. તમારે તો પોતાના કૃપણ, દુઃખી અને દીન ભક્ત પર સદાયે વિશેષ જ દયા કરવી જોઈએ. હું એ જ રીતે એક દીન ભક્ત છું અને આપને શરણે આવેલો છું. જુઓ, હું આપની સામે અંજલિબદ્ધ થઈને ઊભો છું; હવે તમારે મારી રક્ષા કરવી જોઈએ. એ જગજજનની પાર્વતી દેવી પણ મુજ પર પ્રસન્ન થઈ જાવ અને બધા ક્રોધને છોડીને મને કૃપાદષ્ટિથી જુએ. હે ચંદ્રશેખર! ક્યાં તો એમનો ભયંકર ક્રોધ અને ક્યાં હું તુચ્છ દૈત્ય? હે ચંદ્રમૌલિ! હું કોઈ પણ રીતે એ ક્રોધને સહન નહીં કરી શકું. હે શંભો!

ક્યાં તો પરમ ઉદાર આપ અને ક્યાં વૃદ્ધાવસ્થા, મૃત્યુ તથા કામ-ક્રોધ વગેરે દોષોને વશીભૂત હું? (અર્થાત્ મારી આપની સાથે શી તુલના થઈ શકે છે?) હે મહેશ્વર! આપના આ યુદ્ધકલા નિપુણ મહાબલી વીર પુત્ર મારી કૃપણતા પર વિચાર કરીને હવે ક્રોધને વશીભૂત ન થશો. તુષાર, હાર, ચંદ્રકિરણ, શંખ, કંદપુષ્પ અને ચંદ્રમા-શા વર્ણવાળા હે શિવ! હું આ પાર્વતીને ગુરુતાને ગૌરવવશ નિત્ય માતૃદષ્ટિ જોઉં! હું નિત્ય આપ બંનેનો ભક્ત બની રહું. દેવતાઓની સાથે થનારું મારું વેર દૂર થઈ જાઓ તથા હું શાંત ચિત્ત થઈને યોગ-ચિંતન કરતાં કરતાં ગણો સાથે નિવાસ કરું. હે મહેશાન! આપની કૃપાથી હું ઉત્પન્ન થયેલ આ વિરોધી દાનવભાવનું પુનઃ ક્યારેય સ્મરણ ન કરું, એ જ ઉત્તમ વરદાન મને પ્રદાન કરો.

સનત્કુમારજી કહે છે—હે મુનિસત્તમ! આટલી વાત કહીને તે દૈત્યરાજ માતા પાર્વતી તરફ જોઈને ત્રિનયન શંકરનું ધ્યાન કરતાં કરતાં મૌન થઈ ગયો. ત્યારે રુદ્રે એના તરફ કૃપાદષ્ટિથી જોયું. એમની દષ્ટિ પડતાં જ એને પોતાના પૂર્વવૃત્તાંત તથા અદ્ભુત જન્મનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. પછી તો માતા-પિતા (ઉમા-મહેશ્વર)ને પ્રજ્ઞામ કરીને તે કૃતકૃત્ય થઈ પૂર્વસ્મરણ થતાં જ એના મનોરથ પૂર્ણ થઈ ગયા. તે કૃતકૃત્ય થઈ ગયો. એ સમયે પાર્વતી તથા બુદ્ધિમાન શંકરે એનું મસ્તક સૂંઘ્યું અને વ્હાલ કર્યું. આ પ્રકારે અંધકે પ્રસન્ન થયેલ ચંદ્રશેખર પાસેથી બધા મનોરથ પ્રાપ્ત કરી લીધા. હે મુને! મહાદેવજીની કૃપાથી અંધકને જે રીતે પરમ સુખદ ગણાધ્યક્ષ-પદ પ્રાપ્ત થયું હતું તે સમગ્ર

VISIT...

LANZAROTE
Caliente.COM

શ્રીશિવપુરાણ સંસ્કૃત સ્તોત્રાવલોકન

પુરાતન વૃત્તાંત મેં તમને સંભળાવી દીધું અને પ્રદાન કરનારો છે. એનો પ્રયત્નપૂર્વક જપ કરવો મૃત્યુંજય-મંત્રનું પણ વર્ણન કરી દીધું. આ મંત્ર જોઈએ.

મૃત્યુવિનાશક અને સંપૂર્ણ કામનાઓનું ફળ

(અધ્યાય ૪૭ થી ૪૯)

*

શુકાચાર્યની ધોર તપસ્યા, શિવજીને પોતાનું ચિત્તરત્ન અર્પણ કરવું તથા અષ્ટમૂર્ત્યષ્ટક-સ્તોત્ર દ્વારા એમનું સ્તવન કરવું, શિવજીનું પ્રસન્ન થવું અને એમને મૃતસંજીવની વિદ્યા તથા અન્યાન્ય વરદાન આપવાં

સનત્કુમારજી કહે છે—હે વ્યાસજી! મુનિવર શુકાચાર્યને શિવ પાસેથી મૃત્યુંજય નામક મૃત્યુનું પ્રશમન કરનારી પરા વિદ્યા કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ હતી, હવે એનું હું વર્ણન કરું છું. સાંભળો. પૂર્વકાળની વાત છે એ ભૃગુનંદનને વારાણસીપુરીમાં જઈને પ્રભાવશાળી વિશ્વનાથનું ધ્યાન કરતાં બહુ સમય સુધી તપ કર્યું હતું. હે વેદવ્યાસજી! એ સમયે એમણે ત્યાં જ એક શિવલિંગની સ્થાપના કરી. એની સામે એક પરમ રમણીય કૂપ તૈયાર કરાવ્યો. પછી પ્રયત્નપૂર્વક એ દેવેશ્વરને એકલાખવાર પડિયા ભર પંચામૃત તથા ઘણાંબધાં સુગન્ધિત દ્રવ્યોથી સ્નાન કરાવ્યું. પછી એક હજારવાર પરમ પ્રીતિપૂર્વક ચંદન, યક્ષ-કર્દમ* અને સુગન્ધિત ઉળટનનો એ લિંગ પર અનુલેપ કર્યો. તત્પશ્ચાત્ સાવધાની સાથે પરમ પ્રેમપૂર્વક રાજચંપક (અમલતાસ), ધતૂર, કરેણ, કમલ, માલતી, કર્ણિકાર, કદંબ, મૌલસિરી, ઉત્પલ, મલ્લિકા (ચમેલી), શતપુત્રી, સિન્ધુવાર, ઢાક, બંધૂક પુષ્પ (ગુલદુપહરી), પુંનાગ, નાગકેસર, કેસર,

નવમલ્લિક (વેલમોગરો), ચિબિલિક (રક્તદબા), કુન્દ (માઘપુષ્પ), મુયુકુન્દ (મોતિયો), મન્દાર, બિલ્વપત્ર, ગૂમા, મરુવૃક્ષ (મરુઆ), વૃક (ધૂપ), ગંઠિવન, દૌના, અત્યંત સુંદર આંબાનાં પાન, તુલસી, દેવજવાસો, બૃહ-ત્પત્રી, કુશાંકુ, નન્દાવર્ત (નાંદરૂખ), અગસ્ત્ય, સાલ, દેવદારુ, કચનાર, કુરબક (ગુલખેરો), દુર્વાકુર, કુરંટક (કરસૈલા) — આમાંથી પ્રત્યેકનાં પુષ્પો અને અન્ય પલ્લવોથી તથા વિવિધ પ્રકારનાં રમણીય પાનાં-પત્તાં અને સુંદર કમળોથી શંકરજીની વિધિવત્ અર્ચના કરી. એમને ઘણાંબધા ઉપહાર સમર્પિત કર્યા. તથા શિવલિંગની આગળ નૃત્ય કરતાં કરતાં શિવ-સહસ્રનામ અને અન્યાન્ય સ્તોત્રોનું ગાન કરીને શંકરજીનું સ્તવન કર્યું. આ રીતે શુકાચાર્ય પાંચ હજાર વર્ષ સુધી વિવિધ-પ્રકારનાં વિધિ-વિધાનોથી મહેશ્વરનું પૂજન કરતા રહ્યા; પરંતુ જ્યારે એમને થોડુંય વરદાન આપવા તૈયાર ન થયેલા જોયા ત્યારે એમણે એક બીજા અત્યંત દુઃસ્સહ અને ધોર નિયમનો આશ્રય લીધો. એ સમયે શુકે ઇન્દ્રિયોસહિત મનના અત્યંત ચંચળતારૂપી મહાન

* એક પ્રકારનો અંગલેપ, જે કપૂર, અજુરુ, કસ્તૂરી અને કંકોલને એકઠા કરીને બનાવી શકાય છે.

દોષને વારંવાર ભાવનારૂપી જલથી પ્રક્ષાલિત કર્યો. આ રીતે ચિત્તરત્નને નિર્મલ કરીને એને પિનાકધારી શિવને અર્પણ કરી દીધું અને સ્વયં ધૂમકણનું પાન કરતાં કરતાં તપ કરવા લાગ્યા. આ પ્રકારે એમનાં એક હજાર વર્ષ બીજાં વીતી ગયાં. ત્યારે ભૃગુનંદન શુકને આ દૃઢચિત્તવૃત્તિથી ઘોર તપ કરતા જોઈને મહેશ્વર એમના ઉપર પ્રસન્ન થઈ ગયા. પછી તો દક્ષ-કન્યા પાર્વતીના સ્વામી સાક્ષાત્ વિરૂપાક્ષ શંકર, જેમના શરીરની કાંતિ હજારો સૂર્યોથી વધારે હતી, તે લિંગથી નીકળીને શુકને કહેવા લાગ્યા.

મહેશ્વરે કહ્યું—હે મહાભાગ ભૃગુનંદન!
તમે તો તપસ્યાની નિધિ (ખજાનો) છો. હે
મહામુને! હું તમારા આ અવિચ્છિન્ન તપથી
વિશેષ પ્રસન્ન છું. હે ભાર્ગવ! તમે તમારા બધાં
જ મનોવાંછિત વરદાનો માગી લો. હું પ્રીતિપૂર્વક
તમારા બધા જ મનોરથો પૂર્ણ કરી દઈશ. તમારે
માટે કશુંય અદેય નથી. તમે માગો તે મળી
જશે.

સનત્કુમારજી કહે છે—હે મુને! શંભુનાં
આ પરમ સુખદાયક અને ઉત્કૃષ્ટ વચનને
સાંભળીને શુક પ્રસન્ન થઈ ગયા, જાણે આનંદ
સમુદ્રમાં નિમગ્ન થઈ ગયા. એ કમલનયન
દ્વિજવર શુકનું શરીર પરમાનંદજનિત રોમાંચને
કરણે પુલકાયમાન થઈ ગયું. ત્યારે એમણે
હર્ષપૂર્વક શંભુનાં ચરણોમાં પ્રણામ કર્યા. એ
સમયે એમનાં નેત્રો હર્ષથી ખિલી ઊઠ્યાં. પછી
તે મસ્તક પાસે અંજલિ રાખીને પ્રણામ કરતાં,

જયજયકાર કરતાં કરતાં અષ્ટમૂર્તિ* વરદાયક
શિવની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

ભાર્ગવે કહ્યું—હે સૂર્યસ્વરૂપ ભગવન્! આપ ત્રિલોકીનું હિત કરવા માટે આકાશમાં પ્રકાશિત થાઓ છો અને પોતાનાં કિરણોથી સમસ્ત અંધકારને અભિભૂત કરીને રાતે વિચરણ કરનારા અસુરોના મનોરથ નષ્ટ કરી દે છે. હે જગદીશ્વર! આપને નમસ્કાર હો. હે ધોર અંધકાર માટે ચંદ્રસ્વરૂપ શંકર! આપ અમૃતના પ્રવાહથી પરિપૂર્ણ તથા જગતનાં બધાં પ્રાણીઓનાં નેત્ર છો. આપ આપનાં — અમર્યાદ તેજોમય કિરણોથી આકાશમાં અને ભૂતલ પર અપાર પ્રકાશ ફેલાવો છો, જેથી બધો જ અંધકાર દૂર થઈ જાય છે, આપને પ્રણામ છે. હે સર્વવ્યાપિન્! આપ પાવન-પથ — યોગમાર્ગનો આશ્રય લેનારાઓની સદા ગતિ છો, ઉપાસ્ય દેવ છો. હે ભુવન-જીવન! આપના વગરના ભલા, આ લોકમાં કોણ જીવિત રહી શકે છે. હે સર્વકુળના સંતોષદાતા! આપ નિશ્ચલ વાયુરૂપે સંપૂર્ણ પ્રાણીઓની વૃદ્ધિ કરનારા છો. આપને અભિવાદન હો. હે વિશ્વના એકમાત્ર પાવનકર્તા! આપ શરણાગતરક્ષક અને અગ્નિની એકમાત્ર શક્તિ છો. પાવક આપનું જ સ્વરૂપ છે. આપના વિના મૃતકોનો વાસ્તવિક દિવ્યકાર્ય દાહ વગેરે ન થઈ શકે. હે જગતના અંતરાત્મા! આપ પ્રાણ-શક્તિના દાતા, જગતસ્વરૂપ અને ડગલે ને પગલે શાંતિ પ્રદાન કરનારા છો; આપનાં ચરણોમાં હું મસ્તક નમાવું છું. હે જલસ્વરૂપ

* પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ, યજમાન, ચંદ્રમા અને સૂર્ય - એ આઠેયમાં અધિષ્ઠિત શર્વ, ભવ, રુદ્ર, ઉગ્ર, ભીમ, પરશુપતિ, મહાદેવ અને દિશાન - એ અષ્ટમૂર્તિઓમાં નામ છે.

સનતકુમારજી કહે છે—હે મુનિવર! દીપ્તિમાન તારારૂપે સ્થિત થશો. તમારું તેજ સૂર્ય અને અગ્નિના તેજનું પણ અતિક્રમણ કરી જશે. તમે ગ્રહોમાં પ્રધાન માનશો. જે સ્ત્રી અથવા પુરુષ તમારી સન્મુખ રહીને યાત્રા કરશે, એમનાં બધાં કાર્યો તમારી દૃષ્ટિ પડવાથી નષ્ટ થઈ જશે. હે સુપ્રત! તમારા ઉદય થવાથી જગતમાં મનુષ્યોનાં વિવાહ વગેરે સમસ્ત ધર્મકાર્યો સફળ થશે. બધી જ નંદા તિથિઓ (પ્રતિપદા, છઠ અને એકાદશી) તમારા સંયોગથી શુભ થઈ જશે અને તમારા ભક્ત વીર્યસંપન્ન તથા ઘણાંબધાં સંતાનોવાળા થશે. તમારા દ્વારા સ્થાપિત થયેલ આ શિવલિંગ 'શુકેશ'ના નામે વિખ્યાત થશે. જે મનુષ્ય આ શિવલિંગનું પૂજન કરશે, અર્ચન કરશે, એમને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ જશે. જે લોકો વર્ષપર્યં નક્તપ્રતપરાયણ (રાત્રિભોજન) થઈને શુક્રવારને દિવસે શુક્રકૂપના જલથી બધી ક્રિયાઓ સંપન્ન કરશે અને શુકેશનું અર્ચન કરશે એને જે ફળની પ્રાપ્તિ થશે એનું મારી પાસેથી શ્રવણ કરો. એ મનુષ્યોમાં વીર્યની અધિકતા હશે, એમનું વીર્ય ક્યારેય નિષ્ફળ નહીં થાય; તે પુત્રવાન્ તથા પુરુષત્વના સૌભાગ્યથી સંપન્ન થશે. એમાં લેશમાત્ર પણ સંશય નથી. એ બધા જ મનુષ્ય ઘણીબધી વિદ્યાઓના જ્ઞાતા અને સુખના ભાગી થશે. આમ વરદાન આપીને મહાદેવ એ જ લિંગમાં સમાઈ ગયા. ત્યારે ભૃગુનંદન શુક પણ પ્રસન્ન મનથી પોતાને ધામ ચાલ્યા ગયા. હે વ્યાસજી! આમ શુકાચાર્યને જે રીતે પોતાના તપોબળથી મૃત્યુંજય નામની વિદ્યાની પ્રાપ્તિ એ વૃત્તાંતનું મેં તમારી આગળ વર્ણન કરી દીધું છે. હવે તમે બીજું શું સાંભળવા ચાહો છો?

સનતકુમારજી કહે છે—હે મુનિવર! ભૃગુનંદન શુકે આ પ્રકારે અષ્ટમૂર્ત્યષ્ટક સ્તોત્ર દ્વારા શિવજીનું સ્તવન કરીને ભૂમિ પર મસ્તક રાખીને એમને વારંવાર પ્રણામ કર્યા. જ્યારે અમિત તેજસ્વી ભાર્ગવે મહાદેવની આ પ્રકારે સ્તુતિ કરી. ત્યારે શિવજીએ ચરણોમાં પડેલા એ દ્વિજવરને પોતાની બંને ભુજાઓથી પકડીને ઉઠાવી લીધા અને પરમપ્રેમપૂર્વક મેઘગર્જન-શી ગંભીર અને મધુર વાણીમાં કહ્યું. એ સમયે શંકરજીના દાંતની ચમકથી બધી દિશાઓ પ્રકાશિત થઈ ગઈ.

મહાદેવજી બોલ્યા—હે વિપ્રવર કવે! તમે મારા પાવન ભક્ત છો. હે તાત! તમારા આ ઉગ્ર તપથી, ઉત્તમ આચરણથી, લિંગસ્થાપનજન્ય પુણ્યથી, લિંગની આરાધનાથી, ચિત્તનો ઉપહાર પ્રદાન કરવાથી, પવિત્ર અટલ ભાવથી, અવિમુક્ત મહાક્ષેત્ર કાશીમાં પાવન આચરણ કરવાથી હું તમને પુત્રરૂપે જોઉં છું; માટે તમારે માટે કશુંય અદેય નથી. તમે પોતાના આ જ શરીરથી મારી ઉદરદરીમાં પ્રવેશ કરશો અને મારા શ્રેષ્ઠ ઈન્દ્રિયમાર્ગથી નીકળીને પુત્રરૂપે જન્મ ગ્રહણ કરશો. હે મહાશુરે! મારી પાસે જે મૃતસંજીવની નામની નિર્મળ વિદ્યા છે, જેનું મેં જ પોતાના મહાન તપોબળથી નિર્માણ કર્યું છે, એ મહામંત્રરૂપા વિદ્યા આજે હું તમને પ્રદાન કરીશ, કેમકે તમે પવિત્ર તપની નિધિ (ખજાનો, ભંડાર) છો, તેથી તમારામાં એ વિદ્યા ધારણ કરવાની યોગ્યતા-વર્તમાન છે. તમે નિયમપૂર્વક જે જે ઉદ્દેશ્યથી વિદ્યેશ્વરની આ શ્રેષ્ઠ વિદ્યાનો પ્રયોગ કરશે, તે નિશ્ચય જ જીવિત થઈ જશે — આ સર્વથા સત્ય છે. તમે આકાશમાં અત્યંત

દીપ્તિમાન તારારૂપે સ્થિત થશો. તમારું તેજ સૂર્ય અને અગ્નિના તેજનું પણ અતિક્રમણ કરી જશે. તમે ગ્રહોમાં પ્રધાન માનશો. જે સ્ત્રી અથવા પુરુષ તમારી સન્મુખ રહીને યાત્રા કરશે, એમનાં બધાં કાર્યો તમારી દૃષ્ટિ પડવાથી નષ્ટ થઈ જશે. હે સુપ્રત! તમારા ઉદય થવાથી જગતમાં મનુષ્યોનાં વિવાહ વગેરે સમસ્ત ધર્મકાર્યો સફળ થશે. બધી જ નંદા તિથિઓ (પ્રતિપદા, છઠ અને એકાદશી) તમારા સંયોગથી શુભ થઈ જશે અને તમારા ભક્ત વીર્યસંપન્ન તથા ઘણાંબધાં સંતાનોવાળા થશે. તમારા દ્વારા સ્થાપિત થયેલ આ શિવલિંગ 'શુકેશ'ના નામે વિખ્યાત થશે. જે મનુષ્ય આ શિવલિંગનું પૂજન કરશે, અર્ચન કરશે, એમને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ જશે. જે લોકો વર્ષપર્યં નક્તપ્રતપરાયણ (રાત્રિભોજન) થઈને શુક્રવારને દિવસે શુક્રકૂપના જલથી બધી ક્રિયાઓ સંપન્ન કરશે અને શુકેશનું અર્ચન કરશે એને જે ફળની પ્રાપ્તિ થશે એનું મારી પાસેથી શ્રવણ કરો. એ મનુષ્યોમાં વીર્યની અધિકતા હશે, એમનું વીર્ય ક્યારેય નિષ્ફળ નહીં થાય; તે પુત્રવાન્ તથા પુરુષત્વના સૌભાગ્યથી સંપન્ન થશે. એમાં લેશમાત્ર પણ સંશય નથી. એ બધા જ મનુષ્ય ઘણીબધી વિદ્યાઓના જ્ઞાતા અને સુખના ભાગી થશે. આમ વરદાન આપીને મહાદેવ એ જ લિંગમાં સમાઈ ગયા. ત્યારે ભૃગુનંદન શુક પણ પ્રસન્ન મનથી પોતાને ધામ ચાલ્યા ગયા. હે વ્યાસજી! આમ શુકાચાર્યને જે રીતે પોતાના તપોબળથી મૃત્યુંજય નામની વિદ્યાની પ્રાપ્તિ એ વૃત્તાંતનું મેં તમારી આગળ વર્ણન કરી દીધું છે. હવે તમે બીજું શું સાંભળવા ચાહો છો?

(અધ્યાય ૫૦)

બાણાસુરની તપસ્યા, શિવદ્વારા વરદાન પ્રાપ્તિ, શિવગણો અને પુત્રોસહિત એનો નગરમાં નિવાસ, બાણની પુત્રી ઉષાને સ્વપ્ન-સમયમાં અનિરુદ્ધ સાથેનું મિલન, ચિત્રલેખા દ્વારા અનિરુદ્ધનું દ્વારકાથી અપહરણ, બાણનું અનિરુદ્ધને નાગપાશમાં બંધન, દુર્ગાના સ્તવનથી અનિરુદ્ધનું બંધનમુક્ત થવું, નારદ દ્વારા સમાચાર મેળવીને શ્રીકૃષ્ણની શોણિતપુર પર ચઢાઈ, શિવની સાથે એમનું ઘોર યુદ્ધ. શિવની આજ્ઞાથી શ્રીકૃષ્ણનું એમને જૃંભણાસ્ત્રથી મોહિત કરીને બાણની સેનાનો સંહાર કરવો

વ્યાસજી બોલ્યા—હે સર્વજ્ઞ સનત્કુમારજી! આપે અનુગ્રહ કરીને પ્રેમપૂર્વક આવી અદ્ભુત અને સુંદર કથા સંભળાવી છે, જે શંકરની કૃપાથી ઓતપ્રોત છે. હવે મને શશિમૌલિના એ ઉત્તમ ચરિત્રનું શ્રવણ કરવાની ઈચ્છા છે, જેમાં એમણે પ્રસન્ન થઈને બાણાસુરને ગણાધ્યક્ષપદ પ્રદાન કર્યું હતું.

સનત્કુમારજીએ કહ્યું—હે વ્યાસજી! પરમાત્મા શંભુની એ કથા, જેમાં એમણે પ્રસન્ન થઈને બાણાસુરને ગણનાયક બનાવ્યો હતો, એ આદરપૂર્વક સાંભળો. આ પ્રસંગમાં જ મહાપ્રભુ શંકરનું એ પણ સુંદર ચરિત્ર આવશે જેમાં એમણે બાણાસુર પર આગ્રહ કરીને શ્રીકૃષ્ણ સાથે સંગ્રામ કર્યો હતો. હે વ્યાસજી! દક્ષ પ્રજાપતિની તેર કન્યાઓ કશ્યપ મુનિની પત્નીઓ હતી. એ બધી જ પતિવ્રતા તથા સુશીલ હતી. એમાં દિવિ સૌધી મોટી હતી, જેના છોકરા દૈત્ય કહેવાય છે. અન્ય પત્નીઓથી પણ દેવતા તથા ચરાચરસહિત સમસ્ત પ્રાણી પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થયાં હતાં. જ્યેષ્ઠ પત્ની દિતિના ગર્ભથી બે મહાબલી પુત્ર પેદા થયા, એમાં હિરણ્યકશિપુ જ્યેષ્ઠ હતો અને નાના ભાઈનું નામ હતું

હિરણ્યાક્ષ. હિરણ્યકશિપુને ચાર પુત્રો થયા. એ દૈત્યશ્રેષ્ઠોનાં નામ કમશઃ હ્રાદ, અનુહ્રાદ, સંહ્રાદ અને પ્રહ્રાદ હતાં. એમાં પ્રહ્રાદ જિતેન્દ્રિય તથા મહાન વિષ્ણુભક્ત થયા. એમનો નાશ કરવા માટે કોઈ પણ દૈત્યમાં સામર્થ્ય નહોતું. કોઈ સમર્થ ન થઈ શક્યું. પ્રહ્રાદનો પુત્ર વિરોચન થયો, એ દાનવોમાં સર્વશ્રેષ્ઠ હતો. એણે વિપ્રરૂપે યાચના કરનાર ઈન્દ્રને પોતાનું માથું જ આપી દીધું હતું. એનો પુત્ર બલિ થયો. એ મહાદાની અને શિવભક્ત હતો. એણે વામનરૂપધારી વિષ્ણુને આખી પૃથ્વી દાનમાં આપી દીધી. બલિનો ઔરસ પુત્ર બાણ થયો. તે શિવભક્ત, માની, ઉદાર, બુદ્ધિમાન, સત્યપ્રતિજ્ઞ અને સહસ્રોનું દાન કરનારો હતો. એ અસુરરાજે પૂર્વકાળમાં ત્રિલોકીને તથા ત્રિલોષિપતિઓને બળપૂર્વક જીતીને શોણિતપુરમાં પોતાની રાજધાની બનાવી અને ત્યાં જ રહીને રાજ્ય કરવા લાગ્યો. એ સમયે દેવગણ શંકરની કૃપાથી એ શિવભક્ત બાણાસુરના ક્રિકર (નોકર) સમાન થઈ ગયા હતા. એના રાજ્યમાં દેવતાઓ સિવાય બીજી કોઈ પ્રજા દુઃખી નહોતી. શત્રુધર્મનો વર્તાવ કરનારા દેવતા શત્રુતાવશ જ કષ્ટ ભોગવી રહ્યા

હતા. એક સમયે એ મહા અસુર પોતાની સહસ્ર ભુજાઓથી તાળી વગાડતાં વગાડતાં તાંડવ નૃત્ય કરીને મહાદેવ શિવને પ્રસન્ન કરવાની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો. એના એ નૃત્યથી ભક્તવત્સલ શંકર સંતુષ્ટ થઈ ગયા. પછી એમણે પરમ પ્રસન્ન થઈ એની તરફ કૃપાદષ્ટિથી જોયું. ભગવાન શંકર તો સંપૂર્ણ લોકોના સ્વામી, શરણાગતવત્સલ અને ભક્ત વાંછાકલ્પતરુ જ હતા. એમણે બલિનંદન મહાસુર બાણને વરદાન આપવાની ઈચ્છા પ્રગટ કરી.

હે મુને! બલિનંદન મહાદૈત્ય બાણ શિવભક્તોમાં શ્રેષ્ઠ અને પરમ બુદ્ધિમાન હતો. એણે પરમેશ્વર શંકરને પ્રણામ કરીને એમની સ્તુતિ કરી અને કહ્યું -

બાણાસુર બોલ્યો—હે પ્રભો! આપ મારા રક્ષક થઈ જાઓ અને પુત્રો તથા ગણોસહિત મારા નગરના અધ્યક્ષ બનીને સર્વથા પ્રીતિનો નિર્વાહ કરતાં કરતાં મારી પાસે જ નિવાસ કરો.

સનત્કુમારજી કહે છે—હે મહર્ષે! એ બલિપુત્ર બાણ નિશ્ચય જ શિવની માયાથી મોહમાં પડી ગયો હતો, એટલે એણે મુક્તિ પ્રદાન કરનારા મહેશ્વરને મેળવીને પણ આવું વરદાન માગ્યું. ત્યારે ઐશ્વર્યશાળી ભક્તવત્સલ શંભુ એને વરદાન આપીને પુત્રો અને ગણોની સાથે પ્રેમપૂર્વક ત્યાં જ નિવાસ કરવા લાગ્યા. - એક વાર બાણાસુરને બહુ જ ગર્વ થઈ ગયો. એણે તાંડવનૃત્ય કરીને શંકરને સંતુષ્ટ કર્યા. જ્યારે બાણાસુરને એ જ્ઞાન થઈ ગયું કે પાર્વતીવલ્લભ શિવ પ્રસન્ન થઈ ગયા છે ત્યારે એ હાથ જોડીને મસ્તક નમાવીને બોલ્યો.

બાણાસુરે કહ્યું—હે દેવાધિદેવ મહાદેવ! આપ સમસ્ત દેવતાઓના શિરોમણિ છો. આપની

કૃપાથી જ હું બલી થયો છું. આપ મારાં ઉત્તમ વચન સાંભળો. હે દેવ! આપે જે મને એક હજાર ભુજા આપી છે, એ તો હવે મને મહાન ભારરૂપ લાગી રહી છે; કેમકે, આ ત્રિલોકીમાં મને આપના સિવાય પોતાનો સમકક્ષ અને કોઈ યોદ્ધો જ ન મળ્યો. એટલા માટે હે વૃષભધ્વજ! યુદ્ધ વિના આ પર્વત જેવી હજાર ભુજાઓ લઈને હું કરું શું? મેં આપની પરિપુષ્ટ ભુજાઓની ચળ મટાડવા યુદ્ધની લાલસાથી નગર અને પર્વતોને ચૂર્ણ કરીને દિગ્ગજોની પાસે ગયો; પરંતુ એ પણ ભયભીત થઈને ભાગી ગયાં. મેં યમને યોદ્ધા, અગ્નિને મહાન કાર્ય કરનારા, વરુણને ગાયોના પાલન કર્તા ગોપાલ, કુબેરને ગજાધ્યક્ષ નિર્ક્ષતિને સૈરન્દ્રી અને ઇન્દ્રને જીતીને સદાને માટે કર આપનારો કરદ બનાવી લીધો છે. હે મહેશ્વર! હવે મને કોઈ એવા યુદ્ધને પ્રાપ્ત થવાની વાત બતાવો. જેમાં મારી આ ભુજાઓ યા તો શત્રુઓને હાથે છૂટેલાં શસ્ત્રાસ્રથી જર્જર થઈને પડી જાય અથવા હજારો પ્રકારથી શત્રુઓની ભુજાઓ પાડી દે. આ જ મારી અભિલાષા છે, એને પૂર્ણ કરવાની કૃપા કરો.

સનત્કુમારજી કહે છે—હે મુનિશ્રેષ્ઠ એની વાત સાંભળીને ભક્તોનાં દુઃખ દૂર કરનાર તથા મહામન્યુ સ્વરૂપ રુદ્રને થોડોક ક્રોધ થયો. ત્યારે એ મહાન અદ્ભુત અદ્વિદ્ય કરીને બોલ્યા.

રુદ્રે કહ્યું—‘અરે અભિમાની! સંપૂર્ણ દૈત્યોમાં નીચા! તને સર્વથા ધિક્કાર છે, ધિક્કાર છે. તું બલિનો પુત્ર અને મારો ભક્ત છે. તારે માટે આવી વાત કહેવી ઉચિત નથી. હવે તારો દર્પ ચૂર્ણ થશે. તારે શીઘ્ર જ મારા સમાન બળવાન સાથે અકસ્માત મહાન ભીષણ યુદ્ધ પ્રાપ્ત થશે. એ સંગ્રામમાં તારી આ પર્વત જેવી ભુજાઓ

જલાઉ લાકડાંની જેમ શસ્ત્ર-અસ્ત્રથી છિન્નભિન્ન થઈને ભૂમિ પર પડશે. હે દુષ્ટાત્મનુ! તારા આયુધાગાર પર સ્થાપિત નારી જે આ મનુષ્યના માથાવાળી મયૂરધ્વજ ફરકી રહી છે એનો જ્યારે વાયુ-ભય વગર જ પતન થઈ જશે. ત્યારે તું તારા ચિત્તમાં સમજી લેજે કે તે મહાન ભયાનક યુદ્ધ આવી પહોંચ્યું છે. એ સમયે તું ઘોર સંગ્રામનો નિશ્ચય કરીને પોતાની સમગ્ર સેના સાથે ત્યાં જજે. આ સમયે તો તું પોતાના મહેલમાં પાછો ચાલ્યો જા, કેમકે, એમાં જ તારું કલ્યાણ છે. હે દુર્મતે! ત્યાં તને પ્રસિદ્ધ મોટા મોટા ઉત્પાતો જોવા મળશે.' આમ કહીને ગર્વહારી ભક્તવત્સલ ભગવાન શંકર ચૂપ થઈ ગયા.

સનત્કુમારજી કહે છે—હે મુને! આ સાંભળીને બાણાસુરે દિવ્ય પુષ્પોથી કળીઓથી અંજલિ ભરીને રુદ્રની અભ્યર્ચના કરી અને પછી એ મહાદેવને પ્રણામ કરીને તે પોતાને ઘેર પાછો ફર્યો. તદનંતર કોઈ એક વખતે દેવવશ એનો એ ધ્વજ પોતાની મેળે જ તૂટીને પડી ગયો. આ જોઈને બાણાસુર હર્ષિત થઈ ગયો અને યુદ્ધને માટે તૈયાર થઈ ગયો. એ પોતાના હૃદયમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે કયો યુદ્ધપ્રેમી યોદ્ધો કયા દેશથી આવશે. જે વિવિધ પ્રકારનાં શસ્ત્ર-અસ્ત્રોનો પારગામી વિદ્વાન હશે અને મારી હજાર ભુજાઓને ઈંધણની જેમ કાપી નાખશે તથા હું પણ પોતાનાં અત્યંત તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોથી એના સેંકડો ટુકડા કરી દઈશ. એ જ સમયે શંકરની પ્રેરણાથી એ સમય આવી ગયો. એક દિવસ બાણાસુરની કન્યા ઉષા વૈશાખ માસમાં માધવની પૂજા કરીને માંગલિક શૃંગારથી સુસજ્જિત થઈને રાત્રિના સમયે પોતાના ગુપ્ત અંતઃપુરમાં સૂઈ રહી હતી,

એ જ સમયે તે (કામભાવ-)ને પ્રાપ્ત થઈ ગઈ. ત્યારે દેવી પાર્વતીની શક્તિથી સ્વપ્નમાં શ્રીકૃષ્ણના પૌત્ર અનિરુદ્ધનું મિલન પ્રાપ્ત થયું. જાગ્યા પછી તે વ્યાકુળ થઈ ગઈ અને એણે એની સખી ચિત્રલેખાને સ્વપ્નમાં મળેલ એ પુરુષને લાવી આપવા કહ્યું.

ત્યારે ચિત્રલેખાએ કહ્યું—‘હે દેવી! તમે સ્વપ્નમાં જે પુરુષ જોયો છે, એને ભલા હું કેવી રીતે લાવી શકું, જ્યારે કે હું તો એને જાણતી જ નથી.’ એના આવા કથન પર દૈત્યકન્યા ઉષા પ્રેમાન્ધ થઈને મરવા માટે તૈયાર થઈ ગઈ, ત્યારે તે દિને એની એ સખીએ તેને બચાવી. હે મુનિશ્રેષ્ઠ! કુંભાંડની પુત્રી ચિત્રલેખા ખૂબ બુદ્ધિમતી હતી, તે બાણતન્યા ઉષાને પુનઃ કહેવા લાગી.

ચિત્રલેખાએ કહ્યું—હે સખી! જે પુરુષે તમારા મનનું હરણ કર્યું છે, એને બતાવો તો ખરાં. જો એ ત્રિલોકીમાં ક્યાંય પણ હશે તો હું એને લઈ આવીશ અને તમારા કષ્ટને દૂર કરીશ.

સનત્કુમારજી કહે છે—હે મહર્ષે! આમ કહીને ચિત્ર-લેખાએ વસ્ત્રના પડદા પર દેવતાઓ, દૈત્યો, દાનવો, ગંધર્વો, સિદ્ધો, નાગ અને પણ વગેરેનાં ચિત્ર અંકિત કર્યાં. પછી તે મનુષ્યોનાં ચિત્રો દોરવા લાગી. એમાં વૃષ્ટિવંશીઓના પ્રકરણના આરંભ થવા પર એણે શૂર, વસુદેવ, રામ, કૃષ્ણ, અને નરશ્રેષ્ઠ પ્રદ્યુમ્નનાં ચિત્ર બનાવ્યાં. પછી જ્યારે એણે પ્રદ્યુમ્ન-નંદન અનિરુદ્ધનું ચિત્ર દોર્યું. ત્યારે એને જોઈને ઉષા લજ્જિત થઈ ગઈ. એનું મુખ અવનત થઈ ગયું અને હૃદય હર્ષથી પરિપૂર્ણ થઈ ગયું.

ઉષાએ કહ્યું—‘હે સખી! રાત્રે જે મારી

પાસે આવ્યો હતો અને જેણે શીઘ્ર જ મારા ચિત્તરૂપી રત્નને ચોરી લીધું છે, તે ચોર પુરુષ આ જ છે.’ તદનંતર ઉષાએ અનુરોધ કર્યો ત્યારે ચિત્રલેખા જેઠ વદ ચતુર્દશીના ત્રીજે પ્રહરે દ્વારકાપુરી પહોંચી ગઈ અને ક્ષણમાત્રમાં જ પલંગ પર બેઠેલા અનિરુદ્ધને મહેલમાંથી ઉઠાવી લાવી. તે દિવ્ય યોગિની હતી. ઉષા પોતાના પ્રિયતમને મેળવીને પ્રસન્ન થઈ ગઈ. આ બાજુ અંતઃપુરના દ્વારનું રક્ષણ કરનારા નેતરની લાકડી ધારણ કરેલા પહેરેદારોએ ચેષ્ટાઓથી તથા અનુમાનથી એ વાતને લક્ષ્યમાં લઈ લીધી. એમણે એક દિવ્ય શરીરધારી, દર્શનીય, સાહસી તથા સમરપ્રિય નવયુવકને કન્યાની સાથે દુઃશીલતાનું આચરણ કરતાં જોઈ પણ લીધો હતો. એને જોઈને કન્યાના અંતઃપુરની રક્ષા કરનારા એ મહાબલી પુરુષોએ બલિપુત્ર બાણાસુર પાસે જઈને બધી વાતો નિવેદિત કરી દીધી.

દ્વારપાળ બોલ્યા—હે દેવ! ખબર નહીં, આપના અંતઃપુરમાં બળપૂર્વક પ્રવેશ કરીને કયો પુરુષ સંતાપો છે. તે ઈન્દ્ર તો નથી લાગતો, જે વેશ બદલીને આપની કન્યાનો ઉપભોગ કરી રહ્યો છે? હે મહાબાહુ દાનવરાજ! એને અહીં જુઓ, જુઓ અને જેવું ઉચિત સમજો તેવું કરો. આમાં અમારા લોકોનો કોઈ દોષ નથી.

સનત્કુમારજી કહે છે—હે મુનિશ્રેષ્ઠ! દ્વારપાલોનું આ વચન સાંભળીને તથા કન્યાનું દૂષિત થવાનું કથન સાંભળીને મહાબલી દાનવરાજ બાણ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. ત્યારબાદ તે ક્રુપિત થઈને અંતઃપુરમાં જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં એણે પ્રથમ અવસ્થામાં વર્તમાન દિવ્ય શરીરધારી અનિરુદ્ધને જોયો. એને મહાન આશ્ચર્ય થયું. પછી એણે એનું બળ બતાવવા - શક્તિ પ્રદર્શન

કરવા - દશ હજાર સૈનિકોને મોકલીને આજ્ઞા આપી કે એને મારી નાખો. સેનાએ અનિરુદ્ધ પર આક્રમણ કર્યું. ત્યારે અનિરુદ્ધે જોત જોતામાં, વાત વાતમાં, દશ હજાર સૈનિકોને કાલને હવાલે કરી દીધા, પછી તો અસંખ્ય સેના પર સેના આવવા લાગી અને અનિરુદ્ધ એમને કાળનો કોળિયો બનાવતો ગયો. ત્યાર પછી એમણે બાણાસુરનો વધ કરવાને માટે એક શક્તિ હાથમાં લીધી, જે કાલાગ્નિની સમાન ભયંકર હતી. પછી એનાથી જ રથની બેઠક પર બેઠેલા બાણાસુર પર પ્રહાર કર્યો. એનો ધોર ઘા, ચોટ, ખાઈને વીરવર બાણ ત્યાં જ અંતર્ધાન થઈ ગયો. પછી મહાવીર બલિપુત્ર બાણે, જે મહાન બળસંપન્ન તથા શિવભક્ત હતો, છળપૂર્વક અનિરુદ્ધને નાગપાશથી બાંધી લીધો. આ રીતે એમને બાંધીને એને પાંજરામાં કેદ કરીને તે પુદ્ગથી ઉપરામ થઈ ગયો. ત્યાર પછી બાણ ક્રુપિત થઈને મહાબલી સૂતપુત્રને કહેવા લાગ્યો.

બાણાસુરે કહ્યું—હે સૂતપુત્ર! ઘાસફૂસથી ઢંકાયેલા અગાધ કૂવામાં ધકેલી દો અને આ પાપીને મારી નાખો. વધારે તો શું કહું, એને સર્વથા મારી જ નાખવો જોઈએ.

સનત્કુમારજી કહે છે—હે મુને! એની આ વાત સાંભળીને ઉત્તમ મંત્રીઓમાં શ્રેષ્ઠ ધર્મબુદ્ધિ નિશાયરે કુંભાંડ બાણાસુરને કહ્યું.

કુંભાંડ બોલ્યો—હે દેવ! થોડો વિચાર તો કરો. મારી સમજમાં તો આ કર્મ કરવું ઉચિત નથી પ્રતીત થતું; કેમકે, એના માર્યા જવાથી આપણો આત્મા જ આહત થશે. પરાક્રમમાં તો એ વિષ્ણુ-સમાન જાણાય છે. જણાય છે કે, તમારા પર ક્રુપિત થઈને ચંદ્રચૂડે પોતાના ઉત્તમ તેજથી એને વધારી દીધો છે. સાહસમાં એ

તો યશપ્રદાન કરનારાં છો, આપનો રોષ બહુ ઉગ્ર હોય છે. હે દેવી! હું નાગપાશથી બંધાયેલો છું અને નાગોની વિષજવાલાઓથી સંતપ્ત થઈ રહ્યો છું, માટે આપ શીઘ્ર જ પધારો અને મારી રક્ષા કરો.

સનત્કુમારજી કહે છે—હે મુનીશ્વર! જ્યારે અનિરુદ્ધે દળેલા કાળા કોલસા સમાન કૃષ્ણવર્ણવાળાં કાલીને આ પ્રકારે સંતુષ્ટ કર્યાં, ત્યારે જેઠ વદ ચતુર્દશીના મહારાત્રિમાં ત્યાં પ્રગટ થયાં. એમણે એ સર્પરૂપી ભયાનક બાણોને ભસ્મસાત્ કરીને પોતાના બલિષ્ઠ મુક્કાના આઘાતથી એ નાગ-પંજરને વિદીર્ઝ કરી દીધું. આ રીતે દુર્ગાએ અનિરુદ્ધને બંધનમુક્ત કરીને એમને પુનઃ અંતઃપુરમાં પહોંચાડી દીધા અને સ્વયં ત્યાં જ અંતર્ધાન થઈ ગયાં. આ રીતે શિવની શક્તિ સ્વરૂપા દેવીની કૃપાથી અનિરુદ્ધ કષ્ટથી છૂટી ગયા, એમની બધી જ વ્યથા મટી ગઈ અને એ સુખી થઈ ગયા. ત્યાર પછી પદ્મુન્નનંદન અનિરુદ્ધ શિવશક્તિના પ્રતાપથી વિજયી થઈને પોતાની પ્રિયા બાણતનયાને મેળવીને પરમ હર્ષિત થયા અને પોતાની પ્રિયતમા એ ઉષાની સાથે પૂર્વવત્ સુખપૂર્વક વિદ્યાર કરવા લાગ્યા. આ બાજુ પૌત્ર અનિરુદ્ધના અદૃશ્ય થઈ જવાથી તથા નારદજીના મુખે એનું બાણાસુર દ્વારા નાગપાશથી બંધન થયું જાણ્યાના સમાચાર સાંભળીને બાર અક્ષૌહિણી સેનાની સાથે પ્રદ્યુમ્ન વગેરે વીરોને સાથે લઈને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે શોણિતપુર પર ચઢાઈ કરી દીધી. પેલી બાજુ ત્યાં ભગવાન શ્રીરુદ્ર પણ પોતાના ભક્તના પક્ષમાં સજયજ થઈને આવીને મક્કમ રીતે ઊભા રહ્યા. પછી તો શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રીશિવનું બહુ

ભયાનક યુદ્ધ થયું. બંને બાજુથી જવર છોડવામાં આવ્યા. અંતમાં શ્રીકૃષ્ણે સ્વયં શ્રીરુદ્રની પાસે આવીને એમનું સ્તવન કરીને કહ્યું, હે સર્વવ્યાપી શંકર! આપ તો ગુણોથી નિર્લિપ્ત થઈને પણ ગુણોથી ગુણોને પ્રકાશિત કરો છો. હે ગિરિશાયી ભૂમન્! આપ સ્વપ્રકાશ છો. જેની બુદ્ધિ આપની માયાથી મોહિત થઈ ગઈ છે, તે સ્ત્રી, પુત્ર, ગૃહ વગેરે વિષયોમાં આસક્ત થઈને દુઃખસાગરમાં ડૂબી જાય છે, ગિતરી જાય છે. જે અજિતેન્દ્રિય પુરુષ પ્રારબ્ધવશ આ મનુષ્ય-જન્મને પ્રાપ્ત કરીને પણ આપનાં ચરણોને પ્રેમ નથી કરતો, તે શોચનીય તથા આત્મવંચક છે. હે ભગવન્! આપ ગર્વહારી છો, આપે જ તો આ ગર્વવાળા બાણને શાપ આપ્યો હતો; તેથી આપની જ આજ્ઞાથી મેં બાણાસુરની ભુજાઓનું છેદન કરવાને માટે અહીં આવ્યો છું. એટલા માટે હે મહાદેવ! આપ આ યુદ્ધથી નિવૃત્ત થઈ જાઓ. હે પ્રભો! મને બાણની ભુજાઓ કાપવા માટે આજ્ઞા પ્રદાન કરો, જેથી આપનો શાપ વ્યર્થ ન જાય.'

મહેશ્વરે કહ્યું—હે તાત! આપે ઠીક જ કહ્યું છે કે મેં જ આ દૈત્યરાજને શાપ આપ્યો હતો અને મારી જ આજ્ઞાથી આપ બાણાસુરની ભુજાઓ કાપવા અહીં પધાર્યા છો; કિન્તુ હે રમાનાથ! હે હરે! શું કરું, હું તો સદા ભક્તોને જ અધીન રહું છું. આવી દશામાં હે વીર! મારા દેખતાં જ બાણની ભુજાઓ કેવી રીતે કપાઈ શકે? એટલા માટે મારી આજ્ઞાથી આપ પહેલાં જૃંભણાસ્ત્ર દ્વારા મને જૃંભિન કરી દો ત્યાર પછી પોતાનું અભીષ્ટ કાર્ય સંપન્ન કરો અને સુખી થઈ જાઓ.

શ્રીકૃષ્ણ શંકરના આમ કહેવાથી શાર્ંગપાણિ શ્રીહરિને મહાન વિસ્મય થયો. તે પોતાને યુદ્ધ-સ્થાન પર આવીને પરમ આનંદિત થયા. હે વ્યાસજી! ત્યારબાદ વિવિધ પ્રકારનાં અસ્ત્રોના સંચાલનમાં નિપુણ શ્રીહરિએ તરત જ પોતાના ધનુષ પર

જૃંભણાસનું સંધાન કરીને એને પિનાક-પાણિ શંકર પર છોડી દીધું. આ રીતે શ્રીકૃષ્ણ જૃંભણાસ દ્વારા જૃંભિત થયેલા શંકરને મોહમાં નાખીને ખડ્ગ, ગદા અને ઋષ્ટિ વગેરેથી બાણની સેનાનો સંહાર કરવા લાગ્યા.

(અધ્યાય ૫૧ થી ૫૪)

*

શ્રીકૃષ્ણ દ્વારા બાણની ભુજાઓનું છેદાઈ જવું, માથું કાપવા માટે તૈયાર થયેલા શ્રીકૃષ્ણને શિવજી રોકે છે, અને એમને સમજાવે છે, શ્રીકૃષ્ણનું પરિવાર સહિત દ્વારકા પરત જવું, બાણ તાંડવનૃત્ય દ્વારા શિવને પ્રસન્ન કરે છે, શિવ દ્વારા એને અન્યાન્ય વરદાનોની સાથે મહાકાલત્વની પ્રાપ્તિ

સનત્કુમારજી કહે છે—હે મહાપ્રાણ વ્યાસજી! લોકલીલાનું અનુસરણ કરનારા શ્રીકૃષ્ણ અને શંકરની એ પરમ અદ્ભુત કથાનું શ્રવણ કરો. હે તાત! જ્યારે ભગવાન રુદ્ર લીલાવશ પુત્રો તથા ગણો સહિત ઊંઘી ગયા, ત્યારે દૈત્યરાજ બાણ શ્રીકૃષ્ણ સાથે યુદ્ધ કરવા માટે ચાલ્યો. એ સમયે કુંભાંડ એના અશ્વોની લગામ સંભાળી રહ્યો હતો અને વિવિધ પ્રકારનાં શસ્ત્ર-અસ્ત્રથી સજ્જિત હતો. પછી એ મહાબલી બલિપુત્ર ભીષણ યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. આ રીતે એ દિવસોમાં એ બંનેમાં ચિરકાલ સુધી બહુ ઘોર સંગ્રામ ચાલતો રહ્યો; કેમકે વિષ્ણુના અવતાર શ્રીકૃષ્ણ શિવરૂપ જ હતા અને પેલી બાજુ બળવાન બાણાસુર ઉત્તમ શિવભક્ત હતો. હે મુનીશ્વર! ત્યાર બાદ વીર્યવાન શ્રીકૃષ્ણ, જેમને શિવની આજ્ઞાથી બળ પ્રાપ્ત થઈ ગયું હતું, ચિરકાલ સુધી બાણની સાથે આમ યુદ્ધ કરીને અત્યંત કુપિત થઈ ગયા. ત્યારે શત્રુવીરોનો

સંહાર કરનાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે શંભુના આદેશથી શીઘ્ર જ સુદર્શન-ચક્ર દ્વારા બાણની ઘણીબધી ભુજાઓ કાપી નાખી. અન્તમાં એની અત્યંત સુંદર ચાર ભુજા જ બાકી રહી ગઈ અને શંકરની કૃપાથી શીઘ્ર જ એની વ્યથા પણ મટી ગઈ. જ્યારે બાણની સ્મૃતિ લુપ્ત થઈ ગઈ અને વીરભાવને પ્રાપ્ત થયેલ શ્રીકૃષ્ણ એનું માથું કાપી લેવા તૈયાર થયા, ત્યારે શંકરજી મોહનિદ્રાનો ત્યાગ કરીને ઊઠ્યા, ઊભા થઈને બોલ્યા.

રુદ્રે કહ્યું—હે દેવકીનંદન! આપ તો સદાયે મારી આજ્ઞાનું પાલન કરતા જ આવ્યા છો. હે ભગવન્! મેં પહેલાં આપને જે કામને માટે આજ્ઞા આપી હતી, એ તો આપે પૂરી કરી દીધી. હવે બાણનો શિરચ્છેદ ન કરશો અને સુદર્શન-ચક્રને પાછું વાળી લો. મારી આજ્ઞાથી આ ચક્ર સદા મારા ભક્તો પર અમોઘ રહ્યું છે. હે ગોવિંદ! મેં પહેલાં જ આપને યુદ્ધમાં અનિવાર્ય ચક્ર આપ્યું હતું અને જય અપાવ્યો હતો. હવે

આપ યુદ્ધથી નિવૃત્ત થઈ જાઓ. હે લક્ષ્મીશ! પૂર્વકાળમાં પણ આપે તો મારી આજ્ઞા વગર દધીય, વીરવર રાવણ અને તારકાક્ષ વગેરેના પુરો પર પ્રયોગ કર્યો ન હતો. હે જનાર્દન! આપ તો યોગીશ્વર, સાક્ષાત્ પરમાત્મા અને સંપૂર્ણ પ્રાણીઓના હિતમાં રત રહેનારા છો. તમે સ્વયં જ પોતાના મનથી વિચાર કરો. મેં એને વરદાન આપી રાખ્યું છે કે તને મૃત્યુનો ભય નહીં થાય. મારું એ વચન સદા સત્ય થવું જોઈએ. હું આપ પર પરમ પ્રસન્ન છું. હે હરે! બહુ દિવસો પહેલાં એ ગર્વથી ભરાઈ ગયો હતો અને ઉન્મત્ત થઈ ગયો હતો અને પોતાની જાતને ભૂલી ગયો હતો. ત્યારે પોતાની ભુજાઓને ખંજવાળતો હતો અને મારી પાસે આવી પહોંચ્યો અને બોલ્યો - 'મારી સાથે યુદ્ધ કરો.' ત્યારે મેં એને શાપ આપતાં કહ્યું હતું - 'થોડા જ સમયમાં તારી ભુજાઓનું છેદન કરનારો આવશે. ત્યારે તારો આ બધો ગર્વ ગળી જશે.' (બાણ તરફ જોઈને) કહ્યું - 'મારી આજ્ઞાથી જ તારી ભુજાઓ કાપનારા આ શ્રીહરિ આવ્યા છે.' (પછી શ્રીકૃષ્ણને) હવે આપ યુદ્ધ બંધ કરી દો અને વર-વધૂને સાથે લઈને તમારે ઘેર પાછા જતા રહો.' આમ કહીને મહેશ્વરે એ બંનેમાં મિત્રતા કરાવી દીધી. અને એમની આજ્ઞા લઈને તે પુત્રો અને ગણોની સાથે પોતાના નિવાસસ્થાને ચાલ્યા ગયા.

સનત્કુમારજી કહે છે—હે મુને! શંભુનું આ કથન સાંભળીને અક્ષત શરીરવાળા શ્રીકૃષ્ણે સુદર્શનને વાળી લીધું અને વિજયશ્રીથી સુશોભિત થઈને તે બાણાસુરના અંતઃપુરમાં પધાર્યા. ત્યાં એમણે ઉષા સહિત અનિરુદ્ધને આશ્વાસન આપ્યું અને બાણ દ્વારા અપાયેલાં અનેક પ્રકારનાં રત્નો

અને રત્નસમૂહોને ગ્રહણ કર્યાં. ઉષાની સખી પરમ યોગિની ચિત્રલેખાને મેળવીને તો શ્રીકૃષ્ણને મહાન હર્ષ થયો. આ રીતે શિવના આદેશ અનુસાર જ્યારે એમનું બધું કાર્ય પૂર્ણ થઈ ગયું ત્યારે તે શ્રીહરિ હૃદયથી શંકરને પ્રણામ કરીને અને બલિપુત્ર બાણાસુરની આજ્ઞા લઈને પરિવાર સહિત પોતાની પુરીમાં પરત જતા રહ્યા. દ્વારકામાં પહોંચીને એમણે ગરુડને વિદાય કરી દીધું. પછી હર્ષપૂર્વક મિત્રોને મળ્યા અને સ્વેચ્છા-અનુસાર આચરણ કરવા લાગ્યા.

આ બાજુ નંદીશ્વરે બાણાસુરને સમજાવીને આમ કહ્યું—'હે ભક્તશાર્દૂલ! તમે વારંવાર શિવજીનું સ્મરણ કરો. તે ભક્તો પર અનુકમ્પા કરનારા છે, તેથી એ આદિગુરુ શંકરમાં મન

સમાહિત કરીને નિત્ય એમનો મહોત્સવ કરો.' ત્યારે દ્વેષરહિત થયેલો મહામનસ્વી બાણ નંદીના કહેવાથી ધૈર્ય ધારણ કરીને તરત જ શિવસ્થાને જતો રહ્યો. ત્યાં પહોંચીને એણે વિવિધ પ્રકારનાં સ્તોત્રો દ્વારા શિવજીની સ્તુતિ કરી અને એમને પ્રણામ કર્યા. પછી તે પગથી ઠેકડા મારતો, હાથને વીંજતો વિવિધ પ્રકારનાં સ્થાનભેદ અને

પ્રતિસ્થાનભેદ (આલીઢ અને પ્રત્યાલીઢ) વગેરે પ્રમુખ સ્થાનકો દ્વારા સુશોભિત નૃત્યોમાં પ્રધાન તાંડવનૃત્ય કરવા લાગ્યો. એ સમયે તે હજારો પ્રકારથી મુખ દ્વારા વાજાં વગાડી રહ્યો હતો અને વયમાં વયમાં ભ્રમર વાંકીચૂકી કરીને તથા મસ્તકને કંપાવીને હજારો પ્રકારના ભાવ પણ પ્રગટ કરતો જતો હતો. આ પ્રકારે નૃત્યમાં મસ્ત થયેલા મહાભક્ત બાણાસુરે મહાન નૃત્ય કરીને નતમસ્તક થઈને ત્રિશૂળધારી ચંદ્રશેખર ભગવાન શિવને પ્રસન્ન કરી દીધા. ત્યારે નાયગાનના પ્રેમી ભક્તવત્સલ ભગવાન હર હર્ષિત થઈને બાણને કહેવા લાગ્યા.

રુદ્રે કહ્યું—હે બલિપુત્ર ખ્યારા બાણા! તારા નૃત્યથી હું સંતુષ્ટ થઈ ગયો છું, તેથી હે દૈત્યેન્દ્ર! તારા મનમાં જે અભિલાષા હોય, એને અનુરૂપ વરદાન માગી લે.

સનતકુમારજી કહે છે—હે મુને! શંભુની વાત સાંભળીને દૈત્યરાજ બાણે આ પ્રકારનું વરદાન માગ્યું.

‘મારા બધા ઘા રુઝાઈ જાય, બાહુયુદ્ધની મારી ક્ષમતા એમની એમ જ બની રહે, મને અક્ષય ગણનાયકત્વ પ્રાપ્ત થાય, શોક્ષિતપુરમાં ઉષાપુત્ર અર્થાત્ મારો દૌહિત્રનું રાજ્ય થાઓ,

દેવતાઓ તથા વિશેષ કરીને વિષ્ણુ સાથે મારો વૈરભાવ મટી જાય, મુજમાં રજોગુણ અને તમોગુણયુક્ત દૂષિત દૈત્યભાવનો પુનઃ ઉદય ન થાય, મુજમાં સદાયે નિર્વિકાર શંભુ-ભક્તિ બની રહે અને શિવભક્તો પર મારો સ્નેહ અને સમસ્ત પ્રાણીઓ પર દયાભાવ રહે.' આમ શંભુ પાસે વરદાન માગીને બલિપુત્ર મહાસુર બાણ અંજલિ બાંધીને રુદ્રની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. એ સમયે એનાં નેત્રોમાં પ્રેમનાં આંસુ છલકાઈ આવ્યાં હતાં. ત્યાર બાદ જેનાં બધાં જ અંગો પ્રેમથી પ્રકુલ્લિત થઈ ગયાં હતાં, તે બલિનંદન બાણાસુર મહેશ્વરને પ્રણામ કરીને મૌન થઈ ગયો. પોતાના ભક્ત બાણની પ્રાર્થના સાંભળીને ભગવાન શંકર 'તને સર્વ કાંઈ પ્રાપ્ત થઈ જશે' એમ કહીને ત્યાં જ અંતર્ધાન થઈ ગયા. ત્યારે શંભુની કૃપાથી મહાકાલત્વને પ્રાપ્ત થયો અને રુદ્રનો અનુચર બાણ પરમાનંદમાં નિમગ્ન થઈ ગયો. હે વ્યાસજી! આ રીતે મેં સંપૂર્ણ ભુવનોમાં નિત્ય કીડા કરનારા સમસ્ત ગુરુજનોના પાણ સદ્ગુરુ શૂલપાણિ ભગવાન શંકરનું બાણવિષયક ચરિત, જે પરમોત્તમ છે, કર્ણપ્રિય મધુર વચનો દ્વારા તમારી આગળ વર્ણવી બનાવ્યું છે.

(અધ્યાય ૫૫-૫૬)

ગજાસુરની તપસ્યા, વરદાન-પ્રાપ્તિ અને એનો અત્યાચાર, શિવ દ્વારા એનો વધ, એની પ્રાર્થનાથી શિવનું એના ચર્મનું ધારણ કરવું અને 'કૃતિવાસા' નામથી વિખ્યાત થવું તથા કૃતિવાલેશ્વર-લિંગની સ્થાપના કરવી

સનત્કુમારજી કહે છે—હે વ્યાસજી! હવે પરમ પ્રેમપૂર્વક શશિમૌલિ શિવના એ ચરિત્રનું

સ્રવણ કરો, જેમાં એમણે ત્રિશૂળ દ્વારા દાનવરાજ ગજાસુરનો વધ કર્યો હતો. ગજાસુર મહિષાસુરનો પુત્ર હતો. જ્યારે એણે સાંભળ્યું કે દેવતાઓથી પ્રેરિત થઈને દેવીએ મારા પિતાને મારી નાખ્યા હતા, ત્યારે એનો બદલો લેવાની ભાવનાથી એણે ઘોર તપ કર્યું. એના તપની જ્વાળાથી બધું જ સળગવા માંડ્યું. દેવતાઓએ જઈને બ્રહ્માજીને પોતાનું દુઃખ કહ્યું, ત્યારે બ્રહ્માજીએ એમની સામે પ્રગટ થઈને એની પ્રાર્થના અનુસાર એને વરદાન આપી દીધું કે તે કામને વશ થનાર કોઈ પણ સ્ત્રી અથવા પુરુષથી નહીં મરે, મહાબલી અને સર્વથી અજેય થશે.

વરદાન મેળવીને એ ગર્વથી છલકાઈ ગયો. બધી દિશાઓમાં તથા સર્વ લોકપાલોનાં સ્થાનો પર એણે અધિકાર જમાવી લીધો. અંતમાં ભગવાન શંકરની રાજધાની આનંદવન કાશીમાં જઈને તે બધાંને સતાવવા લાગ્યો. દેવતાઓએ શંકરને પ્રાર્થના કરી શંકર કામવિજયી તો છે જ. એમણે ઘોર યુદ્ધમાં એને હરાવીને ત્રિશૂળમાં પરોવી લીધો. ત્યારે એણે ભગવાન શંકરનું સ્તવન કર્યું. શંકર એના પર પ્રસન્ન થઈ ગયા અને ઈચ્છિત વરદાન માગવા માટે કહ્યું.

ત્યારે ગજાસુરે કહ્યું—હે દિગંબર સ્વરૂપ મહેશાન! જો આપ મુજ પર પ્રસન્ન છો તો પોતાના ત્રિશૂળના અગ્નિથી પવિત્ર થયેલા મારા આ ચર્મને આપ સદા ધારણ કરતા રહો. હે વિભો! હું પુણ્યગંધોની નિધિ છું, એટલા માટે મારું આ ચર્મ ચિરકાલ સુધી ઉગ્ર તપરૂપી

અગ્નિની જ્વાળામાં પડીને પણ દગ્ધ નથી થયું. હે દિગંબર! જો મારું આ ચર્મ પુણ્યવાન ન હોત તો રણાંગણમાં એને આપનાં અંગોનો સંગ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાત. હે શંકર! જો આપ તુષ્ટ છો તો મને એક બીજું વરદાન વધારાનું આપો અને એ તે એ છે કે આજથી આપનું નામ 'કૃત્તિવાસા' વિખ્યાત થઈ જાય.

સનત્કુમારજી કહે છે—'હે મુને! ગજાસુરની વાત સાંભળીને ભક્તવત્સલ શંકરે પરમ પ્રસન્નતાપૂર્વક મહિષાસુરનંદન ગજાને કહ્યું - 'તથાસ્તુ' - સારું, એવું જ થશે.' તદનંતર પ્રસન્નાત્મા ભક્તપ્રિય મહેશાન એ દાનવરાજ ગજાને, જેનું મન ભક્તિને કારણે નિર્મલ થઈ ગયું હતું, શંકરે પુનઃ કહ્યું.

ઈશ્વર બોલ્યા—હે દાનવરાજ! તારું આ પાવન શરીર મારા આ મુક્તિસાધક ક્ષેત્ર કાશીમાં મારા લિંગરૂપે સ્થિત થઈ જાવ! એનું નામ કૃત્તિવાસેશ્વર થશે. એ સમસ્ત પ્રાણીઓ માટે મુક્તિદાતા, મહાન પાતકોનું વિનાશક, સંપૂર્ણ લિંગોમાં શિરોમણિ અને મોક્ષપ્રદ થશે. આમ કહીને દેવેશ્વર દિગંબર શિવે ગજાસુરના એ વિશાળ ચર્મ લઈને ઓઢી લીધું. હે મુનીશ્વર! એ દિવસે બહુ મોટો ઉત્સવ મનાવવામાં આવ્યો. કાશીનિવાસી બધી જનતા તથા પ્રમથગણ હર્ષમગ્ન થઈ ગયા. વિષ્ણુ અને બ્રહ્મા વગેરે દેવતાઓનાં મન હર્ષથી પરિપૂર્ણ થઈ ગયાં. તે હાથ જોડીને મહેશ્વરને નમસ્કાર કરીને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. (અધ્યાય ૫૭)

દુન્દુભિનિર્હ્રદ નામના દૈત્યનું વાઘરૂપે શિવ-ભક્ત પર આક્રમણ
કરવાનો વિચાર અને શિવ દ્વારા એનો વધ

સનત્કુમારજી કહે છે—હે વ્યાસજી! હવે હું ચંદ્રમૌલિના એ ચરિત્રનું વર્ણન કરીશ, જેમાં શંકરજીએ દુન્દુભિનિર્હૃદ નામના દૈત્યને માર્યો હતો. તમે સાવધાન થઈને શ્રવણ કરો. દિતિપુત્ર મહાબલી હિરણ્યાક્ષનો વિષ્ણુ દ્વારા વધ થઈ ગયા પછી દિતિને બહુ દુઃખ થયું. ત્યારે દેવશત્રુ દુન્દુભિનિર્હૃદિ એને આશ્વાસન આપીને એ નિશ્ચય કર્યો કે 'દેવતાઓનું બળ બ્રાહ્મણ છે. બ્રાહ્મણ નષ્ટ થઈ જશે તો યજ્ઞ નહીં થાય, યજ્ઞ ન થવાથી દેવતાઓ આહાર પ્રાપ્ત કરી શકે નહીં તેથી નિર્બળ થઈ જશે. ત્યારે હું એમના પર સહજમાં જ વિજય મેળવી લઈશ.' આવો વિચાર કરીને તે બ્રાહ્મણોને મારવા લાગ્યો. બ્રાહ્મણોનું પ્રધાન સ્થાન વારાણસી છે, એ વિચારીને તે કાશી પહોંચ્યો અને વનમાં વનચર બનીને સમિધા લેનાર, જલમાં જલચર બનીને સ્નાન કરનાર અને રાત્રે વાઘ બનીને સૂતેલા બ્રાહ્મણોને ખાવા માંડ્યો.

એક વાર શિવરાત્રિના અવસર પર એક ભક્ત પોતાની પર્ણશાળામાં દેવાધિદેવ શંકરનું પૂજન કરીને ધ્યાનસ્થ થઈને બેઠો હતો. બલાભિમાની દૈત્યરાજ દુન્દુભિનિર્હાદે વાધનું રૂપ ધારણ કરીને એને ખાઈ જવાનો વિચાર કર્યો; પરંતુ તે ભક્ત દૃઢચિત્તથી શિવદર્શનની લાલસા લઈને ધ્યાનમાં તલ્લીન થઈ રહ્યો હતો, એટલા માટે એણે પહેલાંથી જ મંત્રરૂપી અસ્રનો વિન્યાસ કરી લીધો હતો. આ કારણે તે દૈત્ય એના પર આક્રમણ કરવામાં સમર્થ ન થઈ શક્યો. આ

બાજુ સર્વવ્યાપી ભગવાન શંભુને એ દુષ્ટ રૂપવાળા દૈત્યના અભિપ્રાયની ખબર પડી ગઈ હતી. ત્યારે શંકરે એને મારી નાખવાનો વિચાર કર્યો. એટલામાં જ, જેવો જ એ દૈત્ય વ્યાધરૂપે એ ભક્તને પોતાનો કોળિયો બનાવવા ચાહે છે, ત્યાં જ જગતની રક્ષા માટે મણિસ્વરૂપ તથા ભક્તરક્ષણમાં કુશળ બુદ્ધિવાળા ત્રિલોચન ભગવાન શંકર ત્યાં પ્રગટ થઈ ગયા અને એને બગલમાં દબાવી ઘાલીને એના માથા પર વજ્રથી પણ કઠોર મુક્કો માર્યો. એ મુષ્ટિ-પ્રહારથી તથા બગલમાં દબાવાથી તે વાઘ અત્યંત વ્યથિત થઈ ગયો અને પોતાની ગર્જનાથી પૃથ્વી તથા આકાશને કંપાવતો તે મૃત્યુનો ગ્રાસ બની ગયો. એ ભયંકર શબ્દને ધ્વનિને સાંભળીને તપસ્વીઓનાં હૃદય કંપી ઊઠ્યાં. તે રાતમાં જ એ શબ્દનું અનુસરણ કરતાં કરતાં એ સ્થાન પર આવી પહોંચ્યા. ત્યાં પરમેશ્વર શિવને બગલમાં એ પાપીને દબાવેલો જોઈને બધા લોકો એમનાં ચરણમાં પડ્યા અને જયજયકાર કરતાં એમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

તદનંતર મહેશ્વરે કહ્યું—જે મનુષ્ય અહીં
આવીને શ્રદ્ધાપૂર્વક મારા આ રૂપનાં દર્શન કરશે,
નિસ્સંદેહ હું એના બધાં ઉપદ્રવો નષ્ટ કરી દઈશ.
જે માનવ મારા આ ચરિત્રને સાંભળીને અને
હૃદયમાં મારા આ લિંગનું સ્મરણ કરીને
સંગ્રામમાં પ્રવેશ કરશે, એને અવશ્ય વિજયની
પ્રાપ્તિ થશે.

હે મુને! જે મનુષ્ય વ્યાધ્રેશ્વરના પ્રાગટ્ય

સંબંધી આ પરમોત્તમ ચરિત્રને સાંભળશે અથવા મોક્ષનો ભાગી થશે. શિવલીલા સંબંધી અમૃતમય બીજને સંભળાવશે, વાંચશે અથવા વંચાવશે, તે અલ્લરોથી પરિપૂર્ણ આ અનુપમ આખ્યાન સ્વર્ગ, પોતાની સમસ્ત મનોવાંછિત પ્રાપ્ત કરી લેશે યશ અને આયુષ્યને આપનાર તથા પુત્રપૌત્રની અને અંતમાં સંપૂર્ણ દુઃખોથી રહિત થઈને વૃદ્ધિ કરનારું છે. (અધ્યાય ૫૮)

*

વિદલ અને ઉત્પલ નામના દૈત્યોનું પાર્વતી પર મોહિત થવું અને પાર્વતીના કન્દુક - પ્રહાર દ્વારા એમને મરણને શરણ પહોંચાડવા, કન્દુકેશ્વરની સ્થાપના અને એનો મહિમા (કન્દુક = બોલ, દડો.)

સનત્કુમારજી કહે છે—હે વ્યાસજી! જે સાંભળીને એ બંને દૈત્ય એમનું અપહરણ રીતે પરમેશ્વર શિવે સંકેતથી દૈત્યને લક્ષ્ય કરવાની વાત વિચારવા લાગ્યા અને પાર્વતીજી કરાવીને પોતાની પ્રિયા દ્વારા એનો વધ કરાવ્યો જ્યાં દડો ઉછાળી રહ્યાં હતાં, ત્યાં જ તે જઈને હતો, એમના એ ચરિત્રને તમે પરમ પ્રેમપૂર્વક શ્રવણ કરો. વિદલ અને ઉત્પલ નામના બે દૈત્યો આકાશમાં વિચરવા લાગ્યા. એ બંને ઘોર દુરાચારી હતા. એમનું મન અત્યંત ચંચળ થઈ - મહાદૈત્યો હતા. એમણે બ્રહ્માજી પાસેથી કોઈ રહ્યું હતું. એ ગણોનું રૂપ ધારણ કરીને પણ પુરુષના હાથે ન મરી શકાય એવું વરદાન અંબિકાની નિકટ આવ્યા. ત્યારે દુષ્ટોનો સંહાર પ્રાપ્ત કરીને બધા જ દેવતાઓને જીતી લીધા કરનારા શિવે અવહેલનાપૂર્વક એમની તરફ હતા. ત્યારે દેવતાઓએ બ્રહ્માજી પાસે જઈને જોઈને એમનાં નેત્રોથી પ્રગટ થયેલી ચંચળતાને પોતાનું દુઃખ સંભળાવ્યું. એમની કષ્ટ-કહાણી કારણે તરત એમને ઓળખી લીધા. પછી તો સાંભળીને બ્રહ્માએ એમને કહ્યું — ‘તમે લોકો સર્વસ્વરૂપી મહાદેવે દુર્ગતિનાશિની દુર્ગાને કટાક્ષ શિવા સહિત શિવનું આદરપૂર્વક સ્મરણ કરીને દ્વારા સૂચિત કરી દીધું કે આ બંને દૈત્ય છે, ધૈર્ય ધારણ કરો. એ બંને દૈત્યો નિશ્ચય જ દેવીને ગણ નથી. હે તાત! ત્યારે પાર્વતી પોતાના હાથે માર્યા જશે. શિવાસહિત શિવ પરમેશ્વર, સ્વામી મહાકૌતુકી પરમેશ્વર શંકરના એ નેત્ર કલ્યાણકર્તા અને ભક્તવત્સલ છે. તે શીઘ્ર જ સંકેતને સમજી ગયાં. તદનંતર, સર્વજ્ઞ શિવની તમારા લોકોનું કલ્યાણ કરશે.’ અર્ધાંગિની પાર્વતીએ એ સંકેતને સમજીને એ જ દડાથી એકીસાથે જ એ બંને પર ધા કર્યો. ત્યારે મહાદેવીના દડાથી આલન થઈને એ બંને મહાબલી દુષ્ટ દૈત્ય ચક્કર ફરતાં ફરતાં એ રીતે ભૂતલ પર પડી ગયા, જેવી રીતે વાયુના સપાટાથી ચંચળ થઈને બે પાકેલાં તાડનાં ફળ

સનત્કુમારજી કહે છે—હે મુને! દેવોને આમ કહીને બ્રહ્માજી શિવનું સ્મરણ કરતાં કરતાં મૌન થઈ ગયા. ત્યારે દેવગણ પણ આનંદિત થઈને પોતપોતાને ધામે જતા રહ્યા. એક સમયે નારદજી દ્વારા પાર્વતીના સૌંદર્યની પ્રશંસા

શતરુદ્રસંહિતા

શિવજીના સઘોજાત, વામદેવ, તત્પુરુષ, અધોર અને
ઈશાન નામના પાંચ અવતારોનું વર્ણન

વંદે મહાનન્દમનન્તલીલં મહેશ્વરં સર્વવિભું મહાન્તમ્।
ગૌરીપ્રિયં કાર્તિક વિદ્યરાજસમુદ્ભવં શંકરમાદિદેવમ્॥

જે પરમાનંદમય છે, જેમની લીલાઓ અનંત છે, જે ઈશ્વરોના પણ ઈશ્વર છે, સર્વવ્યાપક, મહાન, ગૌરીના પ્રિયતમ તથા સ્વામી કાર્તિક અને વિદ્યરાજ ગણેશને ઉત્પન્ન કરનારા છે, એ આદિદેવ શંકરની હું વંદના કરું છું.

શૌનકજીએ કહ્યું—હે મહાભાગ સૂતજી! આપ તો (પુરાણકર્તા) વ્યાસજીના શિષ્ય તથા જ્ઞાન અને દયાના નિધિ છો, તેથી હવે આપ શંભુના એ અવતારોનું વર્ણન કરો જે ધારણ કરીને એમણે સત્પુરુષોનું કલ્યાણ કર્યું છે.

સૂતજી બોલ્યા—હે શૌનકજી! આપ તો મનનશીલ વ્યક્તિ છો, અતઃ હવે હું આપને શિવજીના એ અવતારોનું વર્ણન કરું છું, આપ સ્વયંની ઈન્દ્રિયોને વશમાં કરીને સદ્બલ્કિતપૂર્વક મન લગાડીને શ્રવણ કરો. હે મુને! પૂર્વકાળમાં સ્નત્કુમારજીએ નંદીશ્વરને, જે સત્પુરુષોની ગતિ તથા શિવસ્વરૂપ જ છે, આ જ પ્રશ્ન કર્યો હતો; એ સમયે નંદીશ્વરે શિવજીનું સ્મરણ કરતાં કરતાં એમને આમ ઉત્તર આપ્યો હતો.

નંદીશ્વરે કહ્યું—હે મુને! આમ તો સર્વવ્યાપી સર્વેશ્વર શિવના કલ્પકલ્પાન્તરોમાં અસંખ્ય અવતાર થયા છે, તથાપિ આ સમયે હું મારી બુદ્ધિ અનુસાર એમાંથી કેટલાકનું વર્ણન કરું છું. ઓગણીસમો કલ્પ, જે શ્વેતલોહિત નામે વિખ્યાત છે, એમાં શિવજીનો 'સઘોજાત' નામનો અવતાર

થયો હતો. તે એમનો પ્રથમ અવતાર કહેવાય છે. એ કલ્પમાં જ્યારે બ્રહ્મા પરબ્રહ્મનું ધ્યાન કરી રહ્યા હતા, એ જ સમયે એક શ્વેત અને લોહિત વર્ણવાળો શિખાધારી કુમાર ઉત્પન્ન થયો. એને જોઈને બ્રહ્માએ મનમાં ને મનમાં વિચાર કર્યો. જ્યારે એમને જ્ઞાન થઈ ગયું કે આ પુરુષ બ્રહ્મરૂપી પરમેશ્વર છે, ત્યારે એમણે અંજલિબદ્ધ થઈને એમની વંદના કરી, પછી જ્યારે ભુવનેશ્વર બ્રહ્માને જાણ થઈ ગઈ કે આ સઘોજાત કુમાર શિવ જ છે, ત્યારે એમને મહાન હર્ષ થયો. તે પોતાની સદ્બુદ્ધિથી વારંવાર એ પરબ્રહ્મનું ચિંતન કરવા લાગ્યા. બ્રહ્માજી ધ્યાન ધરી જ રહ્યા કે ત્યાં શ્વેત વર્ણવાળા ચાર યશસ્વી કુમાર પ્રગટ થયા. એ પરમોત્કૃષ્ટ જ્ઞાનસંપન્ન તથા પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ હતા. એમનાં નામ હતાં—સુનન્દ, નન્દન, વિશ્વનન્દ અને ઉપનન્દન. એ બધાએ મહાત્મા હતા અને બ્રહ્માજીના શિષ્ય થયા. એમનાથી તે બ્રહ્મલોક વ્યાપ્ત થઈ ગયો. તદનંતર સઘોજાતરૂપે પ્રગટ થયેલા પરમેશ્વર શિવે પરમ પ્રસન્ન થઈને બ્રહ્માને જ્ઞાન તથા સૃષ્ટિરચનાની શક્તિ પ્રદાન કરી. (આ સઘોજાત નામનો પહેલો અવતાર થયો).

તદનંતર 'રક્ત' નામથી પ્રસિદ્ધ વીશમો કલ્પ આવ્યો. એ કલ્પમાં બ્રહ્માજીએ રક્તવર્ણનું શરીર ધારણ કર્યું હતું. જે સમયે બ્રહ્માજી પુત્રની કામનાથી ધ્યાન કરી રહ્યા હતા, એ જ સમયે એમનાથી એક પુત્ર પ્રગટ થયો. એના શરીર પર લાલ રંગની માળા હતી અને લાલ જ વસ્ત્ર

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સુતરાનુસારે શ્રીકૃષ્ણે શ્રીરામચંદ્રે શ્રીવિષ્ણુએ શ્રીમદ્ભગવાદ્ગીતા સુતરાનુસારે શ્રીકૃષ્ણે શ્રીરામચંદ્રે શ્રીવિષ્ણુએ

શોભા આપી રહ્યું હતું. એનાં નેત્ર પણ લાલ હતાં અને તેણે આભૂષણ પણ લાલ રંગનું જ ધારણ કરેલું હતું. એ મહાન આત્મબળથી સંપન્ન કુમારને જોઈને બ્રહ્માજી ધ્યાનસ્થ થઈ ગયા. જ્યારે એમને જ્ઞાત થયું કે એ વામદેવ શિવ છે, ત્યારે એમણે હાથ જોડીને એ કુમારને પ્રણામ કર્યા. તત્પશ્ચાત્ એમને વિરજા, વિવાહ, વિશોક અને વિશ્વભાવન નામના ચાર પુત્રો ઉત્પન્ન થયા, જેમણે બધાએ લાલ વસ્ત્ર ધારણ કરેલાં હતાં. ત્યારે વામદેવ-રૂપધારી પરમેશ્વર શંભુએ પરમ પ્રસન્ન થઈને બ્રહ્માને જ્ઞાન તથા સૃષ્ટિ રચનાની શક્તિ પ્રદાન કરી. (આ 'વામદેવ' નામનો બીજો અવતાર થયો).

એ પછી એકવીશમો કલ્પ આવ્યો, જે 'પીતવાસા' નામથી કહ્યો જાય છે. એ કલ્પમાં મહાભાગ બ્રહ્મા પીતવસ્ત્રધારી થયા. જ્યારે એ પુત્રની કામનાથી ધ્યાન કરી રહ્યા હતા, એ સમયે એમનાથી એક મહાતેજસ્વી કુમાર ઉત્પન્ન થયો. એ પ્રોઢ કુમારની ભુજાઓ વિશાળ હતી અને એના શરીર પર પીતાંબર ઝળકી રહ્યું હતું. એ ધ્યાનમગ્ન બાળકને જોઈને બ્રહ્માજીએ પોતાની બુદ્ધિના બળે એને 'તત્પુરુષ' શિવ સમજ્યા. ત્યારે એમણે ધ્યાનયુક્ત ચિત્તથી સંપૂર્ણ લોકો દ્વારા નમસ્કૃત મહાદેવી શાંકરી ગાયત્રી (તત્પુરુષાય વિદ્મહે મહાદેવાય ધીમહિ)નો જપ કરીને એમને નમસ્કાર કર્યા, એથી મહાદેવજી પ્રસન્ન થઈ ગયા. ત્યાર પછી એમના પાર્શ્વભાગથી પીતવસ્ત્રધારી દિવ્યકુમાર પ્રગટ થયા, એ બધાએ યોગમાર્ગના પ્રવર્તક થયા. (એ 'તત્પુરુષ' નામનો ત્રીજો અવતાર થયો).

ત્યાર પછી સ્વયંભૂ બ્રહ્માના એ પીતવર્ણ નામના કલ્પના વીતી ગયા પછી પુનઃ બીજો કલ્પ પ્રવૃત્ત થયો. એનું નામ 'શિવ' હતું. જ્યારે

એકાર્ણવની દશામાં એક સહસ્ર દિવ્ય વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયાં, ત્યારે બ્રહ્માજી પ્રજાઓની સૃષ્ટિ કરવાની ઈચ્છાથી દુઃખી થઈને વિચાર કરવા લાગ્યા. એ સમયે એ મહાતેજસ્વી બ્રહ્માની સમક્ષ એક કુમાર ઉત્પન્ન થયો. એ મહાપરાક્રમી બાળકના શરીરનો રંગ કાળો હતો. તે પોતાના તેજથી ઉદ્દીપ્ત થઈ રહ્યો હતો તથા કાળું વસ્ત્ર, કાળી પાઘડી અને કાળી જનોઈ ધારણ કરેલ હતી. એનો મુગટ પણ કાળો હતો અને સ્નાન પછી અનુલેપ - ચંદન પણ કાળા રંગનું હતું. એ ભયંકર - પરાક્રમી, મહામનસ્વી, દેવદેવેશ્વર, અલૌકિક, કૃષ્ણપિંગલ વર્ણવાળા અધોરને જોઈને બ્રહ્માજીએ એની વંદના કરી. ત્યારબાદ બ્રહ્માજીએ ભક્તવત્સલ અવિનાશી અધોરને બ્રહ્મરૂપ સમજીને ઈષ્ટ વચનો દ્વારા એમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ત્યારે એમના પાર્શ્વભાગમાંથી કૃષ્ણવર્ણવાળા તથા કાળા રંગનો અનુલેપ ધારણ કરેલ ચાર મહામનસ્વી કુમાર ઉત્પન્ન થયા. એ બધાએ પરમ તેજસ્વી, અવ્યક્તનામા તથા શિવ સરખા રૂપવાળા હતા. એમનાં નામ હતાં : કૃષ્ણ, કૃષ્ણશિખ, કૃષ્ણાસ્ય અને કૃષ્ણકંઠધૃક્. આ પ્રકારે ઉત્પન્ન થઈને આ મહાત્માઓએ બ્રહ્માજીની સૃષ્ટિ રચના નિમિત્તે મહાન અદ્ભુત 'ધોર' નામના યોગનો પ્રચાર કર્યો. (આ 'અધોર' નામનો ચોથો અવતાર થયો).

હે મુનીશ્વરો! ત્યાર પછી બ્રહ્માનો બીજો કલ્પ શરૂ થયો. એ પરમ અદ્ભુત હતો અને 'વિશ્વરૂપ' નામે વિખ્યાત હતો. એ કલ્પમાં જ્યારે બ્રહ્માજી પુત્ર-કામનાથી મનમાં ને મનમાં શિવજીનું ધ્યાન ધરી રહ્યા હતા, એ જ સમયે મહાન સિંહનાદ કરનારી વિશ્વરૂપા સરસ્વતી પ્રગટ થયાં તથા એ જ પ્રકારે પરમેશ્વર ભગવાન ઈશાનનો પ્રાદુર્ભાવ થયો હતો, જેમનો વર્ણ શુદ્ધ સ્ફટિક

સમાન ઉજ્જવળ હતો અને જે સમસ્ત આભૂષણોથી વિભૂષિત હતા. એ અજન્મા, સર્વવ્યાપી, સર્વાન્તર્યામી, બધું જ પ્રદાન કરનારા, સર્વસ્વરૂપ, સુંદર રૂપવાળા અને અરૂપ ઈશાનને જોઈને બ્રહ્માજીએ એમને પ્રણામ કર્યા. ત્યારે શક્તિસહિત વિભુ ઈશાને પણ બ્રહ્માને સન્માર્ગના ઉપદેશ આપીને ચાર સુંદર બાળકોની કલ્પના કરી. એ ઉત્પન્ન થયેલાં શિશુઓનાં નામ-હતાં-જટી, મુંડી, શિખંડી અને અર્ધમુંડ. તે યોગ અનુસાર સદ્ધર્મનું પાલન કરીને યોગગતિને પ્રાપ્ત થઈ ગયા. (આ 'ઈશાન' નામનો પાંચમો અવતાર થયો).

હે સર્વજ્ઞ સનત્કુમારજી! આ પ્રકારે મેં જગતની હિતકામનાથી સઘોજાત વગેરે અવતારોનું પ્રાગટ્ય સંક્ષેપમાં વર્ણન કરી બતાવ્યું. એમનો એ સમગ્ર લોકહિતકારી વ્યવહાર યાથાતથ્યરૂપે બ્રહ્માંડમાં વર્તમાન છે. મહેશ્વરની ઈશાન, પુરુષ, ધોર, વામદેવ અને બ્રહ્મ—એ પાંચ મૂર્તિઓ વિશેષરૂપે પ્રસિદ્ધ છે. એમાં ઈશાન, જે શિવસ્વરૂપ તથા સૌથી મોટા છે, પહેલા કહેવાય છે, તે સાક્ષાત્ પ્રકૃતિના ભોક્તા ક્ષેત્રજ્ઞમાં નિવાસ કરે છે. શિવજીનું બીજું સ્વરૂપ તત્પુરુષ નામથી ખ્યાત છે. તે ગુણોના આશ્રયરૂપ તથા ભોગ્ય સર્વજ્ઞમાં અધિષ્ઠિત છે. પિનાકધારી

શિવનું જે અધોર નામનું ત્રીજું સ્વરૂપ છે, તે ધર્મને માટે અંગોસહિત બુદ્ધિતત્ત્વનો વિસ્તાર કરીને અંદર બિરાજમાન રહે છે. વામદેવ નામવાળા શંકરનું ચોથું સ્વરૂપ અહંકારનું અધિષ્ઠાન છે. તે સદા અનેકો પ્રકારનું કાર્ય કરતું રહે છે. વિચારશીલ બુદ્ધિમાનોનું કથન છે કે શંકરનું ઈશાન-સંજ્ઞક સ્વરૂપ સદા કર્ણ, વાણી અને સર્વવ્યાપી આકાશનું અધીશ્વર છે તથા મહેશ્વરનું પુરુષ નામનું રૂપ ત્વક્, પાણિ અને સ્પર્શગુણ-વિશિષ્ટ વાયુનો સ્વામી છે. મનીષીગણ અધોર નામવાળા રૂપને શરીર, રસ, રૂપ અને અગ્નિનું અધિષ્ઠાન કહે છે. શંકરજીનું વામદેવ સંજ્ઞક સ્વરૂપ રસના, પાણુ, રસ અને જળના સ્વામી તરીકે ઓળખાય છે. પ્રાણ, ઉપસ્ય, ગંધ અને પૃથ્વી ઈશ્વર શિવજીનું સઘોજાત નામનું રૂપ બતાવાય છે. કલ્યાણકામી મનુષ્યોએ શંકરજીનાં આ સ્વરૂપોની સદા પ્રયત્નપૂર્વક વંદના કરવી જોઈએ; કેમકે એ શ્રેયઃપ્રાપ્તિમાં એકમાત્ર હેતુ છે, કારણ છે. જે મનુષ્ય સઘોજાત વગેરે અવતારોના પ્રાગટ્યને ભણે છે, અથવા સંભળાવે છે, તે જગતમાં સમસ્ત કામ્ય ભોગોનો ઉપભોગ કરીને અંતમાં પરમગતિને પ્રાપ્ત થાય છે.

(અધ્યાય-૧)

✱

શિવજીની અષ્ટમૂર્તિઓનું તથા અર્ધનારીનરરૂપનું સવિસ્તર વર્ણન

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે ઐશ્વર્યશાળી મુને!
હવે તમે મહેશ્વરના એ શ્રેષ્ઠ અવતારોનું વર્ણન
શ્રવણ કરો, જે લોકમાં સંપૂર્ણ કાર્યોને પૂર્ણ
કરનાર અને તેથી સુખદાતા છે. હે તાત! આ
જગત એ પરમેશ્વર શંભુની આઠ મૂર્તિઓનું

સ્વરૂપ જ છે. જેવી રીતે દોરીમાં મણિ પરોવાઈ રહે છે, એવી જ રીતે આ વિશ્વ એ આઠ મૂર્તિઓમાં વ્યાપ્ત થઈને સ્થિત છે. એ પ્રસિદ્ધ આઠ મૂર્તિઓ આ છે : શર્વ, ભવ, રુદ્ર, ઉગ્ર, ભીમ, પશુપતિ, ઈશાન અને મહાદેવ, શિવજીની

મહેશ્વર પરમ પ્રસન્ન થઈને બ્રહ્માજીને મેઘ-ગંભીર વાણીમાં કહેવા લાગ્યા.

ઈશ્વરે કહ્યું—હે મહાભાગ વત્સ! મારા પ્યારા પુત્ર પિતામહ! મને તમારો બધોય મનોરથ પૂર્ણતયા જ્ઞાત થઈ ગયો છે. તમે જે આ સમયે પ્રજાઓની વૃદ્ધિ માટે ઘોર તપ કર્યું છે, તમારા એ તપથી હું પ્રસન્ન થઈ ગયો છું અને તમને તમારું મનોવાંછિત જરૂર પ્રદાન કરીશ. આમ સ્વાભાવિક રીતે જ મધુર તથા પરમ ઉદાર વચન કહીને શિવજીએ પોતાના શરીરના અર્ધભાગથી શિવાદેવીને પૃથક્ કરી દીધાં. ત્યારે શિવથી પૃથક્-જુદાં થઈને પ્રગટ થયેલાં એ પરમા શક્તિને જોઈને બ્રહ્મા વિનમ્ર ભાવથી પ્રણામ કરીને એમની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા.

બ્રહ્માએ કહ્યું—હે શિવે! સૃષ્ટિના પ્રારંભમાં તમારા પતિ દેવાધિદેવ પરમાત્મા શંભુએ મારી સૃષ્ટિ કરી હતી અને (મારા દ્વારા) બધી પ્રજાઓની રચના કરી હતી. હે શિવે! ત્યારે મેં, દેવતા વગેરે સમસ્ત પ્રજાઓની માનસિક

સૃષ્ટિ કરી; પરંતુ વારંવાર રચના કરવા છતાં એમની વૃદ્ધિ થતી જ ન હતી, તેથી હવે મેં સ્ત્રીપુરુષના સમાગમથી ઉત્પન્ન થનારી સૃષ્ટિનું નિર્માણ કરીને પોતાની આખી પ્રજાઓની વૃદ્ધિ કરવા ચાહું છું. પરંતુ હજુ સુધી તમારા જેવા અક્ષય નારીકુલનું પ્રાગટ્ય નથી થયું, એ કારણે નારીકુલની સૃષ્ટિ કરવાનું મારી શક્તિની બહાર છે. કેમકે, બધી જ શક્તિઓનું ઉદ્ગમસ્થાન તમે જ છો, એટલા માટે મેં તમને અખિલેશ્વરી પરમા શક્તિની પ્રાર્થના કરું છું. હે શિવે! હું તમને નમસ્કાર કરું છું, તમે મને નારીકુલની સૃષ્ટિ કરવા માટે શક્તિ પ્રદાન કરો; કેમકે, હે શિવપ્રિયે! આને જ તમે ચરાચર જગતની ઉત્પત્તિનું કારણ સમજો. હે વરદેશ્વરિ! હું તમારી પાસે એક વધારાનું વરદાન માગું છું, હે જગન્માતા! કૃપા કરીને એ વરદાન પણ મને આપો. હું તમારાં ચરણોમાં નમસ્કાર કરું છું. (એ વરદાન એ છે કે) હે સર્વ વ્યાપિની જગતજનની! તમે ચરાચર જગતની વૃદ્ધિને માટે પોતાના એક સર્વસમર્થરૂપે મારા પુત્ર દક્ષની પુત્રી થઈ જાઓ. બ્રહ્મા દ્વારા આવી યાચના થવાથી પરમેશ્વરી દેવી શિવાએ ‘તથાસ્તુ’— ‘એવું જ થશે.’ કહીને એ શક્તિ બ્રહ્માને પ્રદાન કરી દીધી. સુતરાં - તેથી જગન્મયી શિવશક્તિ શિવાદેવીએ પોતાની ભ્રમરના મધ્યભાગમાંથી પોતાના સમાન જ પ્રભાવાળી એક શક્તિની રચના કરી. એ શક્તિને જોઈને દેવશ્રેષ્ઠ ભગવાન શંકર, જે લીલાકારી, કષ્ટહારી અને કૃપાના સાગર છે. હસતાં હસતાં જગદંબિકાને કહેવા લાગ્યા.

શિવજીએ કહ્યું—‘હે દેવી! પરમેષ્ઠી બ્રહ્માએ તપસ્યા દ્વારા તમારી આરાધના કરી છે, તેથી

શ્રીભગવાન શંકર પદ્ય તરત જ અંતર્ધાન થઈ ગયા. ત્યારથી આ લોકમાં સ્ત્રીભાગની કલ્પના થઈ અને મૈથુની સૃષ્ટિ શરૂ થઈ ગઈ; આથી બ્રહ્માને મહાન આનંદ પ્રાપ્ત થયો. હે તાત! આ પ્રકારે મેં તમને શિવજીના મહાન અનુપમ અર્ધનારીનરાર્ધરૂપનું વર્ણન કરી સમજાવ્યું. એ સત્પુરુષોને માટે મંગલદાયક છે.

હવે તમે એમના પર પ્રસન્ન થઈ જાઓ અને એમના બધા મનોરથ પૂરા કરો.' ત્યારે શિવાદેવીએ પરમેશ્વર શિવની એ આજ્ઞાને મસ્તક નમાવીને ગ્રહણ કરી અને બ્રહ્માના કથન અનુસાર દક્ષની પુત્રી થવાનું સ્વીકારી લીધું. હે મુને! આ રીતે શિવાદેવી બ્રહ્માને અનુપમ શક્તિ પ્રદાન કરીને શંભુના શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થઈ ગયા. ત્યારબાદ ભગવાન શંકર પણ તરત

જ અંતર્ધાન થઈ ગયા. ત્યારથી આ લોકમાં સ્ત્રીભાગની કલ્પના થઈ અને મૈથુની સૃષ્ટિ શરૂ થઈ ગઈ; આથી બ્રહ્માને મહાન આનંદ પ્રાપ્ત થયો. હે તાત! આ પ્રકારે મેં તમને શિવજીના મહાન અનુપમ અર્ધનારીનરાર્ધરૂપનું વર્ણન કરી સમજાવ્યું. એ સત્પુરુષોને માટે મંગલદાયક છે.

(અધ્યાય ૨-૩)

*

વારાહ કલ્પમાં થનાર શિવજીના પ્રથમ અવતારથી લઈને નવમ ઋષભ અવતાર સુધીનું વર્ણન

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે સર્વજ્ઞ સનત્કુમારજી! એક વાર રુદ્રે હર્ષિત થઈને બ્રહ્માજીને શંકરનું ચરિત્ર પ્રેમપૂર્વક વર્ણવી બતાવ્યું હતું. એ ચરિત્ર સદા પરમ સુખદાયક છે. (એને તમે સાંભળો. એ ચરિત્ર આ રીતે છે).

શિવજીએ કહ્યું હતું—હે બ્રહ્મન્! વારાહ કલ્પના સાતમા મન્વંતરમાં સંપૂર્ણ લોકોને પ્રકાશિત કરનારા ભગવાન કલ્પેશ્વર, જે તમારા પ્રપૌત્ર છે, વૈવસ્વત મનુના પુત્ર હશે. ત્યારે એ મન્વંતરની ચતુર્યુગીઓના કોઈ દ્વાપર યુગમાં હું લોકો પર અનુગ્રહ કરવા તથા બ્રાહ્મણોનું હિત કરવા માટે પ્રગટ થઈશ. હે બ્રહ્મન્! યુગ-પ્રવૃત્તિ અનુસાર પ્રથમ ચતુર્યુગીના પ્રથમ દ્વાપર યુગમાં જ્યારે પ્રભુ સ્વયં જ વ્યાસ થશે, ત્યારે હું એ કળિયુગના અંતમાં બ્રાહ્મણોના હિત-અર્થે શિવાસહિત શ્વેત નામના મહામુનિ થઈને પ્રગટ થઈશ. એ સમયે હિમાલયના રમણીય શિખર છાગલ નામના પર્વતશ્રેષ્ઠ પર મારા શિષ્યાધારી ચાર શિષ્ય ઉત્પન્ન થશે. એમનાં નામ હશે શ્વેત, શ્વેતશિખ, શ્વેતાશ્વ અને શ્વેતલોહિત. એ ચારેય

ધ્યાનયોગના આશ્રયે મારા નગરમાં જશે. ત્યાં એ મુજ અવિનાશીને તત્ત્વતઃ જાણીને મારા ભક્ત થઈ જશે તથા જન્મ, જરા અને મૃત્યુથી રહિત થઈને પરબ્રહ્મની સમાધિમાં લીન રહેશે. હે વત્સ પિતામહ! એ સમયે મનુષ્ય ધ્યાન ઉપરાંત દાન, ધર્મ વગેરે કર્મહેતુક સાધનો દ્વારા મારાં દર્શન કરી નહીં શકે. બીજા દ્વાપરમાં પ્રજાપતિ સત્ય વ્યાસ થશે. એ સમયે હું કળિયુગમાં સુનાર નામે ઉત્પન્ન થઈશ. ત્યાં પણ મારા દુન્દુભિ, શતરૂપ, ઋષિક તથા કેતુમાન નામના ચાર વેદવાદી દ્વિજ શિષ્ય થશે. એ ચારેય ધ્યાનયોગના બળે કરીને મારા નગરમાં જશે અને મુજ અવિનાશીને તત્ત્વતઃ જાણીને મુક્ત થઈ જશે. ત્રીજા દ્વાપરમાં જ્યારે ભાર્ગવ નામના વ્યાસ થશે, ત્યારે હું પણ નગરની પાસે જ દમન નામથી પ્રગટ થઈશ. એ સમયે પણ મારા વિશોક, વિશેષ, વિપાપ અને પાપનાશન નામના ચાર પુત્રો થશે. હે ચતુરાનન! એ અવતારમાં હું શિષ્યોને સાથે લઈને વ્યાસની સહાયતા કરીશ અને એ કળિયુગમાં નિવૃત્તિ માર્ગને સુદૃઢ

બનાવીશ. ચોથા દ્વાપરમાં જ્યારે અંગિરા વ્યાસ કહેવાશે, એ સમયે હું સુહોત્ર નામે અવતાર લઈશ. એ સમયે પણ મારા ચાર યોગસાધક મહાત્મા પુત્ર થશે. હે બ્રહ્મન્! એમનાં નામ હશે : સુમુખ, દુર્મુખ, દુર્દમ અને દુરતિક્રમ. એ અવસર પર પણ આ શિષ્યોની સાથે હું વ્યાસની મદદમાં લાગ્યો રહીશ. પાંચમા દ્વાપરમાં સવિતા વ્યાસ નામ કહેવાશે. ત્યારે હું કંક નામનો મહાતપસ્વી યોગી થઈશ. હે બ્રહ્મન્! ત્યાં પણ મારા ચાર યોગસાધક પુત્ર હશે. એમનાં નામ કહું છું; તે સાંભળો - સનક, સનાતન, પ્રભાવશાળી સનંદન અને સર્વવ્યાપક નિર્મલ તથા અહંકારરહિત સનત્કુમાર. એ સમયે પણ કંક નામધારી હું સવિતા નામના વ્યાસનો સહાયક બનીશ અને નિવૃત્તિમાર્ગને આગળ વધારીશ. ફરીથી જ્યારે છઠ્ઠો દ્વાપર પ્રવૃત્ત થવા પર જ્યારે મૃત્યુ લોકકારક વ્યાસ હશે અને વેદોનું વિભાજન કરશે, એ સમયે પણ હું વ્યાસની સહાયતા કરવા માટે લોકાક્ષિ નામે પ્રગટ થઈશ અને નિવૃત્તિ-પથની ઉન્નતિ કરીશ. ત્યાં પણ મારા ચાર દૈવપ્રતી શિષ્ય હશે. એમનાં નામ હશે : સુધામા, વિરજા, સંજય અને વિજય. હે વિધે! સાતમા દ્વાપરના આરંભે જ્યારે શતકતુ નામના વ્યાસ હશે, એ સમયે પણ હું યોગમાર્ગમાં પરમ નિપુણ જૈગીષાય નામે પ્રગટ થઈશ અને કાશીપુરીમાં ગુફાની અંદર દિવ્યદેશમાં કુશાસન પર બેસીને યોગને સુદૃઢ બનાવીશ. તથા શતકતુ નામના વ્યાસની મદદ અને સંસારભયથી ભક્તોનો ઉદ્ધાર કરીશ. એ યુગમાં પણ મારા સારસ્વત, યોગીશ, મેઘવાહ અને સુવાહન નામના ચાર પુત્રો હશે. આઠમા દ્વાપરના આગમન પર મુનિવર વસિષ્ઠ વેદોનું વિભાજન કરનારા

વેદવ્યાસ હશે. હે યોગવિત્તમ! એ યુગમાં પણ હું દધિવાહન નામે અવતાર લઈશ અને વ્યાસની સહાયતા કરીશ. એ સમયે કપિલ, આસુરિ, પંચશિખ અને શાલ્વલ નામના મારા ચાર યોગી પુત્ર ઉત્પન્ન થશે, જે મારા સમાન જ હશે. હે બ્રહ્મન્! નવમી ચતુર્યુગીના દ્વાપર યુગમાં મુનિશ્રેષ્ઠ સારસ્વત વ્યાસ નામે પ્રસિદ્ધ હશે. એ વ્યાસના નિવૃત્તિ માર્ગની વૃદ્ધિ માટે ધ્યાન કરવાથી હું ઋષભ નામે અવતાર લઈશ. એ સમયે પરાશર, ગર્ગ, ભાર્ગવ અને ગિરીશ નામના ચાર મહાયોગી મારા શિષ્ય હશે. હે પ્રજાપતે! એમના સહયોગથી હું યોગમાર્ગને સુદૃઢ બનાવીશ. હે સન્મુને! આ રીતે હું વ્યાસનો સહાયક બનીશ. હે બ્રહ્મન્! એ જ રૂપે હું ઘણાબધા દુઃખી ભક્તો પર દયા કરીને એમને ભવસાગરથી પાર કરીને એમનો ઉદ્ધાર કરીશ. મારો એ ઋષભ નામનો અવતાર યોગમાર્ગનો પ્રવર્તક, સારસ્વત વ્યાસના મનને સંતોષ દેનારો અને વિવિધ પ્રકારે રક્ષા કરનારો હશે. એ અવતારમાં હું ભદ્રાયુ નામના રાજકુમારને જે વિષદોષથી મરી જવાને કારણે પિતા દ્વારા પરિત્યક્ત થઈ જશે. તેને જીવન પ્રદાન કરીશ. ત્યાર પછી એ રાજપુત્રના આયુના સોળમા વર્ષમાં ઋષભ ઋષિ, જે મારા જ અંશ છે, એમને ઘેર પધારશે. હે પ્રજાપતે! એ રાજકુમાર દ્વારા પૂજિત થઈને તે સદ્ગુપધારી કૃપાળુ મુનિ એને રાજધર્મનો ઉપદેશ કરશે, તત્પશ્ચાત્ એ દીનવત્સલ મુનિ હર્ષિત ચિત્તે એને દિવ્ય ક્વચ, શંખ અને સંપૂર્ણ શત્રુઓનો વિનાશ કરનાર એક ચમકતું ખડ્ગ આપશે. પછી કૃપાપૂર્વક એના શરીર પર ભસ્મ લગાવીને એને બાર હજાર હાથીઓનું બળ પણ આપશે. આમ માતાસહિત ભદ્રાયુને સારીપેઠે

આશ્વાસન આપીને તથા એ બંને દ્વારા પૂજિત અવતાર એવો પ્રભાવશાળી હશે, તે સત્પુરુષોની થઈને પ્રભાવશાળી ઋષભ મુનિ સ્વેચ્છા અનુસાર ગતિ તથા દીનોને માટે બન્ધુ-જેવો હિતકારી ચાલ્યા જશે. હે બ્રહ્મન્! ત્યારે રાજર્ષિ ભદ્રાપુ હશે. મેં એનું વર્ણન તમને સંભળાવી દીધું. આ પણ રિપુગણોને જીતીને અને કીર્તિ માલિનીની ઋષભ-ચરિત્ર પરમ પાવન, મહાન તથા સ્વર્ગ, સાથે વિવાહ કરીને ધર્મપૂર્વક રાજ્ય કરશે. હે યશ અને આયુ આપનારું છે; તેથી એને મુને! મુજ શંકરનો તે ઋષભ નામનો નવમો પ્રયત્નપૂર્વક સાંભળવું જોઈએ. (અધ્યાય-૪)

*

શિવજી દ્વારા દશમાથી લઈને અષ્ટાવીશમા યોગેશ્વર-અવતારોનું વર્ણન

શિવજી કહે છે—હે બ્રહ્મન્! દશમા દ્વાપરમાં નામના ચાર સુંદર પુત્ર હશે. ચૌદમી ચતુર્યુગીમાં ત્રિધામા નામના મુનિ વ્યાસ થશે. તે હિમાલયના દ્વાપર યુગમાં જ્યારે રક્ષ નામના વ્યાસ હશે, રમણીય શિખર પર્વતોત્તમ ભૃગુતુંગ પર નિવાસ એ સમયે હું અંગિરાના વંશમાં ગૌતમ નામે કરશે. ત્યાં પણ મારા શ્રુતિવિદિત ચાર પુત્રો ઉત્પન્ન થઈશ. એ કળિયુગમાં પણ અત્રિ, વશદ, હશે. એમનાં નામ હશે : ભૃંગ, બલબન્ધુ, શ્રવણ અને શ્રવિષ્કટ મારા પુત્ર હશે. પંદરમા નરમિત્ર અને તપોધન કેતુશૃંગ. અગિયારમા દ્વાપરમાં જ્યારે ત્રિવૃત્ત નામના વ્યાસ થશે, ત્યારે હું કળિયુગમાં ગંગાદ્વારમાં તપ નામે પ્રગટ થઈશ. ત્યાં પણ મારા લંબોદર, લંબાક્ષ, કેશલંબ અને પ્રલંબક નામના ચાર દેવપ્રતી પુત્ર હશે. બારમી ચતુર્યુગીના દ્વાપર યુગમાં શતતેજા નામના વેદવ્યાસ થશે. એ સમયે હું દ્વાપરની સમાપ્તિ થવા લાગશે ત્યારે કળિયુગમાં હેમકંચુકમાં જઈને અત્રિ નામથી અવતાર લઈશ અને જ્યાંસની સહાયતાને માટે નિવૃત્તિ માર્ગને પ્રતિષ્ઠિત કરીશ. હે મહામુને! ત્યાં પણ મારા સર્વજ્ઞ, સમબુદ્ધિ, સાધ્ય અને શર્વ નામના ચાર ઉત્તમ યોગી પુત્ર હશે. તેરમા દ્વાપરયુગમાં જ્યારે ધર્મસ્વરૂપ નારાયણ વ્યાસ થશે, ત્યારે હું પર્વતશ્રેષ્ઠ ગંધમાદન પર વાલખિલ્યાશ્રમમાં મહામુનિ બલિ નામે ઉત્પન્ન થઈશ. ત્યાં પણ મારા સુધામા, કાશ્યપ, વસિષ્ઠ અને વિરજા નામના ચાર સુંદર પુત્ર હશે. ચૌદમી ચતુર્યુગીમાં દ્વાપર યુગમાં જ્યારે રક્ષ નામના વ્યાસ હશે, એ સમયે હું અંગિરાના વંશમાં ગૌતમ નામે ઉત્પન્ન થઈશ. એ કળિયુગમાં પણ અત્રિ, વશદ, શ્રવણ અને શ્રવિષ્કટ મારા પુત્ર હશે. પંદરમા દ્વાપરમાં જ્યારે ત્રિવ્યારુણિ વ્યાસ હશે, એ સમયે હું હિમાલયના પૃષ્ઠ ભાગમાં સ્થિત વેદશીર્ષ નામના પર્વત પર સરસ્વતીના ઉત્તરતટનો આશ્રય લઈને વેદશિરા નામે અવતાર ધારણ કરીશ. એ સમયે મહાપરાક્રમી વેદશિર જ મારું અસ્ત્ર હશે. ત્યાં પણ મારા ચાર દેવ પરાક્રમી પુત્ર હશે. એમનાં નામ હશે : કુણિ, કુણિબાહુ, કુશરીર અને કુનેત્રક.

સોળમા દ્વાપરયુગમાં જ્યારે વ્યાસનું નામ દેવ હશે, ત્યારે હું યોગ પ્રદાન કરવાને માટે પરમ પુણ્યમય ગોકર્ણવનમાં ગોકર્ણ નામે પ્રગટ થઈશ. ત્યાં પણ મારા કાશ્યપ, ઉશના, ચ્યવન અને બૃહસ્પતિ નામના ચાર પુત્ર થશે. તે જલ સમાન નિર્મલ અને યોગી થશે તથા એ જ માર્ગના આશ્રયથી શિવલોકને પ્રાપ્ત થઈ જશે. સત્તરમી ચતુર્યુગીના દ્વાપરમાં દેવકૃતંજય વ્યાસ થશે, એ સમયે હું હિમાલયના અત્યંત ઊંચા

અને રમણીય શિખર મહાલય પર્વત પર ગુહાવાસી નામથી અવતાર ધારણ કરીશ, કેમકે, હિમાલય શિવક્ષેત્ર કહેવાય છે. ત્યાં ઉત્થ્ય, વામદેવ, મહાયોગ અને મહાબલ નામના મારા પુત્ર પણ હશે. અઢારમી ચતુર્યુગીના દ્વાપરયુગમાં જ્યારે ઋતંજય વ્યાસ થશે, ત્યારે હું હિમાલયના એ સુંદર શિખર પર, જેનું નામ શિખંડી પર્વત છે અને જ્યાં મહાન પુણ્યમય સિદ્ધક્ષેત્ર તથા સિદ્ધો દ્વારા સેવિત શિખંડીવન પણ છે. શિખંડી નામે ઉત્પન્ન થઈશ. ત્યાં પણ વાયઃ શ્રવા, રુચીક, શ્યાવાસ્ય અને યતીશ્વર નામના મારા ચાર તપસ્વી પુત્ર થશે. ઓગણીસમા દ્વાપરમાં મહામુનિ ભરદ્વાજ વ્યાસ હશે. એ સમયે પણ હું હિમાલયના શિખર પર માલી નામે ઉત્પન્ન થઈશ અને મારા માયા પર લાંબી લાંબી જટાઓ હશે. ત્યાં પણ મારા સાગર-શા ગંભીર સ્વભાવવાળા હિરણ્યનામા, કૌસલ્ય, લોકાક્ષિ અને પ્રથિમિ નામના પુત્ર થશે. વીશમી ચતુર્યુગીના દ્વાપરમાં થનારા વ્યાસ ગૌતમ હશે. ત્યારે હું પણ હિમવાનના પૃષ્ઠ ભાગમાં સ્થિત પર્વત શ્રેષ્ઠ અદ્વહાસપર, જે સદા દેવતા, મનુષ્ય, વક્ષેન્દ્ર, સિદ્ધ અને ચારણો દ્વારા અધિષ્ઠિત રહે છે, અદ્વહાસ નામે અવતાર ધારણ કરીશ. એ યુગના મનુષ્ય અદ્વહાસના પ્રેમી હશે. એ સમયે પણ મારા ઉત્તમ યોગસંપન્ન ચાર પુત્ર હશે. એમનાં નામ હશે. સુમન્ત, વર્વરિ, વિદ્વાન, કબંધ અને દુષ્ટિકંધર એકવીશમા દ્વાપરયુગમાં જ્યારે વાયઃશ્રવા નામના વ્યાસ થશે, ત્યારે હું દારુક નામે પ્રગટ થઈશ. એટલા માટે એ શુભ સ્થાનનું નામ દારુવન પડી જશે. ત્યાં પણ મારા પ્લત્ત, દર્ભાચણિ, કેતુમાન અને ગૌતમ નામના ચાર પરમ યોગી પુત્ર ઉત્પન્ન થશે. બાવીશમી

ચતુર્યુગીના દ્વાપરમાં શુષ્માયજ્ઞ નામના વ્યાસ થશે, ત્યારે હું વારાણસીપુરીમાં લાંગલી ભીમ નામે મહામુનિના રૂપે અવતરિત થઈશ. એ કળિયુગમાં ઈન્દ્ર સહિત સમસ્ત દેવતા મુજ હલાયુધધારી શિવનાં દર્શન કરશે. એ અવતારમાં પણ મારા ભલ્લવી, મધુ, પિંગ અને શ્વેતકેતુ નામના ચાર પરમ ધાર્મિક પુત્ર થશે. ત્રેવીશમી ચતુર્યુગીમાં જ્યારે તૃણબિન્દુ નામના મુનિ વ્યાસ થશે, ત્યારે હું સુંદર કાલિંજરગિરિ પર શ્વેત નામે પ્રગટ થઈશ. ત્યાં પણ મારા ઉશિક, બૃહદશ્વ, દેવલ અને કવિ નામથી પ્રસિદ્ધ ચાર તપસ્વી પુત્ર થશે. ચોવીશમી ચતુર્યુગીમાં જ્યારે ઐશ્વર્યશાળી યક્ષ વ્યાસ થશે ત્યારે એ યુગમાં હું નૈમિષક્ષેત્રમાં શૂલી નામનો મહાયોગી થઈને ઉત્પન્ન થઈશ. એ યુગમાં પણ મારા ચાર તપસ્વી શિષ્ય હશે. એમનાં નામ હશે : શાલિહોત્ર, અગ્નિવેશ, યુવનાશ્વ અને શરદ્વસુ. પચ્ચીશમા દ્વાપરમાં જ્યારે વ્યાસ શક્તિ નામે પ્રસિદ્ધ હશે, ત્યારે હું પણ પ્રભાવશાળી અને દંડધારી મહાયોગીરૂપે પ્રગટ થઈશ. મારું નામ મુંડીશ્વર હશે. એ અવતારમાં પણ છગલ, કુંડકર્ણ, કુંભાંડ અને પ્રવાહક મારા તપસ્વી શિષ્ય હશે. છઠ્વીશમા દ્વાપરમાં જ્યારે વ્યાસનું નામ પરાશર હશે, ત્યારે હું ભદ્રવર નામના નગરમાં સહિષ્ણુ નામે અવતાર લઈશ. એ સમયે પણ ઉલૂક, વિદ્યુત્, શમ્બૂક અને આશ્વલાયન નામવાળા ચાર તપસ્વી શિષ્ય થશે. સત્યાવીશમા દ્વાપરમાં જ્યારે જાતૂકર્ણ્ય વ્યાસ હશે, ત્યારે હું પણ પ્રભાસતીર્થમાં સોમશર્મા નામથી પ્રગટ થઈશ. ત્યાં પણ અક્ષપાદ, કુમાર, ઉલૂક અને વત્સ નામથી પ્રસિદ્ધ મારા ચાર તપસ્વી શિષ્ય હશે. અઠ્ઠાવીશમા દ્વાપરમાં જ્યારે ભગવાન શ્રીહરિ

પરાશરના પુત્રરૂપે દ્વેપાયન નામના વ્યાસ હશે, ત્યારે પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ પોતાના છઠ્ઠા અંશથી વસુદેવના શ્રેષ્ઠ પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થઈને વાસુદેવ કહેવાશે. એ જ સમયે યોગાત્મા હું પણ લોકોને આશ્ચર્યમાં નાખવા માટે યોગમાયાના પ્રભાવથી બ્રહ્મચારીનું શરીર ધારણ કરીને પ્રગટ થઈશ. પછી સ્મશાન ભૂમિમાં મૃતકરૂપે પડેલા અવિચ્છિન્ન શરીરને જોઈને હું બ્રાહ્મણોના હિત-સાધન માટે યોગમાયાના આશ્રયથી એમાં ઘૂસી જઈશ અને પછી તમારી તથા વિષ્ણુની સાથે મેરુગિરિની પુણ્યમયી દિવ્ય ગુહામાં પ્રવેશ કરીશ. હે બ્રહ્મન! ત્યાં મારું નામ લકુલી હશે. આ રીતે મારો આ કાયાવતાર ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધક્ષેત્ર કહેવાશે અને જ્યાં સુધી પૃથ્વી કાયમ રહેશે ત્યાં સુધી લોકમાં પરમ વિખ્યાત રહેશે. એ અવતારમાં પણ મારા ચાર તપસ્વી શિષ્યો હશે. એમનાં નામ કુશિક, ગર્ગ, મિત્ર અને પૌરુષ્ય હશે. એ વેદોના પારગામી ઊર્ધ્વરેતા બ્રાહ્મણ યોગી થશે અને માહેશ્વર યોગને પ્રાપ્ત કરીને શિવલોકને પામશે.

હે ઉત્તમવ્રતનું પાલન કરનાર મુનિઓ! આ રીતે પરમાત્મા શિવે વૈવસ્વત મન્વંતરની બધી ચતુર્યુગીઓના યોગેશ્વરાવતારોનું સમ્યક્ રૂપે વર્ણન કર્યું હતું. હે વિભો! અઠ્યાવીશ વ્યાસ

ક્રમશઃ એક એક કરીને પ્રત્યેક દ્વાપરમાં થશે અને યોગેશ્વરાવતાર પ્રત્યેક કળિયુગના પ્રારંભમાં થશે. પ્રત્યેક યોગાવતારની સાથે એના ચાર અવિનાશી શિષ્યો પણ હશે, જે મહાન શિવભક્ત અને યોગમાર્ગની વૃદ્ધિ કરનારા હશે. એ પશુપતિના શિષ્યોના શરીરો પર ભસ્મ લગાવેલી હશે, લલાટ ત્રિપુંડ્રથી સુશોભિત રહેશે અને રુદ્રાક્ષની માળા જ એમનું આભૂષણ હશે. એ બધા શિષ્ય ધર્મપરાયણ, વેદ-વેદાંગના પારગામી વિદ્વાન અને અંદર-બહારથી લિંગાર્ચનમાં તત્પર રહેનારા હશે. એ શિવજીમાં ભક્તિ રાખીને યોગપૂર્વક ધ્યાનમાં નિષ્ઠા રાખનારા અને જિતેન્દ્રિય હશે. વિદ્વાનોએ એમની સંખ્યા એક સો બાર બતાવી છે. આ રીતે મેં અઠ્યાવીસ યુગોના ક્રમથી મનુથી લઈને કૃષ્ણાવતાર પર્યંત બધા જ અવતારોનાં લક્ષણોનું વર્ણન કરી દીધું છે. જ્યારે શ્રુતિસમૂહોનો વેદાન્ત રૂપે પ્રયોગ થશે, ત્યારે એ કલ્પમાં કૃષ્ણદ્વિપાયન વ્યાસ થશે. આ મહેશ્વરે બ્રહ્માજી પર અનુગ્રહ કરીને યોગેશ્વરાવતારોનું વર્ણન કર્યું અને પછી એ દેવેશ્વરે એમની તરફ દૃષ્ટિપાત કરીને ત્યાં જ અંતર્ધાન થઈ ગયા.

(अध्याय-५)

*

नन्दीश्वरावतारतुं वर्षान

અહીં સુધી બેતાલીસ અવતારોનું વર્ણન સાંભળવા ચાહું છું, એનું વર્ણન કરવાની કૃપા કરવામાં આવ્યું છે. હવે નન્દીશ્વરાવતારનું વર્ણન કરો.
થાય છે.

સનત્કુમારજીએ પૂછ્યું—હે પ્રભો! આપ મહાદેવના અંશથી ઉત્પન્ન થઈને પછી શિવજીને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થયા? એ આખું વૃત્તાંત હું

નન્દીશ્વર બોલ્યા—હે સર્વજ્ઞ સનત્કુમારજી!
મેં જે રીતે મહાદેવના અંશથી જન્મ થઈને
શિવને પ્રાપ્ત થયો, એ પ્રસંગનું વર્ણન કરું છું;
તમે સાવધાનીપૂર્વક શ્રવણ કરો. શિલાદ નામના

એક ધર્માત્મા મુનિ હતા. પિતરોના આદેશથી એમણે અયોનિજ સુવ્રત મૃત્યુહીન પુત્રની પ્રાપ્તિ માટે તપ કરીને દેવેશ્વર ઇન્દ્રને પ્રસન્ન કર્યા, પરંતુ દેવરાજ ઇન્દ્રે આવો પુત્ર પ્રદાન કરવામાં પોતાને અસમર્થ બતાવીને સર્વેશ્વર મહાશક્તિસંપન્ન મહાદેવની આરાધના કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો. ત્યારે શિલાદ ભગવાન મહાદેવને પ્રસન્ન કરવા માટે તપ કરવા લાગ્યા. એમના તપથી પ્રસન્ન થઈને મહાદેવ ત્યાં પધાર્યા અને મહાસમાધિમગ્ન શિલાદને થાબડીને જગાડ્યા. ત્યારે શિલાદે શિવનું સ્તવન કર્યું અને ભગવાન શિવનું એમને વરદાન આપવા પ્રસ્તુત થવા પર એણે કહ્યું - ‘હે પ્રભો! આપના જેવો જ મૃત્યુહીન અયોનિજ પુત્ર ચાહું છું.’ ત્યારે શિવજી પ્રસન્ન થઈને મુનિને કહેવા લાગ્યા.

શિવજીએ કહ્યું—હે તપોધન વિપ્ર! પૂર્વકાળમાં બ્રહ્માજી, મુનિઓ તથા મોટા મોટા દેવતાઓએ મારા અવતાર ધારણ કરવા માટે તપસ્યા દ્વારા મારી આરાધના કરી હતી. એટલા માટે હે મુને! યદ્યપિ હું આખા જગતનો પિતા છું તો પણ તમે મારા પિતા બનશો અને હું તમારો અયોનિજ પુત્ર થઈશ અને મારું નામ નંદી હશે.

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! આમ કહીને કૃપાળુ શંકરે પોતાના ચરણોમાં પ્રણિપાત કરીને ઊભેલા શિલાદ મુનિ તરફ કૃપાદષ્ટિથી જોયું અને એમને એવો આદેશ આપીને તે તરત જ ઉમાસહિત ત્યાં જ અંતર્ધાન થઈ ગયા. મહાદેવજીની ચાલ્યા ગયા પછી મહામુનિ શિલાદે પોતાના આશ્રમમાં આવીને એ આખો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. થોડો સમય વીતી ગયા પછી જ્યારે યજ્ઞવેત્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ મારા પિતાજી યજ્ઞ કરવા માટે યજ્ઞક્ષેત્રને ખેડી-તૈયાર કરી રહ્યા

હતા. એ જ સમયે હું શંભુની આજ્ઞાથી યજ્ઞ પૂર્વે જ એમના શરીરથી ઉત્પન્ન થઈ ગયો. એ સમયે મારા શરીરની પ્રભા યુગાન્તકાલીન અગ્નિ જેવી હતી. ત્યારે બધી જ દિશાઓમાં પ્રસન્નતા છવાઈ ગઈ અને શિલાદ મુનિની પણ ખૂબ પ્રશંસા થઈ. આ બાજુ શિલાદે પણ જ્યારે મુજ બાળકને પ્રલયકાલીન સૂર્ય અને અગ્નિની જેમ પ્રભાશાળી, ત્રિનેત્ર, ચતુર્ભુજ, પ્રકાશમાન, જટામુકુટધારી, ત્રિશૂળ વગેરે આયુધોથી યુક્ત, સર્વથા રુદ્રરૂપે જોયા, ત્યારે તે મહાન આનંદમાં નિમગ્ન થઈ ગયા અને મુજ-પ્રણમ્યને નમસ્કાર કરતાં કરતાં કહેવા લાગ્યા.

શિલાદ બોલ્યા—હે સુરેશ્વર! કેમકે તમે નન્દી નામે પ્રગટ થઈને મને આનંદિત કર્યો છે, એટલા માટે હું તમને આનંદમય જગદીશ્વરને નમસ્કાર કરું છું.

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! તદનંતર જેવી રીતે નિર્ધનને ખજાનો પ્રાપ્ત થઈ જવાથી પ્રસન્નતા થાય છે, એવી જ રીતે મારી પ્રાપ્તિથી હર્ષિત થઈને પિતાજીએ મહેશ્વરની સારીપેઠે વંદના કરી અને પછી મને લઈને તે શીઘ્ર જ પોતાની પર્ણશાળા તરફ ચાલ્યા ગયા. હે મહામુને! જ્યારે હું શિલાદની ઝૂંપડીમાં પહોંચી ગયો ત્યારે મેં પોતાના એ રૂપનો પરિત્યાગ કરીને મનુષ્યરૂપ ધારણ કરી લીધું. ત્યાર પછી શાલંકાયન-નંદન પુત્રવત્સલ શિલાદે મારા જાતકર્મ વગરે બધા સંસ્કાર સંપન્ન કર્યા. પછી પાંચમા વર્ષે પિતાજીએ મને સાંગોપાંગ વેદોનું તથા અન્યાન્ય શાસ્ત્રોનું પણ અધ્યયન કરાવ્યું. સાતમું વર્ષ પૂરું થયા પછી શિવજીની આજ્ઞાથી મિત્ર અને વરુણ નામના મુનિ મને જોવાને માટે પિતાજીના આશ્રમે પધાર્યા. શિલાદ મુનિએ એમની પૂરી આગતાસ્વાગતા કરી. જ્યારે એ

બંને મહાત્મા મુનીશ્વર આનંદપૂર્વક આસન પર બેસી ગયા, ત્યારે મારી બાજુ વારંવાર જોઈને બોલ્યા.

મિત્ર અને વરુણે કહ્યું—‘હે તાત શિલાદ! યદ્યપિ તમારો પુત્ર નંદી સંપૂર્ણ શાસ્ત્રોના અર્થોનો પારગામી વિદ્વાન છે, તથાપિ એનું આયુષ્ય બહુ જ થોડું છે. અમે બધી રીતે વિચાર કરીને જોયું, પરંતુ આનું આયુષ્ય એક વર્ષથી વધારે દેખાતું નથી.’ એ વિપ્રવરોના આમ કહેવાથી પુત્રવત્સલ શિલાદ નંદીને છાતીએ વળગાળીને દુઃખાર્ત થઈને ધ્રુસકે ને ધ્રુસકે રડવા લાગ્યા. ત્યારે પિતા અને પિતામહને મૃતકની જેમ પડેલા જોઈને નંદી શિવજીનાં ચરણકમળોનું સ્મરણ કરીને પ્રસન્નતાપૂર્વક પૂછવા માંડ્યો—‘હે પિતાજી! આપને એવું ક્યું દુઃખ આવી પડ્યું છે, જેને કારણે આપનું શરીર કંપી રહ્યું છે અને આપ રડી રહ્યા છો? આપને એ દુઃખ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થયું છે, તે હું સારીપેઠે જાણવા ચાહું છું.’

પિતાએ કહ્યું—હે બેટા, તારા અલ્પાયુને કારણે હું અત્યંત દુઃખી થઈ રહ્યો છું. (તું જ કહે) મારા આ કષ્ટને કોણ દૂર કરી શકે છે?

હું એને શરણે જાઉં.

પુત્ર બોલ્યો—હે પિતાજી! હું આપની સામે શપથ લઉં છું અને આ બિલકુલ સત્ય વાત કહી રહ્યો છું કે ચાહે તો દેવતા, દાનવ, યમ, કાલ તથા અન્યાન્ય પ્રાણી-એ બધાં મળીને પણ મને મારવા ચાહે તો પણ બાલ્યકાલમાં મારું મૃત્યુ નહીં થાય. તેથી આપ દુઃખી ન થશો.

પિતાજીએ પૂછ્યું—હે મારા પ્યારા લાલ! તેં એવું ક્યું તપ કર્યું છે અથવા તને એવું ક્યું જ્ઞાન, યોગ કે ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત છે, જેના બળ વડે તું આ દારુણ દુઃખને નષ્ટ કરી દઈશ.

પુત્રે કહ્યું—હે તાત! હું ન તો તપથી મૃત્યુને હટાવીશ અને તો વિદ્યાથી મૃત્યુને હટાવીશ. હું તો મહાદેવજીના ભજનથી મૃત્યુને જીતી લઈશ, એના સિવાય અન્ય કોઈ ઉપાય નથી.

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! આમ કરીને મેં મસ્તક નમાવીને પિતાજીનાં ચરણોમાં પ્રણામ કર્યા અને પછી એમની પ્રદક્ષિણ કરીને ઉત્તમ વનની રાહ પકડી.

(અધ્યાય-૬)

*

નંદીશ્વરનો જન્મ, વરદાન પ્રાપ્તિ, અભિષેક અને વિવાહનું વર્ણન

નંદીકેશ્વર કહે છે—હે મુને! વનમાં જઈને મેં એકાંત સ્થાનમાં આસન લગાવ્યું અને ઉત્તમ બુદ્ધિનો આશ્રય લઈને હું ઉગ્ર તપમાં પ્રવૃત્ત થયો, જે મોટા મોટા મુનિઓ માટે પણ દુષ્કર હતું. એ સમયે મેં નંદીના પાવન તટ પર સુદૃઢરૂપે ધ્યાન લગાવીને આસન જમાવ્યું અને એકાગ્ર તથા સમાહિત મનથી પોતાના હૃદયકમળના મધ્યભાગમાં ત્રણ નેત્ર, દશ ભુજા

તથા પાંચ મુખવાળા શાંતિસ્વરૂપ દેવાધિદેવ સદાશિવનું ધ્યાન કરીને રુદ્રમંત્રનો જપ કરવા લાગ્યો. ત્યારે એ જપમાં મને તલ્લીન જોઈને ચંદ્રાર્ધભૂષણ પરમેશ્વર મહાદેવ પ્રસન્ન થઈ થઈ ગયા અને ઉમાસહિત ત્યાં પધારીને પ્રેમપૂર્વક બોલ્યા -

શિવજીએ કહ્યું—‘હે શિલાદનંદન! તમે બહુ મોટું ઉત્તમ તપ કર્યું છે. તમારી આ

તપસ્યાથી સંતુષ્ટ થઈને હું તમને વરદાન આપવાને માટે આવ્યો છું. તમારા મનમાં જે મનોવાંછિત હોય, તે માગી લો.' મહાદેવજીના આમ કહેવાથી મેં દંડવત્ પ્રણામ કર્યા, પ્રભુનાં ચરણોમાં આળોટી પડ્યો પછી ઘડપણ અને શોકનો વિનાશ કરનારા પરમેશાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. ત્યારે પરમ કષ્ટહારી વૃષભધ્વજ પરમેશ્વર શંભુએ મુજ પરમ ભક્તિસંપન્ન નંદીને જેનાં નેત્રો આંસુથી છલકાઈ ગયાં હતાં અને જે ચરણોમાં આળોટી પડ્યો હતો, તેને બંને હાથે પકડીને ઉઠાવી લીધો અને શરીર પર હાથ પસવારવા માંડ્યા. પછી એ જગદીશ્વર ગણાધ્યક્ષો તથા હિમાચલકુમારી પાર્વતીદેવી તરફ દૃષ્ટિપાત કરીને મને કૃપાદૃષ્ટિથી જોઈને આમ કહેવા લાગ્યા—‘હે વત્સ નંદી! એ બંને વિપ્રોને મેં જ મોકલ્યા હતા. હે મહાપ્રાણ! તને વળી મૃત્યુનો ભય કેવો? તું તો મુજ સમાન જ છે. એમાં લેશમાત્ર સંશય નથી. તું અમર, અજર, દુઃખરહિત, અવ્યય અને અક્ષર થઈને સદા ગણનાયક બની રહીશ તથા પિતા અને સુહૃદ્વર્ગ મારા પ્રિયજન થશો. તારામાં મારા જેટલું જ બળ હશે. તું નિત્ય મારી બાજુમાં જ સ્થિત રહીશ. તારા પર નિરંતર મારી પ્રીતિ બની રહેશે, મારી કૃપાથી જન્મ, જરા અને મૃત્યુ તારા પર પોતાનો પ્રભાવ પાડી શકશે નહિ.’

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! આમ કહીને
કૃપાસાગર શંભુએ કમળોની બનેલી પોતાની
શિરોમાળા કાઢીને તરત જ મારા કંઠમાં પહેરાવી
દીધી. હે વિપ્રવર! એ શુભ માળા ગળામાં પડતાં
જ હું ત્રણ નેત્ર અને દશ ભુજાઓથી સંપન્ન
વઈ ગયો તથા બીજા શંકર જેવો જ પ્રતીત
થવા લાગ્યો. તદનંતર પરમેશ્વર શિવે મારો હાથ
પકડીને પૂછ્યું—‘બતાવ, હવે તને કયું વરદાન

આપું?" પછી એ વૃષભધ્વજે પોતાની જટામાં સ્થિત હાર-સમાન નિર્મલ જલને હાથમાં લઈને 'તું નદી થઈ જા' એમ કહીને જલ મૂકી દીધું - ત્યારે તે જળ ઉત્તમ રીતે વહેનારી, સ્વચ્છ

જલથી પરિપૂર્ણ, મહાન વેગશાલિની, દિવ્યરૂપા પાંચ સુંદર નદીઓના રૂપે પરિવર્તિત થઈ ગઈ. એમનાં નામ આ મુજબ છે : જટોદકા, ત્રિસોતા, વૃષધ્વનિ, સ્વર્ણોદકા અને જમ્બૂ નદી - હે મુને! આ પંચનદ શિવના પૃષ્ઠ ભાગની જેમ પરમ શુભ છે. મહેશ્વરની પાસે એમનાં નામ લેવાથી તે પરમ પાવન થઈ જાય છે. જે મનુષ્ય પંચનદ પર જઈને સ્નાન અને જપ કરીને પરમેશ્વર શિવનું પૂજન કરે છે, તે શિવસાયુજ્યને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે, એમાં સંશય નથી. તત્પશ્ચાત્ શંભુએ ઉમાને કહ્યું—‘હે અવ્યયે! હું નંદીનો અભિષેક કરીને એને ગણાધ્યક્ષ બનાવવા ચાહું છું! આ વિષયમાં તમારો શો અભિપ્રાય છે?’

ત્યારે ઉમા બોલ્યાં—હે દેવેશ! આપ નંદીને ગણાધ્યક્ષપદનું પ્રદાન કરી શકો છો;

વૃષ પર આડઢ ઘઈને સંબંધીઓ તથા બાંધવોની સાથે પોતાના નિવાસસ્થાને ચાલ્યા ગયા. ત્યારે ત્યાં ઉપસ્થિત વિષ્ણુ વગેરે સમસ્ત દેવતા મારી પ્રશંસા તથા શિવ-શિવાની સ્તુતિ કરતાં કરતાં પોત-પોતાને ધામે જતાં રહ્યાં. હે વત્સ! આ રીતે મેં તમને પોતાના અવતારનું વર્ણન કરી દીધું છે. હે મહામુને! આ મનુષ્યોને માટે સદા આનંદદાયક અને શિવભક્તિ-વર્ધક છે. જે શ્રદ્ધાળુ માનવ ભક્તિભાવિત ચિત્તથી મારો-નંદીનો જન્મ, વરદાન-પ્રાપ્તિ અને વિવાહના વૃત્તાંતને સાંભળશે, અથવા બીજાને સંભળાવશે અથવા વાંચશે કે વંચાવશે, એ આ લોકમાં સંપૂર્ણ સુખોને ભોગવીને અંતે પરમગતિને પ્રાપ્ત થશે. (અધ્યાય-૭)

✻

કાલભૈરવનું માહાત્મ્ય, વૈશ્વાનરની તપસ્યા અને શિવજીનું પ્રસન્ન થઈને એમની પત્ની શુચિષ્મતીના ગર્ભથી એમના પુત્રરૂપે પ્રગટ થવું અને એમને વરદાન આપવું

તદનંતર ભગવાન શંકરના ભૈરવ-અવતારનું
વર્ણન કરીને નંદીશ્વરે કહ્યું—હે મહામુને! પરમેશ્વર
શિવ ઉત્તમોત્તમ લીલાઓ રચનારા તથા
સત્પુરુષોના પ્રેમી છે. એમણે માગશર માસની
વદ આઠમે ભૈરવરૂપે અવતાર લીધો હતો.
એટલા માટે જે મનુષ્ય માગશર માસની વદ
આઠમે કાલભૈરવ પાસે ઉપવાસ કરીને રાત્રિમાં
જાગરણ કરે છે, તે સમસ્ત પાપથી મુક્ત થઈ
જાય છે. જે મનુષ્ય અન્યત્ર પણ ભક્તિપૂર્વક
જાગરણસહિત આ વ્રતનું અનુષ્ઠાન કરશે, તે
પણ મહાપાપોથી મુક્ત થઈને સદ્ગતિને પ્રાપ્ત
થઈ જશે. પ્રાણીઓના લાખો જન્મોમાં કરેલાં
જે પાપ છે, તે બધાં જ કાલભૈરવનાં દર્શનથી
નિર્મલ થઈ જાય છે. જે મૂર્ખ કાલભૈરવના
ભક્તોનું અનિષ્ટ કરે છે, એ આ જન્મમાં દુઃખ
ભોગવીને પુનઃ દુર્ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. જે લોકો
વિશ્વનાથના તો ભક્ત છે પરંતુ કાલભૈરવની
ભક્તિ નથી કરતા, એમને મહાન દુઃખની પ્રાપ્તિ
થાય છે. કાશીમાં તો આનો વિશેષ પ્રભાવ પડે
છે. જે મનુષ્ય વારાણસીમાં નિવાસ કરીને

કાલભૈરવનું ભજન કરતો નથી, એનાં પાપ શુક્લ પક્ષના ચંદ્રમાની જેમ વધતાં જ રહે છે. જો કાશીમાં પ્રત્યેક ભૌમવારની—મંગળવારની - વદ આઠમે કાલરાજાનું ભજન-પૂજન નથી કરતો, એનું પુણ્ય કૃષ્ણપક્ષના ચંદ્રમા સમાન ક્ષીણ થઈ જાય છે.

તદનંતરે નંદીશ્વરે વીરભદ્ર તથા
શરભાવતારનો વૃત્તાંત સંભળાવીને કહ્યું—હે
બ્રહ્મપુત્ર! ભગવાન શિવ જે પ્રકારે પ્રસન્ન થઈને
વિશ્વાનર મુનિને ઘેર અવતીર્ણ થયા હતા,
શશિમૌલિના એ ચરિતને તમે પ્રેમપૂર્વક શ્રવણ
કરો. એ સમયે એ તેજની નિધિ અગ્નિરૂપ
સર્વાત્મા પરમ પ્રભુ શિવ અગ્નિલોકના
અધિપતિરૂપે ગૃહપતિ નામે અવતીર્ણ થયા હતા.
પૂર્વકાળની વાત છે, નર્મદાના રમણીય તટ પર
નર્મપુર નામનું એક નગર હતું. એ જ નગરમાં
વિશ્વાનર નામે એક મુનિ નિવાસ કરતા હતા.
એમનો જન્મ શાંડિલ્ય ગોત્રમાં થયો હતો. તે
પરમ પાવન પુણ્યાત્મા, શિવભક્ત, બ્રહ્મતેજનો
ખજાનો અને જિતેન્દ્રિય હતા. બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સુવર્ણકાવ્યમ્

એમની ખૂબ નિષ્ઠા હતી. ને સદા બ્રહ્મયજ્ઞમાં તત્પર રહેતા હતા. પછી એમણે શુચિષ્મતી નામની એક સદ્ગુણવતી કન્યા સાથે વિવાહ કરી લીધો અને તે બ્રાહ્મણોચિત્ત કર્મ કરતાં કરતાં દેવતા તથા પિતરોને પ્રિય લાગનારું જીવન વ્યતીત કરવા લાગ્યા. આ રીતે જ્યારે ઘણોબધો સમય પસાર થઈ ગયો, ત્યારે એ બ્રાહ્મણની ભાર્યા શુચિષ્મતી, જે ઉત્તમ વ્રતનું પાલન કરનારી હતી, પોતાના પતિને કહેવા લાગી - 'હે પ્રાણનાથ! સ્ત્રીઓને યોગ્ય જેટલા આનંદપ્રદ ભોગ છે, એ સર્વને મેં આપની કૃપાથી આપની સાથે રહીને ભોગવી લીધા છે; પરંતુ હે નાથ! મારા હૃદયમાં એક લાલસા ચિરકાલથી વર્તમાન છે અને એ ગૃહસ્થો માટે ઉચિત પણ છે, એને આપ પૂર્ણ કરવાની કૃપા કરો. હે સ્વામીન્! જો હું વરદાન મેળવવા યોગ્ય હોઉં અને આપ વરદાન આપવા ચાહતા હો તો મને મહેશ્વર-સરખો પુત્ર પ્રદાન કરો. એ સિવાય હું બીજું વરદાન ચાહતી નથી.'

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! પત્ની વાત સાંભળીને પવિત્ર વ્રતપરાયણ બ્રાહ્મણ ક્ષણભર માટે સમાધિસ્થ થઈ ગયા અને હૃદયમાં આમ વિચારવા લાગ્યા—“અહો! મારી આ સૂક્ષ્મ-અંગી પત્નીએ કેવું અત્યંત દુર્લભ વરદાન માગ્યું છે. આ મારા મનોરથ-પથથી બહુ જ દૂર છે. અશ્વજી, શિવજી તો સર્વકાંઈ કરવામાં સમર્થ છે. એવું પ્રતીત થાય છે કે, જાણે એ શંભુએ જ એના મુખમાં બેસીને વાણીરૂપે આવી વાત કહી છે, અન્યથા બીજો કોણ એમ કરવામાં સમર્થ હોઈ શકે છે. તદનંતર તે એકપત્નીવ્રતી મુનિ વિશ્વાનર પત્નીને આશ્વાસન આપીને વારાણસીમાં ગયા અને ઘોર તપ દ્વારા ભગવાન શિવના

વીરેશ લિંગની આરાધના કરવા લાગ્યા. આ રીતે એમણે એક વર્ષપર્યંત ભક્તિપૂર્વક ઉત્તમ વીરેશ લિંગની ત્રિકાળ અર્ચના કરતાં કરતાં અદ્ભુત તપ કર્યું. તેરમો માસ આવ્યા પછી એક દિવસ તે દ્વિજવર પ્રાતઃકાલે ત્રિપથગામિની ગંગાના જળમાં સ્નાન કરીને જેવા જ વીરેશ નિકટ પહોંચ્યા ત્યાં જ તપોધનને એ લિંગની મધ્યમાં એક અષ્ટવર્ષીય વિભૂતિભૂષિત બાળક જણાયો. એ નગ્ન શિશુનાં નેત્ર કાન સુધી ફેલાયેલાં હતાં, હોઠો પર ઘેરી લાલિમા છવાઈ રહી હતી, મસ્તક પર પીળા રંગની સુંદર જટા સુશોભિત હતી અને મુખ પર હાસ્ય રેલાઈ રહ્યું હતું. એ શૈશવ-ઉચિત અલંકાર અને ચિતાભસ્મ ધારણ કરેલ હતા તથા પોતાની લીલાથી હસતાં હસતાં શ્રુતિસૂક્તોનો પાઠ કરી રહ્યા હતા. એ બાળકને જોઈને વિશ્વાનર મુનિ કૃતાર્થ થઈ ગયા અને આનંદને કારણે એમનું શરીર રોમાંચિત થઈ ઊઠ્યું તથા વારંવાર 'નમસ્કાર છે, નમસ્કાર છે' આમ એમના હૃદય-ઉદ્ગાર સરી પડ્યા. પછી એ અભિલાષા પૂર્ણ કરનારાં આઠ પદ્યો દ્વારા બાલરૂપધારી પરમાનંદસ્વરૂપ શંભુનું સ્તવન કરતાં કરતાં બોલ્યા.

વિશ્વાનરે કહ્યું—હે ભગવન્! આપ જ એકમાત્ર અદ્વિતીય બ્રહ્મ છો, આ આખું જગત આપનું જ સ્વરૂપ છે, અહીં અનેક જેવું કશું જ નથી. એ બિલકુલ સત્ય છે કે એકમાત્ર રૂદ્ર સિવાય બીજા કોઈની સત્તા નથી, એટલા માટે હું આપ મહેશને શરણે આવ્યો છું. હે શંભો! તમે જ સર્વના કર્તા-હર્તા છો, તથા જેવી રીતે આત્મધર્મ એક હોવા છતાં પણ અનેક રૂપે ભાસે છે, એ જ પ્રકારે આપ પણ એકરૂપ થઈને વિવિધ પ્રકારે-નાના પ્રકારે-અનેક રૂપે વ્યાપ્ત

છો. છતાં પણ આપ રૂપરહિત છો. એટલા માટે આપ ઈશ્વર સિવાય હું કોઈ બીજાનું શરણ નથી લઈ શક્તો. જેવી રીતે દોરીમાં સાપ, છિપોલીમાં ચાંદી અને ઝાંઝવાનાં જળમાં જળપ્રવાહનું ભાન મિથ્યા છે, એ જ રીતે, જેને જાણી લેવાથી આ વિશ્વપ્રપંચ મિથ્યા ભાસિત થાય છે, એ મહેશ્વરને શરણે હું આવ્યો છું. હે શંભો! જલમાં જે શીતલતા, અગ્નિમાં દાહકતા, સૂર્યમાં ગરમી, ચંદ્રમાં આહ્વાદકારિતા, પુષ્પમાં ગંધ અને દૂધમાં ઘી વર્તમાન છે, એ આપનું જ સ્વરૂપ છે, તેથી હું આપને શરણે આવ્યો છું. આપ કાનરહિત થઈને પણ શબ્દ સાંભળો છો, નાક વિહીન થઈને પણ ગંધ ગ્રહણ કરો છો, પગ ન હોવા છતાં ઘણો દૂર સુધી ચાલ્યા જાઓ છો, નેત્રહીન હોવા છતાં બધું જ જુઓ છો અને જિહ્વારહિત થઈને પણ સમસ્ત રસોના જ્ઞાતા છો. ભલા આપને સમ્યક્ રૂપે કોણ જાણી શકે છે. એટલા માટે હું આપના શરણે આવું છું. હે ઈશ! આપના રહસ્યને ન તો વેદ જ જાણે છે, ન વિષ્ણુ, ન અખિલ વિશ્વના વિધાતા બ્રહ્મા, ન યોગીન્દ્ર અને ન ઈન્દ્ર વગેરે પ્રધાન દેવતાઓને એ રહસ્યની ખબર નથી; પરંતુ આપનો ભક્ત એને જાણી છે. તેથી હું આપનું શરણ ગ્રહણ કરું છું. હે ઈશ! ન તો આપનું કોઈ ગોત્ર છે, ન જન્મ છે, ન નામ છે, ન રૂપ છે, ન શીલ છે અને ન દેશ છે; આવું હોવા છતાં આપ ત્રિલોકીના અધીશ્વર તથા સંપૂર્ણ કામનાઓને પૂર્ણ કરનારા છો. એટલા માટે હું આપનું ભજન કરું છું. હે સ્મરારે! આપ સર્વસ્વરૂપ છો, આ આખો વિશ્વપ્રપંચ આપથી જ પ્રગટ થયો છે. આપ ગૌરીના પ્રાણનાથ, દિગંબર અને પરમ શાંત છો. બાલ, યુવા અને વૃદ્ધરૂપે આપ જ વર્તમાન છો. એવી કઈ વસ્તુ છે, જેમાં આપ વ્યાપ્ત નથી; તેથી હું આપનાં ચરણોમાં નતમસ્તક છું”

નંદીશ્વર કહે છે—હે મુને! આમ સ્તુતિ કરીને વિપ્રવર વિશ્વાનર હાથ જોડીને ભૂમિ પર આળોટવા જ ચાહતો હતો, ત્યાં સુધીમાં તો સંપૂર્ણ વૃદ્ધોના પણ વૃદ્ધ બાલરૂપધારી શિવ પરમ હર્ષિત થઈને એ ભૂદેવને કહેવા લાગ્યા.

બાલરૂપી શિવે કહ્યું—હે મુનિશ્રેષ્ઠ! હે વિશ્વાનર! તમે આજે મને સંતુષ્ટ કરી દીધો છે. હે ભૂદેવ! મારું મન પરમ પ્રસન્ન થઈ ગયું છે, તેથી હવે તમે ઉત્તમ વરદાન માગી લો. આવું સાંભળીને મુનિશ્રેષ્ઠ વિશ્વાનર કૃતકૃત્ય થઈ ગયા અને એમનું મન હર્ષમગ્ન થઈ ગયું. ત્યારે

* વિશ્વાનર ઉવાચ -

એકં બ્રહ્મવાદિતીયં સમસ્તં સત્યં સત્યં નેહ નાનાસ્તિ કિંચિત્ । એકો રુદ્રો ન દ્વિતીયોઽવતર્ચ્યે તસ્માદેકં ત્વાં પ્રપદ્યે મહેશમ્ ॥
કર્તા હર્તા ત્વં હિ સર્વસ્ય શંભો નાનારૂપેષ્વેકરૂપોઽપ્યરૂપઃ । યદ્વત્પ્રત્યગ્ધર્મ એકોઽપ્યનેકસ્ત સ્માન્નાત્યે ત્વાં વિનેશં પરપ્રદ્યે ॥
રજ્જો સર્પઃ શુક્તિકાયાં ચ રૌપ્ય નરૈઃ પૂરસ્તન્મૃગાભ્યે મરીચૌ । યદ્વત્તદ્વિશ્વગેષ પ્રપંચો યસ્મિન જ્ઞાતે તં પ્રપદ્યે મહેશમ્ ॥
તોયે શૈત્યં દાહકત્વં ચ વહ્નો તાપૌ ભાનુ શીતલાનો પ્રસાદઃ । પુષ્પે ગન્ધો દુગ્ધમધ્યેઽપિ સર્પિર્યતચ્છબ્દો ત્વં તતસ્ત્વાંપ્રપદ્યે ॥
શબ્દ ગૃહ્ણાસ્ય ગ્રવાસ્ત્વં હિ જિવ્રસ્ય વ્રાણસ્ત્વં વ્યંધિરાયાસિ દૂરાત્ । વ્યથા પસ્યેસ્ત્વં રસજ્ઞોઽપ્યજિહ્વાઃ કસ્ત્વાં સમ્યગ્વેત્યસ્ત્વાં પ્રપદ્યે ॥
નો વેદસ્ત્વામીદં સાધ્યદ્વિ વેદ નો વા વિષ્ણુર્નો વિધાતા ખિલસ્ય । નો યોગીન્દ્ર નેન્દ્રમુખ્યાશ્ચ દેવા ભક્તો વેદ ત્વામતસ્ત્વાં પ્રપદ્યે ॥
નો તે ગોત્રં નેશ જન્માપિ નાખ્યા નો વા રૂપં નેવ શીલં ન દેશઃ । ઈત્યંભૂતોઽપીશ્વસ્ત્વં ત્રિલોક્યાઃ સર્વાન્ ગ્રમાન્ પૂરયેસ્તદ્ ભજે ત્વામ્ ॥
ત્વતઃ સર્વં ત્વં હિ સર્વં સ્મરારે ત્વં ગૌરીશસ્ત્વં ચ નજ્ઞોઽતિશાંતઃ । ત્વં વૈ વૃદ્ધસ્ત્વં યુવા ત્વં ચ બાલસ્ત્વં યત્ કિં નાસ્ત્યતસ્ત્વાં નતોઽહમ્ ॥

(શિ.પુ. શતરુદ્રસંહિતા ૧૩/૪૨-૪૯)

પ્રસવ થાય એ અભિપ્રાયથી ગર્ભના રૂપની સમૃદ્ધિ કરનાર સીમન્ત-સંસ્કાર સંપન્ન કરાવ્યા. તદુપરાંત તારાઓ જ્યારે અનુકૂળ થયા જ્યારે બૃહસ્પતિ કેન્દ્રવર્તી થયા અને શુભ ગ્રહોનો યોગ આવ્યો, ત્યારે શુભ-લગ્નમાં ભગવાન શંકર, જેમના મુખની કાંતિ પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સમાન છે તથા જે અરિષ્ટરૂપી દીપકને હોલવનાર છે, સમસ્ત અરિષ્ટોના વિનાશક અને ભૂઃ, ભુવઃ, સ્વઃ ત્રણેય લોકોના નિવાસીઓને સર્વ રીતે સુખ દેનારા છે, એ શુચિષ્મતીના ગર્ભથી પુત્રરૂપે પ્રગટ થયા. એ સમયે ગન્ધને વહન કરનાર વાયુ-વાહન મેઘ દિશારૂપી બધુઓના મુખ પર વસ્ત્ર-શા બની ગયા અર્થાત્ ચારે બાજુ કાળી ઘટા છવાઈ ગઈ. એ ઘનઘોર વાદળ ઉત્તમ ગંધવાળા પુષ્પસમૂહોની વર્ષા કરવા લાગ્યા. દેવતાઓની દુન્દુભિઓ વાગવા લાગી. ચારેય દિશાઓ નિર્મળ થઈ ગઈ. પ્રાણીઓના મન સાથે સરિતાઓનાં જલ નિર્મલ થઈ ગયાં. પ્રાણીઓની વાણી સર્વથા કલ્યાણી અને પ્રિયભાષિણી થઈ ગઈ. સંપૂર્ણ પ્રસિદ્ધ ઋષિ-મુનિ તથા દેવતા, યક્ષ, કિન્નર, વિદ્યાધર વગેરે મંગલ દ્રવ્ય લઈ લઈને પધાર્યા. સ્વયં બ્રહ્માજીએ નમ્રતાપૂર્વક એના જાતકર્મ સંસ્કાર કર્યા અને એ બાળકનું રૂપ જોઈને તથા વેદનો વિચાર કરીને એ નિશ્ચય કર્યો કે આનું નામ ગૃહપતિ હોવું જોઈએ. પછી અગિયારમે દિવસે એમણે નામકરણની વિધિ અનુસાર વેદમંત્રોનું ઉચ્ચારણ કરીને એનું 'ગૃહપતિ' એવું નામકરણ કર્યું. તત્પશ્ચાત્ બધાના પિતામહ બ્રહ્મા ચારે વેદોમાં કથિત આશીર્વાદાત્મક મંત્રો દ્વારા એનું અભિનંદન કરીને હંસ પર આરૂઢ થઈને પોતાને લોક ચાલ્યા ગયા. તદુપરાંત શંકર પણ લૌકિકી ગતિનો આશ્રય

લઈને એ બાળકની ઉચિત રક્ષાનું વિધાન કરીને પોતાના વાહન પર ચઢીને પોતાને ધામે પધારી ગયા. આ જ રીતે શ્રીહરિએ પણ પોતાના લોકની રાહ લીધી. આ રીતે બધા જ દેવતા, ઋષિ-મુનિ વગેરે પણ પ્રશંસા કરતાં કરતાં પોતપોતાને સ્થાનકે પધારી ગયા. તદનંતર બ્રાહ્મણ દેવતાએ યથાસમય બધા સંસ્કાર કરાવતાં બાળકને વેદ-અધ્યયન કરાવ્યું. તત્પશ્ચાત્ નવમું વર્ષ બેઠું ત્યારે માતા-પિતાની સેવામાં તત્પર રહેનાર વિશ્વાનર-નંદન ગૃહપતિને જોવા માટે ત્યાં નારદજી પધાર્યા. બાળકે માત-પિતા સહિત નારદજીને પ્રણામ કર્યા. પછી નારદજીએ બાળકની હસ્તરેખા, જિહ્વા, તાળુ વગેરે જોઈને કહ્યું— 'હે મુનિવર વિશ્વાનર! હું તમારા પુત્રનાં લક્ષણોનું વર્ણન કરું છું, તમે આદરપૂર્વક એનું શ્રવણ કરો. તમારો આ પુત્ર પરમ ભાગ્યવાન છે, એનાં સંપૂર્ણ અંગોનાં લક્ષણ શુભ છે. પરંતુ એના સર્વગુણ સંપન્ન, સંપૂર્ણ શુભ લક્ષણોથી સમન્વિત અને ચંદ્રમા સમાન સંપૂર્ણ નિર્મલ કલાઓથી સુશોભિત હોવા છતાં પણ વિધાતા જ એનું રક્ષણ કરે. એટલા માટે બધી જ રીતના ઉપાયો દ્વારા આ શિશુની રક્ષા કરવી જોઈએ; કેમકે વિધાતા જો વિપરીત હોય તો ગુણ પણ દોષ બની જાય છે. મને શંકા છે કે એના બારમા વર્ષમાં એના પર વીજળી અને અગ્નિ દ્વારા વિધ્ન આવશે.' આમ કહીને નારદજી જેવા આવ્યા હતા તેવા જ દેવલોક ચાલ્યા ગયા.

હે સનતકુમારજી! નારદજીનું કથન સાંભળીને પત્નીસહિત વિશ્વાનરે સમજી લીધું કે આ તો બહુ ભયંકર વજ્રપાત થયો. પછી તો તે 'હાય! હું માર્યો ગયો.' એમ કહીને છાતી કૂટવા માંડ્યો અને પુત્રશોકથી વ્યાકુળ થઈને

નારદે આવીને એવી વાત કહી હતી, જેને કારણે આજે હું કૃતકૃત્ય થઈ રહ્યો છું.

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! આ રીતે આનંદામૃતરૂપી રસો દ્વારા સંતોષીને ગૃહપતિએ શુભ દિવસમાં સર્વહિતકારી શિવલિંગની સ્થાપના કરી અને પવિત્ર ગંગાજલથી ભરેલા એક સો આઠ કળશો દ્વારા શિવજીને સ્નાન કરાવીને એવા ધોર નિયમોનો સ્વીકાર કર્યો, જે અકૃતાત્મા પુરુષોને માટે દુષ્કર હતું. હે નારદજી! આ રીતે એકમાત્ર શિવમાં મન લગાડીને તપસ્યા કરતાં કરતાં એ મહાત્મા ગૃહપતિના આયુષ્યનું એક વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયું. ત્યારે જન્મથી બારમું વર્ષ આવ્યું ત્યારે નારદજીનાં કહેલાં એ વચનને સત્ય-શાં બનાવતા એ વજ્રધારી ઈન્દ્ર એમની પાસે આવ્યા અને બોલ્યા—‘હે વિપ્રવર! હું ઈન્દ્ર છું, અને તમારા શુભ વ્રતથી પ્રસન્ન થઈને આવ્યો છું. હવે તમે વરદાન માગો, હું તમારી મનોવાંછના પૂર્ણ કરી દઈશ.’

ત્યારે ગૃહપતિએ કહ્યું—હે મધવન! હું જાણું છું. આપ વજ્રધારી ઈન્દ્ર છો; પરંતુ હે વૃત્રશત્રો! હું આપની પાસે વરદાનની યાચના કરવા નથી ચાહતો, મારા વરદાયક તો શંકરજી જ હશે.

ઈન્દ્ર બોલ્યા—હે શિશો! શંકર મારાથી ભિન્ન થોડા જ છે. અરે! હું દેવરાજ છું, તેથી તું તારી મૂર્ખતાનો પરિત્યાગ કરીને વરદાન માગી લે, વિલંબ ન કર.

ગૃહપતિએ કહ્યું—એ પાકશાસન! આપ મહત્વાનું સતીત્વ નષ્ટ કરનારા દુરાચારી પર્વત-શત્રુ જ છો ને. આપ જાવ, કેમકે હું પશુપતિ - સિવાય કોઈ અન્ય દેવની સામે સ્પષ્ટરૂપે પ્રાર્થના કરવા નથી ચાહતો.

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! ગૃહપતિનું એ વચન સાંભળીને ઈન્દ્રનાં નેત્રો ક્રોધથી લાલ લાલ થઈ ગયાં. એ પોતાના ભયંકર વજ્રને ઉઠાવીને એ બાળકને ડરાવવા - ધમકાવવા લાગ્યા - ત્યારે વીજળીની જવાબાઓથી વ્યાપ્ત તે વજ્રને જોઈને બાળક ગૃહપતિને નારદજીનાં વાક્યોનું સ્મરણ થયું. પછી તો એ ભયથી વ્યાકુળ થઈને મૂર્ચ્છિત થઈ ગયો. તદનંતર અજ્ઞાન-અંધકારને દૂર ભગાડનાર ગૌરીપતિ શંભુ ત્યાં પ્રગટ થઈ ગયા અને પોતાના હસ્તસ્પર્શથી એને જનજીવન આપતાં બોલ્યા - ‘હે વત્સ! ઊઠ, ઊઠ. તારું કલ્યાણ થાઓ.’ ત્યારે રાત્રિના સમયે બંધ થયેલાં કમળની જેમ એમાં નેત્ર કમળ ખૂલી ગયાં અને એણે ઊઠીને પોતાની સામે સેંકડો સૂર્યોથી પણ અધિક પ્રકાશમાન શંભુને ઉપસ્થિત જોયા. એમના લલાટમાં ત્રીજું નેત્ર ચમકી રહ્યું હતું, ગળામાં નીલચિહ્ન-નીલકંઠ હતું. ધ્વજા પર વૃષભનું દેખાઈ રહ્યું હતું. વામ-અંગે ગિરિજાદેવી બિરાજમાન હતાં. મસ્તક પર ચંદ્રમા સુશોભિત હતો. મોટી મોટી જટાઓમાંથી એમની અદ્ભુત શોભા થઈ રહી હતી. તે પોતાનાં આયુષ ત્રિશૂળ અને આજગવ ધનુષ ધારણ કરેલ હતા. કપૂરની જેમ ગૌરવર્ણનું શરીર પોતાની પ્રભા પાથરી રહ્યું હતું, એમણે ગજચર્મ લપેટેલું હતું. એમને જોઈને શાસ્ત્રકથિત લક્ષણો તથા ગુરુવચનોથી જ્યારે ગૃહપતિએ સમજી લીધું કે આ મહાદેવ જ છે, ત્યારે હર્ષનો માર્યો એ નેત્રોમાંથી આંસુ વહાવવા લાગ્યો, આંખો છલકાઈ ગઈ. કંઠાવરોધ થઈ ગયો. ગદ્ગદ થઈ ગયો, આખા શરીરે રોમાંચિત થઈ ગયો. તે ક્ષણભર તો પોતાની જાતને ભૂલીને ચિત્રકૂટ અને ત્રિપુત્રક પર્વતની જેમ નિશ્ચલ ઊભો રહી ગયો.

જ્યારે એ સ્તવન કરવા અને નમસ્કાર કરવા અથવા કશું પણ કહેવામાં સમર્થ ન થઈ શક્યા, ત્યારે શિવજી મંદસ્મિત કરીને બોલ્યા.

ઈશ્વરે કહ્યું—હે ગૃહપતે! એવું જણાય છે કે તું વજ્રધારી ઈન્દ્રથી ડરી ગયો છે. હે વત્સ! તારે ભયભીત થવાની જરૂર નથી, કેમકે મારા ભક્ત પર ઈન્દ્ર અને વજ્રની તો વાત જ જવા દે, યમરાજ પણ પોતાનો પ્રભાવ પાડી શકે નહિ.

એ તો મેં તારી પરીક્ષા લીધી છે અને મેં જ તને ઈન્દ્રનું રૂપ ધારણ કરીને ડરાવ્યો છે. હે ભદ્ર! હવે હું તને વરદાન આપું છું—આજથી તું અગ્નિપદનો ભાગી થઈ જઈશ. તું સમસ્ત દેવતાઓને માટે વરદાતા બનીશ. હે અગ્ને! તું સમસ્ત પ્રાણીઓની અંદર જઠરાગ્નિરૂપે વિચરણ કરીશ. તને દિક્પાલ રૂપે ધર્મરાજ અને ઈન્દ્રની મધ્યમમાં રાજ્યની પ્રાપ્તિ થશે. તારા દ્વારા સ્થાપિત આ શિવલિંગ તારા નામે ‘અગ્નિશ્વર’ નામથી પ્રસિદ્ધ થશે. એ સર્વ પ્રકારના તેજોની

વૃદ્ધિ કરનારું થશે. જે લોકો આ અગ્નિશ્વરલિંગના ભક્ત થશે. એમને વીજળી અને અગ્નિનો ભય નહિ થાય, મંદાગ્નિ-અગ્નિમાંથી નામનો રોગ નહીં થાય અને તેનું ક્યારેય અકાલ મૃત્યુ નહિ થાય. કાશીપુરીમાં સ્થિત સંપૂર્ણ સમૃદ્ધિઓના પ્રદાતા અગ્નિશ્વરની સારીપેઠે અર્ચના કરનાર ભક્ત એ પ્રારબ્ધવશ કોઈ અન્ય સ્થાનમાં પણ મૃત્યુ પામશે તો પણ એ વહ્નિલોકમાં પ્રતિષ્ઠિત થશે.

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! આમ કહીને શિવજીએ ગૃહપતિના બંધુઓને બોલાવીને એમનાં માતાપિતાની સામે એ અગ્નિના દિક્પતિ પદ એનો અભિષેક કરી દીધો, અને સ્વયં એ લિંગમાં સમાઈ ગયા. હે તાત! આ રીતે મેં તમને પરમાત્મા શંકરના ગૃહપતિ નામના અગ્નિ-અવતારનું, જે દુષ્ટોને પીડિત કરનાર છે, તેનું વર્ણન કરી દીધું. જે સુદૃઢ પરાક્રમી જિતેન્દ્રિય પુરુષ અથવા સાત્વસંપન્ન સ્ત્રીઓ અગ્નિપ્રવેશ કરી જાય છે એ બધાં અગ્નિસરખાં તેજસ્વી હોય છે. આ રીતે જે બ્રાહ્મણ અગ્નિહોત્ર પરાયણ, બ્રહ્મચારી તથા પંચ-અગ્નિનું સેવન કરનારા છે. એ અગ્નિ સમાન વર્ચસ્વી થઈને અગ્નિલોકમાં વિચરે છે. જે શીતકાળમાં શીત-નિવારણ નિમિત્ત ભારે-ભારા લાકડાંનું દાન કરે છે અથવા જે અગ્નિની ઈષ્ટ (હોમ) તે અગ્નિને સંનિકટ નિવાસ કરે છે. જે શ્રદ્ધાપૂર્વક કોઈ અનાથ મૃતકનો અગ્નિસંસ્કાર કરી દે છે અથવા સ્વંય શક્તિ ન હોય અને બીજાને પ્રેરિત કરે છે તે પણ અગ્નિલોકમાં પ્રશંસિત થાય છે. દ્વિજાતિઓ માટે પરમ કલ્યાણકારક એક અગ્નિ જ છે. એ જ નિશ્ચિતરૂપે ગુરુ, દેવતા, વ્રત, તીર્થ અર્થાત્ સર્વ કાંઈ છે. જેટલી અપાવન

વસ્તુઓ છે, એ બધી અગ્નિનો સંસર્ગ થવાથી વસ્તુ દંષ્ટિગોચર થઈ શકે છે. એમના તે જ લાક્ષણિક પાવન થઈ જાય છે; એટલા માટે દ્વારા ભક્ષણ કરેલ ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, દૂધ, દહીં, જ અગ્નિ પાવક કહ્યો છે. એ શંભુની પ્રત્યક્ષ ધી અને ખાંડ વગેરેનું દેવગણ સ્વર્ગમાં સેવન તેજોમયી દહનાત્મિકા મૂર્તિ છે, જે સૃષ્ટિ રચનારી કરે છે.

અને સંહાર કરનારી છે. ભલા, એના વિના કોઈ

(અધ્યાય ૧૪-૧૫)

શિવજીના મહાકાલ વગેરે દસ અવતારોનું તથા એકાદશ
રુદ્ર-અવતારોનું વર્ણન

તદનંતર યક્ષેશ્વરાવતારની વાત કહીને નંદીશ્વરે કહ્યું—હે મુને! હવે શંકરજીના ઉપાસના કાંડ દ્વારા સેવિત મહાકાલ વગેરે દસ અવતારોનું વર્ણન ભક્તિપૂર્વક શ્રવણ કરો. એમાં પહેલો અવતાર છે ‘મહાકાલ.’ ને મહાકાલ નામે પ્રસિદ્ધ છે, જે સત્પુરુષોને ભોગ અને મોક્ષ પ્રદાન કરનારો છે. એ અવતારની શક્તિ ભક્તોની મનોવાંછના પૂર્ણ કરનારી મહાકાલી છે. બીજો ‘તાર’ નામનો અવતાર થયો, જેની શક્તિ તારા દેવી થયાં. એ બંને ભુક્તિ-મુક્તિના પ્રદાતા અને પોતાના સેવકો માટે સુખદાયક છે. ‘બાલભુવનેશ’ નામે ત્રીજો અવતાર થયો. એમાં બાલા ભુવનેશી શિવા શક્તિ થયાં, જે સજ્જનોને સુખ આપનાર થયાં. ચોથો ભક્તોને માટે સુખદ તથા ભોગ - મોક્ષ પ્રદાયક ‘ષોડશ શ્રીવિદ્યેશ’ નામનો અવતાર થયો અને ષોડશી શ્રીવિદ્યા શિવા એની શક્તિ છે. પાંચમો અવતાર ‘ભૈરવ’ નામથી થયો, જે સર્વદા ભક્તોની કામનાઓને પૂર્ણ થનાર છે. એ અવતારની શક્તિનું નામ છે ભૈરવી ગિરિજા જે પોતાના ઉપાસકોને મનોવાંછિત વસ્તુઓ આપનારી છે. છઠો અવતાર ‘છિન્નમસ્તક’ નામે કહેવાય છે અને ભક્તકામપ્રદા ગિરિજાનું નામ છિન્નમસ્ત છે. સંપૂર્ણ મનોરથોના દાતા શંભુનો સાતમો અવતાર ‘ધૂમવાન’ નામે વિખ્યાત થયો. એ અવતારમાં શ્રેષ્ઠ ઉપાસકોની લાલસા પૂર્ણ કરનારી શિવા ધૂમાવતી થયાં. શિવજીનો આઠમો અવતાર ‘બગલામુખ’ છે. એની શક્તિ મહાન આનંદદાયિની બગલામુખી નામથી વિખ્યાત થઈ. નવમો શિવાવતાર ‘માતંગ’ નામે કહેવાય છે. એ સમયે સંપૂર્ણ અભિલાષાઓને પૂર્ણ કરનારી શર્વાણી માતંગી થયાં. શંભુનો ભુક્તિ-મુક્તિરૂપ ફલ પ્રદાન કરનારો દસમો અવતાર થયો તેનું નામ ‘કમલ’ છે, જેમાં પોતાના ભક્તોનું સર્વથા પાલન કરનારાં ગિરિજા કમલા કહેવાયાં છે. આ જ શિવજીના દશ અવતારો છે. એ બધાએ ભક્તો તથા સત્પુરુષોને માટે સુખદાયક તથા ભોગ-મોક્ષના પ્રદાતા છે. જે લોકો મહાત્મા શંકરના આ દશે અવતારોની નિર્વિકારભાવે સેવા કરે છે, એમને એ નિત્ય વિવિધ પ્રકારનાં સુખ આપતા રહે છે. હે મુને! આ રીતે મેં દશેય અવતારોનું માહાત્મ્ય વર્ણવ્યું છે. તંત્રશાસ્ત્રમાં તો આ સર્વકામપ્રદ બતાવાય છે. હે મુને! આ શક્તિઓનો અદ્ભુત મહિમા છે. તન્ત્ર આદિ શાસ્ત્રોમાં આ મહિમાનું સર્વકામપ્રદરૂપે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એ નિત્ય દુષ્ટોને દંડ દેનારી અને બ્રહ્મતેજથી વિશેષ

મહાન આનંદની સાથે તરત જ પોતાને સ્થાને જતા રહ્યા. ત્યાં એમણે આખું વૃત્તાંત આદરપૂર્વક દેવતાઓને કહી બતાવ્યું. તદનંતર ભગવાન શંકર પોતાનું વચન સત્ય કરવા માટે કશ્યપ દ્વારા સુરભીના પેટે અગિયાર રૂપ ધારણ કરીને પ્રગટ થયા. એ સમયે મહાન ઉત્સવ થયો. આખું જગત જ શિવમય થઈ ગયું. કશ્યપ મુનિની સાથે સાથે બધા જ દેવતાઓ હર્ષવિભોર થઈ ગયા. એમનાં નામ (અગિયાર રુદ્રનાં) રાખવામાં આવ્યાં— કપાલી, પિંગલ, ભીમ, વિરૂપાક્ષ, વિલોહિત, શાસ્તા, અજપાદ, અહિર્બુધન્ય, શંભુ, ચંડ અને ભવ. આ અગિયારે અગિયાર રુદ્ર સુરભીના પુત્ર કહેવાય છે. એ સુખનું આવાસસ્થાન છે તથા દેવતાઓની કાર્યસિદ્ધિ માટે શિવથી ઉત્પન્ન થયા.

એ કશ્યપનંદન વીરવર રુદ્ર બલપરાક્રમ સંપન્ન હતા; એમણે સંગ્રામમાં દેવતાઓની સહાય કરીને દૈત્યોનો સંહાર કરી દીધો. આજ રુદ્રોની કૃપાથી ઈન્દ્ર વગેરે દેવગણ દૈત્યોને જીતીને નિર્ભય થઈ ગયા. એમનાં મન સ્વસ્થ થઈ ગયાં. પોતપોતાનું રાજ્ય-કાર્ય સંભાળવા લાગ્યા. હજુ પણ શિવસ્વરૂપધારી એ બધા મહારુદ્ર દેવતાઓની રક્ષા માટે સદા સ્વર્ગમાં બિરાજમાન રહે છે. હે તાત! આ રીતે મેં તમને શંકરજીના અગિયાર રુદ્રાવતારોનું વર્ણન કરી બતાવ્યું. એ બધા જ સમસ્ત લોકોને માટે સુખદાયક છે. આ નિર્મલ આખ્યાન સંપૂર્ણ પાપોનું વિનાશક, ધન, યશ અને આયુનું પ્રદાતા તથા સંપૂર્ણ મનોરથોને પૂર્ણ કરનારું છે. (અધ્યાય ૧૬-૧૮)

*

શિવજીનાં 'દુર્વાસા-અવતાર' અને હનુમદ્-અવતારનું વર્ણન

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મહામુને! હવે તમે શંભુના એક બીજા જ ચરિતને, જેમાં શંકરજી ધર્મને માટે દુર્વાસા થઈને પ્રગટ થયા હતા, પ્રેમપૂર્વક શ્રવણ કરો. અનસૂયાના પતિ બ્રહ્મવેતા તપસ્વી અત્રિએ બ્રહ્માજીના નિર્દેશ અનુસાર પત્ની સહિત ઋક્ષકુલ પર્વત પર જઈને પુત્રકામના મનમાં લઈને ઘોર તપ કર્યું. એમના તપથી પ્રસન્ન થઈને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર ત્રણે એમના આશ્રમ પર ગયા. એમણે કહ્યું કે - 'અમે ત્રણે સંસારના ઈશ્વર છીએ. અમારા અંશથી તમને ત્રણ પુત્ર થશે, જે ત્રિલોકીમાં વિખ્યાત તથા માતા-પિતાનો યશ વધારનાર હશે.' આમ કહીને તેઓ ચાલ્યા ગયા. બ્રહ્માજીના અંશથી ચંદ્રમા થયા, જે દેવતાઓને સમુદ્રમાં ફેંકી દેવાથી સમુદ્રથી પ્રગટ થયા હતા. વિષ્ણુના

અંશથી શ્રેષ્ઠ સંન્યાસ-પદ્ધતિને પ્રચલિત કરનારા 'દત્ત' ઉત્પન્ન થયા અને રુદ્રના અંશથી મુનિવર દુર્વાસાએ જન્મ લીધો.

આ દુર્વાસાએ મહારાજ અંબરીષની પરીક્ષા કરી હતી. જ્યારે સુદર્શન ચક્ર એમની પાછળ પડ્યું ત્યારે શિવજીના આદેશથી અંબરીષ દ્વારા પ્રાર્થના થવાથી ચક્ર શાંત થયું. એમણે ભગવાન રામની પરીક્ષા કરી. કાળે મુનિનો વેશ ધારણ કરીને શ્રીરામની સાથે એવી શરત કરી હતી કે 'મારી સાથે વાત કરતી વખતે શ્રીરામ પાસે કોઈ જ ન આવે. જે આવશે એનું નિર્વાસન (દિશવટો) કરી દેવામાં આવશે.' દુર્વાસાજીએ હઠ કરીને લક્ષ્મણને મોકલ્યા, ત્યારે શ્રીરામે તરત જ લક્ષ્મણનો ત્યાગ કરી દીધો. એમણે ભગવાન શ્રી કૃષ્ણની પરીક્ષા કરી અને એમને શ્રી

રુક્મિણી સહિત રથમાં જોડ્યા. અ
દુર્વાસા મુનિએ વિચિત્ર ચરિત્ર કર્યાં.

હે મુને! હવે આ પછી તમે હનુમાનજીના ચરિત્રનું શ્રવણ કરો. હનુમદ્‌રૂપે શિવજીએ બહુ મોટી ઉત્તમ લીલાઓ કરી છે. હે વિપ્રવર! આ જ રૂપે મહેશ્વરે ભગવાન રામનું પરમ હિત કર્યું હતું. એ આખું ચરિત્ર સર્વપ્રકારનાં સુખોનું દાતા છે, એને તમે પ્રેમપૂર્વક સાંભળો. એક સમયની વાત છે, જ્યારે અત્યંત અદ્ભુત લીલા કરનારા ગુણશાળી ભગવાન શંભુને વિષ્ણુનાં મોહિની રૂપનાં દર્શન પ્રાપ્ત થયાં, ત્યારે તે કામદેવનાં બાણોથી આહત થયેલા હોય એમ સુબ્ધ થઈ ગયા. એ સમયે એ પરમેશ્વરે રામકાર્યની સિદ્ધિ માટે પોતાનો વીર્યપાત કર્યો. ત્યારે સપ્તર્ષિઓએ વીર્યને પત્રપુટકમાં (પડિયામાં) સ્થાપિત કરી લીધું, કેમકે, શિવજીએ જ રામકાર્યને માટે આદરપૂર્વક એમના મનમાં પ્રેરણા કરી હતી. તત્પશ્ચાત્ એ મહર્ષિઓએ શંભુના એ વીર્યને રામકાર્યની સિદ્ધિ માટે ગૌતમકન્યા અંજનીના કાનને માર્ગે સ્થાપિત કરી દીધું. ત્યારે યોગ્ય સમયે એ ગર્ભથી શંભુ મહાન બલપરાક્રમસંપન્ન વાનર-શરીર ધારણ કરીને ઉત્પન્ન થયા, એમનું નામ હનુમાન રાખ્યું. મહાબલી કપીશ્વર હનુમાન જ્યારે શિશુ જ હતા, એ જ સમયે ઉદય થતા સૂર્યબિંબને નાનું સરખું ફળ સમજીને તરત ગળી ગયા. જ્યારે દેવતાએ એમની પ્રાર્થના કરી, ત્યારે એમણે એને મહાબલી સૂર્ય જાણીને ઓકી કાઢ્યા, મુખમાંથી બહાર કાઢી દીધા. ત્યારે દેવર્ષિઓએ એમને શિવનો અવતાર માનીને અને ઘણાંબધાં વરદાનો આપ્યાં. તદનંતર હનુમાન અત્યંત હર્ષિત થઈને પોતાની માતા પાસે ગયા; અને એમણે આ આખો વૃત્તાંત

આદરપૂર્વક કહી સંભળાવ્યો. પછી માતાની આજ્ઞાથી ધીર-વીર કપિ હનુમાને નિત્ય સૂર્ય પાસે જઈને એમની પાસેથી અનાયાસ જ બધી વિદ્યાઓ જાણી લીધી. તદનંતર રુદ્રના અંશભૂત

કપિશ્રેષ્ઠ હનુમાન સૂર્યની આજ્ઞાથી સૂર્ય-અંશથી ઉત્પન્ન થયેલા સુગ્રીવ પાસે ચાલ્યા ગયા. એ માટે એમને પોતાની માતાની અનુજ્ઞા મળી ચૂકી હતી.

તદનંતર, નંદીશ્વરે ભગવાન રામનું સંપૂર્ણ ચરિત્ર સંક્ષેપમાં વર્ણન કરીને કહ્યું—‘હે મુને! આ રીતે કપિશ્રેષ્ઠ હનુમાને સર્વ રીતે શ્રીરામનું કાર્ય પૂરું કર્યું, વિવિધ પ્રકારની લીલાઓ કરી, અસુરોનું માન-મર્દન કર્યું, ભૂતલ પર રામભક્તિની સ્થાપના કરી. સ્વયં ભક્ત-અગ્રગણ્ય થઈને સીતા-રામને સુખ પ્રદાન કર્યું. એ રુદ્રાવતાર ઐશ્વર્યશાળી હનુમાન લક્ષ્મણના પ્રાણદાતા, સંપૂર્ણ દેવતાઓના ગર્વહારી અને ભક્તોનો ઉદ્ધાર કરનારા છે. મહાવીર હનુમાન સદા રામકાર્યમાં તત્પર રહેનારા, લોકોમાં ‘રામદૂત’ નામથી વિખ્યાત, દૈત્યોના સંહારક અને ભક્તવત્સલ છે. હે તાત! આ રીતે મેં હનુમાનજીનું શ્રેષ્ઠ ચરિત

- જે ધન, કીર્તિ અને આયુનું વર્ધક તથા ચિત્તથી બીજાને સંભળાવે છે, ને આ લોકમાં સંપૂર્ણ મનોવાંછિત ફળોના દાતા છે - તમારી સંપૂર્ણ ભોગ ભોગવીને અંતે પરમ મોક્ષને પ્રાપ્ત સામે વર્ણન કરી દીધું. જે મનુષ્ય આ ચરિતને કરી લે છે.

ભક્તિપૂર્વક સાંભળે છે અથવા સમાહિત

(અધ્યાય ૧૯-૨૦)

*

શિવજીના પિપ્પલાદ-અવતારના પ્રસંગમાં દેવતાઓની દધીચિ-મુનિ પાસેથી અસ્થિ-યાચના, દધીચિનો શરીરત્યાગ, વજ્રનિર્માણ તથા તે દ્વારા વૃત્રાસુરનો વધ, સુચર્યાનો દેવતાઓને શાપ, પિપ્પલાદનો જન્મ અને એમનો વિસ્તૃત વૃત્તાંત

તદનંતર મહેશાવતાર તથા વૃશેશાવતારનું ચરિત સંભળાવીને નંદીશ્વરે કહ્યું—હે મહાબુદ્ધિમાન સનત્કુમારજી! હવે તમે અત્યંત આશ્વાસપૂર્વક મહેશ્વરના ‘પિપ્પલાદ’ નામના પરમોત્કૃષ્ટ અવતારનું વર્ણન શ્રવણ કરો. આ ઉત્તમ આધ્યાન ભક્તિની વૃદ્ધિ કરનારું છે. હે મુનીશ્વર! એક સમયે દૈત્યોએ વૃત્રાસુરની સહાયતાથી ઈન્દ્ર વગેરે સમસ્ત દેવતાઓને પરાજિત કરી દીધા. ત્યારે એ બધા દેવતાઓએ સહસ્રા દધીચિના આશ્રમમાં પોત-પોતાનાં અસ્થો ફેંકીને તત્કાળ જ છાર માની લીધી. તત્પશ્ચાત્ હવે એવો પ્રયત્ન કરો કે એનો વધ થઈ શકે. હે બુદ્ધિમાન દેવરાજ! હું ધર્મને કારણે આ વિષયમાં એક ઉપાય બતાવું છું, સાંભળો. જે દધીચિ નામના મહામુનિ છે, એ તપસ્વી અને જિતેન્દ્રિય છે. એમણે પૂર્વકાળમાં શિવજીની સમારાધના કરીને વજ્ર જેવાં અસ્થિઓ પ્રાપ્ત થાય એવું વરદાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. તેથી તમે લોકો એમની પાસે એમનાં અસ્થિની યાચના કરો. તે જરૂર આપી દેશે. પછી એ અસ્થિઓથી વજ્રદંડનું નિર્માણ કરીને તમે નિશ્ચય જ એનાથી વૃત્રાસુરને મારી નાખજો.’

માર ખાતા તે ઈન્દ્રસહિત સંપૂર્ણ દેવતા તથા દેવર્ષિ શીઘ્ર જ બ્રહ્મલોકમાં જઈ પહોંચ્યા અને ત્યાં (બ્રહ્માજીને) એમણે પોતાનાં દુઃખડાં કહી સંભળાવ્યાં. દેવતાઓનું આ કથન સાંભળીને લોકપિતામહ બ્રહ્માએ બધું રહસ્ય યથાર્થરૂપે પ્રગટ કરી દીધું કે ‘આ બધું ત્વષ્ટાનાં કરતૂત છે, ત્વષ્ટાએ જ તમારા લોકોનો વધ કરવાને માટે તપસ્યા દ્વારા આ મહાતેજસ્વી વૃત્રાસુરને ઉત્પન્ન કર્યો છે. આ દૈત્ય મહાન આત્મબળથી સંપન્ન તથા સમસ્ત દૈત્યોનો અધિપતિ છે. તેથી નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! બ્રહ્માનું આ વચન સાંભળીને ઈન્દ્ર દેવગુરુ બૃહસ્પતિ તથા દેવતાઓને સાથે લઈને તરત જ દધીચિ ઋષિના ઉત્તમ આશ્રમે આવ્યા. ત્યાં ઈન્દ્રે સુવર્યાસહિત દધીચિ મુનિનાં દર્શન કર્યાં અને આદરપૂર્વક હાથ જોડીને એમને નમસ્કાર કર્યા; પછી દેવગુરુ બૃહસ્પતિ તથા અન્ય દેવતાઓએ પણ નમ્રતાપૂર્વક એમને મસ્તક નમાવ્યાં. દધીચિ મુનિ વિદ્વાનોમાં શ્રેષ્ઠ તો હતા જ, તે તરત જ એમના અભિપ્રાયને વરતી ગયા, સમજી ગયા. સમજી

શતરુદ્રસંહિતા શતરુદ્રસંહિતા શતરુદ્રસંહિતા શતરુદ્રસંહિતા શતરુદ્રસંહિતા શતરુદ્રસંહિતા શતરુદ્રસંહિતા શતરુદ્રસંહિતા શતરુદ્રસંહિતા શતરુદ્રસંહિતા

કહીને એ આકાશવાણી શાંત થઈ ગઈ, એને સાંભળીને એ મુનિપત્ની ક્ષણભર માટે તો વિસ્મયમાં પડી ગઈ. પરંતુ એ સતી-સાધ્વી સુવર્યાને તો પતિલોકની પ્રાપ્તિ જ મનોવાંછિત હતી, તેથી એણે બેસીને પથ્થરથી પોતાના ઉદરને વિદીર્ણ કરી દીધું. ત્યારે એના પેટમાંથી મુનિવર દધીચિનો એ ગર્ભ બહાર નીકળી આવ્યો. એનું શરીર પરમ દિવ્ય અને પ્રકાશમાન હતું તથા એ પોતાની પ્રભાથી દશે દિશાઓને ઉદ્ભાસિત કરી રહ્યો હતો. હે તાત! દધીચિના ઉત્તમ તેજથી પ્રાદુર્ભૂત થયેલો એ ગર્ભ પોતાની લીલા કરવામાં સમર્થ સાક્ષાત્ રુદ્રનો અવતાર હતો. મુનિપ્રિયા સુવર્યાએ દિવ્યસ્વરૂપધારી પોતાના એ પુત્રને જોઈને મનમાં ને મનમાં સમજી લીધું કે આ રુદ્રનો અવતાર છે. પછી તો એ મહાસાધ્વી પરમાનંદમગ્ન થઈ ગઈ અને શીઘ્ર જ એને નમસ્કાર કરીને એની સ્તુતિ કરવા લાગી. હે મુનીશ્વર! એણે એ સ્વરૂપને હૃદયમાં ધારણ કરી લીધું. તદનંતર, પતિલોકની કામના કરનારી વિમલેક્ષણા માતા સુવર્યા મંદસ્મિત કરીને પોતાના પુત્રને પરમ સ્નેહપૂર્વક કહેવા લાગી.

સુવર્યાએ કહ્યું—એ તાત પરમેશાન! તમે આ અશ્વત્થા (પીપળાનું વૃક્ષ) નિકટે ચિરકાલ સુધી સ્થિત રહો. હે મહાભાગ! તું સમસ્ત પ્રાણીઓ માટે સુખદાતા થા અને હવે મને પ્રેમપૂર્વક પતિલોકમાં જવાની આજ્ઞા આપ. ત્યાં પતિની સાથે રહીને હું રુદ્રરૂપધારી તમારું ધ્યાન કરતી રહીશ.

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! સાધ્વી સુવર્યાએ પોતાના પુત્રને આમ કહીને પરમ સમાધિ દ્વારા પતિનું જ અનુગમન કર્યું. હે

મુનિવર! આ રીતે દધીચિપત્ની સુવર્યા પોતાના પતિને જઈ મળી અને આનંદપૂર્વક શંકરજીની સેવા કરવા લાગી. હે તાત! એટલામાં જ હર્ષથી ભરેલા ઈન્દ્રસંહિત સમસ્ત દેવતા મુનિઓની સાથે જાણે આમંત્રિત હોય તેમ શીઘ્રતાથી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ત્યારે પ્રસન્ન બુદ્ધિવાળા બ્રહ્માએ એનું નામ (બાળકનું નામ) પિપ્પલાદ રાખ્યું. પછી બધા દેવતાઓ મહોત્સવ કરીને પોતપોતાને ધામે જતા રહ્યા. તદનંતર મહાન ઐશ્વર્યશાળી રુદ્રાવતાર પિપ્પલાદ એજ અશ્વત્થની નીચે લોકોની હિતકામનાથી ચિરકાલિક તપમાં પ્રવૃત્ત થયા. લોકાચારનું અનુસરણ કરીને આપ તપસ્યા કરતાં પિપ્પલાદનો ઘણોબધો સમય વ્યતીત થઈ ગયો.

તદનંતર પિપ્પલાદે રાજા અનરુદ્ધની કન્યા પદ્મા સાથે વિવાહ કરીને તરુણ થઈને એની સાથે વિલાસ કર્યો. એ મુનિને દશ પુત્રો ઉત્પન્ન થયા, જે બધા એ પિતાની જેમ મહાત્મા અને ઉગ્ર તપસ્વી હતા. તે પોતાની માતા પદ્માની સુખવૃદ્ધિ કરનારા થયા. આ રીતે મહાપ્રભુ શંકરના લીલાવતાર મુનિ પિપ્પલાદે મહાન ઐશ્વર્યશાળી તથા વિવિધ પ્રકારની લીલાઓ કરી. એ કૃપાળુએ જગતમાં શનૈશ્વરની પીડાને, જેનું નિવારણ કરવું બધા લોકોની શક્તિ બહાર હતું, જોઈને લોકોને વરદાન આપ્યું કે, જન્મથી માંડીને સોળ વર્ષના આયુવાળા મનુષ્યોને તથા શિવભક્તોને શનિની પીડા નહીં થઈ શકે, આ મારું વચન સર્વથા સત્ય છે. જો ક્યાંક શનિ મારા વચનનો અનાદર કરીને એ મનુષ્યને પીડા કરશે તો નિઃસંદેહ એ ભસ્મ થઈ જશે. હે તાત! એટલા માટે એ ભયથી ભીત થયેલા ગ્રહશ્રેષ્ઠ શનૈશ્વર વિકૃત થવા છતાં પણ એવા મનુષ્યોને

~~~~~

જ ભદ્રાયુને તીક્ષ્ણ બાણોથી એના મર્મમાં આઘાત કર્યો; પરંતુ એ બાણોથી એ મહાબલી વાઘને લગીરે પણ વ્યથા ન થઈ. એ બ્રાહ્મણીને બળપૂર્વક ઘસડતો ઘસડતો તત્કાલ દૂર નીકળી ગયો. પોતાની પત્નીને વાઘના પંજામાં પડેલી જોઈને બ્રાહ્મણને બહુ દુઃખ થયું અને તે વારંવાર રડવા લાગ્યો. ઘણી વાર સુધી રડીને એણે રાજા ભદ્રાયુને કહ્યું—‘હે રાજા! તમારાં પેલાં મોટાં મોટાં અસ્ત્રો ક્યાં છે? દુઃખીઓની રક્ષા કરનારું તમારું વિશાળ ધનુષ ક્યાં છે? સાંભળ્યું હતું કે તમારામાં તો બાર બાર હજાર મોટા મોટા હાથીઓનું બળ છે. તેનું શું થયું? તમારા શંખ, ખડ્ગ અને મંત્રાસ્ત્ર-વિદ્યાથી શો લાભ થયો? બીજાઓને ક્ષીણ થતાં બચાવી લેવાનો ક્ષત્રિયનો પરમ ધર્મ છે. ધર્મજ્ઞ રાજા પોતાનું ધન અને પ્રાણ આપીને પણ શરણમાં આવેલાં દીનદુઃખીઓની રક્ષા કરે છે. જે પીડિતોની પ્રાણરક્ષા નથી કરી શકતા, એવા લોકોએ તો જીવવાને બદલે મરી જવું જ બહેતર છે.’

આ પ્રકારે બ્રાહ્મણનો વિલાપ અને એના મુખથી પોતાના પરાક્રમની નિંદા સાંભળીને રાજાએ શોકથી મનમાં ને મનમાં આ રીતે વિચાર કર્યો—‘અહો! આજે ભાગ્યના પલટ-ફેરથી મારું પરાક્રમ નષ્ટ થઈ ગયું. મારા ધર્મનો પણ નાશ થઈ ગયો. તેથી હવે મારી સંપદા, રાજ્ય અને આયુનો પણ નિશ્ચય જ નાશ થઈ જશે.’ આવું વિચારીને રાજા ભદ્રાયુ બ્રાહ્મણનાં ચરણોમાં પડી ગયો અને એને ધીરજ આપતાં બોલ્યો—‘હે બ્રહ્મનૃ! મારું પરાક્રમ નષ્ટ થઈ ગયું છે. હે મહામતે! મુજ ક્ષત્રિય-અધમ પર કૃપા કરીને શોક છોડી દો. હું આપને મનોવાંછિત પદાર્થ આપીશ. આ રાજ્ય, આ રાણી અને મારું

આ શરીર બધું જ આપને અધીને છે. બોલો, આપ શું ચાહો છો?"

બ્રાહ્મણ બોલ્યા—હે રાજન્! આંધજાને દર્પણ શા કામનું? જે વિક્ષા માગીને જીવન-નિર્વાહ કરતો હોય, એ ઘણાંબધાં ઘર લઈને કરે પણ શું? જે મૂર્ખ છે, એને પુસ્તક સાથે શી લેવાદેવા, અને જેની પાસે સ્ત્રી નથી, એ ધનને લઈને કરશે પણ શું? મારી પત્ની જતી રહી, મેં ક્યારેય કામભોગનો ઉપભોગ કર્યો નથી. એટલે કામભોગને માટે તમે તમારી આ મોટી રાણી મને આપી દો.

રાજાએ કહ્યું—હે બ્રહ્માન્! શું આ જ તમારો ધર્મ છે? શું ગુરુએ તમને આ જ ઉપદેશ આપ્યો છે? શું તમે નથી જાણતા કે પારકી સ્ત્રીનો સ્પર્શ સ્વર્ગ અને સુયશની હાનિ કરનારો છે? પરસ્ત્રીના ઉપભોગથી જે પાપ કમાશો, એને સેંકડો પ્રાયશ્ચિત્તો દ્વારા પણ ધોઈ શકાતું નથી.

બ્રાહ્મણ બોલ્યા—હે રાજન્! હું મારી તપસ્યાથી ભયંકર બ્રહ્મહત્યા અને મદિરાપાન જેવાં પાપનો પણ નાશ કરી નાખીશ. પછી પરસ્ત્રી-સંગમની તો ગણતરી જ શી. એટલે આપ તમારી આ ભાર્યાને મને અવશ્ય આપી દો અન્યથા તમે નિશ્ચય જ નરકમાં પડશો.

બ્રાહ્મણની આ વાત પર રાજાએ મનમાં
ને મનમાં વિચાર કર્યો કે બ્રાહ્મણના પ્રાણોની
રક્ષા ન કરવાથી મહાપાપ થશે, તેથી કરીને
એનાથી બચવા માટે પત્નીને આપી દેવી એ
જ શ્રેષ્ઠ છે. આ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણને મારી પત્ની
આપીને હું પાપથી મુક્ત થઈને શીઘ્ર જ અગ્નિ-
પ્રવેશ કરીશ. મનમાં ને મનમાં આવો નિશ્ચય
કરીને રાજાએ આગ સળગાવી અને બ્રાહ્મણને
બોલાવીને એને પોતાની પત્ની આપી દીધી.

ભગવાન શિવનો યતિનાથ અને હંસ નામનો અવતાર

નંદીશ્વર કહે છે—હે મુને! હવે હું પરમાત્મા શિવના યતિનાથ નામના અવતારનું વર્ણન કરું છું. હે મુનીશ્વર! અર્બુદાચલ નામના પર્વત પાસે એક ભીલ રહેતો હતો, જેનું નામ હતું આહુક. એની પત્નીને લોકો આહુમ કહેતા હતા. તે ઉત્તમ વ્રતનું પાલન કરનારી હતી. એ બંને પતિ-પત્ની મહાન શિવભક્ત હતાં અને શિવની આરાધના-પૂજામાં લાગ્યાં રહેતાં હતાં. એક દિવસ તે શિવભક્ત ભીલ પોતાની પત્ની માટે આહારની શોધ કરવા નિમિત્તે જંગલમાં બહુ દૂર ચાલ્યો ગયો. એ જ વખતે સંધ્યાકાળમાં ભીલની પરીક્ષા લેવા માટે ભગવાન શંકર સંન્યાસીનું રૂપ ધારણ કરીને ઘેર આવ્યા. એટલામાં જ ઘરનો માલિક ભીલ પણ ચાલ્યો આવ્યો અને એણે બહુ પ્રેમથી એ યતિરાજનું પૂજન કર્યું. એના મનોભાવની પરીક્ષા માટે એ યતીશ્વરે દીનવાણીમાં કહ્યું—‘હે ભીલ! આજની રાત અહીં રહેવાને માટે સ્થાન આપી દે. સવાર થતાં જ હું ચાલ્યો જઈશ, તમારું સદા કલ્યાણ થાઓ.’

ભીલ બોલ્યો—હે સ્વામીજી! આપ ઠીક
કહો છો, તથાપિ મારી આ વાત સાંભળો. મારા
ઘરમાં જગા-સ્થાન તો હું થોડું જ છે. પછી
આપનું રહેવું કેવી રીતે થઈ શકે છે?

ભીલની આ વાત સાંભળીને સ્વામીજી
ત્યાંથી ચાલ્યા જવા તૈયાર થઈ ગયા.

ત્યારે ભીલનીએ કહ્યું—હે પ્રાણનાથ! આપ
સ્વામીજીને સ્થાન આપી દો. ઘેર આવેલા
અતિથિને નિરાશ કરીને પાછા ન કાઢો. અન્યથા
આપણા ગૃહસ્થ-ધર્મના પાલનમાં બાધા પહોંચશે.
આપ સ્વામીજીની સાથે સુખપૂર્વક ઘરની અંદર

રહો અને હું મોટાં મોટાં અસ્ત-શસ્ત્ર લઈને બહાર
ઊભી રહીશ.

પત્નીની આ વાત સાંભળીને ભીલે વિચાર કર્યો. સ્ત્રીને ઘરની બહાર કાઢીને હું અંદર કેવી રીતે રહી શકું? સંન્યાસીજીનું અન્યત્ર જવું પણ મારે માટે અધર્મકારક જ હશે. એ બંને જ કાર્ય એક ગૃહસ્થને માટે અનુચિત છે. માટે મારે જ ઘરની બહાર રહેવું જોઈએ. જે થવાનું હશે તે થશે. હોનહાર, નિયતિને કોણ ટાળી શક્યું છે? આવું વિચારીને આગ્રહ કરીને એણે સ્ત્રીને અને સંન્યાસીને તો સાનંદ ઘરની અંદર રહેવા દીધાં અને સ્વયં ભીલ પોતાનાં આયુધ પાસે રાખીને ઘરની બહાર ઊભો રહી ગયો. રાત્રે જંગલી કૂર અને હિંસક પશુ એને પીડા આપવા લાગ્યાં. એણે પણ યથાશક્તિ એ પ્રાણીઓથી બચવા માટે મહાન યત્ન કર્યો. આ રીતે યત્ન કરતાં એ ભીલ બળવાન હોવા છતાં પ્રારબ્ધપ્રેરિત હિંસક પશુઓ દ્વારા બળપૂર્વક શિકાર બની ગયો, પ્રાણીઓ એને ખાઈ ગયાં. સવારે ઊઠીને જ્યારે યતિએ જોયું કે હિંસક પશુઓ ભીલને ખાઈ ગયાં છે, ત્યારે એમને મહાન દુઃખ થયું. સંન્યાસીને દુઃખી જોઈને ભીલની દુઃખથી વ્યાકુળ હોવા છતાં ધૈર્યપૂર્વક એ દુઃખને દબાવીને આ પ્રમાણે બોલી—‘હે સ્વામીજી! આપ દુઃખી શા માટે થઈ રહ્યા છો? આ ભીલરાજાનું તો આ સમયે કલ્યાણ જ થયું છે. એ ધન્ય અને કૃતાર્થ થઈ ગયા, જેને આવું મૃત્યુ મળે. હું ચિતાની આગમાં સળગી જઈને એમનું અનુસરણ કરીશ. આપ પ્રસન્નતાપૂર્વક મારે માટે એક ચિતા તૈયાર કરી આપો, કેમકે સ્વામીનું અનુસરણ કરવું એ સ્ત્રીઓને માટે સનાતન ધર્મ છે. એની વાત

સાંભળીને સંન્યાસીજીએ સ્વયં ચિતા તૈયાર કરી છે, એ ભાવિ જન્મમાં હંસરૂપે પ્રગટ થશે અને તે હંસ પ્રસન્નતાપૂર્વક તમારા બંનેનો પરસ્પર સંયોગ કરાવશે. આ ભીલ નિષધ દેશની ઉત્તમ રાજધાનીમાં રાજા વીરસેનનો શ્રેષ્ઠ પુત્ર થશે. એ સમયે નળના નામથી એની ખ્યાતિ થશે અને તું વિદર્ભ નગરમાં ભીમરાજની પુત્રી દમયંતી થઈશ. તમે બંને મળીને રાજભોગ ભોગવ્યા બાદ એ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશો, જે મોટા મોટા યોગીશ્વરોને માટે પણ દુર્લભ છે.’

પ્રવેશ કર્યો. એ જ સમયે ભગવાન શંકર પોતાના સાક્ષાત્સ્વરૂપે એની સામે પ્રગટ થઈ ગયા અને એની પ્રશંસા કરતાં બોલ્યા—તું ધન્ય છે, ધન્ય હો. હું તારા પર પ્રસન્ન છું તું ઈચ્છા-અનુસાર વરદાન માગ - તારે માટે કશુંય અદેય નથી. અર્થાત્ તું માગીશ એ આપીશ. વરદાન માગ.’

ભગવાન શંકરનું આ પરમ આનંદદાયક વચન સાંભળીને ભીલનીને બહુ સુખ પ્રાપ્ત થયું. તે એવી તો આનંદ-વિભોર થઈ ગઈ કે એને કોઈ વાતની સુધ જ ન રહી. એની આ અવસ્થાને લક્ષ્ય કરીને ભગવાન શંકર વધારે પ્રસન્ન થયા અને એણે ન માગ્યું છતાં એને વરદાન આપતાં બોલ્યા—‘મારું’ જે આ યતિરૂપ થયા.

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! આવું કહીને ભગવાન એ સમયે લિંગરૂપે સ્થિત થઈ ગયા. ને ભીલ પોતાના ધર્મથી વિચલિત થયો ન હતો, તેથી કરીને એના જ નામ પર એ લિંગને ‘અચલેશ’ સંજ્ઞા આપવામાં આવી. બીજા જન્મમાં તે આહુક નામે ભીલ નૈષધનગરમાં વીરસેનનો પુત્ર થઈને મહારાજ નળ નામે વિખ્યાત થયા. અને આહુકા નામની ભીલની વિદર્ભનગરના રાજા ભીમની પુત્રી દમયંતી થઈ એ તે યતિનાથ શિવ ત્યાં હંસરૂપે પ્રગટ થયા. એમણે દમયંતીના નળની સાથે વિવાહ કરાવ્યો. પૂર્વ જન્મના સત્કારજનિત પુણ્યથી પ્રસન્ન થઈ ભગવાન શિવે હંસનું રૂપ ધારણ કરીને એ બંને સુખ આપ્યું. હંસાવતારી શિવ વિવિધ પ્રકારની વાતો કરવામાં અને સંદેશો પહોંચાડવામાં કુશળ હતા. એ નળ અને દમયંતી બંનેને માટે પરમ આનંદદાયક થયા. (અધ્યાય ૨૮)

*

ભગવાન શિવના કૃષ્ણદર્શન નામના અવતારની કથા

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે સનત્કુમારજી! ભગવાનના એક ઉત્તમ અવતારનું નામ છે કૃષ્ણદર્શન, જેણે રાજા નભગને જ્ઞાન પ્રદાન કર્યું હતું. એનું વર્ણન કરું છું. સાંભળો. શ્રાદ્ધદેવ

નામના મનુના જે ઈશ્વાકુ વગેરે પુત્રો હતા, એમાં નવમ પુત્રનું નામ નભગ હતું. જેનો પુત્ર નાભાગ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. નાભાગના જ પુત્ર અંબરીશ થયા, જે ભગવાન વિષ્ણુના ભક્ત હતા

તથા જેમની બ્રાહ્મણભક્તિ જોઈને એના પર મહર્ષિ દુર્વાસા પ્રસન્ન થયા હતા. હે મુને! અંબરીષના પિતામહ જે નભગ કહેવાયા છે, એમનું ચરિત્ર-વર્ણન સાંભળો. એમને જ ભગવાન શિવે જ્ઞાન પ્રદાન કર્યું હતું. મનુપુત્ર નભગ બહુ બુદ્ધિમાન હતા. એમણે વિદ્યા-અધ્યયન માટે દીર્ઘકાળ સુધી ઈન્દ્રિય-સંયમપૂર્વક ગુરુકુળમાં નિવાસ કર્યો. એ દરમિયાન ઈશ્વાકુ વગેરે ભાઈઓ નભગ માટે કોઈ ભાગ ન આપીને પિતાની સંપત્તિ અંદરોઅંદર વહેંચી લીધી, અને પોત-પોતાનો ભાગ લઈને તે ઉત્તમ રીતે રાજ્યનું પાલન કરવા લાગ્યા. એ બધાએ પિતાની આજ્ઞાથી જ ધન વહેંચી લીધું હતું. થોડા સમય પછી બ્રહ્મચારી નભગ ગુરુકુલથી સાંગોપાંગ વેદોનું અધ્યયન કરીને ત્યાં ગયા. એમણે જોયું કે બધા ભાઈઓએ બધી સંપત્તિ વહેંચી લીધી છે, અને પોતપોતાનો ભાગ લઈ ચૂક્યા છે, ત્યારે એમણે પણ બહુ સ્નેહથી દાયભાગ મેળવવાની ઈચ્છા રાખીને પોતાના ઈશ્વાકુ વગેરે બંધુઓને કહ્યું—‘હે ભાઈઓ! મને ભાગ આપ્યા વિના જ તમે લોકોએ અંદરોઅંદર સંપત્તિ વહેંચી લીધી છે. તેથી હવે પ્રસન્નતાપૂર્વક મારો ભાગ આપો. હું મારો દાયભાગ લેવાને માટે અહીં આવ્યો છું.’

ભાઈ બોલ્યા—જ્યારે સંપત્તિની વહેંચણી થઈ રહી હતી, એ સમયે અમે તારો ભાગ શ્રાવણનું ભૂલી ગયા હતા. હવે આ સમય પિતાજીને જ તમારા ભાગરૂપે આપીએ છીએ. તું એમને લઈ લે, એમાં સંશય નથી.

ભાઈઓનું આ કથન સાંભળી નભગને બહુ આશ્ચર્ય થયું, વિસ્મય થયો. તે પિતાની પાસે જઈને બોલ્યો ‘હે તાત! હું વિદ્યા-અધ્યયન માટે ગુરુકુલમાં ગયો હતો અને ત્યાં હજુ સુધી

બ્રાહ્મચારી રહ્યો છું. એ દરમિયાન ભાઈઓએ મને છોડીને પરસ્પર ધન વહેંચી લીધું. ત્યાંથી પરત આવીને મેં મારા ભાગ વિશે એમને પૂછ્યું, ત્યારે એમણે મારો હિસ્સો, ભાગ બતાવી દીધો. તેથી જ એ માટે હું આપની સેવામાં આવ્યો છું.’ નભગની આ વાત સાંભળીને પિતાજીને બહુ વિસ્મય થયો. શ્રાદ્ધદેવે પુત્રને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું—‘હે બેટા! ભાઈઓની એ વાત પર વિશ્વાસ ન કર. એ વાત એમણે તને ઠગવા વાસ્તે કહી છે. હું તારે માટે ભોગસાધક ઉત્તમ દાય ન બની શકું, તથાપિ છેતરપિંડી કરનારાઓએ જો મને જ દાયભાગના રૂપે તને આપ્યો છે તો હું તને તારી જીવિકાનો એક ઉપાય બતાવું છું. સાંભળ - આ દિવસોમાં બુદ્ધિવાળા આંગિરસગોત્રીય બ્રાહ્મણ એક બહુ મોટો યજ્ઞ કરી રહ્યો છે. એ કર્મમાં પ્રત્યેક છઠ્ઠા દિવસનું કાર્ય એ ઠીક ઠીક રીતે નથી સમજી શકતા— એમાં એમની ભૂલ થઈ જાય છે. તું ત્યાં જા અને એ બ્રાહ્મણોને વિશ્વેદેવ સંબંધી બે સૂક્ત બતાવી દીધા કર. તેથી એ યજ્ઞ શુદ્ધરૂપે સંપાદિત થશે. તે યજ્ઞ સમાપ્ત થઈ ગયા પછી એ બ્રાહ્મણો જ્યારે સ્વર્ગમાં જવા લાગશે, એ સમયે સંતુષ્ટ થઈને એ યજ્ઞથી બચેલું બધું જ ધન તને આપી દેશે.’

પિતાની આ વાત સાંભળીને સત્યવાદી નભગ ખૂબ પ્રસન્નતા સાથે એ ઉત્તમ યજ્ઞમાં ગયો. હે મુને! ત્યાં છઠ્ઠા દિવસના કર્મમાં બુદ્ધિમાન મનુપુત્રે વૈશ્વદેવ સંબંધી બંને સૂક્તોનું સ્પષ્ટરૂપે ઉચ્ચારણ કર્યું. યજ્ઞકર્મ પૂરું થઈ ગયા પછી એ આંગિરસ બ્રાહ્મણ યજ્ઞથી બચેલું પોતપોતાનું ધન નભગને આપીને સ્વર્ગલોકે ચાલ્યા ગયા. એ યજ્ઞશિષ્ટ ધનને જ્યારે તે ગ્રહણ કરવા લાગ્યા, એ જ સમયે સુંદર લીલા કરનારા

પ્રભુ ભગવાન શિવ તત્કાળ ત્યાં પ્રગટ થઈ ગયા. એમનાં બધાં જ અંગો સુંદર હતાં, પરંતુ નેત્ર કાળાં હતાં. એમણે નભગને પૂછ્યું—‘તમે કોણ છો? જે આ ધનને લઈ રહ્યા છો. આ તો મારી સંપત્તિ છે. તમને કોણે અહીં મોકલ્યા છે; એ બધી વાતો મને ઠીક ઠીક રીતે બતાવો.’

નભગે કહ્યું—‘આ તો યજ્ઞનું બચેલું ધન છે, જે ઋષિઓએ મને આપ્યું છે, હવે એ મારી સંપત્તિ છે. એ લેવામાં તમે મને કેવી રીતે રોકી શકો છો?’

કૃષ્ણદર્શને કહ્યું—‘હે તાત! આપણા બેના ઝઘડામાં તમારા પિતા જ પંચ રહેશે. જઈને એમને પૂછો અને એ જે નિર્ણય આપે તે ઠીક ઠીક રીતે અહીં આવીને બતાવો.’ એની વાત સાંભળીને નભગે પિતાની પાસે જઈને ઉક્ત પ્રશ્નને એમની સામે મૂક્યો. શ્રાદ્ધદેવને કોઈ જૂની વાત યાદ આવી ગઈ અને એમણે ભગવાન શિવનાં ચરણકમળોનું ધ્યાન કરતાં કહ્યું.

મનુ બોલ્યા—‘હે તાત! એ પુરુષ જે તને તે ધન લેવાથી રોકી રહ્યા છે, તે સાક્ષાત્ ભગવાન શિવ છે. આમ તો સંસારની બધી જ વસ્તુઓ એમની જ છે. પરંતુ યજ્ઞથી પ્રાપ્ત થયેલા ધન પર એમનો વિશેષ અધિકાર છે. યજ્ઞ કરવાથી જે ધન બચે છે, એને ભગવાન રુદ્રનો ભાગ નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યો છે. માટે યજ્ઞ-અવશિષ્ટ બધી વસ્તુઓને ગ્રહણ કરવાનો અધિકાર સર્વેશ્વર મહાદેવજીનો જ છે. પોતાની ઈચ્છાથી જ બીજા લોકો એ વસ્તુને લઈ શકે છે. ભગવાન શિવ તારા ઉપર કૃપા માટે જ ત્યાં આવું રૂપ ધારણ કરીને આવ્યા છે. તું ત્યાં જ જા અને એમને પ્રસન્ન કર. તારા અપરાધ

માટે ક્ષમા માગજે અને પ્રણામપૂર્વક એમની સ્તુતિ કરજે.’ નભગ પિતાની આજ્ઞાથી ત્યાં ગયા અને ભગવાનને પ્રણામ કરીને હાથ જોડીને બોલ્યા—‘હે મહેશ્વર! આ આખી ત્રિલોકી આપની જ છે. પછી યજ્ઞમાં બચેલા ધનની તો વાત જ નથી. નિશ્ચય જ એના પર આપનો અધિકાર છે, મારા પિતાએ નિર્ણય આપી દીધો છે. હે નાથ! મેં યથાર્થ વાત ન જાણવાને કારણે ભ્રમવશ જે કાંઈ કહ્યું છે તે મારા અપરાધને ક્ષમા કરો. હું આપનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવીને, રાખીને એ પ્રાર્થના કરું છું કે આપ મુજ પર પ્રસન્ન થાઓ.’

આવું કહીને નભગે અત્યંત દીનતાપૂર્વક હૃદયથી બંને હાથ જોડીને મહેશ્વર કૃષ્ણદર્શનનું સ્તવન કર્યું. પેલા શ્રાદ્ધદેવ પણ પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગતાં ભગવાન શિવની સ્તુતિ કરી. ત્યાર પછી ભગવાન રુદ્રે મનમાં ને મનમાં જ પ્રસન્ન થઈને નભગને કૃપાદષ્ટિથી જોયો અને મંદસ્મિત કરતાં કરતાં બોલ્યા.

કૃષ્ણદર્શન બોલ્યા—‘હે નભગ! તમારા પિતાજીએ જે ધર્માનુકૂળ વાત કહી છે તે ઠીક છે. તમે પણ સાધુ-સ્વભાવને કારણે સત્ય જ કહ્યું છે. એટલા માટે હું તમારા પર બહુ પ્રસન્ન છું અને કૃપાપૂર્વક તમને સનાતન બ્રહ્મતત્ત્વનું જ્ઞાન પ્રદાન કરું છું. આ સમયે આ બધું ધન મેં તમને આપી દીધું. હવે તમે એને ગ્રહણ કરો. આ લોકમાં નિર્વિકાર રહીને સુખ ભોગવો. અંતે મારી કૃપાથી તમને સદ્ગતિ પ્રાપ્ત થશે.’ આવું કહીને ભગવાન રુદ્ર બધાંના દેખતાં જ ત્યાં અંતર્ધાન થઈ ગયા. સાથે જ શ્રાદ્ધદેવ પણ પોતાના પુત્ર નભગની સાથે પોતાના સ્થાને પાછા આવ્યા. આ લોકમાં વિપુલ ભોગોનો

ઉપભોગ કરીને અંતે તે ભગવાન શિવના ધામમાં વર્ણન કરી બતાવ્યું. જે આ આખ્યાનને વાંચે ચાલ્યા ગયા. હે બ્રહ્મન્! આ રીતે તમને મેં અથવા સાંભળે છે, એને સંપૂર્ણ મનોવાંછિત ફળ ભગવાન શિવના કૃષ્ણદર્શન નામના અવતારનું પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. (અધ્યાય ૨૯)

*

ભગવાન શિવના અવધૂતેશ્વરાવતારની કથા અને એના મહિમાનું વર્ણન

નંદીશ્વર કહે છે—હે સનત્કુમાર! હવે તમે કૌતુક કરનારા અહંકાર-હારી મહાયોગી પરમેશ્વર શિવના અવધૂતેશ્વર નામના અવતારનું ત્રિલોકીનાથ શિવ કાંઈ જ ન બોલ્યા. ચૂપ જ વર્ણન સાંભળો, જેણે ઇન્દ્રના અભિમાનને ચૂર રહ્યા. ત્યારે પોતાના ઐશ્વર્યનું અભિમાન કરનાર ચૂર કરી દીધું હતું. પહેલાંની વાત છે, ઇન્દ્ર દેવરાજ ઇન્દ્રે ક્રોધમાં આવીને એ જટાધારી સંપૂર્ણ દેવતાઓ તથા બૃહસ્પતિજીને સાથે લઈને પુરુષને ફટકાર્યો અને આ પ્રકારે કહ્યું.

ભગવાન શિવનાં દર્શન કરવા માટે કૈલાસ પર્વત પર ગયા. એ સમયે બૃહસ્પતિ અને ઈન્દ્રના શુભ-આગમનની વાત જાણીને ભગવાન શંકર એ બંનેની પરીક્ષા લેવા માટે અવધૂત બની ગયા.

એમના શરીર પર કોઈ વજ્ર ન હતું. તે પ્રજ્વલિત અગ્નિની જેમ તેજસ્વી હોવાને કારણે મહાભયંકર જણાતા હતા. એમની આકૃતિ ખૂબ સુંદર જણાતી હતી. તે રસ્તો રોકીને વચમાં ઊભા હતા. બૃહસ્પતિ અને ઇન્દ્રએ શિવ સમીપે જતી વખતે જોયું, એક અદ્ભુત શરીરધારી પુરુષ રસ્તાની વચમાં ઊભો છે. ઇન્દ્રને પોતાના અધિકાર પર ઘણો ગર્વ હતો. એટલા માટે તે એ ન જાણી શક્યો આ સાક્ષાત્ શંકર છે. એમણે માર્ગમાં ઊભેલા પુરુષને પૂછ્યું—‘તમે કોણ છો? આ નગ્ન અવધૂતવેશમાં ક્યાંથી આવ્યા છો? તમારું નામ શું છે? બધી વાતો ઠીક ઠીક રીતે બતાવો - વિલંબ ન કરો. ભગવાન શિવ પોતાના સ્થાન પર છે કે આ સમયે ક્યાંક અન્યત્ર ગયા છે? હું દેવતાઓ તથા ગુરુજી સાથે એમનાં દર્શન કરવા માટે જઈ રહ્યો છું.

ઈન્દ્રના વારંવાર પૂછવા પર પણ મહાન ચરણોમાં પાડી દીધા અને કહ્યું—'હે દીનાનાથ!

હે મહાદેવ! આ ઈન્દ્ર આપનાં ચરણોમાં પડ્યો છે. આપ એનો અને મારો ઉદ્ધાર કરો. અમારા બંને પર ક્રોધ નહિ, પ્રેમ કરો. હે મહાદેવ! શરણાગત ઈન્દ્રની રક્ષા કરો. આપના લલાટમાંથી પ્રગટેલી આ આગ એમને સળગાવી દેવા આવી રહી છે.'

બૃહસ્પતિની આ વાત સાંભળીને અવધૂતવેશધારી કરુણાસિન્ધુ શિવે હસતાં હસતાં કહ્યું—'મારા નેત્રથી રોષવશ બહાર નીકળેલ અગ્નિને હું પુનઃ કેવી રીતે ધારણ કરી શકું? શું સાપ પોતાની છોડી દીધેલી કાંચળી ફરી ગ્રહણ કરે છે?'

બૃહસ્પતિ બોલ્યા—હે દેવ! હે ભગવન! ભક્ત સદાયે કૃપાને પાત્ર હોય છે. આપ પોતાનું ભક્તવત્સલ નામને ચરિતાર્થ કરો અને આ ભયંકર તેજને કોઈ અન્યત્ર સ્થળે ફેંકી દો.

રુદ્રે કહ્યું—હે દેવગુરો! હું તમારા ઉપર પ્રસન્ન છું. એટલા માટે ઉત્તમ વરદાન આપું છું. ઈન્દ્રને જીવનદાન દેવાને કારણે આજથી તમારું એક નામ જીવ પણ હશે. મારા લલાટવર્તી નેત્રથી જે આ આગ પ્રગટ થઈ છે, એને દેવતા નહીં સહી શકે, તેથી એને હું બહુ દૂર છોડીશ, જેથી આ ઈન્દ્રને પીડા ન આપી શકે.

આવું કહીને પોતાના એ તેજઃસ્વરૂપ એ અદ્ભુત અગ્નિને હાથમાં લઈને શિવે ક્ષાર સમુદ્રમાં ફેંકી દીધો. ત્યાં ફેંકી દેવાથી શિવનું એ તેજ તત્કાળ એક બાળકના રૂપે પરિણત થઈ ગયું, જે સિન્ધુપુત્ર જલન્ધર નામથી વિખ્યાત થયું. પછી દેવતાઓની પ્રાર્થનાથી ભગવાન શિવે જ અસુરોના સ્વામી જલન્ધરનો વધ કર્યો હતો. અવધૂતરૂપે આવી સુંદર લીલા કરીને લોકકલ્યાણકારી શંકર ત્યાંથી અંતર્ધાન થઈ ગયા. પછી બધા દેવતા અત્યંત નિર્ભય અને સુખી થયા. ઈન્દ્ર અને બૃહસ્પતિ પણ એ ભયથી મુક્ત થઈને ઉત્તમ સુખના ભાગી થયા. જેને માટે એમનું આવવું થયું હતું, તે ભગવાન શિવનાં દર્શન પામીને કૃતાર્થ થયા. ઈન્દ્ર અને બૃહસ્પતિ પ્રસન્નતાપૂર્વક પોતપોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા. હે સનતકુમાર! આ પ્રકારે મેં તમને પરમેશ્વર શિવના અવધૂતેશ્વર નામના અવતારનું વર્ણન કર્યું છે, જે દુષ્ટોને દંડ અને ભક્તોને પરમ આનંદ પ્રદાન કરનાર છે. આ દિવ્ય આખ્યાન પાપનું નિવારણ કરીને યશ, સ્વર્ગ, ભોગ, મોક્ષ તથા સંપૂર્ણ મનોવાંછિત ફળનું પ્રાપ્તિ કરાવનારું છે. જે પ્રતિદિન એકાગ્રચિત્ત થઈને એને સાંભળે છે કે સંભળાવે છે, તે આ લોકમાં સંપૂર્ણ સુખોનો ઉપભોગ કરીને અંતે શિવગતિ પ્રાપ્ત કરી લે છે. (અધ્યાય ૩૦)

ભગવાન શિવના ભિક્ષુવર્ય-અવતારની કથા, રાજકુમાર અને દ્વિજકુમાર પર કૃપા

નંદીશ્વર કહે છે—હે મુનિશ્રેષ્ઠ! હવે તમે ભગવાન શંભુનો નારી-સંદેહભંજક ભિક્ષુ અવતારનું વર્ણન સાંભળો, જેને એમણે પોતાના ભક્ત પર દયા કરીને ગ્રહણ કર્યો હતો. વિદર્ભ દેશમાં સત્યરથ નામથી પ્રસિદ્ધ એક રાજા હતા, જે ધર્મમાં તત્પર, સત્યશીલ અને મોટા મોટા શિવભક્તોને પ્રેમ કરનારા હતા. ધર્મપૂર્વક પૃથ્વીનું પાલન કરતાં કરતાં એમનો ઘણોબધો વખત સુખપૂર્વક વીતી ગયો. તદનંતર કોઈ એક સમયે શાલ્વદેશના રાજાઓને એ રાજાની રાજધાની પર આક્રમણ કરીને એને ચારે બાજુથી ઘેરી લીધી. બલોન્મત્ત શાલ્વદેશીય ક્ષત્રિયોની સાથે, જેમની પાસે બહુ મોટી સેના હતી, રાજા સત્યરથનું બહુ ભયંકર યુદ્ધ થયું. શત્રુઓની સાથે ઘરુણ યુદ્ધ કરીને એમની બહુ ભારે સેના નષ્ટ થઈ ગઈ. પણી દૈવયોગથી રાજા પણ શાલ્વોના હાથે માર્યા ગયા. એ નરેશના માર્યા જવાથી મરતાં મરતાં બચી ગયેલા સૈનિક મંત્રીઓ સહિત ભયથી વિહ્વળ થઈને ભાગી જવા તૈયાર થયા. હે મુને! એ સમયે વિદર્ભરાજ સત્યરથની મહારાણી શત્રુઓથી ઘેરાયેલી હોવા છતાં પણ ક્ષો પ્રયત્ન કરીને રાતને સમયે પોતાના નગરની બહાર નીકળી ગઈ. તે ગર્ભવતી હતાં; તેથી શોકથી સંતપ્ત થઈને ભગવાન શંકરનાં ચરણારવિંદોનું ચિંતન કરતાં તે ધીરે ધીરે પૂર્વદિશા તરફ બહુ દૂર ચાલ્યાં ગયાં. સવાર થતાં રાણીને ભગવાન શંકરની દયાથી એક નિર્મળ સરોવર જોવા મળ્યું. એ સમય દરમિયાન તે બહુ દૂરનો રસ્તો કાપી ચૂક્યાં હતાં. સરોવર તટ પર આવીને તે સુકુમાર રાણી એક ઘટાદાર,

છાયાદાર વૃક્ષની નીચે બેસી ગયાં. ભાગ્યવશ એ જ નિર્જન સ્થાનમાં વૃક્ષની નીચે જ રાણીએ ઉત્તમ ગુણોથી યુક્ત શુભ મુહૂર્તમાં એક દિવ્ય બાળકને જન્મ આપ્યો, જે બધાં શુભ લક્ષણોથી સંપન્ન હતો. દૈવવશ એ બાળકની જનની મહારાણીને ખૂબ જ તીવ્ર તરસ લાગી. ત્યારે એ પાણી પીવા માટે એ સરોવરમાં ઝિતર્યા. એટલામાં જ એક બહુ ભારે ગ્રાહે-મગરે આવીને રાણીને પોતાનો કોળિયો કરી લીધો. પેલો બાળક પેદા થતાંની સાથે જ માતા-પિતા હીન થઈ ગયો અને ભૂખ-તરસથી પીડિત થઈને એ તળાવને કિનારે જોરશોરથી રડવા માંડ્યો. એટલામાં જ એના પર કૃપા કરીને ભગવાન મહેશ્વર ત્યાં આવી ગયા અને એ શિશુની રક્ષા કરવા લાગ્યા. એમની જ પ્રેરણાથી એક બ્રાહ્મણી અકસ્માત ત્યાં આવી ગઈ. તે વિધવા હતી, ઘેર ઘેર ભીખ માગીને જીવનનિર્વાહ કરતી હતી, અને પોતાના એક વર્ષના બાળકને ખોળામાં લઈને એ તળાવના કિનારે આવી પહોંચી હતી. એણે એક અનાથ શિશુને ત્યાં કન્દન કરતાં દીઠો. નિર્જન વનમાં એ બાળકને જોઈને બ્રાહ્મણીને બહુ વિસ્મય થયો અને મનમાં ને મનમાં વિચાર કરવા લાગી—‘અહો! આ મને આ સમયે મોટા આશ્ચર્યની વાત જણાય છે કે આ નવજાત શિશુ, જેની નાળ પણ હજુ કપાઈ નથી, પૃથ્વી પર પડ્યો છે. પિતા વગેરે કોઈ સહાયક પણ અહીં જણાતા નથી. શું કારણ હશે? ન જાણે કોનો પુત્ર છે? એને જાણનારો અહીં પણ નથી, જેને આ બાળકના જન્મ વિશે પૂછું. એને જોઈને મારા હૃદયમાં કરુણા ઉત્પન્ન થઈ ગઈ છે. હું આ

બાળકને પોતાના ઔરસ (કાયદેસરનો પત્ની દ્વારા જન્મેલો) પુત્રની જેમ પાલનપોષણ કરવા ચાહું છું. પરંતુ એનું કુળ અને જન્મ આદિનું જ્ઞાન ન હોવાને કારણે એનો સ્પર્શ કરવાનું સાહસ પણ થતું નથી.'

બ્રાહ્મણી જ્યારે આ પ્રકારે વિચાર કરી રહી હતી, એ સમયે ભક્તવત્સલ ભગવાન શંકરે મોટી કૃપા કરી. મોટી મોટી લીલાઓ કરનારા મહેશ્વર એક સંન્યાસીનું રૂપ ધારણ કરીને સહસ્રા ત્યાં આવી પહોંચ્યા, જ્યાં તે બ્રાહ્મણી સંદેહમાં પડી હતી અને યથાર્થ વાત જાણવા ચાહતી હતી. શ્રેષ્ઠ ભિક્ષુકનું રૂપ ધારણ કરીને આવેલા કરુણાનિધાન શિવે એને હસીને કહ્યું—'હે બ્રાહ્મણી! તું તારા ચિત્તમાં સંદેહ અને ખેદને સ્થાન ન આપતી. આ બાળક પરમ પવિત્ર છે. તું એને તારો જ પુત્ર સમજ અને પ્રેમપૂર્વક એનું પાલન કર.'

બ્રાહ્મણી બોલી—હે પ્રભો! આપ મારા ભાગ્યથી જ અહીં પધાર્યા છો. એમાં સંદેહ નથી કે હું આપની આજ્ઞાથી આ બાળકનું પોતાના પુત્રની જેમ જ પાલન-પોષણ કરીશ; તેમ છતાં હું વિશેષરૂપે એ જાણવા ચાહું છું કે વાસ્તવમાં આ કોણ છે, કોનો પુત્ર છે, અને આપ કોણ છો. જે આ સમયે અહીં પધાર્યા છો. હે ભિક્ષુવર! મારા મનમાં વારંવાર એ જ વાત આવ્યા કરે છે કે આપ કરુણાસિન્ધુ શિવ જ છો અને આ બાળક પૂર્વજન્મમાં આપનો ભક્ત રહ્યો છે. કોઈ કર્મદોષથી આ આવી દુરવસ્થામાં પડી ગયો છે. એને ભોગવીને પુનઃ આપની કૃપાથી પરમ કલ્યાણનો ભાગી થશે. હું પણ આપની માયાથી મોહિત થઈને માર્ગ ભૂલીને અહીં આવી ગઈ છું. આપે જ એના પાલનને માટે મને અહીં

મોકલી છે.

ભિક્ષુવર શિવે કહ્યું—હે બ્રાહ્મણી! સાંભળ આ બાળક શિવભક્ત વિદર્ભરાજ સત્યરથનો પુત્ર છે. સત્યરથનો સાલ્વદેશીય ક્ષત્રિયોએ યુદ્ધમાં મારી નાખ્યા છે. એમની પત્ની અત્યંત વ્યગ્ર થઈને રાતમાં શીઘ્રતાપૂર્વક પોતાના મહેલથી બહાર ભાગી આવ્યાં. એમણે અહીં આવીને બાળકને જન્મ આપ્યો. સવારે તે તરસથી પીડિત થઈને સરોવરમાં ઊતરી. એ જ સમયે દૈવવશ એક ગ્રાહે આવીને એમને પોતાનો આહાર બનાવી લીધો.

બ્રાહ્મણીએ પૂછ્યું—હે ભિક્ષુદેવ! એવું ક્યું કારણ છે કે આના પિતા રાજા સત્યરથ શ્રેષ્ઠ ભોગોનો ઉપભોગ કરીને વયમાં જ સાલ્વદેશીય શત્રુઓ દ્વારા માર્યા ગયા. કયા કારણે શિશુની માતાને ગ્રાહ ખાઈ ગયો? અને આ શિશુ જન્મથી જ અનાથ અને બંધુહીન થઈ ગયો, એનું શું કારણ છે? મારો પોતાનો પુત્ર પણ અત્યંત દરિદ્ર અને ભિક્ષુક કેમ થયો તથા મારા આ બંને પુત્રોને ભવિષ્યમાં કેવું સુખ પ્રાપ્ત થશે?

ભિક્ષુવર શિવે કહ્યું—આ રાજકુમારના પિતા વિદર્ભરાજ પૂર્વજન્મમાં પાંડ્યદેશના શ્રેષ્ઠ રાજા હતા. એ બધા જ ધર્મોના જ્ઞાતા હતા અને સંપૂર્ણ પૃથ્વીનું ધર્મપૂર્વક પાલન કરતા હતા એક દિવસ પ્રદોષકાલમાં રાજા ભગવાન શંકરનું પૂજન કરી રહ્યા હતા અને ખૂબ ભક્તિથી ત્રિલોકીનાથ મહાદેવજીની આરાધનામાં સંલગ્ન હતા. એ જ સમયે નગરમાં બધી બાજુએ બહુ ભારે કોલાહલ મચ્યો. એ ઉત્કટ શબ્દથી રાજાએ વયમાં જ ભગવાન શંકરની પૂજા છોડી દીધી અને નગરમાં ક્ષોભ ફેલાવાની આશંકાથી રાજભવનથી બહાર નીકળી ગયા. આ જ સમયે

સતસંગસંહિતા

રાજાના મહાબલી મંગી શત્રુને પકડીને એમની પાસે આવ્યો. ને શત્રુ પાંડ્યરાજાનો જ સામંત હતો. એને જોઈને રાજાએ ક્રોધપૂર્વક એનું માથું કપાવી નાખ્યું. શિવ-પૂજા છોડીને નિયમને સમાપ્ત કર્યા વગર જ રાજાએ રાત્રે ભોજન પણ કરી લીધું. આ રીતે રાજકુમાર પણ પ્રદોષકાળમાં શિવજી પૂજા કર્યા વિના ભોજન કરીને સૂઈ ગયો. એ જ રાજા બીજા જન્મમાં વિદર્ભરાજ થયો હતો. શિવજીની પૂજામાં વિઘ્ન થવાને કારણે શત્રુઓને એને સુખ-ભોગ દરમિયાન જ મારી દીધો. પૂર્વજન્મમાં જે એનો પુત્ર હતો, એ જ આ જન્મમાં પણ પુત્ર થયો છે. શિવજીની પૂજાનું ઉલ્લંઘન કરવાને કારણે દરિદ્રતાને પ્રાપ્ત થયો છે. એની માતાએ પૂર્વજન્મમાં છળથી પોતાની શોક્યને મારી નાખી હતી. એ મહાન પાપને કારણે જ તે આ જન્મમાં મગર દ્વારા મરી ગઈ. હે બ્રાહ્મણી! આ તમારો પુત્ર પૂર્વજન્મમાં ઉત્તમ બ્રાહ્મણ હતો. એણે આખું આયુષ્ય કેવળ દાન દેવામાં જ વિતાવ્યું છે, યજ્ઞ વગેરે સત્કર્મ કર્યા નથી. એટલા જ માટે એ દરિદ્રતાને પ્રાપ્ત થયો છે. એ દોષનું નિવારણ કરવા માટે હવે તમે ભગવાન શંકરને શરણે જાઓ. આ બંને બાળકો યજ્ઞોપવીત-સંસ્કાર પછી ભગવાન શિવની આરાધના કરે. ભગવાન શિવ એમનું કલ્યાણ કરશે.

આ રીતે બ્રાહ્મણીને ઉપદેશ આપીને ભિક્ષુ (શ્રેષ્ઠ સંન્યાસી)નું શરીર ધારણ કરનારા ભક્તવત્સલ શિવે એને પોતાના ઉત્તમ સ્વરૂપનાં દર્શન કરાવ્યાં. એમને સાક્ષાત્ શિવ જાણીને બ્રાહ્મણપત્નીએ પ્રણામ કર્યા અને પ્રેમથી ગદ્ગદ વાણી દ્વારા એમની સ્તુતિ કરી. તત્પશ્ચાત્ ભગવાન શિવ ત્યાં જ અંતર્ધાન થઈ ગયા.

એમના ચાલ્યા જવા પછી બ્રાહ્મણી એ બાળકને લઈને પોતાના પુત્રની સાથે પોતાને ઘેર ચાલી

ગઈ. એક ચક્ર, નામના સુંદર ગામમાં એણે ઘર બનાવી રાખ્યું હતું. તે ઉત્તમ અન્નથી પોતાનો પુત્ર તથા રાજકુમારનું પણ પાલન-પોષણ કરવા લાગી. યથા સમયે બ્રાહ્મણીએ બંનેનો યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર કરી દીધો. એ બંને શિવની પૂજામાં તત્પર રહેતાં રહેતાં ઘરમાં જ મોટા થયા. શાંડિલ્ય મુનિના ઉપદેશથી નિયમપરાયણ થઈને એ બંને શુભવ્રત રાખીને પ્રદોષકાળમાં શંકરજીની પૂજા કરતા હતા. એક દિવસ દ્વિજકુમાર રાજકુમારને સાથે લીધા વગર જ નદીમાં સ્નાન કરવા માટે ગયો. ત્યાં એને નિધિથી ભરેલો એક સુંદર કળશ મળી ગયો. આ રીતે ભગવાન શંકરની પૂજા કરતાં બંને કુમારોનું એક વર્ષ એ જ ઘરમાં વીતી ગયું. તદનંતર એક દિવસ રાજકુમાર એ બ્રાહ્મણકુમાર સાથે વનમાં ગયો. ત્યાં અકસ્માત એક ગંધર્વ કન્યા આવી ગઈ. એના પિતાએ એ કન્યા રાજકુમારને આપી દીધી. ગંધર્વ કન્યા સાથે વિવાહ કરીને રાજકુમાર

શિવપુરાણ સંસ્કૃત સ્વરૂપે લખાયેલું છે. આ પુસ્તકમાં શિવજીનાં અવતારો અને તેમનાં કાર્યો વિશેષ રીતે વર્ણવેલાં છે. આ પુસ્તકમાં શિવજીનાં અવતારો અને તેમનાં કાર્યો વિશેષ રીતે વર્ણવેલાં છે.

નિષ્કંટક રાજ્ય ભોગવવા લાગ્યો. જે વર્ણન કર્યું છે, જેમણે રાજા ધર્મગુપ્તને બ્રાહ્મણપત્નીએ પહેલાં પોતાના પુત્રની જેમ જ બાલ્યકાળમાં સુખ પ્રદાન કર્યું હતું. આ પવિત્ર એનું પાલનપોષણ કર્યું હતું, તે જ એ સમયે આખ્યાન પાપહારી, પરમ પાવન, ચારેય રાજમાતા બની અને એ બ્રાહ્મણકુમાર એનો પુરુષાર્થોનું સાધક, અને સંપૂર્ણ અભીષેકને ભાઈ થયો. રાજાનું નામ ધર્મગુપ્ત હતું. આ આપનારું છે. જે પ્રતિદિન એકાગ્રચિત્ત થઈને રીતે દેવેશ્વર શિવની આરાધના કરીને રાજા આને સાંભળે છે કે સંભળાવે છે, તે આ લોકમાં ધર્મગુપ્ત પોતાની એ રાણી સાથે વિદુર્ભ દેશમાં સંપૂર્ણ ભોગોનો ઉપભોગ કરીને અને ભગવાન રાજોચિત સુખનો ઉપભોગ કરવા લાગ્યો. આ શિવના ધામમાં જાય છે. મેં તમારી સામે શિવના ભિક્ષુવર્ય અવતારનું (અધ્યાય ૩૧)

*

શિવના સુરેશ્વરાવતારની કથા, ઉપમન્યુની તપસ્યા અને એમને ઉત્તમ વરદાનની પ્રાપ્તિ

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે સનત્કુમારજી! હવે રડવું અને દુઃખ સાંભળીને માને બહુ દુઃખ થયું. હું પરમાત્મા શિવના સુરેશ્વરાવતારનું વર્ણન પોતાના હાથે ઉપમન્યુની બંને આંખો લુછીને કરીશ, જેમણે ધૌમ્યના મોટા ભાઈ ઉપમન્યુનું એમની લક્ષ્મી જેવી માતાએ કહ્યું—‘હે બેટા! હિતસાધન કર્યું હતું. ઉપમન્યુ વ્યાઘ્રપાદ મુનિના આપણે લોકો સદા વનમાં નિવાસ કરીએ છીએ. પુત્ર હતા. એમણે પૂર્વજન્મમાં જ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત આપણને અહીં દૂધ ક્યાંથી મળે. ભગવાન કરી લીધી હતી અને વર્તમાન જન્મમાં શિવની કૃપા વગર કોઈને પણ દૂધ મળતું નથી. મુનિકુમારરૂપે પ્રગટ થયા હતા. એ શૈશવ હે વત્સ! પૂર્વજન્મમાં જે કંઈ થયું હોય, વર્તમાન અવસ્થાથી જ માતાની સાથે મામાને ઘેર રહેતા જન્મમાં એ જ મળે છે.’

હતા અને દૈવવશ દરિદ્ર હતા. એક દિવસ એમને માતાની આ વાત સાંભળીને ઉપમન્યુએ બહુ જ થોડું દૂધ પીવા મળ્યું. એટલે પોતાની ભગવાન શિવની આરાધના કરવાનો નિશ્ચય માતા પાસે વારંવાર દૂધ માગવા લાગ્યા. એમની કર્યો. એ તપસ્યા માટે હિમાલય પર્વત પર ગયા તપસ્વિની માતાએ ધરની અંદર જઈને એક અને ત્યાં વાયુ પીને રહેવા લાગ્યા. એમણે આઠ ઉપાય કર્યો. ઉછવૃત્તિથી લાવેલાં કેટલાંક બીજ ઈંટોનું એક મંદિર બનાવ્યું અને એની અંદર પથ્થર પર ઘસીને એને પાણીમાં મેળવીને કૃત્રિમ માટીના શિવલિંગની સ્થાપના કરી અને એમાં દૂધ તૈયાર કર્યું. પછી બેટાને પ્રેમથી પટાવીને માતા પાર્વતી સહિત શિવનું આહ્વાન કર્યું. તે એને પીવા આપ્યું. માનું આપેલું કૃત્રિમ નકલી ત્યારબાદ જંગલનાં પત્રપુષ્પ વગેરે લઈ આવીને દૂધ પીને બાળક ઉપમન્યુ બોલ્યો—‘આ તો દૂધ ભક્તિભાવથી પંચાક્ષરમંત્રના ઉચ્ચારણપૂર્વક સાંભળ નથી’ એટલું કહીને એ ફરી રડવા લાગ્યો. બેટાનું શિવની પૂજા કરવા માંડ્યા. માતા પાર્વતી અને

શિવનું ધ્યાન કરીને એમની પૂજા કર્યા પછી એ પંચાક્ષર મંત્રનો જપ કર્યા કરતા હતા. આ રીતે દીર્ઘકાલ સુધી એમણે બહુ ભારે તપસ્યા કરી.

હે મુને! બાલક ઉપમન્યુની તપસ્યાથી ચરાચર પ્રાણીઓ સહિત ત્રિભુવન સંતપ્ત થઈ ગયું. ત્યારે દેવતાઓની પાર્થનાથી ઉપમન્યુના ભક્તિભાવની પરીક્ષા લેવા માટે ભગવાન શંકર એમની સમીપે પધાર્યા. એ સમયે શિવે દેવરાજ ઈન્દ્રનું, પાર્વતીએ શયીનું, નંદીશ્વર વૃષભે ઐરાવત હાથીનું અને શિવના ગણોએ સંપૂર્ણ દેવતાઓનું રૂપ ધારણ કરી લીધું. પાસે આવતાં સુરેશ્વરરૂપધારી શિવે બાળક ઉપમન્યુને વરદાન માગવા કહ્યું. ઉપમન્યુએ પહેલાં તો શિવભક્તિ માગી. પછી પોતાને ઈન્દ્ર બતાવીને જ્યારે એમણે શિવની નિંદા કરી, ત્યારે એ બાળકે ભગવાન શિવ સિવાય બીજા કોઈ પાસેથી કશુંયે લેવાનો અસ્વીકાર કર્યો. તે ઈન્દ્રને મારીને સ્વયં પણ મરી જવા તૈયાર થઈ ગયા. એમણે જે અધોરાક્ષ ચલાવ્યું. એને નંદીએ પકડી લીધું અને એમણે બળી મરવા અગ્નિ પ્રગટાવ્યો એને ભગવાન શિવે શાંત કરી દીધો. પછી એ બધાએ પોતાના યથાર્થ સ્વરૂપમાં પ્રગટ થઈ ગયા. શિવે ઉપમન્યુને પોતાનો પુત્ર માન્યો અને એનું મસ્તક સૂંધીને કહ્યું - 'હે વત્સ! હું તમારો પિતા અને આ પાર્વતીદેવી તમારી માતા છે. તમને આજથી સ્નાતન કુમારત્વ પ્રાપ્ત થશે. હું તમારે માટે દૂધ, દહીં અને મધના હજારો સમુદ્રો આપું છું. ભક્ષ્ય-ભોજ્ય વગેરે પદાર્થોના પણ સમુદ્ર તમારે માટે સુલભ થશે. હું તમને અમરત્વ તથા

પોતાના ગણોનું આધિપત્ય પ્રદાન કરું છું.' આવું કહીને શંભુએ ઉપમન્યુને ઘણાંબધાં દિવ્ય વરદાનો આપ્યાં. પાશપત-વ્રત, પાશુપત-જ્ઞાન તથા વ્રતયોગનો ઉપદેશ કર્યો. પ્રવચનની શક્તિ આપી અને પોતાનું પરમપદ અર્પિત કર્યું. પછી બંને હાથે ઉપમન્યુને હૃદય સરસો ચાંપીને મસ્તક સૂંધ્યું અને દેવી પાર્વતીને સોંપતાં કહ્યું—'આ તમારો બેટો છે.' પાર્વતીએ પણ એના મસ્તક પર કરકમલ રાખ્યા અને એમને અક્ષયકુમાર-પદ પ્રદાન કર્યું. શિવે સંતુષ્ટ થઈને એમને માટે પિંડીભૂત અને અવિનાશી સાકાર ક્ષીર-સાગર પ્રસ્તુત કરી દીધો. સાથે જ યોગસંબંધી ઐશ્વર્ય, નિત્ય સંતોષ, અક્ષય બ્રહ્મવિદ્યા તથા ઉત્તમ સમૃદ્ધિ પ્રદાન કરી. એમનો કુળ અને ગોત્ર અક્ષય થાઓ તેવું વરદાન આપ્યું અને એ પણ કહ્યું કે હું તમારા આ આશ્રમ પર નિત્ય નિવાસ કરીશ.

આટલું કહીને ભગવાન શિવ અંતર્ધાન થઈ ગયા. ઉપમન્યુ વરદાન મેળવીને પ્રસન્નતાપૂર્વક ઘેર આવ્યા. એમણે માતાને બધી વાતો સંભળાવી દીધી. સાંભળીને માતાને બહુ હર્ષ થયો. ઉપમન્યુ સર્વના પૂજનીય અને અધિક સુખી થઈ ગયા. હે તાત! આ રીતે મેં તમને પરમેશ્વર શિવના સુરેશ્વરાવનારનું વર્ણન કર્યું છે. આ અવતાર સત્પુરુષોને સદાયે સુખ આપનાર છે. સુરેશ્વરાવતારની આ કથા પાપને દૂર કરનારી તથા સંપૂર્ણ મનોવાંછિત ફળ દેનારી છે, જે આને ભક્તિપૂર્વક સાંભળે છે અથવા સંભળાવે છે, તે સંપૂર્ણ સુખોને ભોગવીને અંતે ભગવાન શિવને પ્રાપ્ત થાય છે. (અધ્યાય-૩૨)

*

શિવજીના કિરાત-અવતારના પ્રસંગમાં શ્રીકૃષ્ણ દ્વારા દ્વૈતવનમાં દુર્વાસાના શાપથી પાંડવોની રક્ષા, વ્યાસજીની અર્જુનને શકવિદ્યા અને પાર્થિવ પૂજનની વિધિ બતાવીને તપને માટે સંમતિ આપવી, અર્જુનનું ઈન્દ્રકીલ પર્વત પર તપ, ઈન્દ્રનું આગમન અને અર્જુનને વરદાન, અર્જુનનું શિવજીના ઉદ્દેશ્યથી પુનઃ તપમાં પ્રવૃત્ત થવું

તદનંતર પાર્વતીના વિવાહપ્રસંગમાં થયેલ જટિલ, નર્તક તથા દ્વિજ અવતારોની, પછી અશ્વત્થામા અવતારની વાત કહી નંદીશ્વરજી આગળ કહે છે—હે બુદ્ધિમાન સનત્કુમારજી! હવે તમે પિનાકધારી ભગવાન શિવના કિરાત નામના અવતારનું વર્ણન સાંભળો. એ અવતારમાં એમણે મૂક નામના દૈત્યનો વધ અને પ્રસન્ન થઈને અર્જુનને વરદાન આપ્યું હતું. જ્યારે સુયોધને મહાબલી પાંડવોને જુગારમાં જીતી લીધા, ત્યારે તે સતી-સાધ્વી દ્રૌપદીની સાથે દ્વૈતવનમાં ચાલ્યા આવ્યા. ત્યાં તે પાંડવ સૂર્યદ્વારા પ્રદત્ત વટલોઈ - તાંબડી-નો આશ્રય લઈને સુખપૂર્વક પોતાનો સમય વિતાવવા લાગ્યા. હે પ્રિયવર! એ જ સમયે સુયોધને આદરપૂર્વક મુનિવર દુર્વાસાને છલ કરવાના પ્રયોજનથી પાંડવો પાસે જવા માટે પ્રેરિત કર્યા. ત્યારે મહર્ષિ દુર્વાસા પોતાના દસ હજાર શિષ્યો સાથે આનંદપૂર્વક ત્યાં ગયા અને પાંડવો પાસેથી મનને અનુકૂળ ભોજનની યાચના કરી. ત્યારે એ બધા જ પાંડવોએ એમની પ્રાર્થના સ્વીકારી અને દુર્વાસા વગેરે તપસ્વી મુનિઓને સ્નાન કરવા માટે મોકલ્યા. હે મુનીશ્વર! આ બાજુ અન્ન-અભાવને કારણે એ બધાં પાંડવ મોટા સંકટમાં પડી ગયા અને મનમાં ને મનમાં પ્રાણત્યાગ કરી દેવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા.

ત્યારે દ્રૌપદીએ શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કર્યું. તે તત્કાળ જ ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને શાકનાં પત્તાંનો ભોગ લગાડીને બધા જ તપસ્વીઓને તૃપ્ત કરી દીધા. પછી તો મહર્ષિ દુર્વાસા પોતાના શિષ્યોને તૃપ્ત થયેલા જાણીને ત્યાંથી ચાલતા થયા. આ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથી એ સમયે પાંડવ સંકટથી મુક્ત થઈ ગયા.

તદનંતર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે પાંડવોને શિવજીની આરાધના કરવાની સંમતિ આપી. પછી વ્યાસજીએ પણ આવીને એમને શંકરનું સમારાધન કરવાનો આદેશ આપતાં કહ્યું— ‘શંકરજી - શિવજી સંપૂર્ણ દુઃખોના વિનાશ કરનાર છે.’ તે ભક્તિ કરવાથી થોડા જ સમયમાં પ્રસન્ન થઈ જાય છે. એટલા માટે બધા લોકોએ શંકરજીની સેવા કરવી જોઈએ. એ મહેશ્વર પ્રસન્ન થાય ત્યારે ભક્તોની બધી જ અભિલાષાઓ પૂર્ણ કરી દે છે, તે એટલે સુધી કે આ લોકમાં સારા ભોગ અને પરલોકમાં મોક્ષ સુદ્ધાં દઈ દે છે—આ બિલકુલ નિશ્ચિત વાત છે. એટલા માટે ભુક્તિ-મુક્તિ રૂપી ફળની કામનાવાળાઓએ સદા શંભુની સેવા કરવી જોઈએ; કેમકે ભગવાન શંકર સાક્ષાત્ પરમ પુરુષ દુષ્ટોના સંહારક અને સત્પુરુષોના આશ્રય સ્વરૂપ છે. હવે અર્જુન પહેલાં દૈવતાપૂર્વક શકવિદ્યાનો જપ કરે. ત્યારે ઈન્દ્ર પહેલાં પરીક્ષા

લેશે, પછી સંતુષ્ટ થઈ જશે. પ્રસન્ન થાય ત્યારે નથી.’
તે સદા સર્વદા વિદ્યોનો નાશ કરતા રહેશે અને
શિવજીનો શ્રેષ્ઠ મંત્ર પ્રદાન કરશે.’

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! આટલું
કહીને વ્યાસજી અર્જુનને બોલાવીને એમને
શકવિદ્યાનો ઉપદેશ આપવા તૈયાર થયા. ત્યારે
તીક્ષ્ણબુદ્ધિ અર્જુને સ્નાન કરીને પૂર્વમુખ બેસીને
એ વિદ્યા ઝાલણ કરી લીધી. પછી ઉદાર બુદ્ધિ
મુનિવર વ્યાસજી અર્જુનને પાર્થિવલિંગની પૂજાનું
વિધાન બતાવીને એમને કહેવા માંડ્યા.

વ્યાસજી બોલ્યા—‘હે પાર્થ! હવે તમે
અહીંથી પરમ રમણીય ઇન્દ્રકીલ પર્વત પર જાવ
અને ત્યાં જાહ્નવી તટે બેસીને સમ્યક્ રૂપે તપસ્યા
કરો. આ વિદ્યા અદૃશ્યરૂપે સદા તમારું હિત
કરતી રહેશે.’ અર્જુનને એવા આશીર્વાદ દઈને
વ્યાસજી પાંડવોને કહેવા લાગ્યા - ‘હે નૃપશ્રેષ્ઠો!
તમે બધા લોકો ધર્મ પર દૃઢ બનીને રહેજો,
એથી જ તમને સર્વથા શ્રેષ્ઠ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે;
એમાં અન્યથા વિચાર કરવાની આવશ્યકતા

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! આ પ્રકારે
મુનિવર વ્યાસે એ પાંડવોને આશીર્વાદ દઈને
તથા શિવજીના ચરણકમળનું સ્મરણ કરીને તરત
જ અંતર્ધાન થઈ ગયા. પેલી બાજુ શિવ-મંત્ર
ધારણ કરવાથી અર્જુનમાં પણ અનુપમ તેજ
વ્યાપી ગયું. એ તે સમયે ઉદીપ્ત થઈ ગયા.
અર્જુનને જોઈને બધા જ પાંડવોને નિશ્ચય થઈ
ગયો કે જરૂર વિજય અમારો જ થશે, કેમકે
અર્જુનમાં વિપુલ તેજ ઉત્પન્ન થઈ ગયું છે.
(ત્યારે એમણે અર્જુનને કહ્યું-) વ્યાસજીના કથન
અનુસાર એવું પ્રતીત થાય છે કે આ કાર્યને
કેવળ તમે જ કરી શકો છો, એ બીજા દ્વારા
ક્યારેય સિદ્ધ ન થઈ શકે; તેથી જાવ અને
અમારા લોકોનું જીવન સફળ બનાવો.’ ત્યારે
અર્જુને ચારે ભાઈઓની તથા દ્રૌપદીની અનુમતિ
માગી. એ લોકોને અર્જુનના વિયોગનું દુઃખ તો
થયું પણ કાર્યની મહત્તા જોઈને બધાંએ અનુમતિ
આપી દીધી. પછી તો અર્જુન મનમાં ને મનમાં
પ્રસન્ન થતાં એ ઉત્તમ પર્વત (ઇન્દ્રકીલ) તરફ
ચાલ્યો ગયો. ત્યાં પહોંચીને ગંગાજીને સમીપે
એક મનોરમ સ્થાન પર, જે સ્વર્ગથી પણ ઉત્તમ
હતું અને અશોકવનથી સુશોભિત હતું, ત્યાં રહી
પડ્યો. ત્યાં એમણે સ્નાન કરીને ગુરુવરને
નમસ્કાર કર્યા અને જેવો ઉપદેશ મળ્યો હતો,
એ જ અનુસાર સ્વયં જ પોતાનો વેશ બનાવી
લીધો. પછી, પહેલાં મનમાં ને મનમાં ઇન્દ્રિયોનો
અપકર્ષ કરીને ને આસન લગાવીને બેસી ગયો.
તત્પશ્ચાત્ સમસૂત્રવાળા સુંદર પાર્થિવ
(શિવલિંગ)નું નિર્માણ કરીને એમની સામે
અનુપમ તેજોરાશિ શંકરનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા.
એ ત્રણે સમય સ્નાન કરીને અનેક પ્રકારે

વારંવાર શિવજીની પૂજા કરતાં કરતાં ઉપાસનામાં તત્પર થઈ ગયા. ત્યારે અર્જુનના શિરોભાગમાંથી તેજની જ્વાળા નીકળવા લાગી. એને જોઈને ઈન્દ્રના ગુપ્તચર ભયભીત થઈ ગયા. એ વિચારવા લાગ્યા—આ અહીં ક્યારે આવી ગયો? પુનઃ એમણે એવો વિચાર કર્યો કે આ ઘટના ઈન્દ્રને બતાવી દેવી જોઈએ. આવું વિચારીને તે તત્કાળ જ ઈન્દ્રની પાસે ગયા.

ગુપ્તચરોએ કહ્યું—હે દેવેશ! વનમાં એક પુરુષ તપ કરી રહ્યો છે; પરંતુ અમને ખબર નથી કે તે દેવતા છે, ઋષિ છે, સૂર્ય છે અથવા અગ્નિ છે. એના જ તેજથી સંતપ્ત થઈને અમે

આપની સંનિકટ આવ્યા છીએ. અમે એનું ચરિત્ર
પણ આપને નિવેદિત કરી દીધું છે. હવે આપ
જેવું ઊચિત સમજો, એવું કરો.

નંદીશરજી કહે છે—હે મુને! એ ગુપ્તચરોનું
આમ કહેવાથી ઈન્દ્રને પોતાના પુત્ર અર્જુનનો
બધો મનોરથ જ્ઞાત થઈ ગયો. ત્યારે એ

પર્વતરક્ષકોને વિદ્યા કરીને સ્વયં ત્યાં જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. હે વિપ્રવર! ઇન્દ્ર અર્જુનની પરીક્ષા કરવા માટે વૃદ્ધ બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મણનો વેશ બનાવીને ત્યાં પહોંચ્યા. એ સમયે એમને આવેલા જોઈને પાંડુપુત્ર અર્જુનને એમની પૂજા કરી અને પછી એમની સ્તુતિ કરીને સામે ઊભા રહીને પૂછવા લાગ્યો - 'હે બ્રહ્મન્! બતાવો કે આ સમયે ક્યાંથી આપનું શુભાગમન થયું છે?' એ પર બ્રાહ્મણવેશધારી ઇન્દ્રે અર્જુનને એવાં વચન કહ્યાં, જેથી તે તપથી ડગી જાય; પણ જ્યારે અર્જુનને દૃઢનિશ્ચયવાળો જોયો - જાણ્યો ત્યારે પોતાના સ્વરૂપમાં પ્રગટ થઈને ઇન્દ્રે અર્જુનને ભગવાન શંકરનો મંત્ર બતાવ્યો અને એનો જપ કરવાની આજ્ઞા આપી. તદનંતર પોતાના અનુચરોને સાવધાનીથી અર્જુનની રક્ષા કરવાનો આદેશ આપીને તે અર્જુનને કહેવા લાગ્યા—'હે ભદ્ર! તમારે ક્યારેય પ્રમાદપૂર્વક રાજ્ય ન કરવું જોઈએ. હે પરંતપ! આ વિદ્યા તમારે માટે શ્રેયસ્કરી થશે. સાધકે સર્વથા ધૈર્ય ધારણા કરીને રહેવું જોઈએ, રક્ષક તો ભગવાન શિવ છે જ. એ સંપત્તિ અને કળ (મોક્ષ) બંને સમાનરૂપે આપશે. એમાં તનિક પણ સંશય નથી.'

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! આ પ્રકારે અર્જુનને વરદાન આપીને દેવરાજ ઈન્દ્ર શિવજીનાં ચરણકમળોનું સ્મરણ કરીને પોતાને ભવને જતા રહ્યા. ત્યારે મહાવીર અર્જુને પણ સુરેશ્વરને પ્રણામ કર્યા અને પછી તે મનને વશમાં કરીને ઈન્દ્રના ઉપદેશ અનુસાર શિવજીને કેન્દ્રમાં રાખીને ઉદ્દેશ્યથી તપસ્યા કરવા લાગ્યા.

(અધ્યાય-૩૩ થી ૩૮)

કિરાત અવતારના પ્રસંગમાં મૂક નામના દૈત્યે શૂકરરૂપે અર્જુન પાસે આવવું, શિવજીનું કિરાતવેશે પ્રગટ થવું અર્જુન તથા કિરાત વેશધારી શિવદ્વારા એ દૈત્યનો વધ

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! તદનંતર અર્જુન વ્યાસજીના ઉપદેશ અનુસાર વિધિપૂર્વક સ્નાન તથા ન્યાસ વગેરે કરીને પરમ ભક્તિની સાથે શિવજીનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા. એ સમયે તે એક શ્રેષ્ઠ મુનિની જેમ એક પગ પર ઊભા રહીને સૂર્ય તરફ એકાગ્ર દષ્ટિ કરીને ઊભા-ઊભાં મંત્ર જપ કરી રહ્યા હતા. આ રીતે તે પરમ પ્રેમપૂર્વક મનમાં ને મનમાં શિવજીનું સ્મરણ કરીને શંભુનો સર્વોત્કૃષ્ટ પંચાક્ષર મંત્રનો જપ કરતાં ઘોર તપ કરવા લાગ્યા. એ તપસ્યાનું એવું ઉત્કૃષ્ટ તેજ પ્રગટ થયું, જેથી દેવગણ વિસ્મિત થઈ ગયા. પુનઃ એ શિવજીની પાસે ગયા અને સમાહિત ચિત્તે બોલ્યા.

દેવતાઓએ કહ્યું—હે સર્વેશ! એક મનુષ્ય આપને માટે તપસ્યામાં નિરત છે. હે પ્રભો! એ વ્યક્તિ જે કંઈ ચાહે છે, તેને આપ આપી કેમ નથી દેતા?

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! આમ કહીને દેવતાઓએ અનેક પ્રકારે એમની સ્તુતિ કરી. પણ એમનાં ચરણો તરફ દષ્ટિ લગાવીને તે વિનમ્રભાવથી ઊભા રહ્યા. ત્યારે ઉદારબુદ્ધિ અને પ્રસન્નાત્મા મહાપ્રભુ શિવજી એ સાંભળીને ખડખડાટ હસી પડ્યા અને દેવતાઓને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા.

શિવજીએ કહ્યું—હે દેવતાઓ! હવે તમે શોકો તમારે ઘેર જાઓ. હું બધી રીતે તમારા લોકોનું કાર્ય સંપન્ન કરીશ. આ બિલકુલ સત્ય છે, એમાં સંદેહની કોઈ ગુંજાશ જ નથી.

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! શંભુનાં આ વચન સાંભળીને દેવતાઓને પૂર્ણતયા નિશ્ચય થઈ ગયો. ત્યારે તે બધા પોતાને સ્થાને જતા રહ્યા. આ જ વખતે મૂક નામનો દૈત્ય શૂકર-ભૂંડનું રૂપ ધારણ કરીને ત્યાં આવ્યો. હે વિપેન્દ્ર! એને એ સમયે માયાવી દુરાત્મા દુર્યોધને અર્જુનની પાસે મોકલ્યો હતો. એ જ્યાં અર્જુન હતો, એ જ માર્ગે અત્યંત વેગપૂર્વક પર્વત શિખરોને ઉખાડતો, વૃક્ષોને છિન્ન-ભિન્ન કરતો અને અનેક પ્રકારના શબ્દ કરતો કરતો આવ્યો. ત્યારે અર્જુનની પણ દષ્ટિ એ મૂક નામના અસુર પર પડી, એ શિવજીનાં પાદપદ્મોને સ્મરીને આમ વિચાર કરવા લાગ્યા.

અર્જુન (મનમાં ને મનમાં) કહે છે—‘આ કોણ છે અને ક્યાંથી આવી રહ્યો છે? આ તો કૂરકર્મા જણાય છે. નિશ્ચય જ મારું અનિષ્ટ કરવા માટે જ આવી રહ્યો છે. એમાં જરાયે સંશય નથી, કેમકે જેનું દર્શન થવાથી પોતાનું મન પ્રસન્ન થઈ જાય તે જરૂર આપણો હિતૈષી હોય અને જેને જોવાથી મન વ્યાકુળ થઈ જાય, તે શત્રુ જ છે. આચારથી કુળનો, શરીરથી ભોજનનો, વાર્તાલાપથી શાસ્ત્રજ્ઞાનનો, અને નેત્રથી સ્નેહનો પરિચય મળી જાય છે. આકારથી, ચાલદાલથી, ચેષ્ટાથી, બોલવાથી તથા નેત્ર અને મુખના વિકારથી મનની અંદરનો ભાવ જાણી શકાતો હોય છે. નેત્ર ચાર પ્રકારનાં કહ્યાં છે : ઉજ્જવળ, સરસ, તીરછાં અને લાલ. વિદ્વાનોએ એના ભાવ પણ અલગ અલગ બતાવ્યા છે.

શ્રીકૃષ્ણ અને વ્યાસજીએ પણ એવું જ કહ્યું છે તથા દેવતાઓએ પણ વારંવાર સ્મરણ કરીને એવી ઘોષણા કરી કે શિવજી કલ્યાણકર્તા અને સુખદાતા છે. તે મુક્તિ પ્રદાન કરવાને કારણે મુક્તિ દાતા પણ કહેવાય છે. એમનું નામસ્મરણ કરવાથી મનુષ્યોનું નિશ્ચય જ કલ્યાણ થાય છે. જે લોકો સર્વભાવથી એમનું ભજન કરે છે, એમને સ્વપ્નમાં પણ દુઃખનાં દર્શન થતાં નથી. જો ક્યારેક થોડું દુઃખ આવી પણ જાય છે તો એને કર્મજનિત સમજવું જોઈએ. એ પણ વધારે હોવાની આશંકા થવા પર પણ થોડું જ થાય છે અથવા એને વિશેષરૂપે પ્રારબ્ધનો દોષ જ માનવો જોઈએ અથવા ક્યારેક ક્યારેક ભગવાન શંકર પોતાની ઈચ્છાથી થોડું યા વધારે દુઃખ ભોગવાવીને પછી નિઃસંદેહ એને દૂર કરી દે છે. એ વિષને અમૃત અને અમૃતને વિષ બનાવી દે છે. આમ જેવી એમની ઈચ્છા હોય છે, તેવું જ તે કરે છે. ભલા, એ સમર્થને કોણ ના કહી શકે છે. અન્યાન્ય પ્રાચીન ભક્તોની પણ આવી જ ધારણા હતી, તેથી ભાવિ ભક્તોએ સદા આ જ વિચાર પર પોતાના મનને સ્થિર રાખવું જોઈએ. લક્ષ્મી રહે અથવા ચાલી જાય, મૃત્યુ આંખોની સામે જ કેમ ન ઉપસ્થિત થઈ જાય, લોકો નિંદા કરે અથવા પ્રશંસા; પરંતુ શિવભક્તિથી દુઃખોનો વિનાશ થાય જ છે. શંકર પોતાના ભક્તોને, ચાહે તે પાપી હોય કે પુણ્યાત્મા, સદા સુખ આપે છે. જો ક્યારેક તે પરીક્ષા માટે ભક્તને કષ્ટમાં નાખી દે છે તો અંતમાં દયાળુ સ્વભાવ હોવાને કારણે એ જ એમના સુખના દાતા પણ હોય છે. પછી તો તે ભક્ત એ જ રીતે નિર્મળ થઈ જાય છે. જેવી

નેત્ર મિત્રનો સંયોગ થવાથી ઉજ્જવલ, પુત્રદર્શનને સમયે સરસ, કામિનીની પ્રાપ્તિ પર વક્ર અને શત્રુને જોવાથી લાલ થઈ જાય છે. (આ નિયમને અનુસાર) એને જોતાં જ મારી બધી ઈન્દ્રિયો કલુષિત થઈ છે, તેથી આ નિઃસંદેહ શત્રુ જ છે અને મારી નાખવા યોગ્ય જ છે. આ બાજુ મારે માટે ગુરુજીની આજ્ઞા પણ એવી છે કે હે રાજન્! જે તમને કષ્ટ આપવા તૈયાર હોય, એને તારે કોઈ પણ પ્રકારનો વિચાર કર્યે અવશ્ય મારી નાખવો અને મેં એટલા માટે આયુધ પણ ધારણ કરી રાખ્યાં છે.’ આમ વિચારીને અર્જુન બાણનું અનુસંધાન કરીને ત્યાં દંઢતાપૂર્વક ઊભો રહ્યો.

એ દરમિયાન ભક્તવત્સલ ભગવાન શંકર અર્જુનની રક્ષા, એમની ભક્તિની પરીક્ષા અને એ દૈત્યનો નાશ કરવા શીઘ્ર જ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. એ સમયે એમની સાથે ગણોનું જૂથ પણ હતું. એ મહાન અદ્ભુત સુશિક્ષિત ભીલનું રૂપ ધારણ કરી રહ્યા હતા. એમની કાછ-કાછડી-બાંધેલી હતી અને એમણે વસ્ત્રખંડોથી ઈશાનધ્વજ બાંધી રાખ્યો હતો. એમના શરીર પર શ્વેત રેખાઓ ચમકી રહી હતી. પીઠ પર બાણોથી ભરેલું ભાથું-તિરકસ - બાંધેલું હતું, અને એ સ્વયં ધનુષ-બાણ ધારણ કરેલ હતા. એમનું ગણ-જૂથ પણ એવી જ સાજ-સજ્જાથી યુક્ત હતું. આ રીતે શિવ ભિલ્લરાજ બનેલા હતા. તે સેનાધ્યક્ષ થઈને જાતજાતના શબ્દ કરતાં કરતાં આગળ વધી રહ્યા હતા. એટલામાં જ ભૂંડના ઘૂરકવાનો, ઘરઘર અવાજનો શબ્દ દશે દિશાઓમાં ગુંજી ઊઠ્યો. એ શબ્દથી પર્વત વગેરે બધા પદાર્થ ઝણઝણી ઊઠ્યા. ત્યારે એ વનેચરના શબ્દથી ગભરાઈને અર્જુન વિચારવા લાગ્યો— ‘અહો! શું આ ભગવાન શિવ તો નથીને, જે

અહીં શુભ કરવા માટે પધાર્યા છે; કેમકે મેં પહેલાંથી જ સાંભળી રાખ્યું છે. પુનઃ શ્રીકૃષ્ણ અને વ્યાસજીએ પણ એવું જ કહ્યું છે તથા દેવતાઓએ પણ વારંવાર સ્મરણ કરીને એવી ઘોષણા કરી કે શિવજી કલ્યાણકર્તા અને સુખદાતા છે. તે મુક્તિ પ્રદાન કરવાને કારણે મુક્તિ દાતા પણ કહેવાય છે. એમનું નામસ્મરણ કરવાથી મનુષ્યોનું નિશ્ચય જ કલ્યાણ થાય છે. જે લોકો સર્વભાવથી એમનું ભજન કરે છે, એમને સ્વપ્નમાં પણ દુઃખનાં દર્શન થતાં નથી. જો ક્યારેક થોડું દુઃખ આવી પણ જાય છે તો એને કર્મજનિત સમજવું જોઈએ. એ પણ વધારે હોવાની આશંકા થવા પર પણ થોડું જ થાય છે અથવા એને વિશેષરૂપે પ્રારબ્ધનો દોષ જ માનવો જોઈએ અથવા ક્યારેક ક્યારેક ભગવાન શંકર પોતાની ઈચ્છાથી થોડું યા વધારે દુઃખ ભોગવાવીને પછી નિઃસંદેહ એને દૂર કરી દે છે. એ વિષને અમૃત અને અમૃતને વિષ બનાવી દે છે. આમ જેવી એમની ઈચ્છા હોય છે, તેવું જ તે કરે છે. ભલા, એ સમર્થને કોણ ના કહી શકે છે. અન્યાન્ય પ્રાચીન ભક્તોની પણ આવી જ ધારણા હતી, તેથી ભાવિ ભક્તોએ સદા આ જ વિચાર પર પોતાના મનને સ્થિર રાખવું જોઈએ. લક્ષ્મી રહે અથવા ચાલી જાય, મૃત્યુ આંખોની સામે જ કેમ ન ઉપસ્થિત થઈ જાય, લોકો નિંદા કરે અથવા પ્રશંસા; પરંતુ શિવભક્તિથી દુઃખોનો વિનાશ થાય જ છે. શંકર પોતાના ભક્તોને, ચાહે તે પાપી હોય કે પુણ્યાત્મા, સદા સુખ આપે છે. જો ક્યારેક તે પરીક્ષા માટે ભક્તને કષ્ટમાં નાખી દે છે તો અંતમાં દયાળુ સ્વભાવ હોવાને કારણે એ જ એમના સુખના દાતા પણ હોય છે. પછી તો તે ભક્ત એ જ રીતે નિર્મળ થઈ જાય છે. જેવી

રીતે અગ્નિમાં તપાવેલું સોનું શુદ્ધ થઈ જાય છે એવી જ રીતની વાતો મેં પહેલાં મુનિઓના મુખે સાંભળી રાખી છે; તેથી હું શિવજીનું ભજન કરીને એવી જ ઉત્તમ સુખની પ્રાપ્તિ કરીશ.'

અર્જુન આમ વિચાર કરી જ રહ્યો હતો, ત્યાં સુધી બાણનું લક્ષ્ય-ભૂત તે ભૂંડ ત્યાં આવી પહોંચ્યું. પેલી બાજુ શિવજી પણ એ ભૂંડની પાછળ પડેલા જણાયા. એ સમયે એ બંનેની મધ્યમાં તે શૂકર અદ્ભુત શિખર જેવું જણાતું હતું. એનો મોટો મહિમા પણ કહેવાયો છે. ત્યારે ભક્તવત્સલ ભગવાન શંકર અર્જુનની રક્ષાને માટે ખૂબ જ વેગથી આગળ વધ્યા. આ સમયે એ બંનેએ ભૂંડ પર બાણ ચલાવ્યાં શિવજીના બાણનું લક્ષ્ય હતું એનો પુચ્છભાગ અને અર્જુને એના મુખને પોતાનું નિશાન બનાવ્યું હતું. શિવજીનું બાણ એના પુચ્છભાગથી પ્રવેશ કરીને મોં વાટે નીકળી ગયું અને શીઘ્ર જ ભૂમિમાં વિલીન થઈ ગયું. તથા અર્જુનનું બાણ એના પાછલા ભાગથી નીકળીને બાજુમાં જ પડી ગયું. ત્યારે એ ભૂંડ વેશધારી દૈત્ય એ જ કાણે મૃત્યુ પામીને ભૂતલ પર પડી ગયો. એ સમયે દેવતાઓને મહાન હર્ષ પ્રાપ્ત થયો. એમણે પહેલાં તો જય-જયકાર કરતાં પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી, પછી તેઓ વારંવાર નમસ્કાર કરીને સ્તુતિ

કરવા લાગ્યા. એ સમયે એ બંનેએ કૂર રૂપ તરફ દૃષ્ટિપાત કર્યો. એને જોઈને શિવજીનું મન સંતુષ્ટ થઈ ગયું અને અર્જુનને મહાન સુખ પ્રાપ્ત થયું. તત્પશ્ચાત્ અર્જુન મનમાં ને મનમાં જ વિશેષરૂપે સુખનો અનુભવ કરતાં કહેવા લાગ્યા— 'અહો! આ શ્રેષ્ઠ દૈત્ય અદ્ભુતરૂપ ધારણ કરીને મને મારવા જ આવ્યો હતો, પરંતુ શિવજીએ જ મારી રક્ષા કરી છે. નિસ્સંદેહ એ પરમેશ્વરે જ આજ (આને મારવા માટે) મારી બુદ્ધિને પ્રેરિત કરી છે. આવો વિચાર કરીને અર્જુન શિવનામ સંકીર્તન કરવા લાગ્યો અને પછી વારંવાર એમનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરીને એમની સ્તુતિ કરી. (અધ્યાય ૩૯)

*

અર્જુન અને શિવદૂતનો વાર્તાલાપ, કિરાત વેશધારી શિવજીની સાથે અર્જુનનું યુદ્ધ, ઓળખવા પર અર્જુન દ્વારા શિવ-સ્તુતિ, શિવજીનું અર્જુનને વરદાન આપીને અંતર્ધાન થવું, અર્જુનનું આશ્રમમાં પાછા ફરવું અને ભાઈઓને મળવું, શ્રીકૃષ્ણનું અર્જુનને મળવા ત્યાં પધારવું

નંદીધરજી કહે છે—હે મહાજ્ઞાની સાંભળો, જે ભક્તવત્સલતાથી યુક્ત તથા એમની સત્કુમારજી! હવે પરમાત્મા શિવની એ લીલા દેહતાથી ભરેલી છે. તદનંતર શિવજીએ એ

શ્રીશંકરજીએ કહ્યું કે તારા સ્વામીને તારા પાસે જ જાય છે. આ બાણ, જેને તો હમણાં ઊંચક્યું છે, તે એમનું જ છે. આ બાણ ક્યારેય તારી પાસે ટકી નહીં શકે. હે તાપસ! તું શા માટે તારી તપસ્યાનું ફળ નષ્ટ કરવા ચાહે છે. મેં તો એવું સાંભળી રાખ્યું છે કે ચોરી કરવાથી, છલકપટપૂર્વક કોઈને કષ્ટ પહોંચાડવાથી, વિસ્મય કરવાથી તથા અન્યનો ત્યાગ કરવાથી પ્રાણીનું તપ ક્ષીણ થઈ જાય છે—આ બિલકુલ સત્ય છે.” આવી દશામાં તને હવે તપનું ફળ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થશે? એ બાણને લઈ લેવાથી તું તપથી ચ્યુત તથા કૃતદ્ર થઈ જઈશ, કેમકે નિશ્ચય જ આ મારા સ્વામીનું બાણ છે અને તારી રક્ષા માટે જ એમણે એને છોડ્યું હતું. આ બાણથી તો એમણે શત્રુને મારી જ દીધો અને પછી બાણને પણ સુરક્ષિત રાખ્યું. તું તો મહાન કૃતદ્ર તથા તપસ્યામાં અમંગલ કરનારો છે. જ્યારે તું સત્ય નથી બોલી રહ્યો, ત્યારે પછી આ તપથી સિદ્ધિની અભિલાષા કેવી રીતે કરી શકાય? અથવા જો તારે બાણનું જ પ્રયોજન હોય તો મારા સ્વામી પાસે માગી લે. તે સ્વયં આ પ્રકારનાં ઘણાંબધાં બાણ તને આપી શકે છે. મારા સ્વામી આજ અહીં વર્તમાન છે. તું એમની પાસે કેમ યાચના નથી કરતો? તું જો ઉપકારનો પરિત્યાગ કરીને અપકાર કરવા ચાહે છે તથા હમણાં હમણાં કરી રહ્યો છે, તે તારે માટે ઉચિત નથી. તું ચપલતા છોડી દે.”

બાણને લાવવા માટે તરત જ એક પોતાના અનુચરને મોકલ્યો. પેલી બાજુ અર્જુન પણ બાણ લેવા ત્યાં આવ્યા. આ રીતે એક જ સમયે રુદ્ર-અનુચર અને અર્જુન બંને બાણ ઉઠાવવા માટે ત્યાં પહોંચ્યા. ત્યારે અર્જુને એને ડરાવી - ધમકાવીને પોતાનું બાણ ઉઠાવી લીધું. આ જોઈને એ અનુચરે કહ્યું—‘હે ઋષિસત્તમ! આપ શા માટે આ બાણ લઈ રહ્યા છો? એ તો અમારું સાયક છે, એને છોડી દો.’ ભિલ્લરાજના અનુચરનું આવું કહેવાથી મુનિશ્રેષ્ઠ અર્જુને શંકરજીનું સ્મરણ કર્યું અને પછી આ પ્રકારે કહ્યું.

અર્જુન બોલ્યા—હે વનેચર! તું મોટો મૂર્ખ છે. તું વગર જાણ્યે-સમજ્યે શું બક બક કરે છે? આ બાણને તો મેં હમણાં હમણાં છોડ્યું છે, પછી એ તારું કેવી રીતે કહી શકાય? એની ધાર અને આગલાં પીછાં પર મારું જ નામ અંકિત છે, પછી એ તારું કેવી રીતે થઈ ગયું? ઠીક છે, તારો કુટિલ સ્વભાવ છૂટવો કઠણ છે.

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! અર્જુનનું આ કથન સાંભળીને ભિલ્લરૂપી ગણેશ્વરને હસવું આવ્યું. ત્યારે તે ઋષિરૂપે વર્તમાન અર્જુનને આમ ઉત્તર આપતાં બોલ્યો—‘રે તાપસ! સાંભળ. જણાય છે કે તું તપસ્યા નથી કરી રહ્યો, કેવળ તારો વેશ તપસ્વીનો છે; કેમકે સાચો તપસ્વી છળ-કપટ કરતો નથી. ભલા, જે મનુષ્ય તપસ્યામાં નિરત હશે, એ કેવી રીતે મિથ્યા ભાષણ કરશે, કેવી રીતે છલ કરશે. અરે તું મને એકલો ન જાણતો. તને જ્ઞાત હોવું જોઈએ કે હું એક સેનાનો અધિપતિ છું. અમારા સ્વામી ઘણાંબધા વનચારી ભીલો સાથે ત્યાં બેઠા છે.

તે વિગ્રહ અને અનુગ્રહ કરવામાં સર્વથા સમર્થ છે. આ બાણ, જેને તો હમણાં ઊંચક્યું છે, તે એમનું જ છે. આ બાણ ક્યારેય તારી પાસે ટકી નહીં શકે. હે તાપસ! તું શા માટે તારી તપસ્યાનું ફળ નષ્ટ કરવા ચાહે છે. મેં તો એવું સાંભળી રાખ્યું છે કે ચોરી કરવાથી, છલકપટપૂર્વક કોઈને કષ્ટ પહોંચાડવાથી, વિસ્મય કરવાથી તથા અન્યનો ત્યાગ કરવાથી પ્રાણીનું તપ ક્ષીણ થઈ જાય છે—આ બિલકુલ સત્ય છે.” આવી દશામાં તને હવે તપનું ફળ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થશે? એ બાણને લઈ લેવાથી તું તપથી ચ્યુત તથા કૃતદ્ર થઈ જઈશ, કેમકે નિશ્ચય જ આ મારા સ્વામીનું બાણ છે અને તારી રક્ષા માટે જ એમણે એને છોડ્યું હતું. આ બાણથી તો એમણે શત્રુને મારી જ દીધો અને પછી બાણને પણ સુરક્ષિત રાખ્યું. તું તો મહાન કૃતદ્ર તથા તપસ્યામાં અમંગલ કરનારો છે. જ્યારે તું સત્ય નથી બોલી રહ્યો, ત્યારે પછી આ તપથી સિદ્ધિની અભિલાષા કેવી રીતે કરી શકાય? અથવા જો તારે બાણનું જ પ્રયોજન હોય તો મારા સ્વામી પાસે માગી લે. તે સ્વયં આ પ્રકારનાં ઘણાંબધાં બાણ તને આપી શકે છે. મારા સ્વામી આજ અહીં વર્તમાન છે. તું એમની પાસે કેમ યાચના નથી કરતો? તું જો ઉપકારનો પરિત્યાગ કરીને અપકાર કરવા ચાહે છે તથા હમણાં હમણાં કરી રહ્યો છે, તે તારે માટે ઉચિત નથી. તું ચપલતા છોડી દે.”

આ ઉપર કુપિત થઈને અર્જુને એને કેટકેટલીય વાતો કહી. બંનેમાં મોટો વિવાદ થયો. અંતમાં અર્જુને કહ્યું— ‘હે વનચારી ભીલ! તું મારી મૂળ સારવાત સાંભળી લે. જે સમયે

શતરૂદ્રસંહિતા

તારો સ્વામી આવશે, એ સમયે હું એને એનાં ફળ ચખાડીશ. તારી સાથે યુદ્ધ કરવું તો મને શોભતું નથી. તેથી હું તો તારા સ્વામી સાથે જ લડી લઈશ, સામનો કરીશ, લડી લઈશ, કેમકે સિંહ અને શિયાળનું યુદ્ધ ઉપહાસાસ્પદ જ માનવામાં આવે છે. હે ભીલ! તેં મારી વાત સાંભળી જ લીધી છે. હવે તું મારા મહાન બળને પણ જોઈશ. જા તારા સ્વામી પાસે પાછો જતો રહે અથવા જેવી રીતે ઈચ્છા હોય એવું કર.’

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! અર્જુનના આમ કહેવા પર તે ભીલ જ્યાં શિવાવતાર કિરાત બિરાજમાન હતા, ત્યાં ગયા અને એ ભિલ્લરાજને અર્જુનનાં બધાં વચન વિસ્તારપૂર્વક કહી સંભળાવ્યાં. એની વાત સાંભળીને એ કિરાતેશ્વરને મહાન હર્ષ થયો. ત્યારે ભીલરૂપધારી ભગવાન શંકર પોતાની સેના સાથે ત્યાં ગયા. પેલી બાજુ પાંડુપુત્ર અર્જુને પણ એ સેના જોઈ, ત્યારે તે પણ ધનુષબાણ લઈને સામે આવીને દૃઢતાપૂર્વક ઊભો રહ્યો. તદનંતર કિરાતે પુનઃ એ દૂતને મોકલ્યો અને એના દ્વારા ભરતવંશીય મહાત્મા અર્જુનને આમ કહેવડાવ્યું.

કિરાતે કહ્યું—હે તપસ્વિનુ! જરા આ સેનાની તરફ દૃષ્ટિપાત તો કરો. અરે! હવે તમે બાણ છોડીને જલદીથી ભાગી જાઓ. શા માટે તમે આ સમયે એક સામાન્ય કામ માટે પ્રાણ ગુમાવવા ચાહો છો? તમારા ભાઈઓ દુઃખથી પીડિત છે, સ્ત્રી તો એમના કરતાં પણ વધારે દુઃખી છે. મારો તો એવો વિચાર છે કે આવું કરવાથી પૃથ્વી પણ તમારા હાથમાંથી ચાલી જશે.

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! જ્યારે અર્જુનની બધી રીતે રક્ષા કરવા માટે કિરાતરૂપધારી પરમેશ્વર શંભુએ એની ભક્તિની

દૃઢતાની પરીક્ષા નિમિત્તે આવી વાત કહી, ત્યારે તે દૂત એ જ સમયે અર્જુનની પાસે પહોંચ્યો અને એને આખો વૃત્તાંત વિસ્તારપૂર્વક કહી સંભળાવ્યો. એની વાત સાંભળીને અર્જુને એ આવેલા તને પુનઃ કહ્યું—‘હે દૂત! તું જઈને તારા સેનાપતિને કહે કે તમારા કથન અનુસાર કરવાથી બધી વાતો વિપરીત થઈ જશે. જો હું તમને પોતાનું બાણ આપી દઉં તો નિસ્સંદેહ પોતાના કુળને દૂષિત કરનારો સિદ્ધ થઈશ. એટલા માટે ભલેને મારા ભાઈ દુઃખાર્ત થઈ જાય તથા મારી બધી વિદ્યાઓ નિષ્ફળ થઈ જાય, પરંતુ તમે આવો તો ખરા. મેં એવું ક્યારેય નથી સાંભળ્યું કે ક્યાંય સિંહ શિયાળથી ડરી ગયો હોય. આ જ પ્રકારે રાજા (ક્ષત્રિય) ક્યારેય પણ વનેચરથી ભયભીત ન થઈ શકે.

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! અર્જુનનું આવું કહેવાથી તે દૂત પુનઃ પોતાના સ્વામી પાસે પાછો આવ્યો અને અર્જુને કહેલી બધી વાત એમની સાથે વિશેષરૂપે નિવેદિત કરી દીધી. એ સાંભળીને કિરાતવેશધારી સેનાનાયક મહાદેવજી પોતાની સેના સાથે અર્જુનની સામે આવ્યા. એમને આવ્યા જાણીને જોઈને અર્જુને શિવજીનું

મેં મારી ઈચ્છાથી કર્યું છે. એમાં તમારો અપરાધ જ શો છે? તેથી તમારી જે લાલસા હોય, તે માગી લો, કેમકે મારી પાસે એવી કોઈ પણ વસ્તુ નથી, જે તમારે માટે અદેય હોય. આ જે કાંઈ થયું છે, તે શત્રુઓમાં તમારો યશ સ્થાપિત થાય અને રાજ્યની સ્થાપના માટે સારું જ થયું છે. તમારે એનું દુઃખ ન માનવું. હવે તમે બધી ગભરામણા છોડી દો.

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! ભગવાન શંકરના આમ કહેવાથી અર્જુન ભક્તિપૂર્વક સાવધાનીથી ઊભો થઈને શંકરજીને કહેવા લાગ્યો.

અર્જુને કહ્યું—‘હે શંભો! આપ તો બહુ ઉત્તમ સ્વામી છો. આપને ભક્ત બહુ પ્રિય છે. હે દેવ! ભલા, હું આપની કરુણાનું શું વર્ણન કરી શકું. હે સદાશિવ! આપ તો બહુ કૃપાળુ છો.’ આમ કહીને અર્જુને મહાપ્રભુ શંકરની સદ્ભક્તિયુક્ત અને વેદસમ્મત સ્તુતિનો આરંભ કર્યો.

અર્જુન બોલ્યા—આપ દેવાધિદેવને નમસ્કાર છે. હે કૈલાસવાસિન્! આપને પ્રણામ છે. હે સદાશિવ! આપને અભિવાદન છે. હે પંચમુખ પરમેશ્વર! આપને હું મસ્તક નમાવું છું. આપ જટાધારી અને ત્રણ નેત્રોથી વિભૂષિત છો, આપને વારંવાર નમસ્કાર છે, આપ પ્રસન્નરૂપવાળા છો તથા હજારો મુખથી યુક્ત છો, આપને પ્રણામ છે. હે નીલકંઠ! આપને મારા નમસ્કાર પ્રાપ્ત હો. હું સધોજાતનું અભિવાદન કરું છું. વામ-અંગમાં ગિરિજાને ધારણ કરનાર હે વૃષધ્વજ! આપને પ્રણામ છે. દશ ભુજાધારી આપ પરમાત્માને પુનઃ પુનઃ અભિવાદન છે. આપના હાથમાં ડમરુ અને કપાલ શોભા પામે

છે. આપ મુંડોની માળા ધારણ કરો છો, આપને નમસ્કાર છે. આપનો શ્રીવિગ્રહ શુદ્ધ સ્ફટિક તથા નિર્મલ કર્પૂર સમાન ગૌરવર્ણનો છે, હાથમાં પિનાક શોભે છે તથા આપ ઉત્તમ ત્રિશૂળ ધારણ કરેલ છો, આપને પ્રણામ છે. હે ગંગાધર! આપ વ્યાઘ્રચર્મનું ઉત્તરીય અને ગજચર્મનું વસ્ત્ર લપેટનાર છો, આપનાં અંગોમાં નાગ વળગેલા રહે છે, આપને વારંવાર અભિવાદન છે. સુંદર લાલ લાલ ચરણોવાળા આપને નમસ્કાર છે. નંદી વગેરે ગણો દ્વારા સેવિત આપ ગણનાયકને પ્રણામ છે. જે ગણેશસ્વરૂપ છે, કાર્તિકેય જેના અનુગામી છે, જે ભક્તોને ભક્તિ અને મુક્તિ પ્રદાન કરનારા છો, એવા આપને પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર છે. આપ નિર્ગુણ, સગુણ, રૂપરહિત, રૂપવાન, કલાયુક્ત તથા નિષ્કલ છો, આપને હું વારંવાર મસ્તક નમાવું છું. જેમણે મારા પર અનુગ્રહ કરવા માટે કિરાતવેશ ધારણ કર્યો છે, જે વીરોની સાથે યુદ્ધ કરવાના પ્રેમી તથા વિવિધ પ્રકારની લીલાઓ કરનારા છો, એ મહેશ્વરને પ્રણામ છે. જગતમાં જે કાંઈ પણ રૂપ દૃષ્ટિગોચર થઈ રહ્યું છે, તે બધું આપનું જ તેજ કહેવાય છે. આપ ચિદ્રૂપ છો અને અન્વયભેદથી ત્રિલોકીમાં રમણ કરી રહ્યા છો. જેવી રીતે ધૂળકણોની આકાશમાં ઉદિત થયેલી તારકાઓની તથા વરસતા જળની ગણતરી થઈ ન શકે એ જ રીતે આપની ગુણોની પણ સંખ્યા નથી. હે નાથ! આપના ગુણોની ગણના કરવામાં તો વેદ પણ સમર્થ નથી, હું તો એક મંદબુદ્ધિ વ્યક્તિ છું, પછી હું એમનું વર્ણન કેવી રીતે કરી શકું. હે મહેશાન! આપ જે કોઈ પણ હો, આપને મારા નમસ્કાર છે. હે મહેશ્વર! આપ મારા સ્વામી છો અને હું તમારો દાસ છું; તેથી આપે

મારા પર કૃપા કરવી જ જોઈએ.

નંદીશ્વરજી કહે છે—અર્જુન દ્વારા કરેલા આ સ્તવનને સાંભળીને ભગવાન શંકરનું મન પરમ પ્રસન્ન થઈ ગયું, ત્યારે તે હસતાં હસતાં પુનઃ અર્જુનને કહેવા લાગ્યા.

શંકરજીએ કહ્યું—હે વત્સ! હવે વધારે કહેવાથી શો લાભ, તમે મારી વાત સાંભળો અને પોતાનું મનોવાંછિત વરદાન માગી લો. આ સમયે તમે જે કંઈ કહેશો, એ બધું હું તમને પ્રદાન કરીશ.

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મહર્ષે! શંકરજીના આવા કથન પર અર્જુને હાથ જોડીને નતમસ્તક થઈને સદાશિવને પ્રણામ કર્યા અને ફરી પ્રેમપૂર્વક ગદ્ગદ વાણીમાં કહેવાનો આરંભ કર્યો.

અર્જુને કહ્યું—હે વિભો! આપ તો સ્વયં જ અંતર્યામીરૂપે સૌની અંદર બિરાજમાન છો (એટલે ઘટઘટની જાણકારી છે), આવી દશામાં હું શું કહું; તથાપિ હું જે કંઈ કહું છું, એને આપ સાંભળો. હે ભગવન્! મુજ પર શત્રુઓ દ્વારા જે સંકટ પ્રાપ્ત થયું હતું, તે તો આપનાં દર્શનથી જ વિનષ્ટ થઈ ગયું. હવે જે પ્રકારે મને આ લોકની પરાસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ શકે, એવી કૃપા કરો.

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! આટલું કહીને અર્જુને ભક્તવત્સલ ભગવાનને નમસ્કાર કર્યા અને પછી તે હાથ જોડીને માથું નમાવીને એમની પાસે ખડા થઈ ગયા. જ્યારે સ્વામી શિવજીને એ જ્ઞાન થયું કે આ પાંડુપુત્ર અર્જુન મારો અનન્ય ભક્ત છે, ત્યારે તે પણ પરમ પ્રસન્ન થયા. પછી એ મહેશ્વરે પોતાના પાશુપત નામના અસ્ત્રને, જે સર્વથા સમસ્ત પ્રાણીઓ માટે દુર્જય છે, અર્જુનને

આપી દીધું અને આ પ્રકારે કહ્યું.

શિવજી બોલ્યા—હે વત્સ! મેં તમને મારું મહાન અસ્ત્ર આપી દીધું છે. એને ધારણ કરવાથી હવે તમે સમસ્ત શત્રુઓને માટે અજેય થઈ

જશો. જાઓ, વિજય લાભ કરો. સાથે જ હું શ્રીકૃષ્ણને પણ કહીશ, તે તમારી સહાયતા કરશે; કેમકે શ્રીકૃષ્ણ મારા આત્મસ્વરૂપ ભક્ત અને મારું કાર્ય કરનારા છે. હે ભારત! મારા પ્રભાવથી તમે નિષ્કંટક રાજ્ય ભોગવો અને પોતાના ભાઈ યુધિષ્ઠિર દ્વારા સર્વદા વિવિધ પ્રકારનાં ધર્મકાર્ય કરાવતા રહો.

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! આમ કહીને શંકરજીએ અર્જુનના મસ્તક ઉપર પોતાના કરકમળ ધર્યા અને અર્જુન દ્વારા પૂજિત થઈને તે શીઘ્ર જ અંતર્યામી થઈ ગયા. આ પ્રકારે ભગવાન શંકર પાસેથી વરદાન અને અસ્ત્ર મેળવીને અર્જુનનું મન પ્રસન્ન થઈ ગયું, ત્યારે તે પોતાના મુખ્ય ગુરુ શિવનું ભક્તિપૂર્વક સ્મરણ

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા સર્ગ ૧૮ અર્જુનસામ્યયોગ

કરતાં કરતાં પોતાને આશ્રમે પાછા જતા રહ્યા. ત્યાં અર્જુનને મળીને બધા ભાઈઓને એવો આનંદ થયો જાણે કે મૃતકના શરીરમાં પ્રાણનો સંચાર થઈ ગયો હોય. ઉત્તમ વ્રતનું પાલન કરનારી દ્રૌપદીને અત્યંત સુખ મળ્યું. જ્યારે એ પાંડવોએ જાણ્યું કે શિવજી પરમ સંતુષ્ટ થઈ ગયા છે, ત્યારે એમના હર્ષનો પાર ન રહ્યો. એમને એ સંપૂર્ણ વૃત્તાંત સાંભળવાથી તૃપ્તિ થતી ન હતી. એ સમયે એ આશ્રમમાં મહામનસ્વી પાંડવોનું ભલું કરવાને માટે ચંદનયુક્ત પુષ્પોની વૃષ્ટિ થવા લાગી. ત્યારે એમણે હર્ષપૂર્વક સંપત્તિદાતા અને કલ્યાણકર્તા શિવને નમસ્કાર કર્યા. (તેર વર્ષની) અવધિ સમાપ્ત થઈ જાણી

એ નિશ્ચય કર્યો કે અવશ્ય જ અમારો વિજય થશે. આ જ અવસર પર જ્યારે શ્રીકૃષ્ણને ખબર પડી કે અર્જુન પાછો આવી ગયો છે, ત્યારે એ સમાચાર સાંભળીને એમને બહુ સુખ મળ્યું અને એ અર્જુનને મળવા ત્યાં પધાર્યા તથા કહેવા લાગ્યા કે ‘એટલા જ માટે મેં કહ્યું હતું કે શંકરજી સંપૂર્ણ કષ્ટોનો વિનાશ કરનારા છે. હું નિત્ય એમની સેવા કરું છું. તેથી આપ લોકો પણ એમની સેવા કરો.’ હે મુને! આ રીતે મેં શંકરજીના કિરાત નામના અવતારનું વર્ણન કર્યું. જે આને સાંભળે છે અથવા બીજાને સંભળાવે છે, એની બધી જ કામનાઓ પૂર્ણ થઈ જાય છે. (અધ્યાય ૪૦ થી ૪૧)

*

શિવજીના દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગાવતારોનું સવિસ્તર વર્ણન

નંદીશ્વરજી કહે છે—હે મુને! હવે તમે સર્વવ્યાપી ભગવાન શંકરના બાર અન્ય જ્યોતિર્લિંગસ્વરૂપી અવતારોનું વર્ણન શ્રવણ કરો, જે અનેક પ્રકારનાં મંગલ કરનાર છે. (એમનાં નામ આ છે). સૌરાષ્ટ્રમાં સોમનાથ, શ્રી શૈલ પર મલ્લિકાર્જુન, ઉજ્જયિનીમાં મહાકાલ, ઓંકારમાં અમરેશ્વર, હિમાલય પર કેદાર, ડાકિનીમાં ભીમશંકર, કાશીમાં વિશ્વનાથ, દારુકવનમાં નાગેશ્વર, સેતુબંધ પર રામેશ્વર અને શિવાલયમાં ઘુશ્મેશ્વર. હે મુને! પરમાત્મા શંભુના આ જ તે બાર અવતાર છે. એ દર્શન અને સ્પર્શથી મનુષ્યોને સર્વ પ્રકારે આનંદ પ્રદાન કરે છે. હે મુને! એમાં પહેલો અવતાર સોમનાથનો છે. એ ચંદ્રમાના દુઃખનો વિનાશક છે. એમનું પૂજન કરવાથી ક્ષય અને કુષ્ઠ વગેરે રોગોનો

નાશ થઈ જાય છે. આ સોમેશ્વર નામનો શિવ-અવતાર સૌરાષ્ટ્ર નામના પાવન પ્રદેશમાં સ્થિત છે. પૂર્વકાળમાં ચંદ્રમાએ એમની પૂજા કરી હતી. ત્યાં સંપૂર્ણ પાપોનો વિનાશ કરનાર એક ચંદ્રકુંડ છે, જેમાં સ્નાન કરવાથી બુદ્ધિમાન મનુષ્ય સંપૂર્ણ રોગોથી મુક્ત થઈ જાય છે. પરમાત્મા શિવના સોમેશ્વર નામના ‘મહાલિંગનું દર્શન કરવાથી મનુષ્ય પાપથી છૂટી જાય છે અને એને ભોગ અને મોક્ષ સુલભ થઈ જાય છે. હે તાત! શંકરજીના મલ્લિકાર્જુન નામનો બીજો અવતાર શ્રીશૈલ પર થયો. તે ભક્તોને મનોવાંછિત ફળ આપનારો છે. હે મુને! ભગવાન શિવ પરમ પ્રસન્નતાપૂર્વક પોતાના નિવાસભૂત કૈલાસગિરિથી લિંગરૂપે શ્રીશૈલ પર પધારે છે. પુત્ર-પ્રાપ્તિ માટે એમની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે. હે મુને! આ

જે બીજું જ્યોતિર્લિંગ છે, તે દર્શન અને પૂજન કરવાથી મહાસુખકારક થાય છે અને અંતે મુક્તિ પણ આપે છે—એમાં લેશમાત્ર સંશય નથી. હે તાત! શંકરજીનો મહાકાલ નામનો ત્રીજો અવતાર ઉજ્જયિની નગરીમાં થયો. એ પોતાના ભક્તોની રક્ષા કરનારો છે. એક વાર રત્નમાલ-નિવાસી દૂષણ નામનો અસુર, જે વૈદિક ધર્મનો વિનાશક, વિપ્રદ્રોહી તથા સર્વ કંઈ નષ્ટ કરી દેનારો હતો, ઉજ્જયિનીમાં આવી પહોંચ્યો, ત્યારે વેદ નામના બ્રાહ્મણના પુત્રે શિવજીનું ધ્યાન કર્યું. પછી તો શંકરજી તરત જ પ્રગટ થઈને હુંકાર દ્વારા એ અસુરને ભસ્મ કરી દે છે. તત્પશ્ચાત્ પોતાના ભક્તોનું સર્વથા પાલન કરનારા શિવ દેવતાઓની પ્રાર્થના થવાથી મહાકાલ નામના જ્યોતિર્લિંગ સ્વરૂપથી ત્યાં જ પ્રતિષ્ઠિત થઈ ગયા. આ મહાકાલ નામના લિંગનાં પ્રયત્નપૂર્વક દર્શન અને પૂજન કરવાથી મનુષ્યની બધી જ કામનાઓ પૂર્ણ થઈ જાય છે અને અંતે એને પરમ ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. પરમ આત્મબલથી સંપન્ન પરમેશ્વર શંભુએ અભીષ્ટ ફલ પ્રદાન કરનારો ઓંકાર નામનો ચોથો અવતાર ધારણ કર્યો. હે મુને! વિન્ધ્યગિરિએ ભક્તિપૂર્વક વિધિ-વિધાનથી શિવજીના પાર્થિવલિંગની સ્થાપના કરી. એ જ લિંગથી વિન્ધ્યનો મનોરથ પૂર્ણ કરનારા મહાદેવ પ્રગટ થયા. ત્યારે દેવતાઓની પ્રાર્થના પર ભુક્તિ-મુક્તિના પ્રદાતા ભક્તવત્સલ લિંગરૂપી શંકર ત્યાં બે રૂપોમાં વિભક્ત થઈ ગયા. હે મુનીશ્વર! એમાંનો એક ભાગ ઓંકારમાં ઓંકારેશ્વર નામના ઉત્તમ લિંગ રૂપે પ્રતિષ્ઠિત થયો અને બીજો પાર્થિવલિંગ પરમેશ્વર નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. હે મુને! આ બંનેમાં જે કોઈનું પણ દર્શન-પૂજન થાય એને ભક્તોની અભિલાષા પૂર્ણ કરનાર સમજવો જોઈએ. હે મહામુને! આ રીતે મેં તમને આ બંને મહાદિવ્ય જ્યોતિર્લિંગોનું વર્ણન સંભળાવી દીધું. પરમાત્મા શિવના પાંચમા અવતારનું નામ છે કેદારેશ તે કેદારમાં જ્યોતિર્લિંગરૂપે સ્થિત છે. હે મુને! ત્યાં શ્રીહરિના જે નર-નારાયણ નામના અવતાર છે, એમની પ્રાર્થના પર શિવજી હિમગિરિના કેદાર શિખર પર સ્થિત થઈ ગયા. એ બંને એ કેદારેશ્વર લિંગની નિત્ય પૂજા કરે છે. ત્યાં શંભુ દર્શન અને પૂજન કરનારા ભક્તો મનોવાંછિત પામે છે. હે તાત! સર્વેશ્વર હોવા છતાં પણ શિવ આ ખંડના વિશેષરૂપે સ્વામી છે. શિવજીનો આ અવતાર સંપૂર્ણ અભીષ્ટોને પ્રદાન કરનારો છે. મહાપ્રભુના છઠા અવતારનું નામ ભીમશંકર છે. આ અવતારમાં એમણે મોટી મોટી લીલાઓ કરી છે અને ભીમાસુરનો વિનાશ કર્યો છે. કામરૂપ દેશના અધિપતિ રાજા સુદક્ષિણ શિવજીના ભક્ત હતા. ભીમાસુર એમને દુઃખ દેતો હતો ત્યારે શંકરજી પોતાના ભક્તોને દુઃખ દેનાર એ અદ્ભુત અસુરનો વધ કરીને એની રક્ષા કરી. પછી રાજા સુદક્ષિણની પ્રાર્થના પર સ્વયં શંકરજી ડાકિનીમાં ભીમશંકર નામક જ્યોતિર્લિંગ સ્વરૂપે સ્થિત થઈ ગયા. હે મુને! જે સમસ્ત બ્રહ્માંડસ્વરૂપ તથા ભોગ-મોક્ષના પ્રદાતા છે તે વિશ્વેશ્વર નામનો સાતમો અવતાર કાશીમાં થયો. મુક્તિદાતા સિદ્ધસ્વરૂપ સ્વયં ભગવાન શંકર પોતાની પુરી કાશીમાં જ્યોતિર્લિંગરૂપમાં સ્થિત છે. વિષ્ણુ વગેરે બધા દેવતા, કૈલાસપતિ શિવ અને ભૈરવ નિત્ય એમની પૂજા કરે છે. જે કાશી વિશ્વનાથના ભક્ત છે અને નિત્ય એમનાં નામોનો જપ કરતા રહે છે, તે કર્મોથી નિર્લિપ્ત થઈને કૈવલ્યપદને પામે છે. ચંદ્રશેખર શિવનો

જે ત્ર્યમ્બક નામનો આઠમો અવતાર છે, તે ગૌતમ ઋષિની પ્રાર્થના થવાથી ગૌતમી નદીના તટે પ્રગટ થયો હતો. ગૌતમની પ્રાર્થનાથી એ મુનિને પ્રસન્ન કરવા માટે શંકરજી પ્રેમપૂર્વક જ્યોતિર્લિંગ સ્વરૂપે ત્યાં અચલ થઈને સ્થિત થઈ ગયા. અહો! એ મહેશ્વરનાં દર્શન અને સ્પર્શથી કરવાથી બધી જ કામનાઓ સિદ્ધ થાય છે. તત્પશ્ચાત્ મુક્તિ પણ મળી જાય છે. શિવજીના અનુગ્રહથી શંકરપ્રિયા પરમ પાવની ગંગા ગૌતમના સ્નેહવશ ત્યાં ગૌતમી નામે પ્રવાહિત થયાં. એમાં નવમા અવતાર વૈદનાથ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આ અવતારમાં ઘણીબધી વિચિત્ર લીલાઓ કરનારા ભગવાન શંકર રાવણ માટે આવિર્ભૂત થયા હતા. એ સમયે રાવણ દ્વારા પોતાને લાવવામાં આવેલ હોવાને કારણે જ મહેશ્વર જ્યોતિર્લિંગ સ્વરૂપે ચિતા-ભૂમિમાં પ્રતિષ્ઠિત થઈ ગયા. એ સમયથી એ ત્રિલોકીમાં વૈદનાથેશ્વર નામે વિખ્યાત થયા. તે ભક્તિપૂર્વક દર્શન અને પૂજન કરનારને ભોગ-મોક્ષ આપે છે. હે મુને! જે લોકો આ વૈદનાથેશ્વર શિવના માહાત્મ્યને વાંચે છે અથવા સાંભળે છે, એમને એ ભુક્તિ-મુક્તિના ભાગી બનાવી દે છે. દશમો અવતાર નાગેશ્વરાવતાર કહેવાય છે. તે પોતાના ભક્તોની રક્ષા કરવા માટે પ્રાદુર્ભૂત થયા હતા. તે સદા દુષ્ટોને દંડ આપે છે. આ અવતારમાં શિવજીએ દારુક નામના રાક્ષસને, જે ધર્મધાતી હતો, મારીને વૈશ્યોના સ્વામી પોતાના સુપ્રિય નામના ભક્તની રક્ષા કરી હતી. તત્પશ્ચાત્ ઘણીબધી લીલા કરનાર એ પરાત્પર શંભુ લોકો પર ઉપકાર કરવાને માટે અંબિકા સહિત જ્યોતિર્લિંગ સ્વરૂપે સ્થિત થઈ ગયા. હે મુને! નાગેશ્વર નામના એ શિવલિંગનું દર્શન અને

અર્ચન કરવાથી ઢગલેઢગલા મહાન પાતક તરત જ વિનષ્ટ થઈ જાય છે. હે મુને! શિવજીનો અગિયારમો અવતાર રામેશ્વરાવતાર કહેવાય છે. તે શ્રીરામચંદ્રજીનું પ્રિય કરનારા છે. એની સ્થાપના શ્રીરામજીએ કરી હતી, જે ભક્તવત્સલ શંકરે પરમ પ્રસન્ન થઈને શ્રીરામને પ્રેમપૂર્વક વિજયનું વરદાન આપ્યું, તે જ લિંગરૂપે આવિર્ભૂત થયા. હે મુને! ત્યારે શ્રીરામજીએ અત્યંત પ્રાર્થના કરી ત્યારે તે સેતુબંધ પર જ્યોતિર્લિંગરૂપે સ્થિત થઈ ગયા. એ સમયે શ્રીરામજીએ એમની સારી પેઠે સેવા-પૂજા કરી. રામેશ્વરના અદ્ભુત મહિમાની ભૂતલ પર કોઈની સાથે તુલના કરી શકાય નહિ. એ સર્વદા ભુક્તિ-મુક્તિ પ્રદાયિની તથા ભક્તોની કામના પૂર્ણ કરનારી છે. જે મનુષ્ય સદ્ભક્તિપૂર્વક રામેશ્વર લિંગને ગંગાજળથી સ્નાન કરાવશે, તે જીવનમુક્ત જ છે. તે આ લોકમાં જે દેવતાઓ માટે પણ દુર્લભ છે એવા સંપૂર્ણ ભોગોને ભોગવીને પછી પરમ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. પછી એને કૈવલ્ય મોક્ષ મળી જશે. ધુશ્મેશ્વરાવતાર શંકરજીનો બારમો અવતાર છે. હે મુને! ધુશ્માનું પ્રિય કરવા માટે ભગવાન શંકર દક્ષિણ દિશામાં સ્થિત દેવશૈલ પાસે એક સરોવરમાં પ્રગટ થયા. હે મુને! ધુશ્મના પુત્રને સુદેહને મારી નાખ્યો હતો (એને જીવિત કરવા માટે ધુશ્માએ શિવજીની આરાધના કરી.) ત્યારે એમની ભક્તિથી સંતુષ્ટ થઈને ભક્તવત્સલ શંભુએ એના પુત્રને બચાવી લીધો. ત્યારબાદ કામનાઓના પૂરક શંભુ ધુશ્માને પ્રાર્થનાથી એ તડાગ (સરોવર)માં જ્યોતિર્લિંગરૂપે સ્થિત થઈ ગયા. એ સમયે એમનું નામ ધુશ્મેશ્વર થયું. જે મનુષ્ય એ શિવલિંગનાં ભક્તિપૂર્વક દર્શન કરશે અને પૂજન કરશે તે આ લોકમાં સંપૂર્ણ સુખોને

કોટિરુદ્રસંહિતા

દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગ તથા એમનાં ઉપલિંગોનું વર્ણન
અને એમનાં દર્શન-પૂજનનો મહિમા

યો ધત્તે નિજમાયયૈવ ભુવનાકારં વિકારોજિજ્ઞતો
યસ્યાહુઃ કરુણાકટાક્ષવિભવૌ સ્વર્ગાપવર્ગાભિધૌ।
પ્રત્યાબોધસુખાદ્યં હૃદિ સદા પશ્યન્તિ યં યોગિન-
સ્તસ્મૈ શૈલસુતાશ્ચિતાર્દવપુષે શશ્વન્નમસ્તેજસે॥૧॥

જે નિર્વિકાર હોવા છતાં પણ પોતાની
માયાથી જ વિરાટ વિશ્વનો આકાર ધારણ કરી
લે છે, સ્વર્ગ અને અપવર્ગ (મોક્ષ) જેના
કૃપાકટાક્ષનો જ વૈભવ બતાવાય છે તથા
યોગીજન જેમને સદા પોતાના હૃદયની અંદર
અદ્વિતીય આત્મજ્ઞાનાનંદસ્વરૂપમાં જ દેખે છે,
એ તેજોમય ભગવાન શંકરને, જેમનું અર્ધુ શરીર
શૈલરાજકુમારી પાર્વતીથી સુશોભિત છે, નિરંતર
મારા નમસ્કાર છે. ॥૧॥

કૃપા લલિતવીક્ષણં સ્મિતમનોજવકત્રામ્બુજં
શશાંકકલયોજજવલં શમિતધોરતાપત્રયમ્।
કરોતુ કિમપિ સ્ફુરત્પરમસૌખ્યસિચ્ચદ્વ-
ર્ધરાધરસુતાભુજોદ્વિલયિતં મહો મંગલમ્॥૨॥

જેમની કૃપાપૂર્ણ દૃષ્ટિ બહુ જ સુંદર છે,
જેમનું મુખારવિન્દ મંદ સ્મિતની છટાથી અત્યંત
મનોહર જણાય છે, જે ચંદ્રમાની કલાથી પરમ
ઉજ્જ્વળ છે, જે આધ્યાત્મિક વગેરે ત્રણેય
તાપોને શાંત કરી દેવામાં સમર્થ છે, જેમનું રૂપ-
સ્વરૂપ સચ્ચિન્મય અને પરમાનંદરૂપે પ્રકાશિત
થાય છે તથા જે ગિરિરાજનંદિની પાર્વતીના
ભુજપાશથી આવેષિત, છે, ને શિવ નામના કોઈ
અનિર્વચનીય તેજઃપુંજ સર્વનું મંગલ કરો. ॥૨॥

ઋષિ બોલ્યા—હે સૂતજી! આપે સંપૂર્ણ
લોકોના હિતની કામનાથી વિવિધ પ્રકારનાં

આખ્યાનોથી યુક્ત જે શિવ-અવતારનું માહાત્મ્ય
બતાવ્યું છે, તે બહુ જ ઉત્તમ છે. હે તાત! આપ
પુનઃ શિવના પરમ ઉત્તમ માહાત્મ્યનું તથા
શિવલિંગના મહિમાનું પ્રસન્નતાપૂર્વક વર્ણન
કરો. આપ શિવભક્તોમાં શ્રેષ્ઠ છો, તેથી ધન્ય
છો. હે પ્રભો! આપના મુખારવિન્દથી નીકળેલા
ભગવાન શિવના સુરમ્ય યશસ્વી અમૃતનું
પોતાના કર્ણપુટો દ્વારા પાન કરીને અમે તૃપ્ત
થતા નથી, તેથી ફરી એનું જ વર્ણન કરો. હે
વ્યાસશિષ્ય! ભૂમંડળમાં, તીર્થ તીર્થમાં જે જે શુભ
લિંગ છે અથવા અન્ય સ્થળોમાં પણ જે જે
પ્રસિદ્ધ શિવલિંગ બિરાજમાન છે, પરમેશ્વર
શિવનાં એ બધાં જ દિવ્ય લિંગોનું સમસ્ત
લોકોના હિતની ઈચ્છાથી આપ વર્ણન કરો.

સૂતજીએ કહ્યું—હે મહર્ષિઓ! સંપૂર્ણ તીર્થ
લિંગમય છે. સર્વ કાંઈ લિંગમાં જ પ્રતિષ્ઠિત
છે. એ શિવલિંગોની કોઈ ગણના નથી, તથાપિ
હું એમનું કિચિત્ વર્ણન કરું છું. જે કોઈ પણ
દૃશ્ય જોવાય છે અથવા જેનું વર્ણન અને સ્મરણ
કર્ણુ જાય છે, એ સર્વ ભગવાન શિવનું જ રૂપ
છે; કોઈ પણ વસ્તુ શિવના સ્વરૂપથી ભિન્ન
નથી. હે સાધુ શિરોમણિઓ! ભગવાન શંભુએ
સર્વ લોકો પર અનુગ્રહ કરવાને માટે જ દેવતા,
અસુર અને મનુષ્યોસહિત ત્રણે લોકોને લિંગરૂપે
વ્યાપ્ત કરી રાખ્યા છે. સમસ્ત લોકો પર કૃપા
કરવાના ઉદ્દેશ્યથી જ ભગવાન મહેશ્વર તીર્થ-
તીર્થમાં અને અન્ય સ્થળોમાં પણ વિવિધ પ્રકારનાં
લિંગ ધારણ કરે છે. જ્યાં જ્યાં જ્યારે જ્યારે

~~~~~

હે મુનીશ્વરો! જે જે મનોરથને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા રાખીને શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય આ બાર નામોનો પાઠ કરશે, તે આ લોકમાં અને પરલોકમાં એ મનોરથને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરી લેશે. જે શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા પુરુષ નિષ્કામ ભાવે આ નામનો પાઠ કરશે, એમને ક્યારેય માતાના ગર્ભમાં નિવાસ નહીં કરવો પડે. આ સર્વના પૂજન માત્રથી આ લોકમાં સમસ્ત વર્ણોના લોકાનાં દુઃખોનો નાશ થઈ જાય છે, અને પરલોકમાં એમને અવશ્ય મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. આ બાર જ્યોતિર્લિંગોનું નૈવેદ્ય યત્નપૂર્વક ગ્રહણ કરવું (ખાવું) જોઈએ. આવું કરનાર પુરુષનાં બધાં જ પાપ એ જ ક્ષણે બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે.⁺

આ મેં જ્યોતિર્લિંગોનાં દર્શન અને પૂજનનું ફળ બતાવ્યું. હવે જ્યોતિર્લિંગોનાં ઉપલિંગ બતાવવામાં આવે છે. હે મુનીશ્વરો! ધ્યાન દઈને સાંભળો. સોમનાથનું જે ઉપલિંગ છે એનું નામ અન્નકેશ્વર છે. એ ઉપલિંગ મહી નદી અને સમુદ્રના સંગમ પર સ્થિત છે. મલ્લિકાર્જુનથી પ્રગટ ઉપલિંગ રુદ્રેશ્વરના નામે પ્રસિદ્ધ છે. તે ભૃગુકક્ષમાં સ્થિત છે અને ઉપાસકોને સુખ આપનારું છે. મહાકાલ સંબંધી ઉપલિંગ દુર્ગેશ્વર અથવા દૂધનાથ નામે પ્રસિદ્ધ છે. તે નર્મદા તટ થયેલ ઉપલિંગને ગુપ્તેશ્વર અને ઘુશ્મેશ્વરથી પ્રગટ થયેલા ઉપલિંગને વ્યાઘ્રેશ્વર કહેવાય છે. હે બ્રાહ્મણો! આ રીતે અહીં મેં જ્યોતિર્લિંગોનાં ઉપલિંગોનો પરિચય આપી દીધો. એ દર્શન માત્રથી પાપહારી તથા સંપૂર્ણ અભીષ્ટ મનોવાંછિતનાં દાતા હોય છે. હે મુનિવરો! આ મુખ્યતાને પ્રાપ્ત થયેલાં પ્રધાન પ્રધાન શિવલિંગ બનાવ્યાં. હવે અન્ય પ્રમુખ શિવલિંગોનું વર્ણન સાંભળો.

(અધ્યાય-૧)

✱

* સૌરાષ્ટ્રે સોમનાથં ચ શ્રીશેલે મલ્લિકાર્જુનમ્ । ઉજ્જયિન્યાં મહાકાલમૌકારે પરમેશ્વરમ્ ॥
કેદારે હિમવન્પૃષ્ઠે ડાકિન્યાં ભીમશંકરમ્ । વારાણસ્યાં જ વિશ્વેશં ત્ર્યંબકં ગૌમતીતટે ॥
વૈદ્યનાથં ચિતાભૂમૌ નાગેશં દારુકાવને । સેતુબન્યે તુ રામેશં પુરમેશં તુ શિવાલયે ॥
હાઠશૈતાનિ નામાનિ પ્રાતરુત્થાય યઃ પઠેત્ । સર્વપાપ વિનિર્મુક્તઃ સર્વસિદ્ધિફલં લભેત્ ॥
(શિ.પુ. કોટિ રુ. સં. ૧/૨૧-૨૪)

(शि.पु. कोटि रु. सं. १/२१-२४)

+ आहमेभ्यं च नैवेद्यं भोजनीयं प्रयत्नतः । तत्कर्तुः सर्वपापानि जन्मसाधान्ति वै क्षणमात्रम् ॥

(शि.पु.क्र.सं. १/२८)

કાશી વગેરે વિભિન્ન લિંગોનું વર્ણન તથા અત્રીશ્વરની ઉત્પત્તિના પ્રસંગમાં ગંગા અને શિવની અત્રિના તપોવનમાં નિત્ય નિવાસ કરવાની કથા

સૂતજી કહે છે—હે મુનીશ્વરો! ગંગાજીના તટ પર મુક્તિદાયિની કાશીપુરી સુપ્રસિદ્ધ જ છે. એ ભગવાન શિવની નિવાસ સ્થલી મનાય છે. એને શિવલિંગમયી જ સમજવી જોઈએ. આટલું કહીને સૂતજીએ કાશીના અવિમુક્ત કૃત્તિવાસેશ્વર, તિલભાંડેશ્વર, દશાશ્વમેધ વગેરે અને ગંગાસાગર વગેરેના સંગમેશ્વર, ભૂતેશ્વર, નારીશ્વર, વટુકેશ્વર, પૂરેશ્વર, સિદ્ધનાથેશ્વર, દૂરેશ્વર, શૃંગેશ્વર, વૈદ્યનાથ, જપ્તેશ્વર, ગોપેશ્વર, રંગેશ્વર, વામેશ્વર, નાગેશ, કામેશ, વિમલેશ્વર; પ્રયાગના બ્રહ્મેશ્વર, સોમેશ્વર, ભારદ્વાજપર, શૂલટંકેશ્વર, માધવેશ તથા અયોધ્યાના નાગેશ વગેરે અનેક શિવલિંગોનું વર્ણન કરીને અત્રીશ્વરની કથાના પ્રસંગમાં એ બતાવ્યું કે અત્રિપત્ની અનસૂયા પર કૃપા કરીને ગંગાજી ત્યાં પધાર્યાં. અનસૂયાએ ગંગાજીને સદા ત્યાં નિવસ કરવા માટે પ્રાર્થના કરી.

ત્યારે ગંગાજીએ કહ્યું—હે અનસૂયે! જો તમે એક વર્ષ સુધીની શંકરજીની પૂજા અને પતિસેવાનું ફળ મને આપી દો તો હું દેવતાઓ પર ઉપકાર કરવાને માટે સદાયે અહીં સ્થિત રહીશ. પતિવ્રતાનાં દર્શન કરીને મારા મનને જેવી પ્રસન્નતા થાય છે, એવી બીજા ઉપાયોથી થતી નથી. હે સતી અનસૂયે! આ મેં તમને સાચી વાત કહી છે. પતિવ્રતા સ્ત્રીનાં દર્શન કરવાથી મારાં પાપનો નાશ થઈ જાય છે, હું વિશેષ શુદ્ધ થઈ જાઉં છું; કેમકે, પતિવ્રતા નારી પાર્વતી સમાન પવિત્ર હોય છે. તેથી જો તમે જગતનું કલ્યાણ કરવા ચાહતાં હો અને લોકહિત માટે મારી માગેલી વસ્તુ મને આપી દો તે હું

અવશ્ય અહીં સ્થિરરૂપે નિવાસ કરીશ.

સૂતજી કહે છે—હે મુનીશ્વરો! ગંગાજીની આ વાત સાંભળીને પતિવ્રતા અનસૂયાએ વર્ષભરનું એ સમગ્ર પુણ્ય એમને આપી દીધું.

અનસૂયા પતિવ્રત સંબંધી એ મહાન કર્મને જોઈને ભગવાન મહાદેવજી પ્રસન્ન થઈ ગયા. પાર્થિવલિંગથી તત્કાળ પ્રગટ થઈને એમણે સાક્ષાત્ દર્શન આપ્યા.

શંભુ બોલ્યા—હે સાધ્વી અનસૂયે! તમારું આ કર્મ જોઈને હું બહુ જ પ્રસન્ન છું. હે પ્રિય પતિવ્રતે! વરદાન માગો. કેમકે, તમે મને બહુ જ પ્રિય છો.

એ સમયે એ બંને પતી-પત્ની અદ્ભુત સુંદર આકૃતિ અને પંચમુખ વગેરેથી યુક્ત ભગવાન શિવને ત્યાં પ્રગટ થયેલા જોઈને બહુ

વિસ્મય પામ્યાં. એમણે હાથ જોડીને નમસ્કાર કરો અને સમસ્ત લોકોને માટે સુખદાયક થઈ અને સ્તુતિ કરીને બહુ ભક્તિભાવથી શંકરનું જાઓ.

પૂજન કર્યું. પછી એ લોકકલ્યાણકારી શિવને ત્યારે ગંગા અને શિવ બંનેએ પ્રસન્ન થઈ કહ્યું. એ સ્થાન પર, જ્યાં એ ઋષિશિરોમણિ રહેતા

બ્રાહ્મણ દંપતિ બોલ્યાં—હે દેવેશ્વર! જો હતા, ત્યાં પ્રતિષ્ઠિત થઈ ગયાં. આ જ શિવનું આપ પ્રસન્ન છો અને જગદંબા ગંગા પણ નામ ત્યાં અત્રીશ્વર થયું.

પ્રસન્ન છે તો આપ આ તપોવનમાં નિવાસ (અધ્યાય ૨-૪)

*

ઋષિકા પર ભગવાન શિવની કૃપા એક અસુરથી એના ધર્મની રક્ષા કરીને એના આશ્રમમાં 'નન્દિકેશ' નામે નિવાસ કરવો અને વર્ષમાં એક દિવસ ગંગાનું પણ ત્યાં આવવું

તદનંતર શ્રી સૂતજીએ જ્યારે ઘણાંબધાં હતો, કામબાણથી પીડિત થઈને ત્યાં ગયો. એ શિવલિંગોના કથા પ્રસંગો સંભળાવી દીધા, ત્યારે અત્યંત સુંદરી કામિનીને તપસ્યા કરતી જોઈ તે ઋષિઓએ પૂછ્યું - 'હે મહામતે સૂતજી! વૈશાખ અસુર વિવિધ પ્રકારના લોભ દેખાડતો એની સુદ સાતમે ગંગાજી નર્મદામાં કેવી રીતે આવ્યાં? સાથે સંભોગની યાચના કરવા લાગ્યો. હે એનું વિશેષરૂપે વર્ણન કરો. ત્યાં મહાદેવજીનું મુનીશ્વરો! પરંતુ ઉત્તમ વ્રતનું પાલન કરવામાં નામ નંદિકેશ્વર કેવી રીતે પડ્યું? એ વાતને તથા શિવના ધ્યાનમાં તત્પર રહેનારી તે સાધ્વી પ્રસન્નતાપૂર્વક બતાવો.'

સૂતજીએ કહ્યું—હે મહર્ષિઓ! એક બ્રાહ્મણી તપસ્યામાં લાગેલી એ બ્રાહ્મણીએ અસુરનું હતી, જેનું નામ ઋષિકા હતું. તે કોઈ એક સન્માન ન કર્યું; કેમકે તે અત્યંત તપોનિષ્ઠ અને બ્રાહ્મણ પુત્રી હતી એક બ્રાહ્મણ સાથે જ શિવધ્યાન પરાયણા હતી. એ કૃશાંગી યુવતીથી વિધિપૂર્વક તેનાં લગ્ન થઈ ગયાં હતાં. હે તિરસ્કૃત થઈને એ દૈત્યરાજ મૂઢ એના ઉપર વિપ્રવરો! યદ્યપિ એ દ્વિજપત્ની ઉત્તમ વ્રતનું ક્રોધ પ્રગટ કર્યો અને પછી પોતાનું વિકટ રૂપ પાલન કરનારી હતી, તથાપિ પોતાના પૂર્વજન્મના એને બતાવ્યું. એ પછી એક દુષ્ટ આત્માએ કોઈ અશુભ કર્મના પ્રભાવથી 'બાલવૈધવ્ય'ને દુર્વચન કહ્યાં અને એ બ્રાહ્મણ પત્નીને વારંવાર પ્રાપ્ત થઈ ગઈ. ત્યારે એ બ્રાહ્મણપત્ની ત્રાસ આપવાનું શરૂ કર્યું. એ સમયે એ અસુરના બ્રહ્મચર્યવ્રતના પાલનમાં તત્પર થઈ પાર્થિવ ભયથી ધ્રુજી રહી હતી અને અનેક વાર- પૂજન પૂર્વક અત્યંત કઠોર તપસ્યા કરવા લાગી. સ્નેહપૂર્વક શિવ-શિવના પોકાર કરવા લાગી. એ એ સમયે અવસર જાણીને મૂઢ નામથી પ્રસિદ્ધ તન્વંગી દ્વિજપત્નીએ ભગવાન શિવનો પૂર્ણતયા એક દુષ્ટ અને બલવાન અસુર, જે મોટો માયાવી આશરો લઈ રાખ્યો હતો. શિવનું નામ જપનારી

તે નારી અત્યંત વિહ્વળ થઈ પોતાના ધર્મની રક્ષા માટે ભગવાન શંભુને શરણે ગઈ.

ત્યારે શરણાગતની રક્ષા, સદાચારની પ્રતિષ્ઠા અને એ બ્રાહ્મણીને આનંદ પ્રદાન કરવા માટે ભગવાન શિવ ત્યાં પ્રગટ થઈ ગયા. ભક્તવત્સલ પરમેશ્વર શંકરે એ કામવિહ્વળ દૈત્યરાજ મૂઢને તત્કાળ ભસ્મ કરી દીધો અને બ્રાહ્મણી તરફ કૃપાદષ્ટિથી જોઈને ભક્તની રક્ષા માટે દત્ત-ચિત્ત થઈને કહ્યું—‘વરદાન માગો.’ મહેશ્વરનું આ વચન સાંભળીને એ સાધ્વી બ્રાહ્મણપત્નીએ

એમના એ આનંદજનક મંગલમય સ્વરૂપનાં દર્શન કર્યાં. પછી સર્વને સુખ આપનારા પરમેશ્વર શંભુને પ્રણામ કરીને શુદ્ધ અંતઃકરણવાળી એ સાધ્વીએ હાથ જોડીને મસ્તક નમાવીને એમની સ્તુતિ કરી.

ઋષિકા બોલી—હે દેવદેવ મહાદેવ! શરણાગતવત્સલ! આપ દીનબંધુ છો. ભક્તોની સદા રક્ષા કરનારા ઈશ્વર છો. આપે મૂઢ નામના અસુર પાસેથી છોડાવી મારા ધર્મની રક્ષા કરી

છે; કેમકે, આપના દ્વારા એ અસુર માર્યો ગયો છે. આવું કરીને આપે સંપૂર્ણ જગતની રક્ષા કરી છે. હવે આપ મને પોતાનાં ચરણોની પરમ ઉત્તમ અને અનન્ય ભક્તિ પ્રદાન કરો. હે નાથ! આ જ મારું વરદાન છે. આનાથી વધારે શું હોઈ શકે? હે પ્રભો! હે મહેશ્વર! મારી બીજી પ્રાર્થના પણ સાંભળો. આપ લોકોના ઉપકાર માટે અહીં જ સ્થિત રહો.

મહાદેવજીએ કહ્યું—‘હે ઋષિકે! તું સદાચારિણી અને વિશેષતઃ મારામાં ભક્તિભાવ રાખનારી છે. તે જે જે વરદાન માગ્યાં છે, એ બધાં જ મેં તને આપી દીધાં છે.

હે બ્રાહ્મણો! એ દરમિયાન શ્રીવિષ્ણુ અને બ્રહ્મા વગેરે દેવતાઓ જ્યાં ભગવાન શિવનો આવિર્ભાવ થયો જાણીને હર્ષથી સભર ભર્યા ત્યાં આવ્યા અને અત્યંત પ્રેમપૂર્વક શિવને પ્રણામ કરીને એ બધાંએ સારી પેઠે પૂજન કર્યું. પછી શુદ્ધ હૃદયથી હાથ જોડીને મસ્તક નમાવીને એમની સ્તુતિ પણ કરી. એ જ સમયે સાધ્વી દેવનદી ગંગાએ ઋષિકાને એના ભાગ્ય ની પ્રશંસા કરતાં કરતાં પ્રસન્ન થઈ બોલ્યાં -

ગંગાએ કહ્યું—હે ઋષિકે! વૈશાખ માસમાં એક દિવસ અહીં રહેવા માટે મારે પણ તમને વચન આપવું જોઈએ. એ દિવસે હું પણ આ તીર્થમાં નિવાસ કરવા ચાહું છું.

સૂતજી કહે છે—હે મહર્ષિઓ! ગંગાજીની આ વાત સાંભળીને ઉત્તમ વ્રતનું પાલન કરનારી સતી સાધ્વી ઋષિકાએ લોકહિત માટે પ્રસન્નતાપૂર્વક કહ્યું—‘બહુ સારું, એવું જ હો.’ ભગવાન શિવ ઋષિકાને આનંદ પ્રદાન કરવા માટે અત્યંત પ્રસન્ન થઈને એ પાર્થિવ લિંગમાં પોતાના પૂર્ણ અંશથી વિલીન થઈ ગયા. આ

જોઈને બધા દેવતા આનંદિત થયા અને શિવ વિખ્યાત થયા. ગંગા પણ પ્રતિવર્ષ વૈશાખ તથા ઋષિકાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા અને માસની સપ્તમીને દિવસે શુભ ઈચ્છાથી પોતાના પોતપોતાને ધામે ચાલ્યા ગયા. એ દિવસથી એ પાપને ધોવા માટે ત્યાં જાય છે, જે મનુષ્યો નર્મદાનું એ તીર્થ પાવન થઈ ગયું અને સંપૂર્ણ પાસેથી એ ગ્રહણ કરે છે.

(અધ્યાય ૫-૭)

પ્રથમ જ્યોતિર્લિંગ સોમનાથના પ્રાદુર્ભાવની કથા અને એનો મહિમા

તદનંતર કપિલાનગરીના કાલેશ્વર, રામેશ્વર હતી, એટલી બીજી કોઈ પત્ની કદાપિ પ્રિય ન વગેરેનો મહિમા બતાવતાં સૂતજીએ સમુદ્રના તટ થઈ. આથી બીજી સ્ત્રીઓને બહુ દુઃખ થયું. તે પર સ્થિત ગોકર્ણક્ષેત્રનાં શિવલિંગોનો મહિમા સર્વ પોતાના પિતાના શરણમાં ગઈ. ત્યાં જઈને વર્ણવી બતાવ્યો. પછી મહાબલ નામના એમણે જે દુઃખ હતું એનું નિવેદન પિતા સમક્ષ શિવલિંગનું અદ્ભુત માહાત્મ્ય સાંભળાવીને અન્ય કરી દીધું. હે દ્વિજો! આ બધું સાંભળીને દક્ષ ઘણાં શિવલિંગોની વિચિત્ર માહાત્મ્ય-કથાનું પણ દુઃખી થઈ ગયા અને ચંદ્રમા પાસે આવીને વર્ણન કરીને પછી ઋષિઓના પૂછવા પર એ શાંતિપૂર્વક બોલ્યા. જ્યોતિર્લિંગોનું વર્ણન કરવા લાગ્યા.

સૂતજી બોલ્યા—હે બ્રાહ્મણો! મેં સદ્ગુરુ પાસેથી જે કાંઈ સાંભળ્યું છે, તે જ્યોતિર્લિંગોનું માહાત્મ્ય તથા એમના પ્રાગટ્યનો પ્રસંગ મારી પોતાની બુદ્ધિસાર સંક્ષેપમાં જ સંભળાવીશ. તમે બધા લોકો સાંભળો. હે મુને! જ્યોતિર્લિંગોમાં સૌથી પહેલાં સોમનાથનું નામ આવે છે, તેથી પહેલાં એમનું જ માહાત્મ્ય સાવધાન થઈને સાંભળો. હે મુનીશ્વરો! મહામના પ્રજાપતિ દક્ષે પોતાની અશ્વિની વગેરે સત્યાવીશ કન્યાઓનો વિવાહ ચંદ્રમા સાથે કર્યો હતો. ચંદ્રમાને સ્વામીરૂપે મેળવીને તે દક્ષકન્યાઓ વિશેષ શોભવા લાગી. તથા ચંદ્રમા પણ એમને પત્નીના રૂપમાં મેળવીને નિરંતર સુશોભિત થવા લાગ્યો. એ સર્વ પત્નીઓમાં પણ જે રોહિણી નામની પત્ની હતી, એકમાત્ર તે જ ચંદ્રમાને જેટલી પ્રિય

હતી, એટલી બીજી કોઈ પત્ની કદાપિ પ્રિય ન થઈ. આથી બીજી સ્ત્રીઓને બહુ દુઃખ થયું. તે સર્વે પોતાના પિતાના શરણમાં ગઈ. ત્યાં જઈને એમણે જે દુઃખ હતું એનું નિવેદન પિતા સમક્ષ કરી દીધું. હે દ્વિજો! આ બધું સાંભળીને દક્ષ પણ દુઃખી થઈ ગયા અને ચંદ્રમા પાસે આવીને શાંતિપૂર્વક બોલ્યા.

દક્ષે કહ્યું—હે કલાનિધે! તમે નિર્મલકુલમાં ઉત્પન્ન થયા છો. તમારા આશ્રયમાં રહેનારી જેટલી સ્ત્રીઓ છે, એ સૌ પ્રતિ તમારા મનમાં ઓછોવત્તો-ન્યૂનાધિક-ભાવ કેમ છે? તમે કોઈને અધિક તો કોઈને થોડો ઓછો પ્રેમ કેમ કરો છો? અત્યાર સુધી તો જે કર્યું, તે કર્યું, હવે આગળ ફરી ક્યારેય આવો વિષમતાપૂર્ણ વર્તાવ તમારે ન કરવો જોઈએ; કેમકે એને નરક આપનાર કહેવાય છે.

સૂતજી કહે છે—હે મહર્ષિઓ! પોતાના જમાઈ ચંદ્રમાને સ્વયં આવી પ્રાર્થના કરીને પ્રજાપતિ દક્ષ ઘેર ચાલ્યા ગયા. એમને પૂર્ણ નિશ્ચય થઈ ગયો કે હવે ફરી આવું નહીં થાય. પણ ચંદ્રમાએ પ્રબળ ભાવિથી વિવશ થઈને એમની વાત ન માની. એ રોહિણીમાં એટલા બધા આસક્ત થઈ ગયા હતા કે બીજી કોઈ

પત્નીનો ક્યારેય આદર કરતા ન હતા. આ વાતને સાંભળીને દક્ષ દુઃખી થઈને ફરી સ્વયં આવીને ચંદ્રમાને ઉત્તમ નીતિથી સમજાવવાનો તથા ન્યાય-ઉચિત વર્તવ માટે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા.

દક્ષ બોલ્યા—હે ચંદ્રમા! સાંભળો. હું તમને પહેલાં પણ અનેક વાર પ્રાર્થના કરી ચૂક્યો છું. તો પણ તમે મારી વાત માની નથી. એટલા માટે આજ શાપ આપું છું કે તમને ક્ષયનો રોગ થઈ જાઓ.

સૂતજી કહે છે—દક્ષના આટલા કહેવાથી જ ક્ષણભરમાં ચંદ્રમા ક્ષયરોગથી ગ્રસ્ત થઈ ગયા. એમના ક્ષીણ થવાથી જ એ સમયે બધી બાજુ મહાન હાહાકાર મચી ગયો. બધા દેવતા અને ઋષિ કહેવા લાગ્યા કે, 'હાય! હાય! હવે શું કરવું જોઈએ, ચંદ્રમા કેવી રીતે ઠીક થશે?' હે મુને! આ રીતે દુઃખમાં પડીને એ બધા વિહ્વળ થઈ ગયા. ચંદ્રમાએ ઈન્દ્ર વગેરે બધા દેવતાઓને તથા ઋષિઓને એમની પોતાની અવસ્થા સૂચિત કરી દીધી. ત્યારે ઈન્દ્ર વગેરે દેવતા તથા વસિષ્ઠ વગેરે ઋષિ બ્રહ્માજીને શરણે ગયા.

એમની વાત સાંભળીને બ્રહ્માજીએ કહ્યું—હે દેવતાઓ! જે થયું તે થયું. એ હવે નિશ્ચિત રીતે બદલી ન શકાય, તેથી તેના નિવારણને માટે હું તમને એક ઉત્તમ ઉપાય બતાવું છું. આદરપૂર્વક સાંભળો. ચંદ્રમા દેવતાઓની સાથે પ્રભાસ નામના શુભ ક્ષેત્રમાં જાય અને ત્યાં મૃત્યુંજય મંત્રનું વિધિપૂર્વક અનુષ્ઠાન કરીને ભગવાન શિવનું આરાધન કરે. પોતાની સામે શિવલિંગની સ્થાપના કરીને ત્યાં ચંદ્રદેવ નિત્ય તપસ્યા કરે. આથી પ્રસન્ન થઈને શિવ એમને ક્ષયરહિત કરી દેશે.

ત્યારે દેવતાઓ અને ઋષિઓના કહેવાથી બ્રહ્માજીની આજ્ઞા અનુસાર ચંદ્રમાએ ત્યાં ૧૭ માસ સુધી નિરંતર તપસ્યા કરી, મૃત્યુંજય મંત્રથી ભગવાન વૃષભધ્વજનું પૂજન કર્યું. દશ કરોડ મંત્રના જપ અને મૃત્યુંજયનું ધ્યાન કરતાં કરતાં ચંદ્રમા ત્યાં સ્થિર ચિત્ત થઈને લગાતાર ઊભા રહ્યા. એમને તપસ્યા કરતા જોઈને ભક્તવત્સલ ભગવાન શંકર પ્રસન્ન થઈને એમની સામે પ્રગટ થઈ ગયા અને પોતાના ભક્ત ચંદ્રમાને કહેવા લાગ્યા.

શંકરજીએ કહ્યું—હે ચંદ્રદેવ! તમારું કલ્યાણ હો; તમારા મનમાં જે અભીષ્ટ-મનોવાંછિત હો, ને વરદાન માગો. હું પ્રસન્ન છું. તમને સંપૂર્ણ ઉત્તમ વરદાન આપીશ.

ચંદ્રમા બોલ્યા—હે દેવેશ્વર! જો આપ

પ્રસન્ન છો તો પછી મારે માટે શું અસાધ્ય છે; તથાપિ હે પ્રભો! હે શંકર! આપ મારા શરીરના આ ક્ષયરોગનું નિવારણ કરો. મારાથી જે અપરાધ થઈ ગયો, એને ક્ષમા કરો.

શિવજીએ કહ્યું—હે ચંદ્રદેવ! એક પક્ષમાં પ્રતિદિન તમારી કલા ક્ષીણ થશે અને બીજા પક્ષમાં પછી ફરી નિરંતર વધતી રહેશે.

તદનંતર ચંદ્રમાએ ભક્તિભાવથી ભગવાન છે. જે મનુષ્ય એમાં સ્નાન કરે છે, એ બધાં શંકરની સ્તુતિ કરી. આથી પહેલા નિરાકાર જ પાપોથી મુક્ત થઈ જાય છે. ક્ષય વગેરે જે હોવા છતાં પણ એ ભગવાન શિવ ફરી સાકાર અસાધ્ય રોગ હોય છે, એ બધા એ કુંડમાં છ થઈ ગયા. દેવતાઓ પર પ્રસન્ન થઈ એ ક્ષેત્રના માસ સ્નાન કરવા માત્રથી નષ્ટ થઈ જાય છે. માહાત્મ્યને વધારવા તથા ચંદ્રમાના યશને મનુષ્ય જે ફળના ઉદ્દેશ્યથી આ ઉત્તમ તીર્થનું વિસ્તારવા ભગવાન શંકર એમના નામ પર ત્યાં સેવન કરે છે, એ ફળને સર્વથા પ્રાપ્ત કરી લે સોમેશ્વર કહેવાયા અને ત્રણે લોકોમાં વિખ્યાત છે - એમાં સંશય નથી.

ચંદ્રમા નીરોગ થઈને પોતાનું જૂનું કાર્ય સંભાળવા લાગ્યા. આ રીતે મેં સોમનાથની ઉત્પત્તિનો આખો પ્રસંગ સંભળાવી દીધો. હે મુનીશ્વરો! આ રીતે સોમેશ્વરલિંગનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. જે મનુષ્ય સોમનાથના પ્રાદુર્ભાવની આ ભગવાન શંકર ભૂતલને પવિત્ર કરતાં પ્રભાસક્ષેત્રમાં વિદ્યમાન છે. ત્યાં સંપૂર્ણ દેવતાઓએ કથા સાંભળે છે અથવા બીજાઓને સંભળાવે સોમકુંડની પણ સ્થાપના કરી છે, જેમાં શિવ છે, તે સંપૂર્ણ મનોવાંછિતને પ્રાપ્ત કરી લે છે અને બ્રહ્માનો સદા નિવાસ મનાય છે. ચંદ્રકુંડ અને બધાં જ પાપથી મુક્ત થઈ જાય છે.

આ ભૂતલ પર પાપનાશન તીર્થને રૂપે પ્રસિદ્ધ (અધ્યાય ૮ થી ૧૪)

35 *

મસ્તિકાર્જુન અને મહાકાલનામનાં જ્યોતિર્લિંગના આવિર્ભાવની કથા તથા
એમનો મહિમા

સૂતજી કહે છે—હે મહર્ષિઓ! હવે હું મલ્લિકાર્જુનના પ્રાદુર્ભાવનો પ્રસંગ સંભળાવું છું, જેને સાંભળીને બુદ્ધિમાન પુરુષ બધાં જ પાપથી મુક્ત થઈ જાય છે. જ્યારે મહાબલી તારકશત્રુ શિવાપુત્ર કુમાર કાર્તિકેય આખી પૃથ્વીની પરિક્રમા કરીને ફરી કૈલાસ પર્વત પર આવ્યા અને ગણેશના વિવાહની વાત સાંભળીને કૌંચ પર્વત પર ચાલ્યા ગયા, પાર્વતી અને શિવજીનો ત્યાં જઈને અનુરોધ કરવા છતાં પણ પાછા ન આવ્યા તથા ત્યાંથી બાર કોસ દૂર ચાલ્યા ગયા, ત્યારે શિવ અને પાર્વતી જ્યોતિર્મય રૂપે ત્યાં પ્રતિષ્ઠિત થઈ ગયાં. એ બંને પુત્રસ્નેહથી આતુર થઈને પર્વને દિવસે પોતાના પુત્ર કુમારને જોવા માટે એમની પાસે જતા-આવતા રહેતા હતા. અમાસને દિવસે ભગવાન શંકર ત્યાં જતા હતા અને પૂર્ણિમાને દિવસે પાર્વતીજી નિશ્ચય જ ત્યાં પદાર્પણ કરતાં હતાં. એ દિવસથી લઈને શિવનું મલ્લિકાર્જુન નામનું એક લિંગ ત્રણે લોકોમાં પ્રસિદ્ધ થયું. (એમાં પાર્વતી અને શિવ બંનેની જ્યોતિ પ્રતિષ્ઠિત છે. ‘મલ્લિકા’નો અર્થ પાર્વતી છે અને ‘અર્જુન’ શબ્દ શિવવાચક છે). આ લિંગનું જે દર્શન કરે છે, તે સમસ્ત પાપથી મુક્ત

થઈ જાય છે અને સંપૂર્ણ અભીષેકની પ્રાપ્તિ કરી લે છે. એમાં સંશય નથી. આ રીતે મલ્લિકાર્જુન નામના બીજા જ્યોતિર્લિંગનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું, જે દર્શન માત્રથી લોકોને માટે બધાં જ પ્રકારનાં સુખ આપનારું કહેવાય છે.

ઋષિઓએ પૂછ્યું—હે પ્રભો! હવે આપ વિશેષ કૃપા કરીને ત્રીજા જ્યોતિર્લિંગનું વર્ણન કરો.

સૂતજીએ કહ્યું—હે બ્રાહ્મણો! હું ધન્ય છું. હું કૃતકૃત્ય છું, જે આપ શ્રીમાનોનો સંગ મને પ્રાપ્ત થયો છે. સાધુ પુરુષોનો સંગ નિશ્ચય જ ધન્ય છે. તેથી હું પોતાનું સૌભાગ્ય સમજીને પાપનાશિની પરમ પાવની દિવ્ય કથાનું વર્ણન કરું છું. તમે લોકો આદરપૂર્વક સાંભળો. અવન્તિ નામની પ્રસિદ્ધ એક રમણીય નગરી છે, જે સમસ્ત દેહધારીઓને મોક્ષ પ્રદાન કરનારી છે. તે ભગવાન શિવને ખૂબ જ પ્રિય, પરમ પુણ્યમયી અને લોકપાવની છે. એ પુરીમાં એક શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ રહેતો હતો, જે શુભકર્મપરાયણ, વેદોના સ્વાધ્યાયમાં સંલગ્ન અને વૈદિક કર્મોના અનુષ્ઠાનમાં સદા તત્પર રહેતો હતો. તે ઘરમાં અગ્નિની સ્થાપના કરીને પ્રતિદિન અગ્નિહોત્ર કરતો અને શિવની પૂજામાં સદા તત્પર રહેતો હતો. તે બ્રાહ્મણ દેવતા પાર્થિવ શિવલિંગ બનાવીને એની પૂજા કરતો. વેદપ્રિય નામના એ બ્રાહ્મણ દેવતા સમ્યક્ જ્ઞાન અર્જુનમાં લાગ્યા રહેતા; એટલા માટે એમણે સંપૂર્ણ કર્મોનું ફળ મેળવીને સદ્ગતિ પ્રાપ્ત કરી લીધી જે સંતોને જ સુલભ હોય છે. એમને શિવપૂજાપરાયણ ચાર તેજસ્વી પુત્ર હતા, જે માતા-પિતાથી ગુણોમાં જરાય ઓછા ન હતા. એમનાં નામ : દેવપ્રિય, પ્રિયમેધા, સુકૃત અને સુવ્રત હતાં. એમના

સુખદાયક ગુણ ત્યાં સદા વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા. એમને કારણે અવન્તિ નગરી બ્રહ્મતેજથી પરિપૂર્ણ થઈ ગઈ હતી.

એ જ સમયે રત્નમાલ પર્વત પર દૂષણ નામનો એક ધર્મદ્વેષી અસુરે બ્રહ્માજી પાસેથી વરદાન મેળવીને વેદ, ધર્મ અને ધર્માત્માઓ પર આક્રમણ કર્યું. અંતમાં એણે સેના લઈને અવન્તિ (ઉજ્જૈન)ના બ્રાહ્મણો પર પણ ચડાઈ કરી દીધી. એની આજ્ઞાથી ચાર ભયાનક દૈત્ય ચારે દિશાઓમાં પ્રલય-અગ્નિની જેમ પ્રગટ થઈ ગયા, પરંતુ તે શિવવિશ્વાસી બ્રાહ્મણબંધુ ડર્યા નહિ. જ્યારે મગરના બ્રાહ્મણ બહુ ગભરાઈ ગયા, ત્યારે એમણે એમને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું—‘તમે લોકો ભક્તવત્સલ ભગવાન શંકર પર ભરોસો રાખો.’ આમ કહીને શિવલિંગનું પૂજન કરીને તે ભગવાન શિવનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા.

એટલામાં જ સેનાસહિત દૂષણે આવીને એ બ્રાહ્મણોને જોયા અને કહ્યું—‘એમને મારી નાખો, બાંધી લો’ વેદપ્રિયના પુત્ર એ બ્રાહ્મણોએ સમયે કહેલી વાત ન સાંભળી, કેમકે તે ભગવાન શંભુના ધ્યાન-માર્ગમાં સ્થિત હતા. એ દુષ્ટાત્મા દૈત્યે જેવી જ એ બ્રાહ્મણોને મારવાની ઈચ્છા કરી, ત્યાં જ એમના દ્વારા પૂજિત પાર્થિવ શિવલિંગના સ્થાનમાં બહુ ભારે અવાજ સાથે એક ખાડો થઈ ગયો. એ ખાડામાંથી વિકટરૂપધારી ભગવાન શિવ પ્રગટ થઈ ગયા, જે મહાકાલને નામે વિખ્યાત થયા. એ દુષ્ટોના વિનાશક અને સત્પુરુષોના આશ્રયદાતા છે. એમણે એ દૈત્યોને કહ્યું—‘અરે ખલ! હું તારા જેવા દુષ્ટોને માટે મહાકાલ પ્રગટ થયો છું. તમે આ બ્રાહ્મણોથી દૂર ભાગી જાઓ.’

આવું કહીને મહાકાલ શંકરે સેનાસહિત દૂષણને પોતાના હુંકાર માત્રથી તત્કાળ ભસ્મ કરી દીધો. કેટલીક સેના એમના દ્વારા હણાઈ ગઈ અને કેટલીક ભાગી ગઈ. પરમાત્મા શિવે દૂષણનો વધ કરી દીધો. જેવી રીતે સૂર્યને જોઈને સંપૂર્ણ અંધકાર નષ્ટ થઈ જાય છે, તેવી રીતે ભગવાન શિવને જોઈને સમગ્ર સેના અદૃશ્ય થઈ ગઈ. દેવતાઓની દુન્દુભિઓ વાગવા લાગી અને આકાશમાંથી પુષ્પવૃષ્ટિ થવા લાગી. એ બ્રાહ્મણોને આશ્વાસન આપીને સુપ્રસન્ન થયેલા સ્વયં

મહાકાલ મહેશ્વર શિવે એમને કહ્યું—‘વરદાન માગો.’ એમની એ વાત સાંભળીને તે બધા બ્રાહ્મણો હાથ જોડીને ભક્તિભાવથી સારી પેઠે પ્રજ્ઞામ કરીને નતમસ્તક થઈને બોલ્યા.

દ્વિજોએ કહ્યું—હે મહાકાલ! હે મહાદેવ!
હે દુષ્ટોને દંડ દેનારા પ્રભો! હે શંભો! આપ
અમને સંસારસાગરથી મોક્ષ પ્રદાન કરો. હે
શિવ! આપ જનસાધારણની રક્ષા કાજે સદા
અહીં જ રહો. હે પ્રભો! હે શંભો! આપનાં
દર્શન કરનારા મનુષ્યોનો આપ સદા ઉદ્ધાર કરો.

સૂતજી કહે છે—હે મહર્ષિઓ! એમના
આવા કથન પર એમને સદ્ગતિ આપીને
ભગવાન શિવ પોતાના ભક્તોની રક્ષાને માટે
એ પરમ સુંદર ખાડામાં સ્થિત થઈ ગયા. એ
બ્રાહ્મણોને મોક્ષ મળ્યો અને ત્યાં ચારે બાજુની
એક એક કોસની ભૂમિ લિંગરૂપી ભગવાન
શિવનું સ્થાન બની ગઈ. એ શિવ ભૂતલ પર
મહાકાલેશ્વર નામે વિખ્યાત થયા. હે બ્રાહ્મણો!
એમનાં દર્શન કરવાથી સ્વપ્નમાં પણ કોઈ દુઃખ
થતું નથી. જે જે કામનાને લઈને કોઈ એ
લિંગની ઉપાસના કરે છે તેને તેનો સર્વ મનોરથ
પ્રાપ્ત થઈ જાય છે, તથા પરલોકમાં મોક્ષ પણ
મળી જાય છે. (અધ્યાય ૧૫-૧૬)

મહાકાલના માહાત્મ્યના પ્રસંગમાં શિવભક્ત રાજા ચંદ્રસેન તથા ગોપ-
બાળક શ્રીકરની કથા

સૂતજી કહે છે—હે બ્રાહ્મણો! ભક્તોની શાસ્ત્રોના તત્ત્વજ્ઞ, શિવભક્ત અને જિતેન્દ્રિય રક્ષા કરનારા મહાકાલ નામના જ્યોતિર્લિંગનું હતા. શિવના પાર્ષદોમાં પ્રધાન તથા માહાત્મ્ય ભક્તિભાવને વધારનારું છે. એને સર્વલોકવન્દિત મણિભદ્રજી રાજા ચંદ્રસેનના સખા આદરપૂર્વક સાંભળો. ઉજ્જયિનીમાં ચંદ્રસેન બની ગયા હતા. એક વખતે એમણે રાજા પર નામના એક મહાન રાજા હતા, જે સંપૂર્ણ પ્રસન્ન થઈને એમને ચિંતામણિ નામનો મહામણિ

આખો, જે કૌસ્તુભમણિ તથા સૂર્ય સમાન દેદીપ્યમાન હતો. તે જોવાથી, સાંભળવાથી અથવા ધ્યાન કરવાથી પણ મનુષ્યને નિશ્ચય જ મંગલ પ્રદાન કરનારો મણિ હતો. ભગવાન શિવને આશ્રયે રહેનારો રાજા ચંદ્રસેન એ ચિંતામણિને કંઠમાં ધારણ કરીને જ્યારે સિંહાસન પર બેસતા, ત્યારે દેવતાઓમાં સૂર્ય નારાયણની જેમ એમની શોભા થતી. નૃપશ્રેષ્ઠ ચંદ્રસેનના કંઠમાં ચિંતામણિ શોભા વધારે છે, એ સાંભળીને સમસ્ત રાજાઓના મનમાં એ મણિ તરફ લોભની માત્રા વધી ગઈ અને તે લુબ્ધ રહેવા લાગ્યા. ત્યાર પછી એ બધા રાજા ચતુરંગિણી સેના સાથે આવીને યુદ્ધમાં ચંદ્રસેનને જીતી લેવા તૈયાર થઈ ગયા. એ બધા પરસ્પર એક થઈ ગયા, મળી ગયા અને એમની સાથે મોટું સૈન્ય પણ હતું. એમણે અંદરોગંદર સંકેત અને સલાહ કરીને આક્રમણ કર્યું અને ઉજ્જયિનીને ચારે બાજુથી ઘેરી લીધી. પોતાની નગરીને ચારે બાજુએથી ઘેરાયેલી જાણી ચંદ્રસેન એ જ ભગવાન મહાકાલેશ્વરને શરણે ગયો. મનને સંદેહ રહિત કરીને દૃઢ નિશ્ચય સાથે ઉપવાસ કરીને દિવસ-રાત અનન્ય ભાવથી મહાકાલની આરાધના કરવા લાગ્યો.

એ અરસામાં એ શ્રેષ્ઠ નગરમાં કોઈ ગોવાલણી રહેતી હતી, જેને એકમાત્ર પુત્ર હતો. તે વિધવા હતી, અને ઉજ્જયિનીમાં બહુ દિવસોથી રહેતી હતી. તે પોતાના પાંચ વર્ષના બાળકને લઈને મહાકાલના મંદિરમાં ગઈ અને એણે રાજા ચંદ્રસેન દ્વારા કરેલી મહાપૂજા(મહાકાલની)નું આદરપૂર્વક દર્શન કર્યું. રાજાના શિવપૂજનના તે આશ્ચર્યમય ઉત્સવ જોઈને એણે પ્રજ્ઞામ કર્યા અને પછી તે પોતાને નિવાસસ્થાને પાછી આવી ગઈ. ગોવાલણીના એ બાળકે પણ તે બધી પૂજા જોઈ, તેથી ઘેર

આવીને કુતૂહલવશ શિવજીની પૂજા કરવાનો વિચાર કર્યો. એક સુંદર પથ્થર લાવીને એને પોતાના શિબિરથી થોડે દૂર પર બીજા શિબિરના એકાંત સ્થાનમાં મૂકી દીધો અને એને જ શિવલિંગ માનવા લાગ્યો. પછી એણે ભક્તિપૂર્વક કૃત્રિમ ગંધ, અલંકાર, વસ્ત્ર, ધૂપ, દીપ અને અક્ષત વગેરે દ્રવ્યો મેળવીને એ દ્વારા પૂજન કરીને મનઃકલ્પિત નૈવેદ્ય પણ અર્પિત કર્યું. સુંદર સુંદર પત્તાં અને પુષ્પોથી વારંવાર પૂજન કરીને જાત જાતનું નૃત્ય કર્યું અને વારંવાર ભગવાનનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું. એ જ સમયે ગોવાલણીએ ભગવાન શિવમાં આસક્ત ચિત્ત થયેલા પોતાના પુત્રને બહુ પ્રેમથી ભોજન માટે બોલાવ્યો પરંતુ એનું મન તો ભગવાન શિવની પૂજામાં લાગેલું હતું. તેથી જ્યારે વારંવાર બોલાવવાથી પણ એ બાળકને ભોજન કરવાની ઈચ્છા જ ન થઈ, ત્યારે એની મા જાતે એની પાસે આવી અને એને શિવજીની પાસે આંખો બંધ કરીને ધ્યાન લગાવીને બેઠેલો જોઈ એનો હાથ પકડીને ખેંચવા માંડી - આટલું કર્યું છતાં જ્યારે તે ન ઊઠ્યો, ત્યારે તેણે ક્રોધ કરીને એને ખૂબ માર માર્યો. ખેંચીને, મારપીટ કરવા છતાં જ્યારે એનો પુત્ર ન જ આવ્યો, ત્યારે તેણે તે શિવલિંગને ઉઠાવીને દૂર ફેંકી દીધું અને એના પર ચઢાવેલી બધી સામગ્રી નષ્ટ કરી દીધી. આ જોઈને બાળક 'હાય હાય' કરીને રડી ઊઠ્યો. રોષથી ભરેલી ગોવાલણી પોતાના પુત્રને ડરાવી ધમકાવીને પુનઃ ઘરમાં જતી રહી. ભગવાન શિવની પૂજાને માતા દ્વારા નષ્ટ કરેલી જોઈ તે બાળક 'હે દેવ, હે દેવ, હે મહાદેવ'નું ઉચ્ચારણ કરીને મુચ્છિત થઈને સહસા પડી ગયો. એનાં નેત્રોથી આંસુઓની ધારા પ્રવાહિત થવા લાગ્યાં. બે ઘડી પણ જ્યારે એને ભાન આવ્યું, ત્યારે

તેણે આંખો ખોલી.

આંખો ખુલવા પર એ શિશુએ જોયું, એનું તે જ શિબિર ભગવાન શિવના અનુગ્રહથી તત્કાલ મહાકાલનું સુંદર મંદિર બની ગયું, મણિઓના ચમકતા થાંભલા એની શોભા વધારી રહ્યા હતા. ત્યાંથી ભૂમિ રક્ષટિકમણિથી મઢાઈ ગઈ હતી. તપાવેલા સોનાના ઘણાબધા વિચિત્ર કળશ એ શિવાલયને શોભાવી રહ્યા હતા. એનું વિશાળ દ્વાર, કપાટ અને પ્રધાન દ્વારા સુવર્ણમય જણાતાં હતાં. ત્યાં બહુમૂલ્ય નીલમણિ તથા હીરાના બનાવેલા ચબૂતરા શોભી રહ્યા હતા. એ શિવાલયના મધ્યભાગમાં ધ્યાનિધાન શંકરનું રત્નમય લિંગ પ્રતિષ્ઠિત હતું. ગોવાલણીના એ પુત્રે જોયું, એ શિવલિંગ પર એની પોતાની ચડાવેલી પૂજન-સામગ્રી સુસજ્જિત છે. આ બધું જોઈને તે બાળક સહસા ઊઠીને ઊભો થઈ ગયો. એને મનમાં ને મનમાં બહુ આશ્ચર્ય થયું અને તે પરમાનંદના સમુદ્રમાં જાણે નિમગ્ન થઈ ગયો. ત્યારબાદ ભગવાન શિવની સ્તુતિ કરીને એણે વારંવાર ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું અને સૂર્યાસ્ત થયા પછી તે ગોપ-બાળક શિવાલયની બહાર આવ્યો. બહાર આવીને એણે પોતાના શિબિરને જોયો. તે ઈન્દ્રભવનની જેમ શોભી રહ્યો હતો. ત્યાં બધું જ તત્કાળ સુવર્ણમય થઈને વિચિત્ર અને પરમ ઉજ્જવળ વૈભવથી પ્રકાશિત થવા લાગ્યું. પછી તે પોતાના તે ભવનની અંદર ગયો, જે સર્વ પ્રકારની શોભાથી સંપન્ન હતું. એ ભવનમાં સર્વત્ર મણિ, રત્ન અને સુવર્ણ જ જડેલાં હતાં. પ્રદોષકાળમાં સાનંદ અંદર પ્રવેશ કરીને બાળકે જોયું, એની મા દિવ્ય લક્ષ્મણીથી લક્ષિત થઈને એક સુંદર પલંગ પર સૂઈ રહી છે. રત્નમય અલંકારોથી એનાં બધાં અંગ ઉદીપ્ત થઈ રહ્યાં છે અને તે સાક્ષાત્ દેવાંગના સમાન

દેખાઈ રહી છે. મુખથી વિદ્વળ થયેલા એ બાળકે પોતાની માતાને ખૂબ વેગથી જગાડી. તે ભગવાન શિવની કૃપાપાત્ર બની ચૂકી હતી. ગોવાલણીએ ઊઠીને જોયું. બધું જ અપૂર્વ-શું થઈ ગયું હતું. એ મહાઆનંદમાં નિમગ્ન થઈ ગઈ અને પોતાના પુત્રને છાતી સરસો ચાંપી લીધો. પુત્રના મુખે ગિરિજાપતિના કૃપાપ્રસાદનો એ આંખો વૃત્તાંત સાંભળીને ગોવાલણીએ રાજાને સૂચના આપી દીધી, જે નિરંતર ભગવાન શિવના ભજનમાં લાગ્યા રહેતા હતા. રાજા પોતાનો નિયમ પૂરો કરીને રાત્રે અચાનક ત્યાં આવ્યા અને ગોવાલણીના પુત્રનો એ પ્રભાવ, જે શંકરને સંતુષ્ટ કરનારો હતો, તે જોયો. મંત્રીઓ અને પુરોહિતો સહિત રાજા ચંદ્રસેન આ બધું જોઈને પરમાનંદના સાગરમાં ડૂબી ગયા અને નેત્રોથી પ્રેમનાં આંસુ વહેવા માંડ્યાં અને પ્રસન્નતાપૂર્વક શિવના નામનું કીર્તન કરતાં કરતાં એ બાળકને છાતી સરસો ચાંપી લીધો. હે બ્રાહ્મણો! એ સમયે ત્યાં બહુ ભારે ઉત્સવ થવા લાગ્યો. બધા લોકો આનંદવિભોર થઈને મહેશ્વરનું નામ અને યશનું કીર્તન ગાન કરવા લાગ્યા. આ રીતે શિવનું આ અદ્ભુત માહાત્મ્ય જોઈને પુરવાસીઓને બહુ હર્ષ થયો અને એની ચર્ચામાં એ આખી રાત એક ક્ષણની જેમ વ્યતીત થઈ ગઈ.

પુદ્ગલે માટે નગરને ચારે બાજુએથી ઘેરીને ઊભેલા રાજાઓએ પણ સવારે પોતાના ગુપ્તચરોના મુખે આ આખું અદ્ભુત ચરિત્ર સાંભળ્યું. એ સાંભળીને બધા આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા અને ત્યાં આવેલા બધા નરેશ એકત્ર થઈ પરસ્પર આ પ્રમાણે બોલ્યા—‘આ રાજા ચંદ્રસેન બહુ ભારે શિવભક્ત છે, તેથી એના પર વિજય મેળવવો કઠણ છે. એ સર્વથા નિર્ભય થઈને

મહાકાલની નગરી ઉજ્જયિનીનું પાલન કરે છે. જે નગરીનાં બાળક પણ આવાં શિવભક્ત છે, તે રાજા ચંદ્રસેન તો મહાન શિવભક્ત છે જ. એમની સાથે વિરોધ કરવાથી નિશ્ચય જ ભગવાન શિવ ક્રોધ કરશે અને એમના ક્રોધથી આપણે બધા લોકો નષ્ટ થઈ જઈશું. માટે આ નરેશ સાથે આપણે મેળમિલાપ જ કરી લેવો જોઈએ. આવું થવાથી મહેશ્વર આપણા પર બહુ કૃપા કરશે.'

સૂતજી કહે છે—હે બ્રાહ્મણો! આવો નિશ્ચય કરીને શુદ્ધ હૃદયવાળા એ બધા ભૂપાલોએ હથિયાર હેઠાં નાખી દીધાં. એમના મનમાંથી વેરભાવ નીકળી ગયો. એ બધા જ રાજા અત્યંત પ્રસન્ન થઈને ચંદ્રસેનની અનુમતિ લઈને મહાકાલની એ રમણીય નગરીમાં ગયા. ત્યાં એમણે મહાકાલનું પૂજન કર્યું. પછી એ બધા પેલી ગોવાલણીના મહાન અભ્યુદયપૂર્ણ દિવ્ય સૌભાગ્યની ભારે પ્રશંસા કરતાં કરતાં પોતાને ઘેર ગયા. ત્યાં રાજા ચંદ્રસેને આગળ વધીને એમનો સ્વાગત-સત્કાર કર્યો. એમને બહુમૂલ્ય આસનો પર બેસાડ્યા. એ લોકો આશ્ચર્યચકિત અને આનંદિત થઈ ગયા. ગોપબાલક પર કૃપા કરવા માટે સ્વતઃ પ્રગટ થયેલા શિવાલય અને શિવલિંગનાં દર્શન કરીને ત્યારે બધા રાજાઓએ પોતાની ઉત્તમ બુદ્ધિ ભગવાન શિવના ચિંતનમાં લગાવી તદ્દનંતર એ બધા નરેશોએ ભગવાન શિવની કૃપા પ્રાપ્ત કરવા માટે એ ગોપશિશુને બહુ વસ્તુઓ પ્રસન્નતાપૂર્વક ભેટમાં આપી સંપૂર્ણ જનપદોમાં જે બહુસંખ્યક ગોપ રહેતા હતા, એ બધાના રાજા એમણે એ જ બાળકને બનાવી દીધો.

આ જ સમયે સમસ્ત દેવતાઓથી પૂજિત

પરમ તેજસ્વી વાનરરાજ હનુમાનજી ત્યાં પ્રગટ થયા. એમના આવતાંવેત બધા રાજા ખૂબ વેગે કરીને ઊઠીને ઊભા થઈ ગયા. એ બધાએ ભક્તિભાવથી વિનમ્ર થઈને એમને મસ્તક નમાવ્યું. રાજાઓથી પૂજિત થઈને વાનરરાજ હનુમાનજી એ સૌની વચ્ચે બેઠા અને એ ગોપબાળકને હૃદય સાથે ચાંપીને એ નરેશો તરફ જોઈને બોલ્યા, 'હે રાજાઓ! તમે બધા લોકો અને બીજા દેહધારી પણ મારી વાત સાંભળો. એથી તમારા બધાંનું ભલું થશે. ભગવાન શિવ સિવાય દેહધારીઓને માટે બીજી કોઈ ગતિ જ નથી. એ બહુ મોટા સૌભાગ્યની વાત છે કે આ ગોપબાળકે શિવની પૂજાનું દર્શન કરીને એનાથી પ્રેરણા લીધી અને વગર મંત્રે પણ શિવનું પૂજન કરીને એમને પ્રાપ્ત કરી લીધા. ગોપવંશની કીર્તિ વધારનાર આ બાળક ભગવાન શંકરનો શ્રેષ્ઠ ભક્ત છે, આ લોકમાં સંપૂર્ણ ભોગોનો ઉપભોગ કરીને અંતે એ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લેશે. એની વંશપરંપરાની અંતર્ગત આઠમી પેઢીમાં મહાયશસ્ત્રી નંદ ઉત્પન્ન થશે, જેમને ત્યાં સાક્ષાત્ ભગવાન નારાયણ એમના પુત્રરૂપે

પ્રગટ થઈને શ્રીકૃષ્ણ નામથી પ્રસિદ્ધ થશે. આજથી આ ગોપકુમાર આ જગતમાં શ્રીકર નામે વિશેષ ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરશે.'

સૂતજી કહે છે—હે બ્રાહ્મણો! આવું કહીને અંજનીનંદન શિવસ્વરૂપ વાનરરાજ હનુમાનજીએ સમસ્ત રાજાઓને તથા મહારાજ ચંદ્રસેનને પણ કૃપાદષ્ટિથી જોયા. તદનંતર એ બુદ્ધિમાન ગોપબાળક શ્રીકરને ખૂબ પ્રસન્નતાની સાથે શિવ ઉપાસનાના એ આચાર-વ્યવહારનો ઉપદેશ આપ્યો, જે ભગવાન શિવને બહુ જ પ્રિય છે. એ પછી પરમ પ્રસન્ન થયેલા હનુમાનજી ચંદ્રસેન અને શ્રીકર પાસેથી વિદાય લઈને એ બધા રાજાઓના દેખતાં જ ત્યાં અંતર્ધાન થઈ ગયા. એ બધા રાજા હર્ષમાં આવીને સન્માનિત થઈને

મહારાજ ચંદ્રસેનની આજ્ઞા લઈને જેવા આવ્યા હતા તેવા જ પાછા જતા રહ્યા. મહાતેજસ્વી શ્રીકર પણ હનુમાનજીનો ઉપદેશ મેળવીને ધર્મજ બ્રાહ્મણો સાથે શંકરજીની ઉપાસના કરવા માંડ્યો. મહારાજ ચંદ્રસેન અને ગોપબાળક શ્રીકર બંને બહુ જ પ્રસન્નતાની સાથે મહાકાલની સેવા કરતા હતા. એમની જ આરાધનાથી એ બંનેએ પરમ પદને પ્રાપ્ત કરી લીધું. આ રીતે મહાકાલ નામનું શિવલિંગ સત્પુરુષોનો આશ્રય છે. ભક્તવત્સલ શંકર દુષ્ટ પુરુષોનું સર્વથા હનન કરનારા છે. આ પરમ પવિત્ર રહસ્યમય આખ્યાન કહેવાયું છે, જે સર્વપ્રકારે સુખ આપનારું છે. એ શિવભક્તિ વધારનારું અને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ કરાવનારું છે. (અધ્યાય ૧૭)

*

વિન્ધ્યની તપસ્યા, ઓંકારમાં પરમેશ્વરલિંગનો પ્રાદુર્ભાવ અને એના મહિમાનું વર્ણન

ઋષિઓએ કહ્યું—હે મહાભાગ સૂતજી! આપે પોતાના ભક્તોની રક્ષા કરનારા મહાકાલ નામના શિવલિંગની બહુ અદ્ભુત કથા સંભળાવી છે. હવે કૃપા કરીને ચોથા શિવલિંગનો પરિચય આપો—ઓંકાર તીર્થમાં સર્વપાતકહારી પરમેશ્વરનું જે જ્યોતિર્લિંગ છે, એના આવિર્ભાવની કથા સંભળાવો.

સૂતજી બોલ્યા—હે મહર્ષિઓ! ઓંકાર તીર્થમાં પરમેશ નામે જ્યોતિર્લિંગ જે પ્રકારે પ્રગટ થયું છે તે હું બતાવું છું. પ્રેમથી સાંભળો. એક સમયની વાત છે, ભગવાન નારદ મુનિ ગોકર્ણ નામના શિવની પાસે જઈને બહુ ભક્તિપૂર્વક એમની સેવા કરવા લાગ્યા. થોડા

સમય બાદ તે મુનિશ્રેષ્ઠ ત્યાંથી ગિરિરાજ વિન્ધ્ય પર આવ્યા. વિન્ધ્યે ત્યાં બહુ મોટા આદર સાથે એમનું પૂજન કર્યું. મારે ત્યાં સર્વ કંઈ છે, કોઈ પણ વાતે કમી નથી, આવો ભાવ મનમાં રાખીને વિંધ્યાચલ નારદજીની સામે ઊભો રહી ગયો. એની એ અભિમાનભરેલી વાત સાંભળીને અહંકારનાશક નારદમુનિ દીર્ઘશ્વાસ લઈને ચૂપચાપ ઊભા રહી ગયા. આ જોઈને વિન્ધ્ય પર્વતે પૂછ્યું - 'આપે મારે ત્યાં કંઈ કમી જોઈ છે? આપ આ પ્રમાણે દીર્ઘ શ્વાસ ખેંચીને ઊભા છો તેનું કારણ શું છે?'

નારદજીએ કહ્યું—'હે ભૈયા! તમારે ત્યાં બધું જ છે તો પણ મેરુ પર્વત તમારાથી બહુ

ગિંચો છે. એનો શિખરોનો વિભાગ દેવતાઓના લોકમાં પણ પહોંચેલો છે. પરંતુ તમારા શિખરનો ભાગ ત્યાં ક્યારેય નથી પહોંચી શક્યો.

સૂતજી કહે છે—આવું કહીને નારદજી ત્યાંથી જેવા આવ્યા હતા, તેવી જ રીતે ચાલ્યા ગયા. પરંતુ વિન્ધ્ય પર્વત 'મારા જીવન વગેરેને વિક્કાર છે.' એવું વિચારતો મનમાં ને મનમાં સંતપ્ત થઈ ગિઠ્યો. સારું, 'હવે હું વિશ્વનાથ ભગવાનની શંભુની આરાધનાપૂર્વક તપસ્યા કરીશ.' આવો હાર્દિક નિશ્ચય કરીને તે ભગવાન શંકરને શરણે ગયો. તદનંતર જ્યાં સાક્ષાત્ ઓંકારની સ્થિતિ છે, ત્યાં પ્રસન્નતાપૂર્વક જઈને એણે શિવની પાર્થિવ મૂર્તિ બનાવી અને છ માસ સુધી નિરંતર શંભુની આરાધના કરીને ધ્યાનમાં તત્પર થઈને પોતાની તપસ્યાના સ્થાનેથી હાલ્યો સુધ્યાં નહીં. વિન્ધ્યાચલની આવી તપસ્યા જોઈને પાર્વતીપતિ પ્રસન્ન થઈ ગયા. એમણે વિન્ધ્યાચલને તે સ્વરૂપ બતાવ્યું. જે યોગીઓને માટે પણ દુર્લભ છે. એ પ્રસન્ન થઈને એ જ સમયે એને કહેવા લાગ્યા—'હે વિન્ધ્ય! તમે મનોવાંછિત વરદાન માગો. હું ભક્તોને મનગમતું વરદાન આપનારો છું અને તમારી તપસ્યાથી પ્રસન્ન છું.'

વિન્ધ્ય બોલ્યો—હે દેવેશ્વર શંભો! આપ તો સદાયે ભક્તવત્સલ છો જ. જો આપ મારા પર પ્રસન્ન થયા છો તો મને તે અભીષ્ટ બુદ્ધિ પ્રદાન કરો, જે પોતાના કાર્યને સિદ્ધ કરનારી હોય.

ભગવાન શંભુએ એને એ ઉત્તમ વરદાન આપી દીધું અને કહેવા લાગ્યા—'હે પર્વતરાજ વિન્ધ્ય! તમે જેવું ચાહો, તેવું કરો.' આ સમયે દેવતા તથા નિર્મળ અંતઃકરણવાળા ઋષિ ત્યાં આવ્યા અને શંકરજીની પૂજા કરીને બોલ્યા—

'હે પ્રભો! આપ અહીં સ્થિરરૂપે નિવાસ કરો.' દેવતાઓની આ વાત સાંભળીને પરમેશ્વર

શિવ પ્રસન્ન થઈ ગયા અને લોકોને સુખ આપવા માટે એમણે સહર્ષ એવું જ કર્યું. ત્યાં જે એક ઓંકારલિંગ હતું, તે બે સ્વરૂપોમાં વિભક્ત થઈ ગયું. પ્રણવમાં જે સદાશિવ હતા, તે ઓંકાર નામથી વિખ્યાત થયા અને પાર્થિવ મૂર્તિમાં જે જ્યોતિ પ્રતિષ્ઠિત થઈ, એનું નામ પરમેશ્વર થયું. (પરમેશ્વરને જ અમલેશ્વર કહે છે.) આ રીતે ઓંકાર અને પરમેશ્વર એ બંને શિવલિંગ મનોવાંછિત ફળ પ્રદાર કરનારાં છે. એ સમયે દેવતાઓ અને ઋષિઓએ બંને લિંગોની પૂજા કરી અને ભગવાન વૃષભધ્વજને સંતુષ્ટ કરીને અનેક વરદાન પ્રાપ્ત કર્યાં. ત્યાર પછી દેવતાઓ પોત-પોતાને સ્થાને ગયા અને વિન્ધ્યાચલ પણ અધિક પ્રસન્નતાનો અનુભવ કરવા લાગ્યો. એણે પોતાનું અભીષ્ટ કાર્ય સિદ્ધ કર્યું અને માનસિક પરિતાપને છોડી દીધો. જે પુરુષ આ રીતે ભગવાન શંકરનું પૂજન કરે છે, તે માતાના ગર્ભમાં ફરી આવતો નથી અને પોતાના મનોવાંછિત ફળ પ્રાપ્ત કરી લે છે.

આવ્યા. એમણે મારી સાથે બળજબરીપૂર્વક મનોવાંછિત વરદાન આપીને પોતાને ધામ જતા સમાગમ કર્યો. પછી એ મને છોડીને લંકા જતા રહ્યા. બ્રહ્માજી પાસેથી અત્યંત બળ મેળવીને રાક્ષસ પોતાને ઘેર આવ્યો અને માતાને પ્રજ્ઞામ કરીને ખૂબ જ ગર્વથી બોલ્યો—‘મા! હવે તમે મારું બળ જુઓ. હું ઈન્દ્ર વગેરે દેવતાઓ તથા એમની સહાયતા કરનાર શ્રીહરિનો મહાન

સૂતજી કહે છે—હે બ્રાહ્મણો! કર્કટીની આ વાત સાંભળીને ભયાનક પરાક્રમી ભીમ ક્રુપિત થઈને એ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, 'હું વિષ્ણુની સાથે કેવો વર્તાવ કરું.' એમણે મારા પિતાને માર્યા. મારાં નાના-નાની (માતાના પિતા-માતાનાં માતા) પણ એમના જ ભક્તના હાથે હણાયાં. વિરાધને પણ એમણે જ મારી નાખ્યો અને આ રીતે બહુ દુઃખ દીધું. જો હું મારા પિતાને પુત્ર હોઉં તો શ્રીહરિને અવશ્ય પીડા આપીશ.'

આવો નિશ્ચય કરીને ભીમ મહાન તપ આશ્રયે રહેનારા મહાવીર મહારાજ સુદક્ષિણને કરવા માટે ચાલી નીકળ્યો. એણે બ્રહ્માજીની હરાવી દીધો અને સર્વ સામગ્રીસહિત એનું પ્રસન્નતા માટે એક હજાર વર્ષ સુધી મહાન રાજ્ય તથા સર્વસ્વ પોતાના અધિકારમાં કરી તપ કર્યું. તપસ્યાની સાથે સાથે મનમાં ન મનમાં લીધું. ભગવાન શિવના પ્રિય ભક્ત ધર્મપ્રેમી ઈષ્ટદેવનું ધ્યાન કર્યા કરતો હતો. ત્યારે પરમ ધર્માત્મા રાજાને પણ એણે કેદ કરી લીધા લોકપિતામહ બ્રહ્મા એને વરદાન આપવા ગયા અને એમના પગોમાં બેડી નાખીને એકાંત સ્થાનમાં ગોંધી રાખ્યા. ત્યાં એમણે ભગવાનની

બ્રહ્માએ કહ્યું—હે ભીમ! હું તમારા પર પ્રીતિ માટે શિવની ઉત્તમ પાર્થિવ મૂર્તિ બનાવીને પ્રસન્ન છું; તમારી જે ઈચ્છા હોય, એને તેનું જ ભજન-પૂજન શરૂ કરી દીધું. એમણે અનુસાર વરદાન માગ્યો. વારંવાર ગંગાજીની સ્તુતિ કરી અને માનસિક

ભીમ બોલ્યો—હે દેવેશ્વર! હે કમલાસન! સ્નાન વગેરે કરીને પાર્થિવપૂજનની વિધિથી જો આપ પ્રસન્ન છો અને મને વરદાન આપવા શંકરની પૂજા સંપન્ન કરી. વિધિપૂર્વક ભગવાન ચાહતા છો તો આજે મને એવું બળ આપો, શિવનું ધ્યાન કરીને તે પ્રાપ્તવયુક્ત પંચાક્ષરમંત્ર જેની ક્યાંય તુલના ન થાય. (ૐ નમઃ શિવાય)નો જપ કરવા લાગ્યા. હવે

સૂતજી કહે છે—આવું કહીને એ રાક્ષસે એમને બીજું કોઈ કામ કરવા માટે નવરાશ જ બ્રહ્માજીને નમસ્કાર કર્યા અને બ્રહ્માજી પણ એને મળતી ન હતી. એ દિવસોમાં એમની સાધ્વી

ધમકાવ્યો, ડરાવ્યો અને પૂછ્યું, 'શું કરી રહ્યા છો?' રાજાએ ભગવાન શંકર પર રક્ષાનો ભાર સોંપીને કહ્યું—'હું ચરાચર જગતના સ્વામી ભગવાન શિવનું પૂજન કરું છું.' ત્યારે રાક્ષસ ભીમે ભગવાન શંકર પ્રતિ બહુ જ તિરસ્કારયુક્ત દુર્વચન કરીને રાજાને ધમકાવ્યા અને ભગવાન શંકરના પાર્થિવ લિંગ પર તલવાર ચલાવી. એ તલવાર એ પાર્થિવલિંગનો સ્પર્શ સુધ્યાં ન કરી શકી કે એનાથી સાક્ષાત્ ભગવાન હર ત્યાં પ્રગટ થઈ ગયા અને બોલ્યા—'જો, હું ભીમેશ્વર છું અને પોતાના ભક્તની રક્ષા કાજે પ્રગટ થયો છું. મારું પહેલાંથી જ એ વ્રત છે કે હું સદા પોતાના ભક્તનું રક્ષણ કરું. એટલા માટે ભક્તોને સુખ આપનાર મારા બળ તરફનો દૃષ્ટિપાત કર.'

આવું કહીને ભગવાન શિવે પિનાકથી એની તલવારના બે કક્કડા કરી દીધા. ત્યારે રાક્ષસે પાછું પોતાનું ત્રિશૂળ ચલાવ્યું, પરંતુ શંભુએ એ દુષ્ટના ત્રિશલના પણ સેંકડો ટુકડા કરી નાખ્યા. તદનંતર શંકરજીની સાથે એનું ઘોર યુદ્ધ થયું જેથી સમગ્ર જગત કુબ્ધ થઈ ગયું. ત્યારે નારદજીએ આવીને ભગવાન શંકરને પ્રાર્થના કરી.

નારદ બોલ્યા—હે લોકોને બ્રમમાં નાખનાર
મહેશ્વર! મારા નાથ! આપ ક્ષમા કરો. ક્ષમા

કરો. તણખલાને કાપવા માટે કુહાડી ચલાવવાની શી જરૂર છે. શીઘ્ર જ આનો સંહાર કરી દો.

નારદજીની આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરવાથી ભગવાન શંભુએ હુંકારમાત્રથી એ સમયે સમસ્ત રાક્ષસોને ભસ્મ કરી દીધા. હે મુને! બધા દેવતાઓના દેખતાં દેખતાં જ શિવજીએ એ બધા રાક્ષસોને બાળી દીધા. તદનંતર ભગવાન શંકરની કૃપાથી ઈન્દ્ર વગેરે સમસ્ત દેવતાઓ અને મુનીશ્વરોને શાંતિ મળી તથા સંપૂર્ણ જગત સ્વસ્થ થયું. એ સમયે દેવતાઓ અને વિશેષતઃ મુનિઓએ ભગવાન શંકરની પ્રાર્થના કરી, કે 'હે પ્રભો! આપ લોકોને અહીં સુખ આપવા માટે સદા નિવાસ કરો. આ દેશ નિન્દિત મનાયો છે. અહીં આવનારા લોકોને ઘણું કરીને દુઃખ જ પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ આપનાં દર્શન કરવાથી અહીં બધાંનું કલ્યાણ થશે. આપ ભીમશંકરના નામે વિખ્યાત થશો. સર્વના સંપૂર્ણ મનોરથોની સિદ્ધિ કરશો. આપનું આ જ્યોતિર્લિંગ સદા પૂજનીય અને સમસ્ત આપત્તિઓનું નિવારણ કરનારું થશે.'

સૂતજી કહે છે—હે બ્રાહ્મણો! એમની આ પ્રકારની પ્રાર્થના કરવાથી લોકહિતકારી અને ભક્તવત્સલ પરમ સ્વતંત્ર શિવ પ્રસન્નતાપૂર્વક ત્યાં જ સ્થિત થઈ ગયા.

(અધ્યાય ૧૮-૨૧)

*

વિશ્વેશ્વર જ્યોતિર્લિંગ અને એમના મહિમાના પ્રસંગમાં પંચકોશીની
મહત્તાનું પ્રતિપદન

સૂતજી કહે છે—હે મુનિવરો! હવે હું
કાશીના વિશ્વેશ્વર નામના શિવલિંગનું માહાત્મ્ય
બનાવીશ, જે મહાપાતકોનો પણ નાશ કરનારું છે.

તમે લોકો સાંભળો, આ ભૂતલ પર જે કોઈ પણ વસ્તુ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, તે સચ્ચિદાનંદરૂપ, નિર્વિકાર અને સનાતન બ્રહ્મરૂપ છે. પોતાના

કેવલ્ય (અદ્વૈત) ભાવમાં જ રમનારા એ અદ્વિતીય પરમાત્મામાં ક્યારેક એકથી બે થઈ જવાની ઈચ્છા જાગૃત થઈ* પછી તે જ પરમાત્મા સગુણરૂપે પ્રગટ થઈને શિવ કહેવાયા. એ શિવ જ પુરુષ અને સ્ત્રી બે રૂપોમાં પ્રગટ થઈ ગયા. એમાં જે પુરુષ હતો, એનું 'શિવ' નામ થયું અને સ્ત્રી થઈ, એને 'શક્તિ' કહે છે. એ ચિદાનંદસ્વરૂપ શિવ અને શક્તિએ સ્વયં અદૃષ્ટ રહીને સ્વભાવથી જ બે ચેતન (પ્રકૃતિ અને પુરુષ)ની સૃષ્ટિ કરી. હે મુનિવરો! એ બંને માતા-પિતાને એ સમયે સામે ન જોઈને એ બંને પ્રકૃતિ અને પુરુષ મહાન સંશયમાં પડી ગયાં. એ સમયે નિર્ગુણ પરમાત્માથી આકાશવાણી પ્રગટ થઈ—'તમારે બંનેએ તપસ્યા કરવી જોઈએ. પછી તમારાથી પરમ ઉત્તમ સૃષ્ટિનો વિસ્તાર થશે.'

તે પ્રકૃતિ અને પુરુષ બોલ્યાં—'હે પ્રભો! હે શિવ! તપસ્યાને માટે તો કોઈ સ્થાન જ નથી.

પછી અમે બંને આ સમયે ક્યાં સ્થિત થઈને આપની આજ્ઞા અનુસાર તપ કરીએ.'

ત્યારે નિર્ણય શિવે તેજના સારભૂત પાંચ કોસ લાંબા-પહોળા શુભ અને સુંદર નગરનું નિર્માણ કર્યું, જે એમનું પોતાનું જ સ્વરૂપ-નિજ સ્વરૂપ હતું. એ બધાં જ જરૂરી ઉપકરણોથી યુક્ત હતું. એ નગરનું નિર્માણ કરીને એમણે એ બંનેને માટે મોકલ્યું. એ નગર આકાશમાં પુરુષ-પાસે આવીને સ્થિત થઈ ગયું. ત્યારે પુરુષ—શ્રીહરિએ એ નગરમાં સ્થિત થઈને સૃષ્ટિની કામનાથી શિવનું ધ્યાન કરતાં કરતાં ઘણાં વર્ષો સુધી તપ કર્યું. એ સમયે પરિશ્રમને કારણે એમના શરીરમાંથી શ્વેત જલની અનેક ધારાઓ પ્રગટ થઈ, જેનાથી આખું શૂન્ય આકાશ વ્યાપ્ત થઈ ગયું. ત્યાં બીજું કશું જ નજરે પડતું ન હતું. એ જોઈને ભગવાન વિષ્ણુ મનમાં ને મનમાં બોલી ઊઠ્યા - આ કેવી અદ્ભુત વસ્તુ જણાયા કરે છે? એ સમયે આ આશ્ચર્ય જોઈને એમણે પોતાનું મસ્તક હલાવ્યું, જેથી એ પ્રભુની સામે જ એમના એક કાનથી મણિ પડી ગયો. જ્યાં તે મણિ પડ્યો, તે સ્થાન મણિકર્ણિકા નામનું મહાન તીર્થ થઈ ગયું. જ્યારે પૂર્વોક્ત જલરાશિમાં જ્યારે તે આખી પંચકોશી ડૂબવા લાગી, વહેવા લાગી, ત્યારે નિર્ગુણ શિવે શીઘ્ર જ એને પોતાના ત્રિશૂળ દ્વારા ધારણ કરી લીધી. પછી વિષ્ણુએ પોતાની પત્ની પ્રકૃતિ સાથે ત્યાં જ શયન કર્યું. ત્યારે એમની નાભિમાંથી એક કમળ પ્રગટ થયું અને એ કમળથી બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા. એમની ઉત્પત્તિમાં પણ શંકરનો આદેશ જ કારણ હતું. તદનંતર એમણે શિવ પાસેથી આજ્ઞા મેળવીને

*"સ દ્વિતીયમૈચજ્ઞ" (બૃહદારણ્યક ઉ. ૧-૪-૩) એ શ્રુતિથી પણ આ જ વાત સિદ્ધ થાય છે.

અદ્ભુત સૃષ્ટિનો આરંભ કર્યો. બ્રહ્માજીએ બ્રહ્માંડમાં ચૌદ ભુવન બનાવ્યાં. બ્રહ્માંડનો વિસ્તાર મહર્ષિઓએ પચાશ કરોડ યોજનનો બતાવ્યો છે. પછી ભગવાન શિવે એમ વિચાર્યું કે - 'બ્રહ્માંડની અંદર કર્મપાશથી, બંધાયેલાં પ્રાણીઓ મને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકશે? આવું વિચારીને એમણે મુક્તિદાયિની પંચકોશીને આ જગતમાં છોડી દીધી.

“આ પંચકોશી કાશી લોકમાં કલ્યાણ-
દાયિની, કર્મબંધનનો નાશ કરનારી, જ્ઞાનદાત્રી
તથા મોક્ષને પ્રકાશિત કરનારી માનવામાં આવી
છે. તેથી મને પરમ પ્રિય છે. અહીં સ્વયં
પરમાત્માએ ‘અવિમુક્ત’લિંગની સ્થાપના કરી
છે. તેથી હે મારા અંશભૂત હરે! તમારે આ
ક્ષેત્રનો ત્યાગ ન કરવો જોઈએ.” આવું કહીને
ભગવાન હરે કાશીપુરીને સ્વયં પોતાના ત્રિશૂળ
પર ઉતારીને મૃત્યુલોક જગતમાં છોડી દીધી.
બ્રહ્માજીનો એક દિવસ પૂરો થઈ જવાથી જ્યારે
આખા જગતનો પ્રલય થઈ જાય છે, ત્યારે પાત્ર
નિશ્ચય જ આ કાશીપુરીનો નાશ થતો નથી
હોતો. એ સમયે ભગવાન શિવ એને પોતાના
ત્રિશૂળ પર ધારણ કરી લે છે અને જ્યારે બ્રહ્મા
દ્વારા પુનઃ નવી સૃષ્ટિ કરવામાં આવે છે, ત્યારે
એને ફરીથી તે આ ભૂતલ પર સ્થાપિત કરી
દે છે. કર્મોનું કર્ષણ કરવાથી જ આ પુરીને
'કાશી' કહે છે. કાશીમાં અવિમુક્તેશ્વર લિંગ
સદા બિરાજમાન રહે છે. એ મહાપાતકી
પુરુષોને પણ મોક્ષ પ્રદાન કરનારું
(અવિમુક્તેશ્વરલિંગ) છે. હે મુનીશ્વરો! અન્ય
મોક્ષદાયક ધામોમાં સારૂથ્ય વગેરે મુક્તિ પ્રાપ્ત
થાય છે. કેવળ આ કાશીમાં જ જીવોને સાયુજ્ય
નામની સર્વોત્તમ મુક્તિ સુલભ થાય છે. જેમની

ક્યાંય ગતિ થતી નથી. એમને માટે વારાણસી પુરી જ ગતિ છે. મહાપુણ્યમયી પંચકોશી કરોડો હત્યાઓનો વિનાશ કરનારી છે. અહીં સમસ્ત અમરગણ પણ મરણની ઈચ્છા કરે છે. પછી બીજાઓની તો વાત જ શી. આ શંકરની પ્રિય નગરી કાશી સદા ભોગ અને મોક્ષ પ્રદાન કરનારી છે.

કૈલાસના પતિ, જે અંદરથી સત્ત્વગુણી અને બહારથી તમોગુણી કહેવાય છે, કાલાગ્નિ રુદ્ર નામે વિખ્યાત છે. તે નિર્ગુણ હોવા છતાં પણ સગુણરૂપે પ્રગટ થયેલા શિવ છે. એમણે વારંવાર પ્રજ્ઞામ કરીને નિર્ગુણ શિવને આ પ્રમાણે કહ્યું.

રુદ્ર બોલ્યા—હે વિશ્વનાથ! હે મહેશ્વર, !
હું આપનો જ છું, એમાં સંશય નથી. હે સામ્બ
મહાદેવ! મુજ આત્મજ પર કૃપા કરો. હે
જગત્પતે! લોકહિતની કામનાથી આપે અહીં જ
રહેવું જોઈએ. હે જગન્નાથ! હું આપને પ્રાર્થના
કરું છું. આપ અહીં રહીને જીવોનો ઉદ્ધાર કરો.

સૂતજી કહે છે—ત્યારબાદ મન અને ઈન્દ્રિયોને વશમાં રાખનાર અવિમુક્તે પણ શંકરને વારંવાર પ્રાર્થના કરી નેત્રોથી આંસુ વહેવડાવીને જ પ્રસન્નતાપૂર્વક કહ્યું.

અવિમુક્ત બોલ્યા—કાલરૂપી રોગના સુંદર
 ઔષધ હે દેવાધિદેવ મહાદેવ! આપ વાસ્તવમાં
 ત્રણે લોકોના સ્વામી તથા બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ
 વગેરે દ્વારા પણ સેવનીય છો, હે દેવ!
 કાશીપુરીને આપ પોતાની રાજધાની તરીકે
 સ્વીકારો. હું અચિંત્ય સુખની પ્રાપ્તિ માટે અહીં
 સદા આપનું ધ્યાન લગાવીને સ્થિર ભાવથી બેસી
 રહીશ. આપ જ મુક્તિ આપનારા તથા સંપૂર્ણ
 કામનાઓના પૂરક છો. બીજું કોઈ નથી. તેથી

નથી ભક્તિની અપેક્ષા; નથી તો કર્મની અપેક્ષા કે દાનની અપેક્ષા ન તો ક્યારેય સંસ્કૃતિની અપેક્ષા છે અને ન તો ધર્મની અપેક્ષા છે. અહીં નામકીર્તન, પૂજન તથા ઉત્તમ જાતિની પણ અપેક્ષા હોતી નથી. જે મનુષ્ય મારા આ મોક્ષદાયક ક્ષેત્રમાં નિવાસ કરે છે. તે ગમે તે રીતે મૃત્યુ પામે, એને માટે મોક્ષની પ્રાપ્તિ સુનિશ્ચિત છે. હે પ્રિયે! મારું આ દિવ્ય પુર ગુહ્યથી પણ ગુહ્યતર છે. બ્રહ્મા વગેરે દેવતા પણ એના માહાત્મ્યને જાણતા નથી. એટલા માટે આ મહાન ક્ષેત્ર અવિમુક્ત નામથી પ્રસિદ્ધ છે, કેમકે નૈમિષ વગેરે બધાં તીર્થોથી શ્રેષ્ઠ છે. આ તીર્થ મૃત્યુ થવાથી જરૂર મોક્ષ આપનાર છે. ધર્મનો સાર સત્ય છે, મોક્ષનો સાર સમતા છે તથા સમસ્ત ક્ષેત્રો અને તીર્થોનો સાર આ 'અવિમુક્ત' તીર્થ (કાશી) છે - એવી વિદ્વાનોની માન્યતા છે. ઈચ્છા અનુસાર ભોજન, શયન, ક્રીડા તથા વિવિધ કર્મોનું અનુષ્ઠાન કરતાં કરતાં પણ મનુષ્ય જો આ અવિમુક્ત તીર્થમાં પ્રાણ ત્યાગ કરે તો એને મોક્ષ મળી જાય છે. જેમનાં ચિત્ત વિષયોમાં આસક્ત છે અને જેમણે ધર્મની રુચિ છોડી દીધી છે તે પણ આ ક્ષેત્રમાં મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાય તો પુનઃ સંસાર-બંધનમાં નથી પડતો. તો પછી જે મમતારહિત, ધીર, સત્ત્વગુણી, દંભહીન, કર્મકુશળ અને કર્તાપણાના અભિમાનરહિત હોવાને કારણે કોઈ પણ કર્મ આરંભ ન કરનારા છે તેમની તો વાત જ શી. એ બધા મુજમાં સ્થિત છે.

આ કાશીપુરીમાં શિવભક્તો દ્વારા અનેક શિવલિંગ સ્થાપિત થયાં છે. હે પાર્વતી! એ સંપૂર્ણ મનોવાંછિતને આપનારાં તથા મોક્ષદાયક છે. ચારે દિશાઓમાં પાંચ પાંચ કોસ ફેલાયેલું

આ ક્ષેત્ર 'અવિમુક્ત' કહેવાય છે. એ સર્વપ્રકારે મોક્ષદાયક છે. જીવને મૃત્યુકાળમાં આ ક્ષેત્ર ઉપલબ્ધ થઈ જાય તો એને અવશ્ય મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. જો નિષ્પાપ મનુષ્ય કાશીમાં મરે તો એનો તત્કાલ મોક્ષ થઈ જાય છે અને જો પાપી મનુષ્ય મરી જાય છે, તે કાયવ્યૂહોને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. એને પહેલાં યાતનાનો અનુભવ કરીને પછી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. હે સુંદરી! જે આ અવિમુક્ત ક્ષેત્રમાં પાતક કરે છે, તે હજારો વર્ષો સુધી ભૈરવી યાતના પામીને પાપનું ફળ ભોગવ્યા પછી જ મોક્ષ પામે છે. શતકોટિ કલ્પોમાં પણ પોતાનાં કરેલાં કર્મોનો ક્ષય થતો નથી. જીવે પોતાના દ્વારા કરેલાં શુભાશુભ કર્મનાં ફળ અવશ્ય જ ભોગવવાં પડે છે. કેવળ અશુભ કર્મ નરક અપાવે છે, કેવળ શુભ કર્મ સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ કરાવે છે તથા શુભ અને અશુભ બંને કર્મોથી મનુષ્ય-યોનિની પ્રાપ્તિ કહેવામાં આવી છે. હે પાર્વતી! જ્યારે શુભ અને અશુભ બંનેયે કર્મોનો ક્ષય થઈ જાય છે, ત્યારે જીવને સાચા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. જો કોઈએ પૂર્વજન્મમાં આદરપૂર્વક કાશીનાં દર્શન કર્યાં છે તો એને આ જન્મમાં કાશીમાં પહોંચીને મૃત્યુની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે મનુષ્ય કાશી જઈને ગંગામાં સ્નાન કરે છે, એનાં ક્રિયમાણ અને સંચિત કર્મોનો નાશ થઈ જાય છે, પરંતુ પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવ્યા વિના નષ્ટ થતું નથી. એ નિશ્ચિત વાત છે. જેની કાશીમાં મુક્તિ થઈ જાય છે. એનાં પ્રારબ્ધ કર્મનો પણ ક્ષય થઈ જાય છે. હે પ્રિયે! જેણે એક બ્રાહ્મણને પણ કાશીવાસ કરાવ્યો છે તે સ્વયં પણ કાશીવાસનો અવસર મેળવીને મોક્ષ લાભ કરી લે છે.

સૂતજી કહે છે—હૈ મુનિવરો! આ રીતે

કાશીનું તથા વિશ્વેશ્વરલિંગનું પ્રચુર માહાત્મ્ય જ્યોતિર્લિંગનું માહાત્મ્ય બતાવીશ, જેને સાંભળીને બતાવાયું છે, જે સત્પુરુષોને ભોગ અને મોક્ષ મનુષ્ય ક્ષણભરમાં સમસ્ત પાપથી મુક્ત થઈ પ્રદાન કરનારાં છે. આ પછી હું ત્ર્યંબક નામના જાય છે. (અધ્યાય ૨૩)

*

ત્ર્યમ્બક જ્યોતિર્લિંગના પ્રસંગમાં ગૌતમ દ્વારા થયેલા પરોપકારની કથા, એમના તપના પ્રભાવથી અક્ષય જલ પ્રાપ્ત કરીને ઋષિઓની અનાવૃષ્ટિના કષ્ટથી રક્ષા કરવી; ઋષિઓનું છલપૂર્વક એમને ગોહત્યામાં ફસાવીને આશ્રમથી કાઢી મૂકવા અને શુદ્ધિનો ઉપાય બતાવવો

સૂતજી કહે છે—હે મુનિવરો! સાંભળો; મેં સદ્ગુરુ વ્યાસજીના મુખે જેવી સાંભળી છે એ જ રૂપે એક પાપનાશક કથા તમને સંભળાવી રહ્યો છું. પૂર્વકાળની વાત છે, ગૌતમ નામથી વિખ્યાત એક શ્રેષ્ઠ ઋષિ રહેતા હતા, જેમની પરમ ધાર્મિક પત્નીનું નામ અહલ્યા હતું. દક્ષિણ દિશામાં જે બ્રહ્મગિરિ છે ત્યાં એમણે દશ હજાર વર્ષો સુધી તપસ્યા કરી હતી. ઉત્તમ વ્રતનું પાલન કરનાર હે મહર્ષિઓ! એક સમયે ત્યાં સો વર્ષો સુધી બહુ મોટો ભયાનક અવર્ષણ (દુકાળ) થઈ ગયો. બધા લોકો મહાન દુઃખમાં પડી ગયા. આ ભૂતલ પર ક્યાંય ભીનું પાન પણ દેખાતું ન હતું. પછી જીવોના આધારભૂત જલની ક્યાં વાત જ રહી. જલ ક્યાંથી દૃષ્ટિગોચર થાય. આ સમયે મુનિ, મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી અને મૃગ બધાં ત્યાંથી દશે દિશાઓમાં ચાલ્યાં ગયાં. ત્યારે ગૌતમ ઋષિએ છ માસ તપ કરીને વરુણને પ્રસન્ન કરી લીધા. વરુણે પ્રગટ થઈને વરદાન માગવા કહ્યું - ઋષિએ વૃષ્ટિ માટે પ્રાર્થના કરી. વરુણે કહ્યું—‘દેવતાઓના વિધાનની વિરુદ્ધ વૃષ્ટિ ન કરીને હું તમારી ઈચ્છા અનુસાર તમને સદા અક્ષય રહેનારું જલ આપું છું. તમે એક ખાડો તૈયાર કરો.’

એમના આવા કહેવા પર ગૌતમે એક હાથનો ઊંડો ખાડો ખોદ્યો અને વરુણે એને દિવ્ય જલ દ્વારા ભરી દીધો તથા પરોપકારથી સુશોભિત થનારા મુનિશ્રેષ્ઠ ગૌતમને કહ્યું—‘હે મહામુને! ક્યારેય ક્ષીણ ન થનારું આ જળ તમારે માટે તીર્થરૂપ થશે અને પૃથ્વી પર તમારા જ નામે એની ખ્યાતિ થશે. અહીં કરેલાં દાન, હોમ, તપ, દેવપૂજન તથા પિતરોનું શ્રાદ્ધ - બધું જ અક્ષય થશે.’

આવું કહીને એ મહર્ષિથી પ્રશંસિત થઈને વરુણ દેવ અંતર્યામી થઈ ગયા. એ જલ દ્વારા બીજાઓનો ઉપકાર કરીને મહર્ષિ ગૌતમને પણ બહુ જ સુખ મળ્યું. મહાત્મા પુરુષનો આશ્રય મનુષ્યો માટે મહત્વની પ્રાપ્તિ કરાવનાર હોય છે. મહાન પુરુષ જ મહાત્માના એ સ્વરૂપને દેખે છે, સમજે છે, બીજા અધમ મનુષ્યો નથી જોઈ - સમજી શકતા - મનુષ્ય જેવા પુરુષનો સંગ - સેવન કરે છે, એવું જ ફળ પ્રાપ્ત કરે છે. મહાન પુરુષની સેવાથી મહત્તા મળે છે અને કુદ્રતની સેવાથી કુદ્રત મળે છે. ઉત્તમ પુરુષોનો સ્વભાવ જ છે કે એ બીજાનાં દુઃખો સહન કરી

SECRET

શક્તો નથી. પોતાનો દુઃખ પ્રાપ્ત થઈ જાય. એને પણ સ્વીકારી લે છે, પરંતુ બીજાનાં દુઃખોનું નિવારણ જ કરે છે. દયાળુ, અભિમાનશૂન્ય, ઉપકારી અને જિતેન્દ્રિય - એ પુણ્યના ચાર થાંભલા છે, જેના આધાર પર પૃથ્વી ટકી રહી છે.*

ત્યાર પછી ગૌતમજી ત્યાં એ પરમ દુર્લભ જળને મેળવીને વિધિપૂર્વક નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મ કરવા લાગ્યા. એ મુનીશ્વરે ત્યાં નિત્ય હોમની સિદ્ધિને માટે ડાંગર, જવ અને અનેક પ્રકારનાં નીવાર (એક પ્રકારના ચોખા વગેરે) વાવી દીધાં. જાતજાતનાં ધાન્ય, વિવિધ પ્રકારનાં વૃક્ષ અને અનેક પ્રકારનાં ફળ-ફૂલ ત્યાં લહેરાવા માંડ્યાં. એ સમાચાર સાંભળીને ત્યાં બીજા હજારો ઋષિ-મુનિઓ, પશુ-પક્ષી અને બહુસંખ્યક જીવ જઈને રહેવા લાગ્યાં. આ વન આખા ભૂમંડળમાં બહુ જ સુંદર થઈ ગયું. એ અક્ષય જલના સંયોગથી અનાવૃષ્ટિ ત્યાંને માટે દુઃખદાયિની ન રહી. એ વનમાં અનેક શુભ કર્મપરાયણ ઋષિ પોતાના શિષ્ય, ભાર્યા અને પુત્રો વગેરે સાથે વાસ કરવા લાગ્યા. એમણે કાલક્ષેપ કરવા માટે ત્યાં ડાંગર વાવી દીધી. ગૌતમજીના પ્રભાવથી એ વનમાં ચારે બાજુએ આનંદ છવાઈ ગયો.

એક વાર ત્યાં ગૌતમના આશ્રમમાં જઈને

વસેલી બ્રાહ્મણની સ્ત્રીઓ જલને નિમિત્ત બનાવી
અહલ્યા પર નારાજ થઈ ગઈ. એમણે એમના
પતિને પણ ઉશ્કેર્યા. એ લોકોએ ગૌતમનું
અનિષ્ટ કરવા માટે ગણેશજીની આરાધના કરી.
ભક્તપરાધીન ગણેશજીએ પ્રગટ થઈને વરદાન
માગવા કહ્યું, ત્યારે તે બોલ્યા - 'હે ભગવન!
જો આપ અમને વરદાન આપવા ચાહતા હો
તો કોઈ એવો ઉપાય કરો, જેનાથી બધા
ઋષિઓ ડરાવી ધમકાવીને ગૌતમને આશ્રમથી
બહાર કાઢી મૂકે.'

ગણેશજીએ કહ્યું—હે ઋષિઓ! તમે બધા સાંભળો. આ સમયે તમે ઉચિત કાર્ય નથી કરી રહ્યા. કોઈ પણ અપરાધ વગર એમના પર ક્રોધ કરવાને કારણે તમારી હાનિ જ થશે. જેમણે પહેલાં ઉપકાર કર્યો હોય, એમને જો દુઃખ દેવામાં આવે તો તે પોતાને માટે હિતકારક નથી હોતું. જ્યારે ઉપકારીને દુઃખ દેવામાં આવે છે, ત્યારે તેનાથી આ જગતમાં પોતાનો જ નાશ થાય છે* આવી તપસ્યા કરીને ઉત્તમ ફળની સિદ્ધિ કરી શકાય છે. સ્વયં જ શુભફળનો પરિત્યાગ કરીને અહિતકારક ફળને ગ્રહણ કરાતું નથી. બ્રહ્માજીએ જે આ કહ્યું છે કે અસાધુ ક્યારેય સાધુતાને અને સાધુ ક્યારેય અસાધુતાને ગ્રહણ નથી કરતા, આ વાત નિશ્ચય જ સાચી

* उत्तमानां स्वभावोऽयं परदुःखसहिष्णुता॥
स्वयं दुःखं यः सम्प्राप्तं मन्यतेऽन्यस्य वार्यते।
दयालुरमहत्स्पर्श उपकारी जितेन्द्रियः॥
ओनेव पुण्यसांत्वैस्तु यतुर्निर्वार्यते मही।
(शि.पु. कोटि. सं. २४/२४-२६)

* अपराधं विना तस्मै दुःखतां ह्यनिरेव च॥
 उपस्कृतं पुरा यैस्तु तेभ्यो दुःखं हितं नहि।
 यदा च दीयते दुःखं तदा नाशो भवेदिह॥

(शि.पु.क्र.रु. सं. २५/१४-१५)

* સંક્ષિપ્ત શિવપુરાણ *

પવાસને કારણે જ્યારે તમારે એ તણખલાંનો સ્પર્શ થતાં જ ગાય પૃથ્વી પર પડી ગઈ અને ઋષિના દેખતાં દેખતાં જ એ જ ક્ષણે મરી ગઈ.

તે બીજા-બીજા (દ્વિષી) બ્રાહ્મણ અને એમની દુષ્ટ સ્ત્રીઓ ત્યાં સંતાઈને બધું જોઈ રહ્યાં હતાં. એ ગાય પડીને મરી ગઈ કે તરત જ એ બધા સાથે બોલી ઊઠ્યા—‘ગૌતમે આ શું કરી નાખ્યું?’ ગૌતમ પણ આશ્ચર્યચકિત થઈને, અહલ્યાને બોલાવીને વ્યથિત હૃદયથી દુઃખપૂર્વક બોલ્યા—‘હે દેવી! આ શું થઈ ગયું, કેવી રીતે થઈ ગયું? લાગે છે કે પરમેશ્વર મારા પર ક્રુપિત થઈ ગયા છે. હવે શું કરું? ક્યાં જાઉં? મને હત્યા લાગી ગઈ.’

આ જ સમયે બ્રાહ્મણો અને એમની પત્નીઓ ગૌતમને ધમકાવવા લાગ્યાં અને દુર્વચનો દ્વારા અહલ્યાને પીડિત કરવા લાગ્યાં. એમના દુર્બુદ્ધિ શિષ્ય અને પુત્ર પણ ગૌતમને વારંવાર ધિક્કારવા અને ફિટકાર કરવા લાગ્યા.

બ્રાહ્મણો બોલ્યા—હવે તમારે તમારું મોં બતાવવું ન જોઈએ. અહીંથી જાઓ, જાઓ. ગોહત્યારાનું મુખ જોઈ જવાય તો તત્કાલ વસ્ત્રસહિત સ્નાન કરવું જોઈએ. જ્યાં સુધી તમે આ આશ્રમમાં રહેશો, ત્યાં સુધી અગ્નિદેવ અને પિતર અમારા આપેલ હવ્યકવ્યને ગ્રહણ નહીં કરે (કાવ્ય = પિંડ વગેરે). એટલા માટે હે પાપી ગોહત્યારા! તમે પરિવાર સહિત અહીંથી અન્યત્ર

બંને હાથ જોડીને તે એમની સામે ઊભા રહી ગયા અને બોલ્યા—‘હે દેવ! મને નિષ્પાપ કરી દો.’

ભગવાન શિવે કહ્યું—‘હે મુને! તમે ધન્ય છો. કૃતકૃત્ય છો અને સદાયે જ નિષ્પાપ છો. એ દુષ્ટોએ તમારી સાથે છળ કર્યું છે. જગતના લોકો તમારાં દર્શનથી પાપરહિત થઈ જાય છે. પછી સદા મારી ભક્તિમાં તત્પર રહેનારા તમે

શું પાપી હોઈ શકો? હે મુને! જે દુરાત્માઓએ તમારા પર અત્યાચાર કર્યો છે, એ જ પાપી, દુરાચારી અને હત્યારા છે એમનાં દર્શનથી

મહિર્ષ, જેમણે મારે માટે પરમ કલ્પ કર્યું છે. એમના એ દુરાચારથી જ સ્વાર્થ સિદ્ધ થયો છે.

ગૌતમની આ વાત સાંભળીને પ્રસન્ન થયા. એમણે ગૌતમને કૃપા એમને શીઘ્ર જ આમ ઉત્તર આપી શિવજી બોલ્યા—હે વિપ્રવરુણ છો. બધા ઋષિઓમાં શ્રેષ્ઠતર છો. પર બહુ પ્રસન્ન થયો છું. એવું મારી પાસેથી વરદાન માગો.

ગૌતમ બોલ્યા—હે નાથ! રાજા કહો છો, તેમ છતાં પાંચ માણસ દીધું અથવા કરી દીધું, તે અન્ય શક્તું. એટલે જે થઈ ગયું તે ભલે જો આપ પ્રસન્ન છો તો મને ગંગા અને આવું કરીને લોકોનો મહાન આપને મારા નમસ્કાર છે, નમસ્કાર.

આમ કહીને ગૌતમે દેવેશ્વર બંને ચરણાર્વિદ પકડી લીધાં અને કામનાથી એમને નમસ્કાર કર્યા. ત પૃથિવી અને સ્વર્ગના સારભૂત જેને એમણે માટેવાંથી જ પાપી મ

સમસ્ત લોકો પર અનુગ્રહ અને અમારું પ્રિય
કરવા વાસ્તે અહીં નિત્ય નિવાસ કરવો જોઈએ.
ગુરુ જ્યાં સુધી સિંહરાશિ પર રહેશે, ત્યાં સુધી
અમે અહીં નિવાસ કરીશું. એ સમયે તમારાં
જલમાં ત્રિકાલ સ્નાન અને ભગવાન શંકરનાં
દર્શન કરીને અમે શુદ્ધ થઈશું. પછી તમારી
આજ્ઞા લઈને પોતાને સ્થાને પાછા જઈશું.

સૂતજી કહે છે—આ રીતે એ દેવતાઓ તથા મહર્ષિ ગૌતમની પ્રાર્થનાથી ભગવાન શંકર અને સરિતાઓમાં શ્રેષ્ઠ ગંગા બંને ત્યાં સ્થિત ગયાં. ત્યાંની ગંગા ગૌતમી (ગોદાવરી) નામે વિખ્યાત થઈ અને ભગવાન શિવનું જ્યોતિર્મય લિંગ ત્ર્યમ્બક કહેવાયું. આ જ્યોતિર્લિંગ મહાન પાતકોનો નાશ કરનારું છે એ દિવસથી માંડીને જ્યારે જ્યારે બૃહસ્પતિ સિંહ રાશિમાં સ્થિત થાય છે, ત્યારે ત્યારે બધાં તીર્થ, ક્ષેત્ર, દેવતા, પુષ્કર વગેરે સરોવર, ગંગા વગેરે નદીઓ તથા શ્રીવિષ્ણુ વગેરે દેવગણ અવશ્ય જ ગૌતમીના

તટ પર પધારે છે અને વાસ કરે છે. એ બધા જ્યાં સુધી ગૌતમીને કિનારે રહે છે, ત્યાં સુધી પોતાના સ્થાન પર એમનું કોઈ ફળ હોતું નથી. જ્યારે તે પોતાના પ્રદેશમાં પાછા ફરે છે, ત્યારે જ ત્યાં એમના સેવનનું ફળ મળે છે. આ ત્ર્યમ્બક નામે પ્રસિદ્ધ જ્યોતિર્લિંગ ગૌતમીના તટ પર સ્થિત છે અને મોટાં મોટાં પાતકોનો નાશ કરનારું છે. જે ભક્તિભાવથી આ ત્ર્યમ્બક લિંગનાં દર્શન, પૂજન, સ્તવન અને વંદન કરે છે તે સમસ્ત પાપથી મુક્ત થઈ જાય છે. ગૌતમ દ્વારા પૂજિત ત્ર્યમ્બક નામે જ્યોતિર્લિંગ આ લોકમાં સમસ્ત મનોવાંછિતને આપનારું છે. પરલોકમાં ઉત્તમ મોક્ષ પ્રદાન કરનારું છે. હે મુનીશ્વરો! આ રીતે તમે જે કાંઈ પૂછ્યું હતું એ બધું મેં તમને કહી સાંભળાવ્યું. હવે વધારે શું સાંભળવા ચાહો છો તે, કહો. હું એ જ તમને કહીશ એમાં સંશય નથી.

(अध्याय २६)

✱

વૈદનાથેશ્વર જ્યોતિર્લિંગના પ્રાગટ્યની કથા તથા મહિમા

સૂતજી કહે છે—હવે હું વૈદનાથેશ્વર જ્યોતિર્લિંગના પાપહારી માહાત્મ્યનું વર્ણન કરીશ. સાંભળો. રાક્ષસરાજ રાવણ જે બહુ જ અભિમાની અને પોતાનો અહંકાર પ્રગટ કરનારો હતો, ઉત્તમ પર્વત કૈલાસ પર ભક્તિભાવથી ભગવાન શિવની આરાધના કરી રહ્યો હતો. થોડો સમય આરાધના કર્યા પછી પણ જ્યારે મહાદેવજી પ્રસન્ન ન થયા, ત્યારે તે શિવની પ્રસન્નતા માટે બીજું તપ કરવા માંડ્યો. પુલસ્ત્યકુલનંદન શ્રીમાન સિદ્ધના સ્થાનભૂત હિમાલય પર્વતની દક્ષિણે વૃક્ષોથી ભરેલા વનમાં પૃથ્વી પર એક બહુ મોટો ખાડો ખોદીને એમાં અગ્નિની સ્થાપના કરી અને

એની પાસે જ ભગવાન શિવને સ્થાપિત કરીને
એણે હવન આરંભ કર્યો. ગ્રીષ્મ ઋતુમાં એ પાંચ
અગ્નિની વચમાં બેસતો, વર્ષા ઋતુમાં મેદાનમાં
ચોરાચબૂતરા પર સૂતો અને શિયાળામાં જળની
અંદર ઊભો રહેતો. આ રીતે ત્રણ પ્રકારથી એની
તપસ્યા ચાલતી હતી. આ રીતે રાવણે બહુ તપ
કર્યું તો પણ દુરાત્માઓ માટે જેમને ખુશ કરવાનું
કામ કઠણ છે, તે પરમાત્મા મહેશ્વર એના પર
પ્રસન્ન ન થયા. ત્યારે મહામનસ્વી દૈત્યરાજ
રાવણે પોતાનું મસ્તક કાપીને શંકરજીનું પૂજન
કરવાનો આરંભ કર્યો. વિધિપૂર્વક શિવની પૂજા
કરીને તે પોતાનું એક મસ્તક કાપતો અને

ભગવાનને સમર્પિત કરી દેતો હતો. આ રીતે એણે ક્રમશઃ પોતાનાં નવ મસ્તક કાપી નાખ્યાં. જ્યારે એક જ મસ્તક બાકી રહી ગયું, ત્યારે ભક્તવત્સલ ભગવાન શંકર સંતુષ્ટ અને પ્રસન્ન થઈ ત્યાં જ એની સામે પ્રગટ થઈ ગયા. ભગવાન શિવે એનાં બધાં મસ્તકોને પૂર્વવત્ નીરોગ કરીને એને એની ઈચ્છા અનુસાર અનુપમ ઉત્તમ બળ પ્રદાન કર્યું. ભગવાન શિવનો કૃપાપ્રસાદ મેળવીને રાક્ષસ રાવણે નતમસ્તક થઈને હાથ જોડીને એમને કહ્યું—‘હે દેવેશ્વર! પ્રસન્ન થઈ જાઓ. હું આપને લંકામાં લઈ જાઉં છું. આપ મારા આ મનોરથને સફળ કરો. હું આપને શરણે આવ્યો છું.’

રાવણના આવા કથન પર ભગવાન શંકર ભારે સંકટમાં પડી ગયા અન્યમનસ્ક, ઉદાસ અને મિન્ન થઈને બોલ્યા—‘હે રાક્ષસરાજ! મારી સારગર્ભિત વાત સાંભળો. તમે મારા આ ઉત્તમ લિંગને ભક્તિભાવથી પોતાને ઘેર લઈ જાઓ. પરંતુ જ્યારે તમે એને ક્યાંય ભૂમિ પર મૂકી દેશો, ત્યારે તે ત્યાં જ સુસ્થિર થઈ જશે એમાં સંદેહ નથી. હવે તમારી જેવી ઈચ્છા હોય, તેવું કરો.’

સૂતજી કહે છે—હે બ્રાહ્મણો! ભગવાન શંકરના આ કથન પર રાક્ષસરાજ રાવણ ‘બહુ સારું’ કહીને તે શિવલિંગ સાથે લઈને પોતાના ઘર તરફ ચાલી નીકળ્યો. પરંતુ માર્ગમાં ભગવાન શિવની માયાથી લઘુશંકાની ઈચ્છા થઈ. પુલસ્ત્યનંદન રાવણ સામર્થ્યશાળી હોવા પર પણ લઘુશંકાના આવેગને રોકી ન શક્યો. આ જ સમયે ત્યાં આસપાસ એક ભરવાડને જોઈને એણે પ્રાર્થનાપૂર્વક તે શિવલિંગ એના હાથમાં પકડાવી દીધું અને સ્વયં લઘુશંકા માટે બેઠો. એક મુહૂર્ત જેટલો સમય વીતતાં વીતતાં તે ભરવાડ એ

શિવલિંગના ભારથી અત્યંત પીડિત થઈને
વ્યાકુળ થઈ ગયો, ત્યારે તેણે તે શિવલિંગને
પૃથ્વી પર મૂકી દીધું. પછી તો હીરકમય
શિવલિંગ ત્યાં જ સ્થિત થઈ ગયું. એ દર્શનમાત્રથી
સંપૂર્ણ મનોવાંછિત આપનારું અને પાપરાશિનું

હરણ કરનારું થયું. હે મુને! એ જ શિવલિંગ ત્રણે લોકોમાં વૈદનાથેશ્વર નામે પ્રસિદ્ધ થયું, જે સત્પુરુષોને ભોગ અને મોક્ષ આપનારું છે. આ દિવ્ય ઉત્તમ અને શ્રેષ્ઠ જ્યોતિર્લિંગ દર્શન અને પૂજનથી પણ સમસ્ત પાપનું હરણ કરી લે છે અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. એ શિવલિંગ જ્યારે સંપૂર્ણ લોકોના હિતને માટે ત્યાં જ સ્થિત ગયું, ત્યારે રાવણ ભગવાન શિવનું પરમ ઉત્તમ વરદાન પામીને પોતાને ઘેર જતો રહ્યો. ત્યાં જઈને એ મહાન અસુરે બહુ હર્ષ સાથે પોતાની પ્રિયા મંદોદરીને બધી વાતો કહી સંભળાવી. ઈન્દ્ર વગેરે સંપૂર્ણ દેવતાઓ અને નિર્મળ મુનિઓએ જ્યારે આ સમાચાર સાંભળ્યા, ત્યારે તે પરસ્પર સલાહ કરીને ત્યાં આવ્યા. એ બધાનું મન ભગવાન શિવમાં લાગેલું હતું. એ બધા દેવતાઓએ એ સમયે ત્યાં બહુ પ્રસન્નતાની સાથે શિવનું વિશેષ પૂજન કર્યું.

જઈને પોતાનાં દુઃખ સંભળાવ્યાં. ઔર્વએ શરણાગતોની રક્ષા માટે રાક્ષસોને એ શાપ આપી દીધો કે 'આ રાક્ષસ જો પૃથ્વી પર પ્રાણીઓની હિંસા અથવા યજ્ઞોનો વિધ્વંસ કરશે તો એ જ સમયે તે પોતાના પ્રાણોથી હાથ ધોઈ બેસશે.' દેવતાઓએ જ્યારે આ વાત સાંભળી, ત્યારે એમણે દુરાચારી રાક્ષસો પર ચડાઈ કરી દીધી. રાક્ષસો ગભરાયા. જો તે લડાઈમાં દેવતાઓને મારે તો મુનિના શાપને કારણે સ્વયં મરી જાય અને જો નથી મારતા તો પરાજિત થઈને ભૂખે મરી જાય છે. એ અવસ્થામાં રાક્ષસી દારુકાએ કહ્યું કે, 'ભવાનીના વરદાનથી હું આખા વનને ગમે ત્યાં ચાહું ત્યાં લઈ જઈ શકું છું!' આમ કહીને સમસ્ત વનને જેવું હતું તેવું જ લઈ જઈને સમુદ્રમાં વસી. રાક્ષસ લોકો પૃથ્વી પર ન રહીને જળમાં નિર્ભય થઈને રહેવા લાગ્યા, અને ત્યાં પ્રાણીઓને પીડા પહોંચાડવા માંડ્યા.

એક વાર ઘણી બધી નૌકાઓ એ બાજુ આવી નીકળી, જે મનુષ્યોથી ભરેલી હતી. રાક્ષસોએ એમાં બેઠેલા બધા લોકોને પકડી લીધા અને બેડીઓથી બાંધીને કારાગારમાં નાખી દીધા. તે એમને વારંવાર ધમકી આપવા લાગ્યા. એમાં સુપ્રિય નામે પ્રસિદ્ધ એક વૈશ્ય હતો, જે એ દળનો સરદાર હતો. તે બહુ સદાચારી, ભસ્મ રુદ્રાક્ષધારી તથા શિવનો પરમ ભક્ત હતો. સુપ્રિય શિવની પૂજા કર્યા સિવાય ભોજન કરતો ન હતો. એ સ્વયં તો શંકરનું પૂજન કરતો જ હતો, ઘણાબધા પોતાના સાથીઓને પણ એણે શિવપૂજા શીખવી, ભણાવી દીધી હતી. પછી બધા લોકો 'નમઃ શિવાય' મંત્રનો જપ અને શંકરજીનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા. સુપ્રિયને ભગવાન શિવનાં દર્શન પણ થતાં હતાં. દારુક રાક્ષસને

જઈને પોતાનાં દુઃખ સંભળાવ્યાં. ઔર્વએ જ્યારે આ વાતની ખબર પડી, ત્યારે એણે શરણાગતોની રક્ષા માટે રાક્ષસોને એ શાપ આપી દીધો કે ‘આ રાક્ષસ જો પૃથ્વી પર પ્રાણીઓની હિંસા અથવા યજ્ઞોનો વિધ્વંસ કરશે તો એ જ સમયે તે પોતાના પ્રાણોથી હાથ ધોઈ બેસશે.’ દેવતાઓએ જ્યારે આ વાત સાંભળી,

વૈશ્યપતિએ કહ્યું—હે દેવેશ્વર શંકર! મારી રક્ષા કરો. હે કલ્યાણકારી ત્રિલોકીનાથ! હે દુષ્ટહન્ટા ભક્તવત્સલ શિવ! અમને આ દુષ્ટોથી બચાવો. હે દેવ! હવે આપ જ અમારા સર્વસ્વ છો; હે પ્રભો! હું આપનો છું, આપને અધીન છું અને આપ જ સદા મારું જીવન અને પ્રાણ છો.

સૂતજી કહે છે—સુપ્રિયની આ પ્રકારની પ્રાર્થના કરવાથી ભગવાન શંકર એક વિવર-કાણું-ગુફા-બોડમાંથી નીકળી પડ્યા. એમની સાથે જ ચાર દરવાજાવાળું એક ઉત્તમ મંદિર પણ પ્રગટ થઈ ગયું. એના મધ્યભાગમાં અદ્ભુત જ્યોતિર્મય શિવલિંગ પ્રકાશિત થઈ રહ્યું હતું. એની સાથે શિવપરિવારના બધા જ લોકો વિદ્યમાન હતા. સુપ્રિયે એમનાં દર્શન કરીને પૂજન કર્યું, પૂજિત થવાથી ભગવાન શંભુએ પ્રસન્ન થઈને સ્વયં પાશુપત-અસ્ત્ર લઈને પ્રધાન-પ્રધાન રાક્ષસો, એમનાં બધાં ઊપકરણો તથા સેવકોને પણ તત્કાળ જ નષ્ટ કરી દીધાં અને એ દુષ્ટહન્ટા શંકરે પોતાના ભક્ત સુપ્રિયની રક્ષા કરી. ત્યારબાદ અદ્ભુત લીલા કરનારા અને લીલાથી જ શરીર ધારણ કરનારા શંભુએ એ વનને એ વરદાન આપ્યું કે આજથી આ વનમાં સદા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર-એ ચારે વર્ણોના ધર્મોનું પાલન થાવ. અહીં શ્રેષ્ઠ મુનિ નિવાસ કરે અને તમોગુણી રાક્ષસ એમાં ક્યારેય ન રહે. શિવધર્મના ઉપદેશક, પ્રચારક અને પ્રવર્તક લોકો આમાં નિવાસ કરે.

[illegible]

રામાવતારમાં જ્યારે રાવણ સીતાજીનું હરણ કરીને લંકા લઈ ગયો, ત્યારે સુગ્રીવ સાથે અઢાર પદ્મ વાનરસેના લઈને શ્રીરામ સમુદ્ર તટ પર આવ્યા. ત્યાં એ વિચાર કરવા લાગ્યા કે કેવી રીતે અમે સમુદ્ર પાર કરીશું અને કેવી રીતે રાવણને જીતીશું. એટલામાં જ શ્રીરામને તરસ લાગી. એમણે જળ માગ્યું અને વાનર મીઠું પાણી લઈ આવ્યા. શ્રીરામે પ્રસન્ન થઈને તે જળ લઈ લીધું. ત્યાર સુધીમાં એમને સ્મરણ થઈ આવ્યું કે 'મેં મારા સ્વામી ભગવાન શંકરનાં દર્શન તો કર્યાં જ નથી. પછી આ જલ કેવી રીતે ગ્રહણ કરી શકું?' આવું કહીને એમણે એ જળને ન પીધું. જળ મૂકી દીધા પછી રઘુનંદને પાર્થિવ પૂજન કર્યું. આવાહન વગેરે સોળ ઉપચારોને પ્રસ્તુત કરીને વિધિપૂર્વક બહુ પ્રેમથી શંકરજીની અર્ચના કરી. પ્રણામ તથા દિવ્ય સ્તોત્રથી યત્નપૂર્વક શંકરજીને સંતુષ્ટ કરીને શ્રીરામે ભક્તિભાવથી એમને પ્રાર્થના કરી.

શ્રીરામ બોલ્યા—હે ઉત્તમ વ્રતનું પાલન કરનારા મારા સ્વામી દેવ મહેશ્વર! આપે મારી સહાયતા કરવી જોઈએ. આપના સહયોગ વગર મારા કાર્યની સિદ્ધિ અત્યંત કઠિન છે. રાવણ પણ આપનો ભક્ત છે. તે બધાંને માટે સર્વથા દુર્જય છે. પરંતુ તમે આપેલા વરદાનથી એ સદા દર્પથી ભરેલો જ રહે છે. એ ત્રિભુવન વિજયી મહાવીર છે. આ બાજુ હું પણ આપનો દાસ છું, સર્વથા આપને જ અધીન રહેનારો છું. હે સદાશિવ! આવો વિચાર કરીને આપે મારા પ્રત્યે પક્ષપાત કરવો જોઈએ.

સૂતજી કહે છે—આ પ્રકારની પ્રાર્થના અને વારંવાર નમસ્કાર કરીને એમણે ઊંચા સ્વરે 'જય શંકર, જય શિવ' ઇત્યાદિનો ઉદ્ઘોષ કરતાં કરતાં શિવનું સ્તવન કર્યું. ખાછી એમના મંત્રના

જપ અને ધ્યાનમાં તત્પર થઈ ગયા. ત્યાર બાદ પુનઃ પૂજન કરીને તે સ્વામીની આગળ નાચવા લાગ્યા. એ સમયે એમનું હૃદય પ્રેમથી દ્રવિત થઈ રહ્યું હતું, પછી એમણે શિવના સંતોષ ખાતર ગાલ વગાડીને અવ્યક્ત શબ્દ કર્યો. એ સમયે ભગવાન શંકર એમના પર બહુ પ્રસન્ન થયા અને એ જ્યોતિર્મય મહેશ્વર વામાંગાબૂતા પાર્વતી તથા પાર્ષદ ગણોની સાથે શાસ્ત્રોક્ત નિર્મળ રૂપ ધારણ કરીને તત્કાળ ત્યાં પ્રગટ થઈ ગયા. શ્રીરામની ભક્તિથી સંતુષ્ટ ચિત્તથી થઈને મહેશ્વરે એમને કહ્યું—‘હે શ્રીરામ! તમારું કલ્યાણ થાઓ, વરદાન માગો.’ એ સમયે એમનું રૂપ જોઈને ત્યાં ઉપસ્થિત રહેલા બધા લોકો પવિત્ર થઈ ગયા. શિવધર્મપરાયણ શ્રીરામજીએ સ્વયં એમનું પૂજન કર્યું. પછી વિવિધ પ્રકારની સ્તુતિ અને પ્રણામ કરીને એમણે ભગવાન શિવને લંકામાં રાવણ સાથે ઘનાર યુદ્ધમાં પોતાના વિજય માટે પ્રાર્થના કરી. ત્યારે રામભક્તિથી પ્રસન્ન થયેલા મહેશ્વરે કહ્યું—‘હે મહારાજ! તમારો જય હો.’ ભગવાન શિવના આપેલા વિજયસૂચક વરદાન અને યુદ્ધની આજ્ઞા મેળવીને શ્રીરામે નતમસ્તક થઈને હાથ જોડીને

એમની પુનઃ પ્રાર્થના કરી.

શ્રીરામ બોલ્યા—હે મારા સ્વામી શંકર!
જો આપ સંતુષ્ટ છો તો જગતના લોકોને પવિત્ર
કરવા તથા બીજાઓની ભલાઈ કરવા માટે સદા
અહીં નિવાસ કરો.

સૂતજી કહે છે—શ્રીરામના આવા કથન પર ભગવાન શિવ ત્યાં જ્યોતિર્લિંગ રૂપે સ્થિત થઈ ગયા. ત્રણે લોકોમાં રામેશ્વર નામે એમની પ્રસિદ્ધિ થઈ. એમના પ્રભાવથી જ અપાર સમુદ્રને અનાયાસે જ પાર કરીને શ્રીરામે રાવણ વગેરે રાક્ષસોનો શીઘ્ર જ સંહાર કર્યો અને પોતાની પ્રિયા સીતાને પ્રાપ્ત કરી લીધી. ત્યારથી આ ભૂતલ પર

રામેશ્વરના અદ્ભુત મહિમાનો પ્રચાર થયો. ભગવાન રામેશ્વર સદા ભોગ અને મોક્ષ દેનારા છે તથા ભક્તોની ઈચ્છા પૂર્ણ કરનારા છે. જે દિવ્ય ગંગાજળથી રામેશ્વર શિવને ભક્તિપૂર્વક સ્નાન કરાવે છે, તે જીવન્મુક્ત જ છે. આ સંસારમાં દેવદુર્લભ સમસ્ત ભોગોનો ઉપભોગ કરીને અંતે ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવીને તે નિશ્ચય જ કેવલ્ય મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી લે છે. આ રીતે મેં તમને લોકોને ભગવાન શિવના રામેશ્વર નામના દિવ્ય જ્યોતિર્લિંગનું વર્ણન કરી બતાવ્યું છે, જે તેમનો મહિમા સાંભળનારાઓનાં સમસ્ત પાપનું અપહરણ કરનારા છે.

(અધ્યાય-૩૧)

*

ધુશ્માની શિવભક્તિથી એના મરેલા પુત્રનું જીવિત થવું, ધુશ્મેશ્વર શિવનો પ્રાદુર્ભાવ તથા એમના મહિમાનું વર્ણન

સૂતજી કહે છે—હવે હું ધુશ્મેશ નામના જ્યોતિર્લિંગનો પ્રાદુર્ભાવ અને એના માહાત્મ્યનું વર્ણન કરીશ. હે મુનિવરો! ધ્યાન દઈને સાંભળો. દક્ષિણ દિશામાં એક શ્રેષ્ઠ પર્વત છે, જેનું નામ દેવગિરિ છે. તે દેખાવમાં અદ્ભુત તથા નિત્ય પરમ શોભાથી સંપન્ન છે. એની પાસે કોઈ ભરદ્વાજ કુળમાં ઉત્પન્ન સુધર્મા નામનો બ્રહ્મવેત્તા બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. એની પ્રિય પત્નીનું નામ સુદેહા હતું, તે સદા શિવધર્મનું પાલન કરવામાં તત્પર રહેતી હતી, ઘરનાં કામકાજમાં કુશળ હતી અને સદા પતિની સેવામાં લાગી રહેતી હતી. દ્વિજશ્રેષ્ઠ સુધર્મા પણ દેવતાઓ અને અતિથિઓના પૂજક હતા. તે વેદવર્ણિત માર્ગ પર ચાલતા હતા. નિત્ય અગ્નિહોત્ર કર્યા કરતા હતા. ત્રિકાળ સંધ્યા કરવાથી એમની કાંતિ સૂર્ય સમાન ઉદ્દીપ્ત હતી. તે વેદ-શાસ્ત્રના મર્મજ્ઞ હતા.

અને શિષ્યોને ભણાવ્યા કરતા હતા. ધનવાન હોવાની સાથે સાથે તે મોટા દાતા હતા. સૌજન્ય વગેરે સદ્ગુણોના ભાજન (પાત્ર) હતા. શિવસંબંધી પૂજન વગેરે કાર્યમાં સદા લાગ્યા રહેતા હતા. એ સ્વયં તો શિવભક્ત હતા જ, શિવભક્તો સાથે બહુ પ્રેમ રાખતા હતા. શિવભક્તોને પણ એ બહુ જ પ્રિય હતા.

આટલું બધું હોવા છતાં એમને પુત્ર ન હતો. તેથી બ્રાહ્મણને તો દુઃખ થતું ન હતું પરંતુ એમની પત્ની બહુ જ દુઃખી રહેતી હતી. પડોશી અને બીજા લોકો પણ એને મ્હેણાંટોણાં માર્યા કરતા હતા. તે પોતાના પતિને વારેવારે પુત્ર માટે પ્રાર્થના કરતી હતી. પતિ એને જ્ઞાન-ઉપદેશ આપીને સમજાવતા હતા, પરંતુ તેનું મન માનતું ન હતું. છેવટે, બ્રાહ્મણે કોઈ ઉપાય પણ ક્યો, પરંતુ તે સફળ ન થયો. ત્યારે બ્રાહ્મણીએ

અત્યંત દુઃખી થઈને બહુ જ હઠ કરીને પોતાની બહેન ઘુશ્મા સાથે પતિનો બીજો વિવાહ કરાવી દીધો. વિવાહથી પહેલાં સુધર્માએ એને સમજાવ્યું હતું કે 'આ સમયે તો તું બહેનને પ્રેમ કરી રહી છે, પરંતુ જ્યારે એને (ઘુશ્માને) પુત્ર થઈ જશે, ત્યારે એની સાથે સ્પર્ધા કરવા લાગીશ.' એણે વચન આપ્યું કે હું બહેનની સાથે ક્યારેય ઈર્ષ્યા-ડાહ-કરીશ નહીં. વિવાહ થઈ ગયા પછી ઘુશ્મા દાસીની જેમ મોટી બહેનની સેવા કરવા લાગી. સુદેહા પણ એને બહુ પ્રેમ-પ્યાર કરતી હતી. ઘુશ્મા પોતાની શિવભક્તા બહેનની આજ્ઞાથી નિત્ય એક સો પાર્થિવલિંગ બનાવીને વિધિપૂર્વક પૂજા કરવા લાગી. પૂજા કરીને તે નિકટવર્તી તળાવમાં એ પાર્થિવ લિંગોનું વિસર્જન કરી દેતી.

શંકરજીની કૃપાથી એને એક સુંદર સૌભાગ્યવાન અને સદ્ગુણસંપન્ન પુત્ર થયો. ઘુશ્માનું માન થોડું વધ્યું. તેથી સુદેહાના મનમાં ઝહ-ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન થયાં. સમય પર એ પુત્રનો વિવાહ થયો. પુત્રવધૂ ઘરમાં આવી ગઈ. હવે તો એ સુદેહા વધારે ને વધારે બળવા લાગી. એની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ ગઈ. એક દિવસે રાત્રે સૂઈ ગયેલા પુત્રને છરા મારીને એને ટુકડેટુકડા કરીને મારી નાખ્યો અને કપાયેલાં અંગોને એ જ તળાવમાં લઈ જઈને નાખી દીધાં, જ્યાં ઘુશ્મા પ્રતિદિન પાર્થિવ લિંગોનું વિસર્જન કરતી હતી. પુત્રનાં અંગોને એ તળાવમાં ફેંકીને તે પાછી ફરી અને ઘરમાં સુખપૂર્વક ઊંઘી ગઈ. ઘુશ્મા સવારે ઊઠીને પ્રતિદિનની પૂજા-પૂજન વગેરે કર્મ કરવા લાગી. શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ સુધર્મા સ્વયં પણ નિત્યકર્મમાં લાગી ગયા હતા. આ જ સમયે એમની જ્યેષ્ઠ પત્ની સુદેહા પણ ઊઠી અને ખૂબ જ આનંદથી ઘરનાં કામકાજ કરવા લાગી; કેમકે

એના હૃદયમાં પહેલાં જે ઈર્ષ્યાની આગ સળગતી હતી, તે તો હવે હોલવાઈ ગઈ, શાંત થઈ ગઈ. પ્રાતઃકાળે જ્યારે વહુએ ઊઠીને પતિની શેયાને જોઈ તો એ તો લોહીથી ભીની જણાઈ અને એના પર શરીરના કોઈ કોઈ ટુકડા દેખાયા. એનાથી એને બહુ દુઃખ થયું. એણે સાસુની (ઘુશ્મા) પાસે આવીને નિવેદન કર્યું—‘હે ઉત્તમ વ્રતનું પાલન કરનારાં આર્યો! આપના પુત્ર ક્યાં ગયા? એમની શેયા તો રક્તથી ભીની થયેલી છે અને શરીરના કેટલાક ટુકડા જણાયા છે. હાયા! હું તો મારી ગઈ! કોણે આ દુષ્ટ કર્મ કર્યું છે?’ આવું કહીને તે બેટાની પ્રિય પત્ની જાતજાતના કરુણ વિલાપ કરતાં કરતાં રડવા લાગી. સુધર્માની મોટી પત્ની સુદેહા પણ ‘હાયા! હું મારી ગઈ’ એવું કહીને દુઃખમાં ડૂબી ગઈ. એણે ઉપર ઉપરથી તો દુઃખ જણાવ્યું પરંતુ મનમાં ને મનમાં તો તે હર્ષથી ભરેલી હતી. ઘુશ્મા પણ એ સમયે એ વધૂના દુઃખને સાંભળીને પોતાના નિત્ય પાર્થિવ-પૂજનના વ્રતથી વિચલિત ન થઈ. એનું મન પુત્રને જોવા માટે લેશ માત્ર પણ ઉત્સુક થયું નહીં. એના પતિની પણ એવી જ અવસ્થા હતી. જ્યાં સુધી નિત્ય-નિયમ પૂરા ન થયા, ત્યાં સુધી બીજી કોઈ વાતની ચિંતા ન થઈ. બપોરે પૂજન સમાપ્ત થયા પછી ઘુશ્માએ પોતાના પુત્રની ભયંકર શેયા પર દૃષ્ટિપાત કર્યો, તેમ છતાં એણે મનમાં કિંચિત્ માત્ર પણ દુઃખ ન માન્યું. એ વિચારવા લાગી—‘જેમણે આ પુત્ર આપ્યો હતો, એ જ એની રક્ષા કરશે. તે ભક્તપ્રિય કહેવાય છે, કાળના પણ કાળ છે અને સત્પુરુષના આશ્રય છે. એકમાત્ર તે પ્રભુ સર્વેશ્વર શંભુ જ અમારા રક્ષક છે. એ તો માળા ગંધનાર પુરુષની જેમ જેમને જોડે છે, એમને અલગ પણ કરે છે તેથી હવે મારે ચિંતા કરવાનો

અર્થ શો? ચિંતા કરવાથી શું થશે?' આ તત્ત્વનો વિચાર કરીને એણે શિવને ભરોસે ધૈર્ય ધારણ કર્યું અને એ સમયે દુઃખનો અનુભવ ન કર્યો. તે પૂર્વવત્ પાર્થિવ શિવલિંગોને લઈને સ્વસ્થચિત્તે શિવનાં નામોનું ઉચ્ચારણ કરતી કરતી તે તળાવને કિનારે ગઈ. એ પાર્થિવ લિંગોને તળાવમાં પધરાવી જ્યારે એ પાછી ઘર તરફ આવવા લાગી ત્યારે તો એને પોતાનો પુત્ર એ તળાવને કિનારે જ ઊભેલો જણાયો.

સૂતજી કહે છે—હે બ્રાહ્મણો! એ સમયે ત્યાં પોતાના પુત્રને જીવિત જોઈને એની માતા ધુશ્માને ન તો હર્ષ થયો અને ન વિષાદ થયો. તે પૂર્વવત્ સ્વસ્થ જ બની રહી. આ સમયે એના પર સંતુષ્ટ થયેલા જ્યોતિસ્વરૂપ મહેશ્વર શિવ શીઘ્ર જ એની સામે પ્રગટ થઈ ગયા.

શિવ બોલ્યા—હે સુમુખિ! હું તમારા પર પ્રસન્ન છું. વરદાન માગો. તારી દુષ્ટ શોક્યે

આ બચ્ચાને મારી નાખ્યો હતો, તેથી હું એને ત્રિશૂળથી મારીશ.

સૂતજી કહે છે—ત્યારે ધુશ્માએ શિવને પ્રણામ કરીને એ સમયે એ વરદાન માગ્યું—‘હે નાથ! આ સુદેહા મારી મોટી બહેન છે, તેથી આપે એની રક્ષા કરવી જોઈએ.’

શિવ બોલ્યા—એણે તો ભારે અપકાર કર્યો છે, તમે એના પર ઉપકાર શા માટે કરો છો? દુષ્ટ કર્મ કરનારી સુદેહા તો મારી નાખવાને જ યોગ્ય છે.

ધુશ્મા બોલી—‘હે દેવ! આપનાં દર્શન માત્રથી પાતક ઊભાં રહેતાં નથી. આ સમયે આપનાં દર્શન કરીને એનાં પાપ ભસ્મ થઈ જાઓ. ‘જે અપકાર કરનારાઓ પર પણ ઉપકાર કરે છે, એનાં દર્શન માત્રથી પાપ બહુ દૂર ભાગી જાય છે.’” હે પ્રભો! આ અદ્ભુત ભગવદ્વાક્ય મેં સાંભળી રાખ્યું છે. એટલા માટે હે સદાશિવ! જેણે આવું કુકર્મ કર્યું છે, તે જ કરે; હું એવું શા માટે કરું? (મારે તો ખોટું કરનારાનું પણ ભલું જ કરવું છે.)

સૂતજી કહે છે—ધુશ્માના આવા કથન પર દયાસિન્ધુ ભક્તવત્સલ મહેશ્વર વધારે પ્રસન્ન થયા અને આ પ્રકારે બોલ્યા—‘હે ધુશ્મે! તમે બીજું કોઈ વધારાનું એક બીજું વરદાન માગો. હું તમારે માટે હિતકર વરદાન અવશ્ય આપીશ; કેમકે તમારી આ ભક્તિથી અને વિકારશૂન્ય સ્વભાવથી હું બહુ પ્રસન્ન છું.

ભગવાન શિવની વાત સાંભળીને ધુશ્મા બોલી— ‘હે પ્રભો! જો આપ વરદાન દેવા ચાહો જ છો તો લોકોની રક્ષા કરવા માટે સદા અહીં

નિવાસ કરો અને મારા નામથી જ આપની ખ્યાતિ થાય.’ ત્યારે મહેશ્વર શિવે અત્યંત પ્રસન્ન થઈને કહ્યું—‘હું તમારા જ નામે ધુશ્મેશ્વર કહેવાઈશ અને સદા અહીં નિવાસ કરીશ અને બધાંને માટે સુખદાયક થઈશ. મારું શુભ જ્યોતિર્લિંગ ધુશ્મેશ નામે પ્રસિદ્ધ થાઓ. આ સરોવર શિવલિંગોનું આલય થઈ જાઓ અને તેથી જ એની ત્રણે લોકમાં શિવાલય નામે પ્રસિદ્ધ થાઓ. આ સરોવર સદા દર્શનમાત્રથી સંપૂર્ણ મનોવાંછિત આપનાર હો. હે સુવ્રતે! તમારા વંશમાં થનારી એક સો એક પેઢીઓ સુધી આવા જ શ્રેષ્ઠ પુત્ર ઉત્પન્ન થશે, એમાં સંશય નથી. એ બધા જ સુંદર સ્ત્રી, ઉત્તમ ધન અને પૂર્ણ આયુષ્યથી સંપન્ન હશે, ચતુર અને વિદ્વાન થશે, ઉદાર તથા ભોગ અને મોક્ષરૂપી ફળ મેળવવાના અધિકારી હશે. એક સો એક પેઢીઓ સુધી બધા પુત્ર ગુણોમાં ચઢિયાતા હશે. તમારા વંશનો આવો વિસ્તાર બહુ શોભાદાયક હશે.’

આવું કહીને ભગવાન શિવ ત્યાં

જ્યોતિર્લિંગરૂપે સ્થિત થઈ ગયા. એમની ધુશ્મેશ નામે પ્રસિદ્ધ થઈ અને એ સરોવરનું નામ શિવાલય થઈ ગયું. સુધર્મા, ધુશ્મા અને સુદેહા-ત્રણેયે આવીને તત્કાળ જ એ શિવલિંગની એક સો એક દક્ષિણાવર્ત પરિક્રમા કરી. પૂજા કરીને પરસ્પર મળીને મનનો મેલ દૂર કરીને બધા ત્યાં બહુ સુખનો અનુભવ કરવા લાગ્યાં. પુત્રને જીવિત જોઈને સુદેહા બહુ જ લજ્જિત થઈ અને પતિ તથા ધુશ્મા પાસે ક્ષમા પ્રાર્થના કરીને પોતાના પાપના નિવારણ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું. હે મુનીશ્વરો! આ પ્રકારે તે ધુશ્મેશ્વર લિંગ પ્રગટ થયું. એમનાં દર્શન અને પૂજન કરવાથી સદા સુખની વૃદ્ધિ થાય છે. હે બ્રાહ્મણો! આ રીતે મેં તમને બાર જ્યોતિર્લિંગનો મહિમા બતાવ્યો. એ બધાં લિંગ સંપૂર્ણ કામનાઓનાં પૂરક તથા ભોગ અને મોક્ષ આપનારાં છે. જે આ જ્યોતિર્લિંગોની કથા વાંચશે, ભણશે અને સાંભળશે, તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ જાય છે તથા ભોગ અને મોક્ષ મેળવે છે.

(અધ્યાય ૩૨-૩૩)

દ્વાદશ જ્યોતિર્લિંગોના માહાત્મ્યની સમાપ્તિ

ક્ષમાક્ષેત્રમ્—ક્ષમાનું ઉત્પત્તિ સ્થાન, ૮૨
 ભગવાન—સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય, ધર્મ, યશ, શ્રી જ્ઞાન
 અને વૈરાગ્યના આશ્રય, ૮૩ ભગનેત્રભિત્—
 ભગદેવતાનાં નેત્રનું ભેદન કરનારા ॥ ૧૧ ॥

उग्रः पशुपतिस्तार्क्ष्यः प्रियभक्तः परतंपः ।

દાતા દયાકરી દક્ષ કપટી કામશાસનઃ ॥ ૧૨ ॥

૮૪ ઉગ્ર:—સંહારકાળમાં ભયંકરરૂપ ધારણ કરનારા, ૮૫ પશુપતિ: માયારૂપમાં બંધાયેલાં પાશબદ્ધ પશુઓ (જીવો)ને તત્ત્વજ્ઞાન દ્વારા મુક્ત કરાવીને યથાર્થરૂપે એમનું પાલન કરનારા, ૮૬ તાર્ક્ષ્ય:—ગરુડરૂપ, ૮૭ પ્રિયભક્ત:—ભક્તોને પ્રેમ કરનારા, ૮૮ પરંતપ:—શત્રુતા રાખનારાઓને સંતાપ દેનારા, ૮૯ દાતા—દાની, ૯૦ દયાકર:—દયાનિધાન અથવા કૃપા કરનાર, ૯૧ દક્ષ:—કુશળ, કપર્દી—જટાજૂટધારી, ૯૩ કામશાસન:—કામદેવનું દમન કરનારા ॥ ૧૨ ॥

શમશાનનિલયઃ સૂક્ષ્મઃ શમશાનસ્થો મહેશ્વરઃ ।

લોકર્તા મૃગપતિર્મહાકર્તા મહોષધિઃ ॥ ૧૩॥

૯૪ શ્મશાનનિલયઃ—શ્મશાનવાસી, ૯૫ સૂક્ષ્મઃ—
ઈન્દ્રિયાતીત અને સર્વવ્યાપી, ૯૬ શ્મશાનસ્થઃ—
શ્મશાનભૂમિમાં વિશ્રામ કરનારા, ૯૭ મહેશ્વરઃ—
મહાન ઈશ્વર અથવા પરમેશ્વર, ૯૮ લોકકર્તા—
જગતની સૃષ્ટિ કરનાર, ૯૯ મૃગપતિઃ—મૃગના
પાલક અથવા પશુપતિ, ૧૦૦ મહાકર્તા—વિરાટ
બ્રહ્માંડની સૃષ્ટિ કરતી વખતે મહાન કર્તૃત્વથી
સંપન્ન, ૧૦૧ મહૌષધિઃ—ભવરોગનું નિવારણ
કરવા માટે મહાન ઔષધીરૂપ॥ ૧૩॥

उत्तरो गोपतिर्गोप्ता ज्ञानगम्यः पुरातनः ।

नीतिः सु-नीतिः शुद्धात्मा सोमः सोमरतः सुष्णी ॥ १४ ॥

૧૦૨ ઉત્તર:—સંસાર સાગરથી પાર ઉતારનારા,
૧૦૩ ગોપતિ:—પૃથ્વી, સ્વર્ગ, પશુ, વાણી, કિરણ,
ઇન્દ્રિય અને જલના સ્વામી, ૧૦૪ ગોપ્તા—રક્ષક,

૧૦૫ જ્ઞાનગમ્ય:—તત્ત્વજ્ઞાન દ્વારા જ જ્ઞાનરૂપથી
જ જાણવા યોગ્ય, ૧૦૬ પુરાતન:- સૌથી પુરાણા,
જૂના, ૧૦૭નીતિ:- ન્યાય - સ્વરૂપ, ૧૦૮
સુનીતિ:-ઉત્તમ નીતિવાળા, ૧૦૯ શુદ્ધાત્મા—
વિશુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ, ૧૧૦ સોમ:-ઉમા સહિત,
૧૧૧ સોમરત:-ચંદ્રમા પર પ્રેમ રાખનારા,
૧૧૨ સુખી આત્માનંદથી પરિપૂર્ણ—॥ ૧૪॥

સોમપોઽમૃતપઃ સૌમ્યો મહાતેજઃ મહાધ્વતિઃ ।

तेजोमयोऽमृतमयोऽन्नमयश्च सुधापतिः ॥ १५॥

૧૧૩ સોમપઃ—સોમપાન કરનારા અથવા
સોમનાથરૂપે ચંદ્રમાના પાલક ૧૧૪ અમૃતપઃ—
સમાધિ દ્વારા સ્વરૂપભૂત અમૃતનું આસ્વાદન
કરનારા, ૧૧૫ સૌમ્યઃ ભક્તોને માટે સૌમ્યરૂપધારી,
૧૧૬ મહાતેજઃ—મહાન તેજથી સંપન્ન, ૧૧૭
મહાધૃતિઃ- પરમ કાન્તિમાન, ૧૧૮ તેજોમયઃ—
પ્રકાશ સ્વરૂપ, ૧૧૯ અમૃતમયઃ— અમૃતરૂપ,
૧૨૦ અન્નમયઃ—અન્નરૂપ, ૧૨૧ સુધાપતિઃ—
અમૃતના પાલક ॥ ૧૫॥

अज्ञातशत्रुरालोकः सम्भाव्यो हव्यवाहनः ।

लोकरो वेदकरः सूत्रकारः सनातनः ॥ १६ ॥

૧૨૨ અજાતશત્રુઃ—જેના મનમાં ક્યારેય કોઈનાયે
પ્રતિ શત્રુભાવ પેદા જ નથી થયો, એવા સમદર્શી,
૧૨૩ આલોકઃ—પ્રકાશસ્વરૂપ, સમ્ભાવ્યઃ—
સમ્માનીય, ૧૨૫ હવ્યવાહનઃ—અગ્નિસ્વરૂપ,
૧૨૬ લોકકરઃ—જગતના સ્રષ્ટા, ૧૨૭ વેદકરઃ—
વેદોને પ્રગટ કરનારા, ૧૨૮ સૂત્રકારઃ ઢક્કાનાદના
રૂપમાં ચતુર્દશ માહેશ્વર સૂત્રોના પ્રણેતા ૧૨૯
સનાતનઃ નિત્યસ્વરૂપા ૧૬॥

महर्षिकपिलाचार्यो विश्वदीप्तिलिखितः ।

पिनाकपाणिर्भूदेवः स्वस्तिदः स्वस्तिकृतसुधीः ॥ १७॥

१३० महर्षिकपिलाचार्यः—सांख्यशास्त्रना प्रणेता

પણ બહુ કઠણતાથી પોતાના હૃદયમંદિરમાં
વસાવી શકે છે તેવા, ૧૭૯ કુરાસદઃ પરમ
દુર્જય ॥ ૨૨॥

दुःखार्तो दुर्गभो दुर्गः सर्वायुधविशारदः ।

अध्यात्मयोगनिलयः सुतस्तुस्तुवर्धनः ॥ २३॥

૧૮૦ દુર્લભઃ—ભક્તિહીન પુરુષોને કઠિનતાથી પ્રાપ્ત થનાર, ૧૮૧ દુર્ગમઃ—જેમની પાસે પહોંચવું કોઈને માટે પણ કઠણ છે એવા, ૧૮૨ દુર્ગઃ—પાપ-તાપથી રક્ષા કરવા માટે દુર્ગરૂપ અથવા દુર્જેય, ૧૮૩ સર્વાયુધવિશારદઃ—સંપૂર્ણ અસ્ત્રોના પ્રયોગની કલામાં કુશળ, ૧૮૪ અધ્યાત્મયોગનિલયઃ—અધ્યાત્મયોગમાં સ્થિત, ૧૮૫ સુતન્તુઃ—સુંદર વિસ્તૃત જગત્સૂત્ર તંતુવાળા, ૧૮૬ તંતુવર્ધનઃ—જગત્સૂત્ર તંતુને વધારનાર ॥ ૨૩॥

શુભાંગો લોકસારંગો જગદીશો જનાર્દનઃ ।

अस्मशुद्धि करो मेरुरोजस्वी शुद्धविग्रहः ॥ २४ ॥

૧૮૭ શુભાંગ:—સુંદર અંગવાળા, ૧૮૮
લોકસારંગ:—લોકસારગ્રાહી, ૧૮૯ જગદીશ:—
જગતના સ્વામી, ૧૯૦ જનાર્દન:—ભક્તજનોની
પાચનાના આલંબન, ૧૯૧ ભસ્મશુદ્ધિકર:—
ભસ્મથી શુદ્ધિનું સંપાદન કરનારા, ૧૯૨ મેરુ:
સુમેરુ પર્વત-સમાન કેન્દ્રરૂપ, ૧૯૩ ઓજસ્વી—
તેજ અને બળથી સંપન્ન, ૧૯૪ શુદ્ધવિગ્રહ:—
નિર્મળ શરીરવાળા ॥ ૨૪॥

असाध्यः साधुसाध्यश्च मृत्यमर्कटरूपवृक् ।

હિરણ્યરેતાઃ પૌરાણો રિપુજીવહરો બલી ॥ ૨૫॥

૧૯૫ અસાધ્ય:—સાધન-ભજનથી દૂર રહેનારાઓ
માટે અલભ્ય, ૧૯૬ સાધુ-સાધ્ય:—સાધન-ભજન
પરાયણ સત્પુરુષો માટે સુલભ, ૧૯૭
ભૂત્યમર્કટરૂપધૃક્—શ્રીરામના સેવક વાનર

હનુમાનનું રૂપ ધારણ કરનાર, ૧૯૮
હિરણ્યરેતા:—અગ્નિસ્વરૂપ અથવા સુવર્ણમય
વીર્યવાળા, ૧૯૯ પૌરાણ:—પુરાણો દ્વારા
પ્રતિપાદિત, ૨૦૦ રિપુજીવહર: શત્રુઓના પ્રાણ
હરણ કરી લેનારા, ૨૦૧ બલી-બળશાળી॥ ૨૫॥
મહાહ્રદો મહાગર્ભ: સિદ્ધવૃન્દારવન્દિત: ।

व्याघ्रयर्माभ्यरो व्याली महाभूतो महानिधिः ॥ २६ ॥

૨૦૨ મહાહ્રદઃ—પરમાનંદના મહાન સરોવર,
૨૦૩ મહાગર્તઃ—મહાન આકાશરૂપ, ૨૦૪
સિદ્ધવૃન્દારવંદિતઃ—સિદ્ધો અને દેવતાઓ દ્વારા
વન્દિત, ૨૦૫ વ્યાઘ્રચર્માખરઃ—વ્યાઘ્રચર્મને વસ્ત્ર
સમાન ધારણ કરનાર, ૨૦૬ વ્યાલીઃ—સર્પોને
આભૂષણની જેમ ધારણ કરનાર, ૨૦૭
મહાભૂતઃ—ત્રિકાળમાં પણ ક્યારેય નષ્ટ ન
થનાર મહાભૂત સ્વરૂપ, ૨૦૮ મહાનિધિઃ—
સર્વના મહાન નિવાસસ્થાન॥ ૨૬॥

अमृताशोऽमृतवपुः पांचजन्यः प्रलंजनः ।

पंचविंशतितत्त्वस्थः पारिजात परावरः ॥ २७॥

૨૦૯ અમૃતાશઃ—જેની આશા ક્યારેય વિકળ
 ન થાય એવા અમોઘ સંકલ્પ, ૨૧૦ અમૃતવપુઃ—
 જેમનું કલેવર ક્યારેય નષ્ટ ન થાય એવા-
 નિત્યવિગ્રહ ૨૧૧ પાંચજન્યઃ—પાંચજન્ય નામના
 શંખસ્વરૂપ, ૨૧૨ પ્રભંજનઃ—વાયુરૂપ અથવા
 સંહારકારી, ૨૧૩ પંચવિંશતિત તત્ત્વસ્થઃ—
 પ્રકૃતિ, મહતત્ત્વ (બુદ્ધિ), અહંકાર, ચક્ષુ, શ્રોત્ર,
 ધ્રાણ, રસના, ત્વક્, વાક્, પાણિ, પાયુ, પાદ,
 ઉપસ્થ, મન, શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ, પૃથ્વી,
 જલ, તેજ, વાયુ અને આકાશ—આ ચોવીશ જડ
 તત્ત્વોસહિત પરચશમો ચેતનતત્ત્વ પુરુષમાં વ્યાપ્ત
 ૨૧૪ પારિજાતઃ—યાચકોની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવામાં
 કલ્પવૃક્ષરૂપ, ૨૧૫ પરાવરઃ—કાર્ય-
 કારણરૂપ॥ ૨૭॥

સુલભઃ સુવ્રતઃ શૂરો બ્રહ્મવેદનિધિર્નિધિઃ ।

વર્ણાશ્રમગુરુર્વર્ણી શત્રુજિત્શત્રુતાપનઃ ॥ ૨૮ ॥

૨૧૬ સુલભઃ—નિત્ય-નિરંતર ચિંતન કરનારને એક નિષ્ઠ શ્રદ્ધાળુ ભક્તને સુગમતાથી પ્રાપ્ત થનાર, ૨૧૭ સુવ્રતઃ—ઉત્તમ વ્રતધારી, ૨૧૮ શૂરઃ—શૌર્યસંપન્ન, ૨૧૯ બ્રહ્મવેદનિધિઃ—બ્રહ્મા અને વેદના પ્રાદુર્ભાવનું સ્થાન, ૨૨૦ નિધિઃ—જગતરૂપ રત્નનું ઉત્પત્તિસ્થાન, ૨૨૧ વર્ણોશ્રમ ગુરુઃ—વર્ણ અને આશ્રમોના ગુરુ (ઉપદેષ્ટ) ૨૨૨ વર્ણી-બ્રહ્મચારી, ૨૨૩ શત્રુજિત-અંધકાસુર વગેરે શત્રુઓને જીતનાર, ૨૨૪ શત્રુતાપનઃ—શત્રુઓને સંતાપ દેનાર ॥ ૨૮ ॥

આશ્રમઃ ક્ષપણઃ ક્ષામો જ્ઞાનવાનચલેશ્વરઃ ।

પ્રમાણભૂતો દુર્જયઃ સુપર્ણોર્ધ્વો વાયુવાહનઃ ॥ ૨૯ ॥

૨૨૫ આશ્રમ-સૌનું વિશ્રામસ્થાન, ક્ષપણઃ—જન્મ-મરણના કષ્ટનો મૂળમાંથી ઉચ્છેદ કરનારા, ૨૨૭ ક્ષામઃ—પ્રલય કાળમાં પ્રજાને ક્ષીણ કરનારા, ૨૨૮ જ્ઞાનવાન્—જ્ઞાની, ૨૨૯ અચલેશ્વરઃ—પર્વતો અથવા સ્થાવર પદાર્થના સ્વામી, ૨૩૦ પ્રમાણભૂતઃ—નિત્યસિદ્ધ પ્રમાણરૂપ, ૨૩૧ દુર્જયઃ—કઠણતાથી જાણવાયોગ્ય, ૨૩૨ સુપર્ણઃ—વેદમય સુંદર પાંખવાળા, ગરુડરૂપ, ૨૩૩ વાયુવાહનઃ—પોતાના ભયથી વાયુને પ્રવાહિત કરનાર ॥ ૨૯ ॥

ધનુર્ધરો ધનુર્વેદો ગુણરાશિર્ગુણાકરઃ ।

સત્યઃ સત્યપરોઽદીનો ધર્માગો ધર્મસાધનઃ ॥ ૩૦ ॥

૨૩૪ ધનુર્ધરઃ—પિનાકધારી, ૨૩૫ ધનુર્વેદઃ—ધનુર્વેદના જ્ઞાતા, ૨૩૬ ગુણરાશિઃ—અનંત કલ્યાણમય ગુણોની રાશિ-ઢગલો, ૨૩૭ ગુણાકારઃ—સદ્ગુણોની ખાણ, ૨૩૮ સત્યઃ—સત્યસ્વરૂપ, ૨૩૯ સત્યપરઃ—સત્યપરાયણ, ૨૪૦ અદીનઃ—દીનતારહિત ઉદાર, ૨૪૧ ધર્માગઃ—

ધર્મમય વિગ્રહવાળા, ૨૪૨ ધર્મસાધનઃ—ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરનાર ॥ ૩૦ ॥

અનંતદેશિરાનંદો દણ્ડો દમયિતા દમઃ ।

અભિવાદ્યો મહામાયો વિશ્વકર્મવિશારદઃ ॥ ૩૧ ॥

૨૪૩ અનંતદેશિઃ—અસીમિત દેશિવાળા, ૨૪૪ આનંદઃ—પરમાનંદમય, ૨૪૫ દંડઃ—દુષ્ટોને દંડ આપનાર અથવા દંડસ્વરૂપ, ૨૪૬ દમયિતા-દુર્દાન્ત દાનવોનું દમન કરનાર, ૨૪૭ દમઃ—દમનસ્વરૂપ, ૨૪૮ અભિવાદ્યઃ—પ્રણામ કરવા યોગ્ય, ૨૪૯ મહામાયઃ—માયાવીઓને પણ મોહ ઉત્પન્ન કરનાર મહામાયાવી, ૨૫૦ વિશ્વકર્મવિશારદઃ—સંસારની સૃષ્ટિ કરવાના કર્મમાં કુશળ ॥ ૩૧ ॥

વીતરાગો વિનીતાત્મા તપસ્વી ભૂતભાવનઃ ।

ઉન્મત્તવેષઃ પ્રચ્છન્નો જિતકામોઽજિતપ્રિયઃ ॥ ૩૨ ॥

૨૫૧ વીતરાગઃ—પૂર્ણતયા વિરક્ત, ૨૫૨ વિનીતાત્મા-મનથી વિનયશીલ અથવા મનને વશમાં રાખનાર, ૨૫૩ તપસ્વીઃ—તપસ્યાપરાયણ, ૨૫૪ ઉન્મત્તવેષઃ—પાગલોની જેમ વેશ ધારણ કરનાર, ૨૫૬ પ્રચ્છન્નઃ—માયાની આડમાં સંતાપેલા, ૨૫૭ જિતકામઃ—કામવિજયી, ૨૫૮ અજિતપ્રિયઃ—ભગવાન વિષ્ણુના પ્રેમી ॥ ૩૨ ॥

કલ્યાણપ્રકૃતિઃ કલ્પઃ સર્વલોકપ્રજાપતિઃ ।

તરસ્વી તારકો ધીમાન્ પ્રધાનઃ પ્રભુરવ્યયઃ ॥ ૩૩ ॥

૨૫૯ કલ્યાણપ્રકૃતિઃ—કલ્યાણકારી સ્વભાવવાળા, ૨૬૦ કલ્પઃ—સમર્થ, ૨૬૧ સર્વલોક પ્રજાપતિઃ—સંપૂર્ણ લોકોની પ્રજાના પાલક, ૨૬૨ તરસ્વીઃ—વેગશાળી, ૨૬૩ તારકઃ—ઉદ્ધારક, ૨૬૪ ધીમાન્—વિશુદ્ધ બુદ્ધિથી યુક્ત, ૨૬૫ પ્રધાનઃ—સૌથી શ્રેષ્ઠ, ૨૬૬ પ્રભુઃ—સર્વસમર્થ, ૨૬૭ અવ્યયઃ—અવિનાશી ॥ ૩૩ ॥

#####

लोडपालोडन्तर्हितात्मा कल्यादिः कमलेश्वरः ।
वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञोऽनियमो नियताश्रयः ॥ ३४ ॥

૨૬૮ લોકપાલ:—સમસ્ત લોકોની રક્ષા કરનારા,
૨૬૯ અંતર્હિતાત્મા અંતર્યામી આત્મા અથવા
અદૃશ્ય સ્વરૂપવાળા, ૨૭૦ કલ્પાદિ:—કલ્પના
આદિકારણ, ૨૭૧ કમલેક્ષણ-કમળ સમાન
નેત્રવાળા, વેદશાસ્ત્રાર્થ તત્ત્વજ્ઞ:—વેદો અને
શાસ્ત્રોનો અર્થ અને તત્ત્વને જાણનારા, ૨૭૩
અનિયમ:—નિયંત્રણ રહિત, ૨૭૪ નિયતાશ્રમ:—
સૌના સુનિશ્ચિત આશ્રયસ્થાન॥ ૩૪॥

यद्भः सूर्यः शनिः केतुर्वराजो विद्रुमश्छविः ।
भक्तिवश्यः परब्रह्म भृगुवाणार्पणोऽनधः ॥ ३५॥

૨૭૫ ચંદ્ર:—ચંદ્રમાના રૂપે આદ્યાદકારી, ૨૭૬ સૂર્ય:—સર્વની ઉત્પત્તિના હેતુભૂત સૂર્ય, ૨૭૭ શનિ:—શનૈશ્વરરૂપ, ૨૭૮ કેતુ:—કેતુ નામના ગ્રહસ્વરૂપ, ૨૭૯ વરાંગ:—સુંદર શરીરવાળા, ૨૮૦ વિદ્રુમચ્છવિ:—પરવાળા જેવી લાલ કાન્તિવાળા, ૨૮૧ ભક્તિવશ્ય:—ભક્તિ દ્વારા ભક્તના વશમાં રહેનારા, ૨૮૨ પરબ્રહ્મ-પરમાત્મા, ૨૮૩ મૃગબાણાર્પણ: મૃગરૂપધારી યજ્ઞ પર બાણ ચલાવનાર, ૨૮૪ અનધ:—પાપરહિત॥ ૩૫॥

अद्विरद्रयालयः कान्तः परमात्मा जगद्गुरुः ।
सर्वकर्मालयस्तुष्टो मङ्गल्यो मङ्गलावृतः ॥ ३६ ॥

૨૮૫ અદ્રિઃ—કૈલાસ વગેરે પર્વતરૂપ, ૨૮૬
અદ્ર્યાલયઃ—કૈલાસ અને મન્દર વગેરે પર્વતો
પર નિવાસ કરનારા, ૨૮૭ કાન્તઃ—સૌના
પ્રિયતમ, ૨૮૮ પરમાત્મા-પરબ્રહ્મ પરમેશ્વર,
૨૮૯ જગદ્ગુરુઃ—સમસ્ત સંસારની ગુરુ, ૨૯૦
સર્વકર્માલયઃ—સંપૂર્ણ કર્મોના આશ્રયસ્થાન, ૨૯૧
તુષ્ટઃ—સદા પ્રસન્ન, ૨૯૨ મંગલ્યઃ—મંગલકારી,

२८३ मंगलावृत्तः—मंगलकारिणी शक्तिथी
संयुक्ता॥ ३६॥

महातपा दीर्घतपाः स्थविष्ठः स्थविरो ध्रुवः ।
अहःसंवत्सरो व्याप्तिः प्रमाणं परमं तपः ॥ ३७ ॥

૨૯૪ મહાતપાઃ—મહાન તપસ્વી, દીર્ઘતપાઃ—
દીર્ઘકાળ સુધી તપ કરનારા, ૨૯૬ સ્થવિષ્ઠઃ—
અત્યંત સ્થૂળ, ૨૯૭ સ્થવિરોદ્ધ્રુવઃ—અતિ પ્રાચીન
અને અત્યંત સ્થિર, ૨૯૮ અહઃ સંવત્સરઃ—દિન
અને સંવત્સર વગેરે કાલરૂપે સ્થિત, અંશકાલ
સ્વરૂપ, ૨૯૯ વ્યાપ્તિઃ—વ્યાપકતા સ્વરૂપ, ૩૦૦
પ્રમાણમ્-પ્રત્યક્ષ વગેરે પ્રમાણસ્વરૂપ, ૩૦૧ પરમં
તપઃ—ઉત્કૃષ્ટ તપસ્યા સ્વરૂપા ૩૭૥

संपत्सरकरो मन्त्रप्रत्ययः सर्वदर्शनः ।
अङ्गः सर्वेश्वरः सिद्धो महारेता महाबलः ॥ ३८ ॥

૩૦૨ સંવત્સરકર:— સંવત્સર વગેરે કાલવિભાગના ઉત્પાદક, ૩૦૩ મંત્રપ્રત્યય:—વેદ આદિ મંત્રોથી પ્રતીત (પ્રત્યક્ષ) થવા યોગ્ય, ૩૦૪ સર્વદર્શન:— સર્વના સાક્ષી, ૩૦૫ અજ:—અજન્મા, ૩૦૬ સર્વેશ્વર:—સૌના શાસક, ૩૦૭ સિદ્ધ:— સિદ્ધિઓના આશ્રય, ૩૦૮ મહારેતા:—શ્રેષ્ઠ વીર્યવાળા, ૩૦૯ મહાબલ:—પ્રમથગણોની મહત્તી સેનાથી સંપન્ના ॥ ૩૮ ॥

યોગી યોગ્યો મહાતેજઃસિદ્ધિઃ સર્વાદિરગ્રહઃ ।
વસુર્વસુમનાઃ સત્યઃ સર્વપાપહરો હરઃ ॥ ૩૯ ॥

૩૧૦ યોગી યોગ્ય:—સુયોગ્ય યોગી, ૩૧૧
મહાતેજઃ—મહાનતેજથી સંપન્ન, ૩૧૨ સિદ્ધિ:—
સમસ્ત સાધનોનું ફળ, ૩૧૩ સર્વાદિ:—બધાં
ભૂતોનું આદિ કારણ, ૩૧૪ અગ્રહ:—ઈન્દ્રિયોની
ગ્રહણ શક્તિનો અવિષય, ૩૧૫ વસુ:—સર્વ
પ્રકારનાં ભૂતોનું વાસસ્થાન, ૩૧૬ વસુમના:—
ઉદાર મનવાળા, ૩૧૭ સત્ય:—સત્યસ્વરૂપ, ૩૧૮

સર્વપાપહરો હરઃ—સમસ્ત પાપનું અપહરણ કરવાને કારણે હર નામે પ્રસિદ્ધા ૩૯૯ ॥

સુકીર્તિશોભનઃ શ્રીમાન્ વેદાજ્ઞો વેદવિન્મુનિઃ ।

બ્રાજિષ્ણુર્ભોજનં ભોક્તા લોકનાથો દુરાધરઃ ॥ ૪૦ ॥

૩૧૯ સુકીર્તિશોભનઃ—ઉત્તમકીર્તિથી સુશોભિત થનારા, ૩૨૦ શ્રીમાન્-વિભૂતિસ્વરૂપા ઉમાથી સંપન્ન, ૩૨૧ વેદાંગઃ—વેદરૂપ અંગોવાળા, ૩૨૨ વેદવિન્મુનિઃ—વેદોનો વિચાર કરનારા મનનશીલ મુનિ, ૩૨૩ બ્રાજિષ્ણુઃ—એક રસ પ્રકાશસ્વરૂપ, ૩૨૪ ભોજનમ્-જ્ઞાનીઓ દ્વારા ભોગને યોગ્ય અમૃતસ્વરૂપ, ૩૨૫ ભોક્તા-પુરુષરૂપે ઉપભોગ કરનારા, ૩૨૬ લોકનાથઃ—ભગવાન વિશ્વનાથ, ૩૨૭ દુરાધરઃ—અજિતેન્દ્રિય પુરુષો દ્વારા જેની આરાધના અત્યંત કઠિન છે, એવા ॥ ૪૦ ॥

અમૃતઃ શાશ્વતઃ શાન્તો બ્રાણહસ્તઃ પ્રતાપવાન્ ।

કમણ્ડલુધરો ધન્વી અવાહ્મનસગોચરઃ ॥ ૪૧ ॥

૩૨૮ અમૃતઃ શાશ્વતઃ—સનાતન અમૃતસ્વરૂપ, ૩૨૯ શાન્તઃ—શાંતિમય, ૩૩૦ બ્રાણહસ્તઃ પ્રતાપવાન્-હાથમાં બ્રાણ ધારણ કરનાર પ્રતાપી વીર ૩૩૧ કમંડલુધરઃ—કમંડલુ ધારણ કરનાર, ૩૩૨ ધન્વી-પિનાકધારી, ૩૩૩ અવાંગમનસગોચરઃ—મન અને વાણીનો અવિષય ॥ ૪૧ ॥

અતીન્દ્રિયો મહામાયઃ સર્વાવાસશ્ચતુષ્પથઃ ।

કાલયોગી મહાનાદો મહોત્સાહો મહાબલઃ ॥ ૪૨ ॥

૩૩૪ અતીન્દ્રિયો મહામાયાઃ ઈન્દ્રિયાતીત અને મહામાયાવી, ૩૩૫ સર્વાવાસઃ—સૌનું વાસસ્થાન, ૩૩૬ ચતુષ્પથઃ—ચારેય પુરુષાર્થની સિદ્ધિનો એક માત્ર માર્ગ, ૩૩૭ કાલયોગી-પ્રલય વખતે સૌને કાલથી સંયુક્ત કરનારા, ૩૩૮ મહાનાદઃ—ગંભીર શબ્દ કરનાર અથવા અનાહત નાદરૂપ, ૩૩૯ મહોત્સાહો મહાબલઃ—મહાન ઉત્સાહ, બળથી સંપન્ન ॥ ૪૨ ॥

[1286]

૩૩૯ મહોત્સાહો મહાબલઃ—મહાન ઉત્સાહ, બળથી સંપન્ન ॥ ૪૨ ॥

મહાબુદ્ધિર્મહાવીર્યો ભૂતચારી પુરંદરઃ ।

નિશાયરઃ પ્રેતચારી મહાશક્તિર્મહાધુતિઃ ॥ ૪૩ ॥

૩૪૦ મહાબુદ્ધિઃ—શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિવાળા, ૩૪૧ મહાવીર્યઃ—અનંત પરાક્રમી, ૩૪૨ ભૂતચારી—ભૂતગણોની સાથે વિચરણ કરનાર, ૩૪૩ પુરંદરઃ—ત્રિપુરસંહારક, ૩૪૪ નિશાયરઃ—રાત્રિમાં વિચરણ કરનારા, ૩૪૫ પ્રેતચારી—પ્રેતોની સાથે ભ્રમણ કરનારા, ૩૪૬ મહાશક્તિઃ અને મહાધુતિઃ—અનંતશક્તિ અને શ્રેષ્ઠ ક્રાન્તિથી સંપન્ન ॥ ૪૩ ॥

અનિર્દેશ્યવપુઃ શ્રીમાન્ સર્વાચાર્યમનોગતિઃ ।

બહુશ્રુતોઽમહામાયો નિયતાત્મા ધ્રુવોઽધ્રુવઃ ॥ ૪૪ ॥

અનિર્દેશ્યવપુઃ—અનિર્વચનીય સ્વરૂપવાળા, ૩૪૮ શ્રીમાન્—ઐશ્વર્યવાન ૩૪૯ સર્વાચાર્યમનોગતિઃ—બધાંને માટે અવિચાર્ય મનોગતિવાળા, ૩૫૦ બહુશ્રુતઃ બહુજ્ઞ અથવા સર્વજ્ઞ, ૩૫૧ અમહામાયઃ—મોટામાં મોટી માયા પણ જેના પર પ્રભાવ નાખી શકે નહિ એવા, ૩૫૨ નિયતાત્મા—મનને વશમાં રાખનાર, ૩૫૩ ધ્રુવોઽધ્રુવઃ—ધ્રુવ (નિત્યકારણ) અને અધ્રુવ (અનિત્યકાર્ય)-રૂપ ॥ ૪૪ ॥

ઓજસ્તેજોધુતિધરો જનકઃ સર્વશાસનઃ ।

નૃત્યપ્રિયો નિત્યનૃત્યઃ પ્રકાશાત્મા પ્રકાશકઃ ॥ ૪૫ ॥

૩૫૪ ઓજસ્તેજોધુનિધરઃ—ઓજ (પ્રાણ અને બળ), તેજ (શૌચ વગેરે ગુણ) તથા જ્ઞાનની દીપ્તિને ધારણ કરનાર, ૩૫૫ જનકઃ—સૌના ઉત્પાદક, ૩૫૬ સર્વશાસનઃ—સર્વના શાસક, ૩૫૭ નૃત્યપ્રિયઃ—નૃત્યના પ્રેમી, ૩૫૮ નિત્યનૃત્યઃ—પ્રતિદિન તાંડવ નૃત્ય કરનાર, ૩૫૯ પ્રકાશાત્મા—પ્રકાશસ્વરૂપ, ૩૬૦ પ્રકાશકઃ—સૂર્ય

વગેરેને પણ પ્રકાશ આપનાર ॥ ૪૫ ॥

સ્પષ્ટાક્ષરો બુધો મન્ત્રઃ સમાનઃ સારસમ્પલવઃ ।

યુગાદિકૃદ્યુગાવર્તો ગમ્ભીરો વૃષવાહનઃ ॥ ૪૬ ॥

૩૬૧ સ્પષ્ટાક્ષરઃ— ઓંકારસ્વરૂપ સ્પષ્ટ
અક્ષરવાળા, ૩૬૨ બુધઃ—જ્ઞાનવાન, ૩૬૩
મંત્રઃ—ઋક્, સામ અને યજુર્વેદના મંત્રસ્વરૂપ,
૩૬૪ સમાનઃ—સૌના પ્રત્યે સમાન ભાવ રાખનાર,
૩૬૫ સારસમ્પલવઃ—સંસારસાગરથી પાર થવા
માટે નૌકારૂપ, ૩૬૬ યુગાદિકૃદ્યુગાવર્તઃ—યુગ-
આદિનો આરંભ કરનારા તથા ચારે યુગને ચક્રની
પેઠે ફેરવનાર, ૩૬૭ ગંભીરઃ—ગાંભીર્ય-ભાવથી
યુક્ત, ૩૬૮ વૃષવાહનઃ—નન્દી નામના વૃષભપર
સવાર થનાર ॥ ૪૬ ॥

ઈષ્ટોઽવિશિષ્ટઃ શિષ્ટેષ્ટઃ સુલભઃ સારશોધનઃ ।

તીર્થરૂપસ્તીર્થનામા તીર્થદૃશ્યસ્તુ તીર્થદઃ ॥ ૪૭ ॥

૩૬૯ ઈષ્ટઃ—પરમાનંદસ્વરૂપ હોવાથી સર્વપ્રિય,
૩૭૦ અવિશિષ્ટઃ—સંપૂર્ણ વિશેષણોથી રહિત,
૩૭૧ શિષ્ટેષ્ટઃ—શિષ્ટપુરુષોના ઈષ્ટદેવ, ૩૭૨
સુલભઃ—અનન્યચિત્તથી નિરંતર સ્મરણ કરનારને
ભક્તોને માટે સુગમતાથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય,
૩૭૩ સારશોધનઃ—સારતત્ત્વની શોધ કરનાર,
૩૭૪ તીર્થરૂપઃ—તીર્થસ્વરૂપ, ૩૭૫ તીર્થનામા-
તીર્થ નામધારી અથવા જેમનું નામ ભવસાગરથી
પાર કરનારું છે એવા, ૩૭૬ તીર્થદૃશ્યઃ તીર્થસેવનથી
પોતાનાં સ્વરૂપનાં દર્શન કરાવનાર અથવા
ગુરુકૃપાથી પ્રત્યક્ષ થનાર, ૩૭૭ તીર્થદઃ ચરણોદક
સ્વરૂપ તીર્થ આપનાર ॥ ૪૭ ॥

અપાંનિધિરધિષ્ઠાનં દુર્જયો જયકાલવિત્ ।

પ્રતિષ્ઠિતઃ પ્રમાણજ્ઞો હિરણ્યકવયો હરિઃ ॥ ૪૮ ॥

૩૭૮ અપાંનિધિઃ—જલના નિધાન સમુદ્રરૂપ,
૩૭૯ અધિષ્ઠાનમ્—ઉપાદાન કારણથી બધાં
ભૂતોનો આશ્રય અથવા જગતરૂપ પ્રપંચનું

અધિષ્ઠાન, ૩૮૦ દુર્જયઃ જેમને જીતવા કઠણ છે

એવા, ૩૮૧ જયકાલવિત્ વિજયના અવસરને

સમજનારા, ૩૮૨ પ્રતિષ્ઠિતઃ—પોતાના જ

મહિમામાં સ્થિત, ૩૮૩ પ્રમાણજ્ઞઃ પ્રમાણોના

જ્ઞાતા, ૩૮૪ હિરણ્યકવયઃ સુવર્ણમય કવચ ધારણ

કરનારા, ૩૮૫ હરિઃ શ્રી હરિ સ્વરૂપ ॥ ૪૮ ॥

વિમોચનઃ સુરગણો વિદેશો વિન્દુસંશ્રયઃ ।

બાલરૂપોઽબલોન્મત્તોઽવિકર્તા ગહનો ગુહઃ ॥ ૪૯ ॥

૩૮૬ વિમોચનઃ—સંસારબંધનથી સદાને માટે

છોડાવનાર, ૩૮૭ સુરગણઃ—દેવસમુદાયરૂપ,

૩૮૮ વિદેશઃ—સંપૂર્ણ વિદ્યાઓના સ્વામી, ૩૮૯

વિન્દુસંશ્રયઃ—બિન્દુરૂપ પ્રણવનો આશ્રય, ૩૯૦

બાલરૂપઃ—બાળકનું રૂપ ધારણ કરનારા ૩૯૧

અબલોન્મત્તઃ—બળથી ઉન્મત્ત ન થનાર, ૩૯૨

અવિકર્તા-વિકારરહિત, ૩૯૩ ગહનઃ દુર્બોધસ્વરૂપ

અથવા અગમ્ય, ૩૯૪ ગુહઃ—ગાયાથી પોતાના

યથાર્થ સ્વરૂપને સંતાડનારા ॥ ૪૯ ॥

કરણં કારણં કર્તા સર્વબન્ધવિમોચનઃ ।

વ્યવસાયો વ્યવસ્થાનઃ સ્થાનદો જગદાદિજઃ ॥ ૫૦ ॥

૩૯૫ કરણં—સંસારની ઉત્તપત્તિનું સૌથી મોટું

સાધન, ૩૯૬ કારણમ્—જગતનું ઉપાદાન અને

નિમિત્તકારણ, ૩૯૭ કર્તા-સર્વના રચયિતા, ૩૯૮

સર્વબંધવિમોચનઃ—સંપૂર્ણ બંધનોમાંથી છોડાવનાર,

૩૯૯ વ્યવસાયઃ નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાનસ્વરૂપ, ૪૦૦

વ્યવસ્થાનઃ—સંપૂર્ણ જગતની વ્યવસ્થા કરનારા,

૪૦૧ સ્થાનદઃ પ્રુવ વગેરે ભક્તોને અવિચલ

સ્થિતિ પ્રદાન કરનારા, ૪૦૨ જગદાદિજઃ—

હિરણ્યગર્ભરૂપે જગતના આદિમાં પ્રગટ

થનારા ॥ ૫૦ ॥

ગુરુદોલલિતોઽભેદોભાવાત્માઽઽત્મનિસંસ્થિતઃ ।

વીરેશ્વરો વીરભદ્રો વીરાસનવિધિર્વિરાટ્ ॥ ૫૧ ॥

૪૦૩ ગુરુદઃ શ્રેષ્ઠ વસ્તુ પ્રદાન કરનાર અથવા

તત્ત્વં તત્ત્વવિદેકાત્મા વિભુર્વિશ્વવિભૂષણઃ ।
 ઋષિબ્રાહ્મણ ઐશ્વર્યજન્મમૃત્યુજરાતિગઃ ॥ ૬૩॥
 ૫૦૧ તત્ત્વમ્-યથાર્થ તત્ત્વરૂપ, ૫૦૨ તત્ત્વવિત્-
 યથાર્થ તત્ત્વને પૂર્ણતયા જાણનાર, ૫૦૩ એકાત્મા-
 અદ્વિતીય આત્મરૂપ, ૫૦૪ વિભુઃ—સર્વત્રવ્યાપક,
 ૫૦૫ વિશ્વભૂષણઃ—સંપૂર્ણ જગતને ઉત્તમ ગુણોથી
 વિભૂષિત કરનારા, ૫૦૬ ઋષિઃ મંત્ર દષ્ટા, ૫૦૭
 બ્રાહ્મણઃ—બ્રહ્મવેત્તા, ૫૦૮ ઐશ્વર્યજન્મમૃત્યુ
 જરાતિગઃ—ઐશ્વર્ય, જન્મ, મૃત્યુ અને જરાથી
 અતીત ॥ ૬૩॥

પંચયજસમુત્પત્તિર્વિશ્વેશો વિમલોદયઃ ।
 આત્મયોનિરનાદન્તો વત્સલો ભક્તલોકધૃક્ ॥ ૬૪॥
 ૫૦૯ પંચયજસમુત્પત્તિઃ—પંચમહાયજ્ઞોની
 ઉત્પત્તિના હેતુ, ૫૧૦ વિશ્વેશઃ—વિશ્વનાથ, ૫૧૧
 વિમલોદયઃ—નિર્મલ અભ્યુદયની પ્રાપ્તિ કરાવનારા
 ધર્મરૂપ, ૫૧૨ આત્મયોનિઃ સ્વયંભૂ, ૫૧૩
 અનાદન્તઃ—આદિ-અંતથી રહિત, ૫૧૪
 વત્સલઃ—ભક્તો પ્રત્યે વાત્સલ્ય-સ્નેહથી યુક્ત,
 ૫૧૫ ભક્તલોકધૃક્-ભક્તજનોના આશ્રય ॥ ૬૪॥
 ગાયત્રીવલ્લભઃ પ્રાંશુર્વિશ્વાવાસઃ પ્રભાકરઃ ।
 શિશુર્ગિરિરતઃ સમ્રાટ્ સુષેણઃ સુરશત્રુહા ॥ ૬૫॥
 ૫૧૬ ગાયત્રીવલ્લભઃ—ગાયત્રીમંત્રના પ્રેમી, ૫૧૭
 પ્રાંશુઃ—ગિંચા શરીરવાળા, ૫૧૮ વિશ્વાવાસઃ—
 સંપૂર્ણ જગતના આવાસસ્થાન, ૫૧૯ પ્રભાકરઃ—
 સૂર્યરૂપ, ૫૨૦ શિશુઃ બાળકરૂપ, ૫૨૧ ગિરિરતઃ
 કૈલાસ પર્વત પર રમણ કરનારા, ૫૨૨ સમ્રાટઃ—
 દેવેશ્વરોના પણ ઈશ્વર, ૫૨૩ સુષેણ સુરશત્રુહા-
 પ્રમથ ગણોની સુંદર સેનાથી યુક્ત તથા
 દેવશત્રુઓનો સંહાર કરનારા ॥ ૬૫॥

અમોઘોઽરિષ્ટનેમિશ્ચ કુમુદો વિગતજ્વરઃ ।
 સ્વયંજ્યોતિસ્તનુજ્યોતિરાત્મજ્યોતિરચંચલઃ ॥ ૬૬॥
 ૫૨૪ અમોઘોઽરિષ્ટનેમિઃ—અમોઘ સંકલ્પવાળા

મહર્ષિ કશ્યપરૂપ, ૫૨૫ કુમુદઃ—ભૂતલને આઘ્રાદ
 પ્રદાન કરનારા ચંદ્રમારૂપ, ૫૨૬ વિગત જ્વરઃ—
 ચિન્તારહિત, ૫૨૭ સ્વયંજ્યોતિસ્તનુજ્યોતિઃ—
 પોતાના જ પ્રકાશથી પ્રકાશિત થનારા સૂક્ષ્મજ્યોતિઃ
 સ્વરૂપ, ૫૨૮ આત્મજ્યોતિ પોતાના સ્વરૂપભૂત
 જ્ઞાનની પ્રભાથી પ્રકાશિત, ૫૨૯ અચંચલઃ—
 ચંચાળતાથી રહિત ॥ ૬૬॥

પિંગલઃ કપિલશ્મશ્રુર્ભાલનેત્રસ્રયીતનુઃ ।
 જ્ઞાનસ્કન્દો મહાનીતિર્વિશ્વોત્પત્તિરુપધ્વલઃ ॥ ૬૭॥
 ૫૩૦ પિંગલઃ—પિંગલવર્ણવાળા, ૫૩૧
 કપિલશ્મશ્રુઃ—કપિલ વર્ણનાં દાઢી-મૂછ રાખનારા
 દુર્વાસા મુનિનારૂપે અવતીર્ણ, ૫૩૨ ભાલનેત્રઃ—
 લલાટમાં તૃતીયનેત્ર ધારણ કરનારા, ૫૩૩
 ત્રયીતનુઃ—ત્રણે લોકો અથવા ત્રણે વેદો જેનાં
 સ્વરૂપ છે, એવા, ૫૩૪ જ્ઞાન સ્કન્દો મહાનીતિઃ—
 જ્ઞાનપ્રદ અને શ્રેષ્ઠ નીતિવાળા, ૫૩૫
 વિશ્વોત્પત્તિઃ—જગતના ઉત્પાદક, ૫૩૬ ઉપધ્વલઃ—
 સંહારકારી ॥ ૬૭॥

ભગો વિવસ્વાનાદિત્ય યોગપારો દિવસ્પતિઃ ।
 કલ્યાણગુણનામા ચ પાપહા પુણ્યદર્શનઃ ॥ ૬૮॥
 ૫૩૭ ભગો વિવસ્વાનાદિત્યઃ—અદિતિનંદન ભગ
 અને વિવસ્વાન ૫૩૮ યોગપારઃ—યોગવિદ્યામાં
 પારંગત, ૫૩૯ દિવસ્પતિઃ—સ્વર્ગલોકમા સ્વામી,
 ૫૪૦ કલ્યાણગુણનામા-કલ્યાણકારી ગુણ અને
 નામવાળા, ૫૪૧ પાપહા—પાપનાશક, ૫૪૨
 પુણ્યદર્શનઃ—પુણ્યજનક દર્શન દેનારા અથવા
 પુણ્યથી જ જેનાં દર્શન થાય છે એવા ॥ ૬૮॥
 ઉદારકીર્તિરુદ્યોગી સદ્યોગી સદસન્મયઃ ।
 નક્ષત્રમાલી નાકેશઃ સ્વાધિષ્ઠાનપદાશ્રયઃ ॥ ૬૯॥
 ૫૪૩ ઉદારકીર્તિઃ—ઉત્તમ કીર્તિવાળા, ૫૪૪
 ઉદ્યોગી-ઉદ્યોગશીલ, ૫૪૫ સદ્યોગી—શ્રેષ્ઠયોગી,
 ૫૪૬ સદસન્મયઃ સદસસ્વરૂપ, ૫૪૭ નક્ષત્રમાલી-

નક્ષત્રોની માળાથી અલંકૃત આકાશરૂપ, ૫૪૮
નાકેશ:—સ્વર્ગના સ્વામી, ૫૪૯ સ્વાધિનિષ્ઠાન
પદાશ્રયા—સ્વાધિષ્ઠાન ચક્રના આશ્રયા ॥ ૬૯ ॥

પવિત્ર: પાપહારી ચ મણિપૂરો નભોગતિ: ।

હૃત્પુંડરીકમાસીન: શક: શાન્તો વૃષાકપિ: ॥ ૭૦ ॥

૫૫૦ પવિત્ર: પાપહારી:—નિત્ય શુદ્ધ અને

પાપનાશક, ૫૫૧ મણિપુર:મણિપુર નામના

ચક્રસ્વરૂપ, ૫૫૨ નભોગતિ: આકાશચારી, ૫૫૩

હૃત્પુંડરીકમાસીન:—હૃદયકમળમાં સ્થિત, ૫૫૪

શક:—ઈન્દ્રરૂપ, ૫૫૫ શાન્ત-શાન્તીસ્વરૂપ, ૫૫૬

વૃષાકપિ:—હરિહર ॥ ૭૦ ॥

ઉષ્ણો ગૃહપતિ: કૃષ્ણ: સમર્થોઽનર્થનાશન: ।

અધર્મશત્રુરજ્ઞેય: પુરુહૂત: પુરુશ્રુત: ॥ ૭૧ ॥

૫૫૭ ઉષ્ણ:—હળાહળ વિષની ગરમીથી ઉષ્ણતા

યુક્ત, ૫૫૮ ગૃહપતિ:—સમસ્ત બ્રહ્માંડરૂપી ગૃહના

સ્વામી, ૫૫૯ કૃષ્ણ:—સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ, ૫૬૦

સમર્થ:—સામર્થ્યશાળી, ૫૬૧ અનર્થનાશન:—

અનર્થનો નાશ કરનારા, ૫૬૨ અધર્મશત્રુ:—

અધર્મનાશક, ૫૬૩ અજ્ઞેય:—બુદ્ધિની પહોંચની

બહાર અથવા જાણી ન શકાય તેવા, ૫૬૪

પુરુહૂત: પુરુશ્રુત: વણાં નામો દ્વારા બોલાવી શકાય

અને સાંભળી શકાય ॥ ૭૧ ॥

બ્રહ્મગર્ભો બૃહદ્ગર્ભો ધર્મધેનુર્ધનાગમ: ।

જગદ્વિતૈષી સુગત: કુમાર: કુશલાગમ: ॥ ૭૨ ॥

૫૬૫ બ્રહ્મગર્ભ:—બ્રહ્મા જેના ગર્ભસ્થ શિશુ જેવા

છે, એવા, ૫૬૬ બૃહદ્ગર્ભ:—વિશ્વબ્રહ્માંડ

પ્રલયકાળમાં જેના ગર્ભમાં રહે છે, એવા, ૫૬૭

ધર્મધેનુ:—ધર્મરૂપી વૃષભને ઉત્પન્ન કરવા માટે

ધેનુસ્વરૂપ, ૫૬૮ ધનાગમ:—ધનની પ્રાપ્તિ

કરાવનાર, ૫૬૯ જગદ્વિતૈષી-સમસ્ત સંસારનું

હિત યાહનાર, ૫૭૦ સુગત: ઉત્તમજ્ઞાનથી સંપન્ન

અથવા બુદ્ધસ્વરૂપ, ૫૭૧ કુમાર: કાર્તિકેયસ્વરૂપ,

૫૭૨ કુશલાગમ:—કલ્યાણદાતા ॥ ૭૨ ॥

હિરણ્યવર્ણો જ્યોતિષ્માન્નાનાભૂતો ધ્વનિ: ।

અરાગો નયનાધ્યક્ષો વિશ્વામિત્રો ધનેશ્વર: ॥ ૭૩ ॥

૫૭૩ હિરણ્યવર્ણો જ્યોતિષ્માન:—સુવર્ણસમાન

ગૌર વર્ણવાળા અને તેજસ્વી, ૫૭૪

નાનાભૂતરત:—વિવિધ પ્રકારનાં ભૂતો સાથે ક્રીડા

કરનારા, ૫૭૫ ધ્વનિ:—નાદસ્વરૂપ, ૫૭૬

અરાગ:—આસક્તિશૂન્ય, ૫૭૭ નયનાધ્યક્ષ:—

નેત્રોમાં દ્રષ્ટારૂપે વિદ્યમાન, ૫૭૮ વિશ્વામિત્ર:—

સંપૂર્ણ જગત પ્રત્યે મૈત્રીભાવના રાખનાર

મુનિસ્વરૂપ, ૫૭૯ ધનેશ્વર:—ધનના સ્વામી

કુબેર ॥ ૭૩ ॥

બ્રહ્મજ્યોતિર્વસુધામા મહાજ્યોતિરનુત્તમ: ।

માતામહો માતારિશ્વા નભસ્વાત્માગહાધૃક્ ॥ ૭૪ ॥

૫૮૦ બ્રહ્મજ્યોતિ: જ્યોતિઃ સ્વરૂપ બ્રહ્મા, ૫૮૧

વસુધામા—સુવર્ણ અને રત્નોના તેજથી પ્રકાશિત

અથવા વસુધારૂપ, ૫૮૩ વસુધામા-સુવર્ણ અને

રત્નોના તેજથી પ્રકાશિત અથવા વસુધારૂપ, ૫૮૩

મહાનજ્યોતિ-રનુત્તમ-સૂર્ય વગેરે જ્યોતિઓના

પ્રકાશક સર્વોત્તમ મહાજ્યોતિ: સ્વરૂપ, ૫૮૩

માતામહ: માતૃકાઓના જન્મદાતા હોવાને કારણે

માતામહ, ૫૮૪ માતારિશ્વા નભસ્વાન્—આકાશમાં

વિચરનાર વાયુદેવ, ૫૮૫ નાગહારધૃક્—સર્પમય

હાર ધારણ કરનારા ॥ ૭૪ ॥

પુલસ્ત્ય: પુલહોઽગસ્ત્યો જાતૂકર્ણ્ય: પરાશર: ।

નિરાવરણનિર્વારો વૈરંચ્યો વિષ્ટરશ્રવા: ॥ ૭૫ ॥

૫૮૬ પુલસ્ત્ય:—પુલસ્ત્ય નામના ગુનિ, ૫૮૭

પુલહ:—પુલહ નામના ઋષિ, ૫૮૮ અગસ્ત્ય:—

કુંભજન્મા અગત્ય ઋષિ ૫૮૯ જાતૂકર્ણ્ય—આ

જ નામના પ્રસિદ્ધ મુનિ, ૫૯૦ પરાશર:—

શક્તિના પુત્ર તથા વ્યાસજીના પિતા મુનિવર

પરાશર, ૫૯૧ નિરાવરણનિર્વાર: આવરણ શૂન્ય

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

૬૩૮ નભસ્ય-ભાદ્રપદમાસરૂપ, ૬૩૯ ૬૬૧ દાનવારિઃ-દાનવશત્રુ, ૬૬૨ અરિદમઃ-
 વીજવાહનઃ-ડાંગર વગેરે બીજોની પ્રાપ્તિ શત્રુઓનું દમન કરનારા ॥ ૮૪ ॥
 કરાવનાર શરતકાલ ॥ ૮૧ ॥
 અગ્નિરા ગુરુરાત્રેયો વિમલો વિશ્વવાહનઃ ।
 પાવનઃ સુમતિર્વિદ્વાસૈવિદ્યો વરવાહનઃ ॥ ૮૨ ॥
 ૬૪૦ અંગિરા ગુરુઃ-અંગિરાનામના ઋષિ તથા
 એમના પુત્ર દેવગુરુ બૃહસ્પતિ, ૬૪૧ આત્રેયઃ-
 અત્રિકુમાર દુર્વાસા, ૬૪૨ વિમલઃ-નિર્મળ,
 ૬૪૩ વિશ્વવાહનઃ-સંપૂર્ણ જગતનો નિર્વાહ
 કરનારા, ૬૪૪ પાવનઃ-પવિત્ર કરનારા, ૬૪૫
 સુમતિર્વિદ્વાનઃ-ઉત્તમબુદ્ધિવાળા વિદ્વાન, ૬૪૬
 ત્રૈવિધઃ-ત્રણે વેદોના વિદ્વાન અથવા ત્રણે વેદો
 દ્વારા પ્રતિપાદિત, ૬૪૭ વરવાહનઃ-વૃષભરૂપ
 શ્રેષ્ઠવાહનવાળા, ॥ ૮૨ ॥
 મનોબુદ્ધિરહંકારઃ ક્ષેત્રજઃ ક્ષેત્રપાલકઃ ।
 જમદગ્નિર્બલનિધિર્વિગાલો વિશ્વગાલવઃ ॥ ૮૩ ॥
 ૬૪૮ મનોબુદ્ધિરહંકારોઃ-મન, બુદ્ધિ અને
 અહંકારરૂપ, ૬૪૯ ક્ષેત્રજઃ આત્મા, ૬૫૦
 ક્ષેત્રપાલકઃ-શરીરરૂપી ખેતરનું પાલન કરનારા
 પરમાત્મા, ૬૫૧ જમદગ્નિઃ-નામના ઋષિરૂપ,
 ૬૫૨ બલનિધિઃ અનંત બળના સાગર, ૬૫૩
 વિગાલઃ-પોતાની જટામાંથી ગંગાજીના જળને
 ટપકાવનારા, ૬૫૪ વિશ્વગાલવઃ-વિશ્વવિખ્યાત
 ગાલવ મુનિ અથવા પ્રલયકાળમાં કાલાગ્નિસ્વરૂપે
 જગતને ગળી જનારા ॥ ૮૩ ॥
 અધોરોડનુત્તરો યજઃ શ્રેષ્ઠો નિઃશ્રેયસપ્રદઃ ।
 શૈલો ગગનકુન્દાભો દાનવારિરરિદમઃ ॥ ૮૪ ॥
 ૬૫૫ અધોરઃ-સૌમ્યરૂપવાળા, ૬૫૬ અનુત્તરઃ-
 સર્વશ્રેષ્ઠ, ૬૫૭ યજઃ-શ્રેષ્ઠઃ-શ્રેષ્ઠ યજ્ઞરૂપ,
 ૬૫૮ નિઃશ્રેયસપ્રદઃ કલ્યાણદાતા ૬૫૯ શૈલઃ-
 શિલામય લિંગરૂપ, ૬૬૦ ગગનકુન્દાભઃ-
 આકાશકુન્દ-ચંદ્રમા સમાન ગૌર કાન્તિવાળા,

૯૬૬ ધુમણિસ્તરણિઃ—આકાશમાં મણિ સમાન પ્રકાશમાન અને ભક્તોને ભવસાગરથી તારવા માટે નૌકારૂપ સૂર્ય, ૯૬૭ ધન્યઃ—કૃતકૃત્ય, ૯૬૮ સિદ્ધિદઃ સિદ્ધિસાધનઃ—સિદ્ધિદાતા અને સિદ્ધિના સાધક, ૯૬૯ વિશ્વતઃ સંવૃત્તઃ—બધી બાજુએથી માયાથી આવૃત્ત, ૯૭૦ સ્તુત્યઃ—સ્તુતિને યોગ્ય, ૯૭૧ વ્યૂદોરસ્કઃ—પહોળી છાતીવાળા, ૯૭૨ મહાભુજઃ—બહુ મોટી ભુજાવાળા ॥ ૧૨૮ ॥
સર્વયોનિર્નિરાતંકો નરનારાયણપ્રિયઃ ।
નિર્લેપો નિષ્પ્રપંચાત્મા નિર્વ્યગો વ્યંગનાશનઃ ॥ ૧૨૯ ॥
૯૭૩ સર્વયોનિઃ—સૌની ઉત્પત્તિનું સ્થાન, ૯૭૪ નિરાતંકઃ—નિર્ભય, ૯૭૫ નરનારાયણપ્રિયઃ—નરનારાયણના પ્રેમી અથવા પ્રિયતમ, ૯૭૬ નિર્લેપો નિષ્પ્રપંચાત્માઃ—દોષસંપર્કથી રહિત તથા જગતપ્રપંચથી અતીતરૂપવાળા, ૯૭૭, નિર્વ્યગઃ—વિશિષ્ટ અંગવાળાં પ્રાણીઓના પ્રાગટ્યમાં કારણરૂપ હેતુ, ૯૭૮ વ્યંગનાશનઃ—યજ્ઞ વગરે કર્મમાં ધનારા અંગવૈગુણ્યનો નાશ કરનારા ॥ ૧૨૯ ॥

स्तव्यः स्तवप्रियः स्तोता व्यासमूर्तिर्निरंकुशः ।

निरवधमयोपायो विद्याराशी रसप्रियः ॥ १३०॥
 ८७८ स्तव्यः—स्तुतिने योग्य, ८८० स्तवप्रियः—
 स्तुतिना प्रेमी, ८८१ स्तोता-स्तुति करनारा,
 ८८२ व्यासमूर्तिः— व्यासस्वरूप, ८८३ निरंकुशः—
 अंकुशरहित स्वतंत्र, ८८४ निरवधमयोपायः
 मोक्ष प्राप्तिना निर्दोष उपायरूप, ८८५ विद्याराशिः
 विद्याओना सागर, ८८६ रसप्रियः ब्रह्मानंदरसना
 प्रेमी ॥ १३०॥

प्रशांत बुद्धिरक्षुण्णः संग्रही नित्यसुन्दरः ।

वैयाघ्रधुर्यो धात्रीशः शाकल्यः शर्वरीपति ॥ १३१ ॥
 ८८७ प्रशान्त बुद्धिः—शांत बुद्धिवाणा, ८८८
 अक्षुब्ध-क्षोभ अथवा नाशयी रहित, ८८९

संग्रही-लक्तोनो संग्रह करनारा, ८८० नित्यसुंदरः
सतत मनोहर ८८१ वैद्याधुर्यः व्याधयर्मधारी,
८८२ धात्रीशः—ब्रह्माञ्जना स्वामी, ८८३ शाकल्यः
शाकल्य ऋषिरूप, ८८४ शर्वरीपतिः रात्रिना
स्वामी चंद्रमा रूप ॥ १३१॥

परमार्थगुरुर्दत्तः सूरिराश्रितवत्सलः ।
 सोमो रसज्ञो रसदः सर्वसत्त्वावलम्बनः ॥ १३२ ॥
 ८८५ परमार्थ गुरुर्दत्तः सूरिः—परमार्थ तत्त्वज्ञो
 उपदेश देनारा ज्ञानी गुरु दत्तात्रेयउप, ८८६
 आश्रितवत्सलः—शरणागतो पर दया करनारा,
 ८८७ सोमः—उमासहित ८८८ रसज्ञः—
 भक्तिरसना ज्ञाता, ८८९ रसदः—प्रेमरस प्रधान
 करनारा, १००० सर्व सत्त्वावलम्बन समस्त
 प्राणीओने सहारो आपनारा ॥ १३२ ॥

આ રીતે શ્રીહરિ પ્રતિદિન સહસ્ર નામ દ્વારા ભગવાન શિવની સ્તુતિ, સહસ્ર કમળો દ્વારા એમનું પૂજન અને પ્રાર્થના કર્યા કરતા હતા. એક દિવસ ભગવાન શિવની લીલાથી એક કમળ ઘટ્યું તેથી ભગવાન વિષ્ણુએ પોતાના કમલ-જેવા નેત્રને ચડાવી દીધું. આવી રીતે એમના પૂજિત અને પ્રસન્ન થઈને શિવે એમને ચક્ર આપ્યું અને આ પ્રકારે કહ્યું—'હે હરે! બધા જ પ્રકારના અનર્થોની શાંતિ માટે તમારે મારા સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું જોઈએ. અનેકાનેક દુઃખોનો નાશ કરવા માટે આ સહસ્ર નામનો પાઠ કરશે અથવા કરાવશે, એમને સ્વપ્નમાં પણ કોઈ દુઃખ પ્રાપ્ત થશે નહિ. રાજાઓ તરફથી સંકટ આવે તો જો મનુષ્ય સાંગોપાંગ વિધિપૂર્વક આ સહસ્રનામસ્તોત્રનો સો વાર પાઠ કરે તો નિશ્ચય જ તે કલ્યાણનો ભાગી બને છે. આ ઉત્તમ સ્તોત્ર રોગનાશક, વિદ્યા અને ધન દેનાર, સંપૂર્ણ મનોવાંછિતનું પ્રદાન કરનાર, પુણ્યજનક અને

સૂતજી કહે છે—હે મુનીશ્વરો! આવું કહીને સાંભળવા ચાહો છો?
 સર્વદેવેશ્વર ભગવાન રુદ્ર શ્રીહરિના અંગને સ્પર્શ (અધ્યાય ૩)

(अध्याय ३)

*

મહિમાનું કથન

સૂતજીએ કહ્યું—હે મહર્ષિઓ! તમે જે કાંઈ પૂછ્યું છે, એ જ વાત કોઈ એક સમયે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને પાર્વતીજીએ ભગવાન શિવને પૂછી હતી. એના ઉત્તરમાં શિવજીએ જે કાંઈ કહ્યું, એ હું તમને સૌને બતાવી રહ્યો છું.

ભગવાન શિવ બોલ્યા—મારાં ઘણાંબધાં પોતાની શક્તિ અનુસાર શિવભક્ત બ્ર
 પ્રત છે, જે ભોગ અને મોક્ષ પ્રદાન કરનારાં ભોજન કરાવવું જોઈએ. દ્વિજોએ અ

सप्तमः अध्यायः

દ્વારા પૂજા કરવી જોઈએ. મંત્ર વગર મહાદેવજીની પૂજા ન કરવી જોઈએ. ગીત, વાદ્ય, નૃત્ય વગેરે સાથે ભક્તિભાવથી સંપન્ન થઈ પ્રથમ પ્રહરમાં પૂજન કરીને વિદ્વાન પુરુષ મંત્રનો જપ કરે. જો મંત્રજ્ઞ પુરુષ એ સમયે શ્રેષ્ઠ પાર્થિવ લિંગનું નિર્માણ કરે તો નિત્યકર્મ કર્યા પછી પાર્થિવ લિંગનું જ પૂજન કરે. પહેલાં પાર્થિવ બનાવીને પછી એની વિધિવત્ સ્થાપના કરે. પછી પૂજન કર્યા બાદ વિવિધ-પ્રકારનાં સ્તોત્રો દ્વારા ભગવાન વૃષભધ્વજને સંતુષ્ટ કરે. બુદ્ધિમાન પુરુષે એ સમયે શિવરાત્રિ-વ્રતના માહાત્મ્યનો પાઠ કરવો જોઈએ. શ્રેષ્ઠ ભક્ત પોતાના વ્રતની પૂર્તિ માટે એ માહાત્મ્યને શ્રદ્ધાપૂર્વક સાંભળે. રાત્રિના ચારે પ્રહરમાં પાર્થિવ લિંગોનું નિર્માણ કરીને આવાહનથી માંડીને વિસર્જન સુધી ક્રમશઃ એમની પૂજા કરે અને બહુ મોટો ઉત્સવ પ્રસન્નતાપૂર્વક કરે અને જાગરાણ કરે. પ્રાતઃકાલે સ્નાન કરીને પુનઃ ત્યાં પાર્થિવ શિવનું સ્થાપન અને પૂજન કરે. આ રીતે વ્રત પૂરું કરીને હાથ જોડીને મસ્તક નમાવીને વારંવાર નમસ્કારપૂર્વક ભગવાન શંભુની આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરે.

પ્રાર્થના અને વિસર્જન

नियमो यो महादेव कृतश्चैव त्वद्वाशया।
 विसृज्यते मया स्वाभिन् प्रतं-ज्जतमनुत्तमम्॥
 प्रतेनानेन देवेश यथाशक्ति कृतेन सा
 संतुष्टो भव शर्वाद्य कृपां कुरु ममोपरि॥

‘હે મહાદેવ! આપની આજ્ઞાથી મેં જે વ્રત
ગ્રહણ કર્યું હતું, હે સ્વામિન્! એ પરમ ઉત્તમ
વ્રત પૂર્ણ થઈ ગયું. માટે હવે એનું વિસર્જન
કરું છું. હે દેવેશ્વર શર્વ! યથાશક્તિ કરેલા આ
વ્રતથી આપ આજે મુજ પર કૃપા કરીને સંતુષ્ટ
થાઓ.’

ત્યાર પછી શિવને પુષ્પાંજલિ સમર્પિત કરીને વિધિપૂર્વક દાન આપે. પછી શિવજીને નમસ્કાર કરીને વ્રત સંબંધી નિયમનું વિસર્જન કરી દે. પોતાની શક્તિ અનુસાર શિવભક્ત બ્રાહ્મણો, વિશેષતઃ સંન્યાસીઓને ભોજન કરાવીને પૂર્ણતયા સંતુષ્ટ કરીને પોતે પણ ભોજન કરે.

હે હરે! શિવરાત્રિએ પ્રત્યેક પ્રહરમાં શ્રેષ્ઠ શિવભક્તોએ જે પ્રકારે વિશેષ પૂજા કરવી જોઈએ, એ હું બતાવું છું, સાંભળો. પ્રથમ પ્રહરમાં પાર્થિવ લિંગની સ્થાપના કરીને અનેક સુંદર ઉપચારો દ્વારા ઉત્તમ ભક્તિભાવથી પૂજા કરે. પહેલાં ગંધ, પુષ્પ વગેરે - પાંચ દ્રવ્યો દ્વારા સદા મહાદેવજીની પૂજા કરવી જોઈએ. તેને દ્રવ્ય સંબંધિત મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરીને પૃથક્-પૃથક્ તે દ્રવ્ય સમર્પિત કરે. આ રીતે દ્રવ્ય સમર્પિત કર્યા પછી ભગવાન શિવને જલધારા અર્પિત કરે. વિદ્વાન પુરુષ ચઢાવેલાં દ્રવ્યોને જલધારાથી જ ઉતારે. જલધારાની સાથે સાથે એક સો આઠ મંત્રનો જપ કરીને ત્યાં નિર્ગુણ-સગુણરૂપ શિવનું પૂજન કરે. ગુરુ દ્વારા પ્રાપ્ત ઘપેલ મંત્ર દ્વારા શિવપૂજા કરે. અન્યથા નામ-મંત્ર દ્વારા સદાશિવનું પૂજન કરવું જોઈએ. વિચિત્ર ચંદન, આમંડ ચોખા અને કાળા તલથી પરમાત્મા શિવની પૂજા કરવી જોઈએ. કમળ અને કનેરનાં ફૂલ ચઢાવવાં જોઈએ. આઠ નામ-મંત્રો દ્વારા શંકરજીને પુષ્પ સમર્પિત કરવાં જોઈએ. એ આઠ નામ આ પ્રકારે છે : ભવ, શર્વ, રુદ્ર, પશુપતિ, ઉગ્ર, મધ્યન, ભીમ અને ઈશાન એના ગારંભમાં શ્રી અને અનંતમાં ચોથી વિભક્તિ જોડીને 'શ્રી ભવાય નમઃ' વગેરે મંત્રો દ્વારા શિવનું પૂજન કરે. પુષ્પ સમર્પણ પછી ધૂપ, દીપ અને નૈવેદ્યનું નિવેદન કરવું જોઈએ. પછી શ્રીફળ સુક્ત વિશેષ-અર્ધ્ય

અરુણોદય થયા પછી પુનઃ સ્નાન કરીને વિવિધ પ્રકારના પૂજન-ઉપચારો અને ઉપહારો દ્વારા શિવજીની પૂજા કરે. ત્યાર પછી પોતાનો અભિષેક કરાવે, વિવિધ પ્રકારનાં દાન આપે અને પ્રહરની સંખ્યા અનુસાર બ્રાહ્મણો અને સંન્યાસીઓને અનેક પ્રકારના ભોજ્ય પદાર્થો જમાડે. પછી શંકરને નમસ્કાર કરીને પુષ્પાંજલિ આપે. બુદ્ધિમાન પુરુષ ઉત્તમ સ્તુતિ કરીને નીચે લખેલા મંત્રોથી પ્રાર્થના કરે.

તાવકસ્વદ્ગતપ્રાણસ્ત્વરિયત્તોડહં સદા મૃડ ।
કૃપાનિધે ઈતિ જ્ઞાત્વા યથા યોગ્યં તથા કુરુ ॥
અજ્ઞાનાઘટિ વા જ્ઞાનાજ્જપપૂજાદિકં મયા ।
કૃપાનિધિત્વાજ્ઞાત્વૈવ ભૂતનાથ પ્રસીદ મે ॥
અનેનૈવોપવાસેન યજ્જાતં ફલમેવ ચ ।
તેનૈવ પ્રીયતાં દેવઃ શંકરઃ સુખદાયકઃ ॥
કુલે મમ મહાદેવ ભજનં તેઽસ્તુ સર્વદા ।
માભૂતસ્ય કુલે જન્મ યત્ર ત્વં નહિ દેવતા ॥

‘હે સુખદાયક કૃપાનિધાન શિવ! હું આપનો છું. મારા પ્રાણ આપમાં જ લાગેલા છે અને મારું ચિત્ત સદા આપનું ચિંતન કરે છે. આવું જાણીને આપ જેવું ઉચિત સમજો, એવું જ કરજો. હે ભૂતનાથ! મેં જાણે કે અજાણ્યે જે જપ અને પૂજન વગેરે કર્યા છે, એને સમજીને દયાસાગર હોવાને કારણે તમે મુજ પર પ્રસન્ન થાઓ. એ ઉપવાસ, વ્રતથી જે ફળ થયું હોય, એનાથી જ સુખદાયક ભગવાન શંકર મુજ પર પ્રસન્ન થાઓ. હે મહાદેવ! મારા કુળમાં સદા આપનું

ભજન થતું રહે. જ્યાં આપ કુળદેવતા ન હો, એ કુળમાં ક્યારેય મારો જન્મ ન હો.’

આ રીતે પ્રાર્થના કર્યા પછી ભગવાન શિવને પુષ્પાંજલિ સમર્પિત કરીને બ્રાહ્મણો પાસેથી તિલક અને આશીર્વાદ ગ્રહણ કરે. તદનંતર શંભુનું વિસર્જન કરે. જેણે આ પ્રકારે વ્રત કર્યું હોય, એનાથી હું દૂર રહેતો નથી. આ વ્રતના ફળનું વર્ણન કરી શકાતું નથી. મારી પાસે એવી કોઈ વસ્તુ નથી, જેને શિવરાત્રિ-વ્રત કરનારાને માટે હું આપી ન દઉં. અર્થાત્ સર્વસ્વ આપી શકું છું. જેના દ્વારા અનાયાસ જ આ વ્રતનું પાલન થઈ જાય, એને માટે અવશ્ય જ મુક્તિનું બીજ વ્વાઈ ગયું છે. મનુષ્યોએ પ્રતિમાસ ભક્તિપૂર્વક શિવરાત્રિનું વ્રત કરવું જોઈએ. ત્યાર પછી એનું ઉદ્ધાપન કરીને મનુષ્ય સાંગોપાંગ ફળનો લાભ મેળવે છે. આ વ્રતનું પાલન કરવામાં શિવ નિશ્ચય જ ઉપાસકનાં સમસ્ત દુઃખોનો નાશ હું કરી દઉં છું અને એને ભોગ-મોક્ષ વગેરે સંપૂર્ણ મનોવાંછિત ફળ પ્રદાન કરું છું.

સૂતજી કહે છે—હે મહર્ષિઓ! ભગવાન શિવનું આ અત્યંત હિતકારક અને અદ્ભુત વચન સાંભળીને શ્રીવિષ્ણુ પોતાને ધામે ચાલ્યા ગયા. એ પછી આ ઉત્તમ વ્રતના પોતાના ચાહક-વર્ગમાં પ્રચાર થયો. કોઈ સમયે કેશવે નારદજીને ભોગ અને મોક્ષ આપનાર આ દિવ્ય શિવરાત્રિ-વ્રતનું વર્ણન કર્યું હતું. (અધ્યાય ૩૭-૩૮)

શિવરાત્રિ-વ્રતના ઉદ્યાપનની વિધિ

શ્રદ્ધિ બોલ્યા—હે સૂતજી! હવે અમને શિવરાત્રિ વ્રતના ઉદ્ઘાપનની વિધિ બતાવો, જેનું અનુષ્ઠાન કરવાથી સાક્ષાત્ ભગવાન શંકર નિશ્ચય જ પ્રસન્ન થાય છે.

સૂતજીએ કહ્યું—હે ઋષિઓ! તમે લોકો ભક્તિભાવથી આદરપૂર્વક શિવરાત્રિના ઉદ્ઘાપનની વિધિ સાંભળો, જેનું અનુષ્ઠાન કરવાથી આ વ્રત અવશ્ય જ પૂર્ણ ફળ આપનારું બને છે. લગાતાર ચૌદ વર્ષ સુધી શિવરાત્રિના શુભવ્રતનું પાલન કરવું જોઈએ. તેરશે એક સમય ભોજન કરીને ચૌદશે પૂરો ઉપવાસ કરવો જોઈએ. શિવરાત્રિને દિવસે નિત્યકર્મ સંપન્ન કરીને શિવાલયમાં જઈને વિધિપૂર્વક શિવનું પૂજન કરો. તત્પશ્ચાત્ ત્યાં યત્નપૂર્વક એક દિવ્ય મંડળ બનાવડાવવું, જે ત્રણે લોકમાં ગૌરીતિલક નામથી પ્રસિદ્ધ છે. એના મધ્યભાગમાં દિવ્ય લિંગતોભદ્ર મંડળની રચના કરવી અથવા મંડપથી અંદર સર્વતોભદ્ર મંડળનું નિર્માણ કરવું. ત્યાં પ્રાજ્ઞપત્ય નામના કળશોની સ્થાપના કરવી જોઈએ. એ બધાને મંડપના પાર્શ્વભાગમાં યત્નપૂર્વક સ્થાપિત કરવા જોઈએ. મંડપના મધ્યભાગમાં એક સોનાનો અથવા બીજી ધાતુ તાંબા વગેરેનો બનેલો કળશ સ્થાપિત કરો. વ્રતી પુરુષ એ કળશ પર પાર્વતી સહિત શિવની સુવર્ણમયી પ્રતિમા બનાવીને રાખે. તે પ્રતિમા એક પલ (તોલાની) અથવા અર્ધા પલ સોનાની હોવી જોઈએ, અથવા જેવી પોતાની શક્તિ હોય એ અનુસાર પ્રતિમા બનાવડાવી લેવી જોઈએ. ડાબા ભાગમાં પાર્વતીજી અને જમણી બાજુ શિવની પ્રતિમા સ્થાપિત

કરીને રાત્રે એનું પૂજન કરવું. આજસ છોડીને પૂજનનું કામ કરવું જોઈએ. આ કાર્યમાં ચાર ઋત્વિકો સાથે સાથે એક પવિત્ર આચાર્યનું વરણ કરવું જોઈએ અને એમની આજ્ઞા લઈને ભક્તિપૂર્વક શિવની પૂજા કરો. રાત્રે પ્રત્યેક પ્રહરમાં પૃથક્ પૃથક્ પૂજા કરીને જાગરણ કરો. વ્રત કરનાર પુરુષે ભગવત્સંબંધી કીર્તન, ગીત અને નૃત્ય વગેરે દ્વારા રાત વ્યતીત કરવી જોઈએ. આ પ્રકારે વિધિવત્ પૂજન કરીને ભગવાન શિવને સંતુષ્ટ કરીને પ્રાતઃકાળે પુનઃ પૂજન કરીને પછી સવિધિ હોમ કરો; પછી યથાશક્તિ પ્રાજાપત્ય વિધાન કરો. પછી બ્રાહ્મણોને ભક્તિપૂર્વક ભોજન કરાવવું અને યથાશક્તિ દાન આપવું.

એ પછી વસ્ત્ર, અલંકાર તથા આભૂષણો દ્વારા પત્ની સહિત ઋત્વિજોને અલંકૃત કરીને એમને વિધિપૂર્વક પૃથક્-પૃથક્ દાન આપવું. પછી આવશ્યક સામગ્રીયુક્ત વાછરડાસહિત ગાયનું આચાર્યને આમ કહીને વિધિપૂર્વક દાન દેવું કે આ દાનથી ભગવાન શિવ મુજ પર પ્રસન્ન થાઓ. ત્યારબાદ કળશ સહિત એ મૂર્તિને વસ્ત્રની સાથે વૃષભની પીઠ પર રાખીને સંપૂર્ણ અલંકારો સહિત એને આચાર્યને અર્પિત કરી દેવું. એ પછી બે હાથ જોડીને મસ્તક નમાવીને ખૂબ પ્રેમથી ગદ્ગદ વાણીમાં મહાપ્રભુ મહેશ્વરદેવની પ્રાર્થના કરવી.

प्रार्थना

देवदेव महादेव शरणागत वत्सला
प्रतेनानेन देवेश कृपां कुरु भूमोपरि॥

મયા ભક્ત્યનુસારેણ વ્રતમેતત્ કૃતં શિવા કૃપાથી-કૃપા પ્રસાદથી પૂરી થઈ જજો. હે શંકર! ન્યૂનં સંપૂર્ણતાં યાતુ પ્રસાદાત્તવ શંકરા॥ મેં અજાણતાં અથવા જાણીને જે જપપૂજન કર્યું અજાનાઘટિ વા જાનાજજપપૂજાદિકં મયા। છે, તે આપની કૃપાથી સફળ થાઓ.'

કૃતં તદસ્તુ કૃપયા સફલં તવ શંકરા। આ રીતે પરમાત્મા શિવને પુષ્પાંજલિ
'હે દેવદેવ! હે મહાદેવ! હે અર્પણ કરીને ફરી નમસ્કારપૂર્વક પ્રાર્થના કરવી.
શરણાગતવત્સલ! હે દેવેશ્વર! આ વ્રતથી સંતુષ્ટ જેણે આ રીતે વ્રત પૂરું કરી લીધું, એના એ
થઈ આપ મારા ઉપર કૃપા કરો. હે શિવ-શંકર! વ્રતમાં કોઈ પણ પ્રકારની ઊણપ રહેતી નથી.
મેં ભક્તિભાવથી આ વ્રતનું પાલન કર્યું છે. એમાં એથી એને મનોવાંછિત સિદ્ધિ મળી જાય છે,
કશી ઊણપ રહી ગઈ હોય તો તે આપની એમાં સંશય નથી. (અધ્યાય ૩૯)

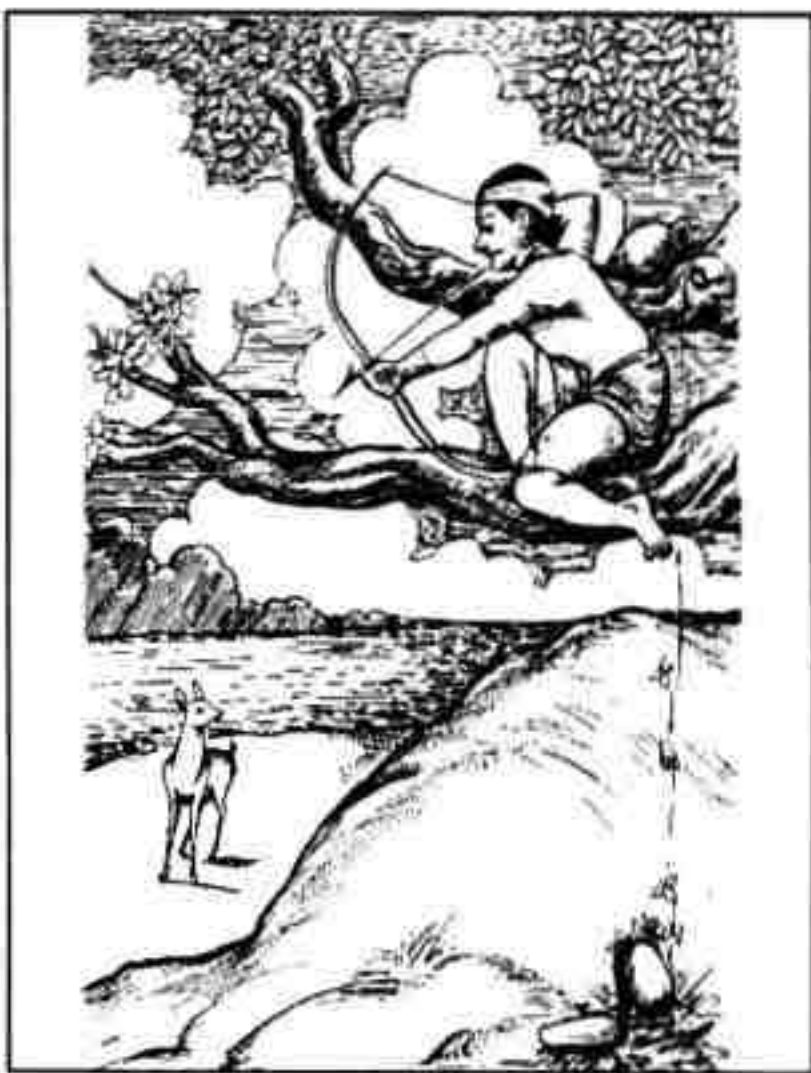
અજાણતામાં પણ શિવરાત્રિ-વ્રત કરવાથી એક ભીલ પર
ભગવાન શંકરની અદ્ભુત કૃપા

શ્રદ્ધિઓએ પૂછ્યું—એ સૂતજી! પૂર્વકાળમાં પાછી એક દિવસ બહુ સુંદર અને શુભકારક કોણે આ ઉત્તમ શિવરાત્રિ-વ્રતનું પાલન કર્યું હતું શિવરાત્રિ આવી - પરંતુ તે દુરાત્મા તો ગાઢ અને અજાણતાં પણ આ વ્રતનું પાલન કરીને જંગલમાં નિવાસ કરતો હતો. એટલે એને એ કોણે ક્યું ફળ પ્રાપ્ત કર્યું હતું? વ્રતને જાણતો ન હતો. એ જ દિવસે એ બીલનાં

સૂતજીએ કહ્યું—હે ઋષિઓ! તમે બધા માતા-પિતા અને પત્નીએ ભૂખથી પીડિત થઈ સાંભળો. હું આ વિષયમાં એક નિષાદનો પ્રાચીન એની પાસે યાચના કરી, 'હે વનેચર! અમને ઈતિહાસ સંભળાવું છું, જે પાપનો નાશ કરનારો ખાવાનું આપો.'

છે. પહેલાંની વાત છે, કોઈ એક વનમાં એક બીલ રહેતો હતો, જેનું નામ હતું ગુરુદ્રુહ, એનું કુટુંબ બહુ મોટું હતું, તથા એ બળવાન અને કૂર સ્વભાવનો હોવાથી જ કૂરતા-પૂર્ણ કર્મમાં તત્પર રહેતો હતો. તે પ્રતિદિન વનમાં જઈને પશુઓને, મૃગોને મારતો અને ત્યાં રહીને વિવિધ પ્રકારની ચોરી પણ કરતો હતો. એણે નાનપણથી જ ક્યારેય કોઈ શુભકર્મ કર્યું જ ન હતું. આ રીતે વનમાં રહેતાં રહેતાં એ દુરાત્મા બીલનો ઘણો સમય વ્યતીત થઈ ગયો. ત્યાર

આવું વિચારીને તે વ્યાધ એક જળાશય પાસે પહોંચ્યો અને જ્યાં પાણીમાં ઊતરવાનો ઘાટ હતો, ત્યાં જઈને ઊભો રહી ગયો. તે મનમાં ને મનમાં એ વિચાર કરતો હતો કે, ‘અહીં કોઈ ને કોઈ જીવ પાણી પીવા માટે જરૂર આવશે. એને મારીને કૃતકૃત્ય થઈ જઈશ અને એને સાથે લઈને પ્રસન્નતાપૂર્વક ઘેર જઈશ.’ આવો નિશ્ચય કરીને તે વ્યાધ એક બીલીના ઝાડ ઉપર ચઢી ગયો અને ત્યાં જળ સાથે લઈને બેઠો. એના મનમાં કેવળ એ જ ચિંતા હતી ક્યારે કોઈ જીવ આવે અને ક્યારે હું એને મારું. આ પ્રતીક્ષામાં, વાટ જોવામાં ભૂખ-તરસથી પીડિત થઈને તે બેસી રહ્યો. એ રાતના પ્રથમ પ્રહરમાં એક તરસી હરિણી ત્યાં આવી, જે

ચકિત થઈને જોર જોરથી ફલાંગ મારતી હતી.
હે બ્રાહ્મણો! એ મૃગીને જોઈને વ્યાધને બહુ હર્ષ

થયો અને એણે તરત જ એના વધ માટે શરસંધાન કર્યું. આવું કરતાં એના હાથના હલનચલન-ધક્કાથી થોડું પાણી અને બિલ્વપત્ર નીચે પડી ગયાં. એ વૃક્ષની નીચે શિવલિંગ હતું. ઉક્ત જળ અને બિલ્વપત્રથી શિવની પ્રથમ પ્રહરની પૂજા સંપન્ન થઈ ગઈ. એ પૂજાના માહાત્મ્યથી એ વ્યાધનાં થોડાં ઘણાં પાતકોનો તત્કાળ નાશ થઈ ગયો. ત્યાં થનાર ખડખડાટને સાંભળીને હરિણીએ ભયથી ઉપર જોયું. વ્યાધને જોઈને જ તે વ્યાકુળ થઈ ગઈ અને બોલી—

મૃગીએ કહ્યું—હે વ્યાધ! તું શું કરવા ચાહે છે તે મને સાચ્યેસાચું કહી દે.

હરિણીની વાત સાંભળીને વ્યાધે કહ્યું-
આજે મારાં કુટુંબીજનો ભૂખ્યાં છે, તેથી તને
મારીને એમની ભૂખ મટાડીશ, એમને તૃપ્ત
કરીશ.

વ્યાધનું તે દારુણ વચન સાંભળીને તથા જેને રોકવા અત્યંત કઠણ છે, એ દુષ્ટ ભીલને બાણ તાણીને ઊભેલો જોઈને મૃગી વિચારવા લાગી કે, 'હવે હું શું કરું? ક્યાં જાઉં? ચાલો કોઈ વિચાર કરીને ઉપાય શોધી લઉં.' આવો વિચાર કરીને એણે ત્યાં આ રીતે કહ્યું.

મૃગી બોલી—હે બીલ! મારા માંસથી તમને સુખ થશે, આ અનર્થકારી શરીર માટે આનાથી વધારે મહાન પુણ્ય કાર્ય બીજું શું હોઈ શકે? ઉપકાર કરનાર પ્રાણીને આ લોકમાં જે પુણ્ય થાય છે એનું સો વર્ષોમાં પણ વર્ણન થઈ શકતું નથી.* પરંતુ આ સમયે મારાં બધાં બચ્ચાં

* उपकारकरस्यैव यत् पुण्यं जायते त्विह । तत्पुण्यं शक्यते नैव वक्तुं वर्षशतैरपि ॥
(शि.पु.को.रु.सं. ४६/२६)

(वि.पु.क्र.सं. ४०/२९)

વચન આપીને ફરી જાય છે, તે પોતાનાં પુણ્યો ખોઈ બેસે છે. જે પુરુષ પોતાની વિવાહિતા સ્ત્રીને છોડીને બીજી પાસે જાય છે, વૈદિક ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરીને કપોલકલ્પિત ધર્મ પર ચાલે છે, ભગવાન વિષ્ણુનો ભક્ત થઈને શિવની નિંદા કરે છે, માતા-પિતાની પુણ્યતિથિએ શ્રાદ્ધ ન કરીને તે તિથિ એમ ને એમ જવા દે છે તથા મનમાં સંતાપનો અનુભવ કરીને પોતાના આપેલા વચનને પૂરાં કરે છે, એવા લોકોને જે પાપ લાગે છે તે મને પણ લાગો. જો હું જઈને પરત ન આવું તો?”

સૂતજી કહે છે—એના આવા કહેવા પર વ્યાધે એ મૃગીને કહ્યું—‘જા’... મૃગી જલ પીને હર્ષપૂર્વક પોતાને આશ્રમે ગઈ. એટલામાં રાતનો બીજો પ્રહર પણ વ્યાધના જાગતા જાગતામાં જ વીતી ગયો. આ જ સમયે ત્રીજો પ્રહર શરૂ થયો. હવે મૃગીને આવવામાં વિલંબ થયેલો જાણી વ્યાધ એને ખોળવા લાગ્યો. એટલામાં જ એણે એ જ જલના માર્ગમાં એક હરણને જોયું. એ ખૂબ જ દ્રષ્ટપુષ્ટ હતું. એને જોઈને વનેચરને બહુ હર્ષ થયો. અને એણે શરસંધાન કરીને એને મારી નાખવાની તૈયારી કરી. આવું કરતાં જ પ્રારબ્ધવશ થોડું જળ અને બિલ્વપત્ર શિવલિંગ પર પડ્યાં એનાથી એના સૌભાગ્યથી ભગવાન શિવની ત્રીજા પ્રહરની પૂજા સંપન્ન થઈ ગઈ. આ રીતે ભગવાને એના ઉપર પોતાની દયા બતાવી - પત્તાં પડવાના અવાજથી એ મૃગે વ્યાધની તરફ જોયું અને પૂછ્યું—‘શું કરો છો?’

વ્યાધે જવાબ આપ્યો—‘હું મારા કુટુંબને ભોજન આપવા માટે તારો વધ કરીશ.’ વ્યાધની આ વાત સાંભળીને હરણના મનમાં બહુ હર્ષ થયો અને તરત જ વ્યાધને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો.

હરણે કહ્યું—હું ધન્ય છું. મારું દ્રષ્ટપુષ્ટ હોવું આજે સફળ થઈ ગયું, કેમકે, મારા શરીરથી આપ લોકોની તૃપ્તિ થશે. જેનું શરીર પરોપકારના કામમાં લાગતું નથી, એનું બધું જ વ્યર્થ ગયું. જે સામર્થ્ય હોવા છતાં પણ કોઈનો ઉપકાર નથી કરતો, એનું સામર્થ્ય વ્યર્થ ચાલ્યું જાય છે અને તે પરલોકમાં નરક ગામી થાય છે.* પરંતુ એક વાર મને જવા દે. હું મારાં બાળકોને એની માને સોંપીને અને એમને ધીરજ આપીને અહીં પાછો આવી જઈશ.

એનું આવું વચન સાંભળીને વ્યાધ મનમાં ને મનમાં બહુ વિસ્મય પામ્યો. એનું હૃદય થોડું શુદ્ધ થઈ ગયું હતું. આજે એનો પાપપુંજ નષ્ટ થઈ ગયો હતો. એણે આમ કહ્યું—

વ્યાધ બોલ્યો—જે જે અહીં આવ્યા, એ બધા તારી જેમ વિવિધ પ્રકારની વાતો કરીને ચાલ્યાં ગયાં; પરંતુ તે વંચક (છેતરપિંડી કરનાર) હજુ સુધી અહીં પાછાં આવ્યાં નથી. હે મૃગ! તું પણ આ વખતે સંકટમાં છે તેથી જૂઠું બોલીને ચાલ્યો જઈશ. પછી આજે મારો જીવન-નિર્વાહ કેવી રીતે થશે?

મૃગ બોલ્યો—હે વ્યાધ! હું જે કાંઈ કહું છું એ સાંભળો. મારામાં અસત્ય છે જ નહીં. આખું ચરાચર બ્રહ્માંડ સત્યથી જ ટક્યું છે. જેની

* યો વે સામર્થ્યયુક્તઃ નોપકારં કરોતિ વૈ । તત્સામર્થ્યં ભવેદ્ વ્યર્થં પરત્ર નરકં પ્રજેત્ ॥

જાળ અને બિલ્વપત્ર શિવજી પર પડ્યાં. એથી શિવની ચોથા પ્રહરની શુભ પૂજા પણ સંપન્ન થઈ ગઈ. એ સમયે વ્યાધનાં બધાં પાપ તત્કાળ ભસ્મ થઈ ગયાં. એટલામાં જ બે મૃગીઓ અને મૃગ બોલી ઊઠ્યાં—‘હે વ્યાધ-શિરોમણે! શીઘ્ર કૃપા કરીને અમારાં શરીરને સાર્થક કરો.’ થઈ ગયો અને ‘મને ભધું જ મળી ગયું છે’ એમ કહીને એમનાં ચરણોમાં આગોટી પડ્યો. એના આ ભાવને જોઈને ભગવાન શિવ પણ મનમાં ને મનમાં બહુ પ્રસન્ન થયા અને એને ‘ગુહ’ નામ આપીને કૃપાદષ્ટિથી જોઈને એમણે એને દિવ્ય વરદાન આપ્યાં.

એમની આ વાત સાંભળીને વ્યાધને બહુ વિસ્મય થયો. શિવપૂજના પ્રભાવથી એને દુર્લભ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ ગયું. એણે વિચાર્યું—‘આ મૃગ જ્ઞાનહીન પશુ હોવા છતાં પણ ધન્ય છે, સર્વથા આદરણીય છે, કેમકે, પોતાના શરીરથી જ પરોપકારમાં લાગ્યાં છો. મેં આ સમયે મનુષ્ય-જન્મ પ્રાપ્ત કરીને પણ ક્યાં પુરુષાર્થનું સાધન કર્યું? બીજાનાં શરીરને પીડા આપીને જ પોતાના શરીરનું પાલન-પોષણ કર્યું છે. પ્રતિદિન અનેક પ્રકારનાં પાપ કરીને મારા કુટુંબનું પાલન કર્યું છે. હાય! આવાં પાપ કર્યા પછી મારી શી ગતિ થશે? અથવા હું કઈ ગતિને પ્રાપ્ત થઈશ. મેં જન્મથી માંડીને આજ સુધી જે પાપ કર્યાં છે એનું આ સમયે મને સ્મરણ થઈ રહ્યું છે. મારા જીવનને ધિક્કાર છે, ધિક્કાર છે.’ આ રીતે જ્ઞાનસંપન્ન થઈને વ્યાધે પોતાના બાણને રોકી લીધું અને કહ્યું—‘હે શ્રેષ્ઠ મૃગો! તમે બધાં જાઓ. તમારું જીવન ધન્ય છે.’

વ્યાધના આ કથન પર ભગવાન શંકર તત્કાળ પ્રસન્ન થઈ ગયા અને એમણે વ્યાધને પોતાનું સન્માનિત અને પૂજિત સ્વરૂપનાં દર્શન કરાવ્યાં. કૃપાપૂર્વક એના શરીરનો સ્પર્શ કરીને એને પ્રેમથી કહ્યું- 'હે ભીલ! હું તારા વ્રતથી પ્રસન્ન છું. વરદાન માગ' - વ્યાધ પાત્ર ભગવાન શિવના એ રૂપને જોઈને તત્કાળ જીવનમુક્ત

શિવ બોલ્યા—હે વ્યાધ! સાંભળો, આજથી તમે શૃંગવેરપુરમાં ઉત્તમ રાજધાનીનો આશ્રય લઈ દિવ્ય ભોગોનો ઉપભોગ કરો. તમારા વંશની વૃદ્ધિ નિર્વિઘ્નરૂપે થતી રહેશે. દેવતા પણ તમારી પ્રશંસા કરશે. હે વ્યાધ! મારા ભક્તો પર સ્નેહ રાખનારા ભગવાન શ્રીરામ એક દિવસ નિશ્ચય જ તમારે ઘેર પધારશે. તમારી સાથે મિત્રતા કરશે. તમે મારી સેવામાં મન લગાવીને દુર્લભ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરશો.

આ જ સમયે પેલાં બધાં મૃગ ભગવાન શંકરનાં દર્શન કરે છે અને પ્રજ્ઞામ કરીને મૃગયોનિધી મુક્તિ મેળવે છે. દિવ્ય દેહધારી થઈને વિમાન પર બેસીને શિવનાં દર્શન માત્રથી શાપમુક્ત થઈ દિવ્ય ધામે જતાં રહ્યાં. ત્યારથી અર્બુદ પર્વત પર ભગવાન શિવ વ્યાપેશ્વર નામે પ્રસિદ્ધ થયા, જે દર્શનથી અને પૂજનથી તત્કાળ ભોગ અને મોક્ષ આપે છે. હે મહર્ષિઓ! આ વ્યાધ પક્ષ એ જ દિવસથી દિવ્ય ભોગોનો ઉપભોગ કરતાં પોતાની સજ્જાનીમાં રહેવા લાગ્યા. એણે ભગવાન શ્રીરામની કૃપા મેળવીને શિવ-સાયુજ્યને ઉપલબ્ધ થઈ ગયો. અજ્ઞાતા જ આ વ્રતનું અનુષ્ઠાન કરવાથી એને સાયુજ્ય મોક્ષ મળી ગયો, તો પછી જે ભક્તિભાવથી સંપન્ન થઈને આ વ્રત કરે છે, તે શિવના શુભ સાયુજ્યને પ્રાપ્ત કરી લે છે, એમાં તો કહેવાનું

જ શું હોય. સંપૂર્ણ શાસ્ત્રો તથા અનેક પ્રકારના મનુષ્યોએ આ શુભતર વ્રતનું અવશ્ય પાલન ધર્મોના વિષયમાં સારી પેઠે વિચાર કરીને આ કરવું જોઈએ. આ શિવરાત્રિનું વ્રત દિવ્ય વ્રત શિવરાત્રિના વ્રતને સૌથી ઉત્તમ કહેવાયું છે. આ છે. એ કરવાથી સદા ભોગ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ લોકમાં વિવિધ પ્રકારનાં વ્રત, વિવિધ તીર્થ, થાય છે. હે મહર્ષિઓ! આ શુભ શિવરાત્રિ- જાતજાતનાં વિચિત્ર દાન, અનેક પ્રકારના યજ્ઞ, વ્રત વ્રતરાજ નામે વિખ્યાત છે. એ વિષયમાં જાતજાતનાં તપ અને બહુ પ્રકારના જપ છે, બધી વાતો મેં તમને જણાવી દીધી છે. હવે એ બધાં આ શિવરાત્રિ વ્રતની સમાનતા ન કરી વધારે શું સાંભળવા ચાહો છો? શકે. એટલા માટે પોતાનું હિત ચાહનારા (અધ્યાય ૪૦)

*

મુક્તિ અને ભક્તિના સ્વરૂપનું વિવેચન

ઋષિઓએ પૂછ્યું—હે સૂતજી! આપે વારંવાર મુક્તિનું નામ લીધું છે. અહીં મુક્તિ મળવાથી શું થાય છે? મુક્તિમાં જીવની કેવી અવસ્થા હોય છે? એ અમને બતાવો.

સૂતજીએ કહ્યું—હે મહર્ષિઓ! સાંભળો. હું તમને સંસાર કલેશનું નિવારણ અને પરમાનંદનું દાન કરનારી મુક્તિનું સ્વરૂપ બતાવું છું. મુક્તિ ચાર પ્રકારની કહેવાય છે : સારૂપ્યા, સાલોક્યા, સાંનિધ્યા અને ચોથી સાયુજ્યા. આ શિવરાત્રિના વ્રતથી સર્વ પ્રકારની મુક્તિ સુલભ થઈ જાય છે જે જ્ઞાનરૂપ અવિનાશી, સાક્ષી, જ્ઞાનગમ્ય અને છેવટે આ જોવા જેમાં લીન થઈ જાય છે તે જ શિવ છે. જેમનાથી આ આખું જગત વ્યાપ્ત છે તે જ શિવનું રૂપ છે: હે મુનીશ્વરો! વેદોમાં શિવનાં બે રૂપ બતાવ્યાં છે. સકલ અને નિષ્કલ. શિવતાત્વ સત્ય, જ્ઞાન, અનંત અને સચ્ચિદાનંદ નામે પ્રસિદ્ધ છે. નિર્ગુણ, ઉપાધિરહિત, અવિનાશી, શુદ્ધ અને નિરંજન (નિર્મલ) છે. તે નથી તો લાલ, નથી તો પીળો; ન સફેદ, ન નીલો; ન નાનો, ન મોટો; ન જાડો, ન પાતળો, જ્યાંથી મનસહિત વાળી એને ન પામીને પાછી વળે છે તે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા જ શિવ કહેવાય છે.

પ્રાપ્તિ થાય છે.*

સંસારમાં જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અત્યંત કઠિન છે, છતાં ભગવાનનું ભજન અત્યંત સુકર મનાય છે. એટલા માટે સંતશિરોમણિ પુરુષ મુક્તિને માટે પણ શિવનું ભજન જ કરે છે. જ્ઞાનસ્વરૂપ મોક્ષદાતા પરમાત્મા શિવ ભજનને જ અધીન છે. ભક્તિથી જ ધણાબધા પુરુષો સિદ્ધિ લાભ કરીને પ્રસન્નતાપૂર્વક મોક્ષને ઉપલબ્ધ થઈ ગયા છે. ભગવાન શંભુની ભક્તિ જ્ઞાનની જળની મનાય છે જે સદા ભોગ અને મોક્ષ આપનારી છે. તે સાધુ મહાપુરુષોના કૃપા-પ્રસાદથી સુલભ થાય છે. ઉત્તમ પ્રેમનો અંકુર જ એનું લક્ષણ છે. હે દિજો! આ ભક્તિ પણ સગુણ અને નિર્ગુણ બે પ્રકારની જાણવી જોઈએ. પછી વૈધી અને સ્વાભાવિકી - એ બે ભેદ વધારાના છે. એમાં વૈધીની અપેક્ષાએ સ્વાવિકી શ્રેષ્ઠ મનાઈ છે. એ સિવાય નૈષ્ઠિકી અને અનૈષ્ઠિકીના ભેદથી ભક્તિના બીજા બે પ્રકાર બતાવાય છે. નૈષ્ઠિકી ભક્તિ છ પ્રકારની જાણવી જોઈએ અને અનૈષ્ઠિકી એક જ પ્રકારની છે. પછી વિહિતા

અને અવિહિતા ભેદથી વિદ્વાનોએ એના અનેક પ્રકાર માન્યા છે. એમના ઘણાબધા ભેદ હોવાને કારણે અહીં વિસ્તૃત વર્ણન નથી થઈ શકતું. આ બંને પ્રકારની ભક્તિના શ્રવણ વગેરે ભેદથી નવ અંગ જાણવાં. ભગવાનની કૃપા વગર આ ભક્તિનું સંપાદન થવું કઠણ છે અને એમની કૃપાથી સુગમતાપૂર્વક એનું સાધન થઈ શકે છે. હે દિજો! ભક્તિ અને જ્ઞાનને શંભુએ એકબીજાથી ભિન્ન નથી કહ્યાં. એટલે એમાં ભેદ ન કરવો જોઈએ. જ્ઞાન અને ભક્તિ બંને સાધકને સદા સુખ આપે છે. હે બ્રાહ્મણો! જે ભક્તિના વિરોધી છે, એમને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ભગવાન શિવની ભક્તિ કરનારાઓને શીઘ્રતાપૂર્વક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. માટે હે મુનીશ્વરો! મહેશ્વરની ભક્તિનું સાધન કરવું જરૂરી છે. એનાથી સર્વની સિદ્ધિ થશે એમાં કોઈ સંશય નથી. હે મહર્ષિઓ! તમે જે કાંઈ પૂછ્યું હતું, એનું મેં વર્ણન કર્યું છે. આ પ્રસંગને સાંભળીને મનુષ્ય બધાં પાપથી નિસ્સંદેહ મુક્ત થઈ જાય છે. (અધ્યાય ૪૧)

*

શિવ, વિષ્ણુ, રુદ્ર અને બ્રહ્માનાં સ્વરૂપનું વિવેચન

ઋષિઓએ પૂછ્યું—શિવ કોણ છે? વિષ્ણુ કોણ છે? રુદ્ર કોણ છે અને બ્રહ્મા કોણ છે? સૂતજીએ કહ્યું—હે મહર્ષિઓ! વેદ અને આ બધામાં નિર્ગુણ કોણ છે? અમારા આ વેદાંતના વિદ્વાન એવું માને છે કે નિર્ગુણ

* સત્યં જ્ઞાનમનન્તાં ચ સચ્ચિદાનંદસંશિતમ્ । નિર્ગુણો નિરુપાધિશ્યાવ્યયઃ શુદ્ધો નિરંજનઃ ॥
ન રક્તો નૈવ પીતશ્ચ ન ચેતો નીલ એવ ચ । ન દરુહો ન ચ દીર્ઘશ્ચ ન સ્વલઃ સુદમ એવ ચ ॥
યતો વાયો નિવર્તન્તે અગ્રાખ્ય મનસા સદા । તદેવ પરમં પ્રોક્તં બ્રહ્મૈવ શિવસંજ્ઞકમ્ ॥
આકાશં વ્યાપકં પદ્મ તદેવ વ્યાપકં ત્વિદમ્ । માયાલીલં પરમાત્માનાં દન્દ્વલીનં વિમલસરમ્ ॥
તત્પ્રાપ્તિશ્ચ ભવેદન્ત્ર શિવજ્ઞાનોદયાદ્ ધ્રુવમ્ । ભજનાદા શિવસ્યૈવ સુલભમત્વા સતાં દિજાઃ ॥
(શિ.પુ.કો.રુ.સં. ૪૧/૧૨ થી ૧૬)

~~~~~

પરમાત્માથી સર્વ પ્રથમ જે સગુણરૂપ પ્રગટ થયું, એનું જ નામ શિવ છે. શિવથી પુરુષ-સહિત પ્રકૃતિ ઉત્પન્ન થઈ. એ બંનેએ મૂળસ્થાનમાં સ્થિત જળની અંદર તપ કર્યું. તે સ્થાન પંચકોશી કાશી નામે વિખ્યાત છે, જે ભગવાન શિવને અત્યંત પ્રિય છે. આ જળ સંપૂર્ણ વિશ્વમાં વ્યાપ્ત હતું. એ જળનો આશ્રય લઈને યોગમાયાથી યુક્ત શ્રીહરિ ત્યાં સૂતા-નાર અર્થાત્ જળને અયન (નિવાસસ્થાન) બનાવવાને કારણે પછી 'નારાયણ' નામે પ્રસિદ્ધ થયા અને પ્રકૃતિ નારાયણી કહેવાઈ. નારાયણના નાભિકમળથી જેની ઉત્પત્તિ થઈ, તે બ્રહ્મા કહેવાય છે. બ્રહ્માએ તપસ્યા કરીને જેનો સાક્ષાત્કાર કર્યો, તેમને વિષ્ણુ કહેવાયા. બ્રહ્મા અને વિષ્ણુના વિવાદને શાંત કરવા માટે નિર્ગુણ શિવે જે રૂપ પ્રગટ કર્યું, એનું નામ 'મહાદેવ' છે. એમણે કહ્યું- 'હું શંભુ બ્રહ્માજીના લલાટમાંથી પ્રગટ થઈશ' માટે પ્રગટ થયા છે. અન્ય જે જે દેવતા જે ક્રમથી પ્રગટ થયા છે, એ જ ક્રમે લય પામે છે. પરંતુ રુદ્ર દેવ એ રીતે લીન થતા નથી. એમનો સાક્ષાત્ શિવમાં જ લય થાય છે. એ પ્રાકૃત પ્રાણી રુદ્રમાં મળીને જ લય પામે છે, પરંતુ રુદ્ર એ પ્રાણીઓમાં મળીને લય પામતા નથી. આ ભગવતી શ્રુતિનો ઉપદેશ છે. બધા લોકો રુદ્રનું ભજન કરે છે, પરંતુ રુદ્ર કોઈનું ભજન કરતા નથી. તે ભક્તવત્સલ હોવાને કારણે ક્યારેક ક્યારેક પોતાની મેળે જ ભક્તજનોનું ચિંતન કરી લે છે. જે બીજા દેવતાઓનું ભજન કરે છે, તે એમનામાં જ લીન થાય છે, એટલા જ માટે તે દીર્ઘકાળ પછી રુદ્રમાં લીન થઈ જવાનો અવસર પામે છે. જે કોઈ રુદ્રનો ભક્ત છે તે તત્કાળ શિવ થઈ જાય છે. તેથી એમને માટે બીજાની અપેક્ષા રહેતી નથી. આ સનાતન શ્રુતિનો સંદેશ છે.

આ કથન અનુસાર સમસ્ત લોકો પર અનુગ્રહ કરવાને માટે જે બ્રહ્માજીના લલાટમાંથી પ્રગટ થયા એમનું નામ રુદ્ર પડ્યું. આ રીતે રૂપરહિત પરમાત્મા સૌના ચિંતનનો વિષય બનવા માટે સાકારરૂપે પ્રગટ થયા. એ જ સાક્ષાત્ ભક્તવત્સલ શિવ છે. ત્રણ ગુણોથી ભિન્ન શિવમાં તથા ગુણોના ધામ રુદ્રમાં એ જ રીતે વાસ્તવિક ભેદ નથી; જેવી રીતે સુવર્ણ અને સુવર્ણનાં આભૂષણોમાં ભેદ નથી. બંનેનાં રૂપ અને કર્મ સમાન છે. બંને સમાનરૂપે ભક્તોને ઉત્તમ ગતિ પ્રદાન કરનારા છે બંને સમાનરૂપે સર્વના સેવનીય છે અને વિવિધ પ્રકારનાં લીલા-વિહાર કરનારા છે. ભયાનક પરાક્રમી રુદ્ર સર્વથા શિવરૂપ જ છે. એ ભક્તોનાં કાર્યની સિદ્ધિ નિમિત્ત વિષ્ણુ અને બ્રહ્માની સહાયતા કરવા

* કોટિરુદ્રસંહિતા *

~~~~~

થતો નથી, એ જ રીતે સાક્ષાત્ શિવના વિષયમાં પણ સમજવું જોઈએ. વસ્તુતઃ તો એ સ્વયં જ સર્વ કાંઈ છે. મતભેદ એ જ અજ્ઞાન છે, કેમકે શિવથી ભિન્ન કોઈ દ્વૈત વસ્તુની સત્તા જ નથી. સંપૂર્ણ દર્શનોમાં મતભેદ જ જણાય છે, પરંતુ વેદાન્તી નિત્ય અદ્વૈતતાત્વનું જ વર્ણન કરે છે. જીવ પરમાત્મા શિવનો જ અંશ છે, પરંતુ અવિદ્યાથી મોહિત થઈને અવશ થઈ રહ્યો છે અને ખોતાને શિવથી ભિન્ન સમજે છે. અવિદ્યાથી મુક્ત થયા પછી તે શિવ જ થઈ જાય છે. શિવ સૌને વ્યાપ્ત કરીને સ્થિત છે અને સંપૂર્ણ જંતુઓમાં વ્યાપક છે. તે જડ અને ચેતન - સૌના ઈશ્વર થઈને સ્વયં જ સૌનું કલ્યાણ કરે છે. જે વિદ્વાન પુરુષ વેદાન્ત માર્ગનો આશ્રય લઈને એમના સાક્ષાત્કાર માટે સાધના કરે છે, એને તે સાક્ષાત્કારરૂપ ફળ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. વ્યાપક અગ્નિ-તત્ત્વ પ્રત્યેક લોકમાં છે, પરંતુ જે એ કાષ્ઠનું મંથન કરે છે, ઘર્ષણ કરે છે, તે જ અસંદિગ્ધરૂપે અગ્નિને પ્રગટ કરીને દેખે છે. એ જ રીતે બુદ્ધિમાન અહીં ભક્તિ વગેરે સાધનોનું અનુષ્ઠાન કરે છે એને અવશ્ય શિવનાં દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે, એમાં સંદેહ નથી.

મને ઉપદેશ આપ્યો છે. આનું એક વાર શ્રવણ કરવા માત્રથી બધાં પાપ ભસ્મ થઈ જાય છે, અભક્તને ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે અને ભક્તની ભક્તિ વધે છે. બીજી વાર સાંભળવાથી ઉત્તમ ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. ત્રીજી વાર સાંભળવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી ભોગ અને મોક્ષરૂપ ફળની ઈચ્છા રાખનારા લોકોએ આનું વારંવાર શ્રવણ કરવું જોઈએ. ઉત્તમ ફળ મેળવવાના ઉદ્દેશ્યથી આ પુરાણની પાંચ આવૃત્તિ કરવી જોઈએ. આવું કરવાથી મનુષ્ય એને અવશ્ય મેળવે છે, એમાં સંદેહ નથી, કેમકે આ વ્યાસજીનું વચન છે. જેણે ઉત્તમ પુરાણ સાંભળ્યું છે, એને કર્શુએ દુર્લભ નથી. આ શિવ-વિજ્ઞાન ભગવાન શંકરને અત્યંત પ્રિય છે. એ ભોગ અને મોક્ષ આપનારું તથા શિવભક્તિને વધારનારું છે. આ રીતે મેં શિવપુરાણની ચોથી આનંદદાયિની તથા પરમ પુણ્યમયી સંહિતા કહી છે, જે કોટિરુદ્રસંહિતાને નામે વિખ્યાત છે. જે પુરુષ એકાગ્રચિત્ત થઈને ભક્તિભાવથી આ સંહિતા સાંભળશે અથવા સંભળાવશે તે સમસ્ત ભોગોનો ઉપભોગ કરીને અંતે પરમગતિને પ્રાપ્ત કરી લેશે.

*

॥ ओटिरुद्रसंहिता संपूर्ण ॥

ઉમાસંહિતા

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના તપથી સંતુષ્ટ થઈ શિવ અને પાર્વતીનું એમને
ઈચ્છિત વરદાન આપવું તથા શિવનો મહિમા

યો ધત્તે ભુવનાનિ સપ્ત ગુણવાન્ સષ્ટા રજઃસંશ્રયઃ
સંહર્તા તમસાન્વિતો ગુણવર્તી માયામતીત્ય સ્થિતઃ।
સત્યાનન્દમનન્ત બોધમમલ્લં બ્રહ્માદિ સંજ્ઞાસ્પદં
નિત્યં સત્ત્વસમન્ધયાદધિગતં પૂર્ણં શિવં ધીમહિ॥

જે રજોગુણનો આશ્રય લઈ સંસારની સૃષ્ટિ
કરે છે, સત્ત્વગુણથી સંપન્ન થઈ સાતે ભુવનોનું
ધારણ-પોષણ કરે છે, તમોગુણથી યુક્ત થઈને
સર્વનો સંહાર કરે છે તથા ત્રિગુણમયી માયાને
વટાવી જઈને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સ્થિત રહે
છે, એ સત્યાનન્દ સ્વરૂપ, અનંતબોધમય, નિર્મલ
અને પૂર્ણ બ્રહ્મ શિવનું અમે ધ્યાન ધરીએ છીએ.
એ જ સૃષ્ટિકાલમાં બ્રહ્મા, પાલનના સમયમાં
વિષ્ણુ અને સંહાર કાલમાં રુદ્ર નામ ધારણ કરે
છે તથા સદૈવ સાત્ત્વિક ભાવ અપનાવવાથી જ
પ્રાપ્ત થાય છે.

ઋષિ બોલ્યા—હે મહાજ્ઞાની વ્યાસશિષ્ય
સૂતજી! આપને નમસ્કાર છે. તમે કોટિરુદ્ર
નામની ચોથી સંહિતા અમને સંભળાવી દીધી.
હવે ઉમાસંહિતા અંતર્ગત વિવિધ પ્રકારનાં
ઉપાખ્યાનોથી યુક્ત જે પરમાત્મા સામ્બ
સદાશિવનું ચરિત્ર છે, એનું વર્ણન કરો.

સૂતજીએ કહ્યું—હે શૌનક વગેરે ઋષિઓ!
ભગવાન શંકરનું મંગલમય ચરિત્ર પરમ દિવ્ય
અને ભોગ તથા મોક્ષ આપનારું છે. તમે લોકો
પ્રેમથી એનું શ્રવણ કરો. પૂર્વકાળમાં મુનિવર
પાસે સનત્કુમારની સામે આવો જ પવિત્ર પ્રશ્ન
ઉપસ્થિત કર્યો હતો અને એના ઉત્તરમાં એમણે

ભગવાન શિવના ઉત્તમ ચરિત્રનું જ્ઞાન કર્યું હતું.

એ સમયે પુત્રની પ્રાપ્તિ નિમિત્તે શ્રીકૃષ્ણનું
હિમવાન પર્વત પર જઈને મહર્ષિ ઉપમન્યુને
મળવાની, એમની બતાવેલી પદ્ધતિ અનુસાર
ભગવાન શિવને પ્રસન્ન કરવા તપ કરવા,
એમના તપથી પ્રસન્ન થઈ પાર્વતી, કાર્તિકેય
તથા ગણેશસહિત શિવનું પ્રગટ થવું તથા
શ્રીકૃષ્ણ દ્વારા એમની સ્તુતિપૂર્વક વરદાન
માગવાની કથા સંભળાવીને સનત્કુમારજીએ
કહ્યું—શ્રીકૃષ્ણનું વચન સાંભળીને ભગવાન ભવે
એમને કહ્યું—‘હે વાસુદેવ! તમે જે કાંઈ મનોરથ
કર્યો છે, તે બધો જ પૂર્ણ થશે.’ આટલું કહીને
ત્રિશૂળધારી ભગવાન શિવ ફરી બોલ્યા - ‘હે
યાદવેન્દ્ર! તમને સામ્બ નામે પ્રસિદ્ધ એક
મહાપરાક્રમી બળવાન પુત્ર પ્રાપ્ત થશે. એક
સમયે મુનિઓએ ભયાનક સંવર્તક (પલયંકર)
સૂર્યને શાપ આપ્યો હતો કે ‘તમે મનુષ્ય યોનિમાં
ઉત્તમ થશો’ તેથી તે સંવર્તક સૂર્ય જ તમારા
પુત્ર થશે. એ સિવાય પાત્ર જે જે વસ્તુ તમે
ચાહતા હો, એ સર્વ તમે પ્રાપ્ત કરો.’

સનત્કુમારજી કહે છે—આ રીતે પરમેશ્વર
શિવ પાસેથી સંપૂર્ણ વરદાનોને પ્રાપ્ત કરીને
શ્રીકૃષ્ણે વિવિધ પ્રકારની ધર્મીબધી સ્તુતિઓ
દ્વારા એમને પૂર્ણતયા સંતુષ્ટ કર્યાં. તદનંતર
ભક્તવત્સલા ગિરિરાજકુમારી શિવાએ પ્રસન્ન
થઈને એ તપસ્વી શિવભક્ત મહાત્મા વાસુદેવને
કહ્યું.

પાર્વતી બોલ્યાં—હે પરમ બુદ્ધિમાન
વસુદેવનંદન શ્રીકૃષ્ણ! હું તમારાથી બહુ જ
સંતુષ્ટ છું. હે અનંદ! તમે મારી પાસેથી પણ
મનોવાંછિત વરદાન ગ્રહણ કરો, જે ભૂતલ પર
દુર્લભ છે.

શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું—હે દેવી! જો આપ મારા આ સત્ય તપથી સંતુષ્ટ છો અને મને વરદાન આપી જ રહ્યાં છો તો હું એ ચાહું છું કે મારા મનમાં બ્રાહ્મણો પ્રત્યે ક્યારેય દ્વેષ ન થાય, હું સદા દ્વિજોનું પૂજન કરતો રહું. મારાં માતા-પિતા સદા મુજથી સંતુષ્ટ રહે. હું જ્યાં પાત્ર ક્યાંય જાઉં, સમસ્ત પ્રાણીઓ પ્રતિ મારા મનમાં

અનુકૂળ ભાવ રહે. આપનાં દર્શનના પ્રભાવથી મારી સંતતિ ઉત્તમ હો. હું સેંકડો યજ્ઞો કરીને ઈન્દ્ર વગેરે દેવતાઓને તૃપ્ત કરું. હજારો સાધુ-સંન્યાસીઓને સદા ઘર પર શ્રદ્ધાથી પવિત્ર અન્નનું ભોજન કરાવું. ભાઈ બંધુઓ સાથે નિત્ય મારો પ્રેમ રહ્યા કરે અને હું સદા સંતુષ્ટ રહું.

સનત્કુમારજી કહે છે—શ્રીકૃષ્ણનું આ વચન સાંભળીને સંપૂર્ણ મનોવાંછિતોને આપનારાં સનાતની દેવી પાર્વતી વિસ્મિત થયાં અને બોલ્યાં—‘હે વાસુદેવ! એવું જ થશે. તમારું કલ્યાણ થાઓ.’ આ રીતે શ્રીકૃષ્ણ પર કૃપા કરીને એમને એ વરદાનો આપીને પાર્વતીદેવી અને પરમેશ્વર શિવ બંને ત્યાં જ અંતર્ધાન થઈ ગયાં. તદનંતર કેશિહન્ટા શ્રીકૃષ્ણે મુનિવર ઉપમન્યુને પ્રણામ કરીને એમને વરદાન પ્રાપ્તિના બ્રધા સમાચાર કહ્યા. ત્યારે એ મુનિએ કહ્યું— ‘હે જનાર્દન! સંસારમાં ભગવાન શિવ સિવાય બીજો કોણ મહાદાની ઈશ્વર છે તથા કોપને સમયે બીજો કોણ અત્યંત દુસ્સહ થઈ ઊઠે છે. હે મહાયશસ્વી ગોવિંદ! દાન, તપ, શૌર્ય તથા સ્થિરતામાં શિવથી અધિક કોણ છે. તેથી તમે શંભુના દિવ્ય ઐશ્વર્યનું સદા શ્રવણ કરતા રહો.’

ત્યાર પછી ઉપમન્યુ દ્વારા શિવનો મહિમા સાંભળ્યા બાદ એ મુનીશ્વરને નમસ્કાર કરીને વસુદેવનંદન મનમાં ને મનમાં શંભુનું સ્મરણ કરતાં કરતાં દારકાપુરી ચાલ્યા ગયા.

(અધ્યાય ૧ થી ૩)

*

* महर्षि उपमन्यु द्वारा श्रीकृष्ण प्रत्ये शिवतात्त्वन्तो उपदेश तथा उपमन्युनी कथा रायवीर्य तंहितामां विस्तारथी कलेवासे.

નરકમાં લઈ જનારાં પાપોનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન

સનત્કુમારજી કહે છે—હે વ્યાસજી! જે પાપ-પરાયણ જીવ મહાનરકના અધિકારી છે, એમનો સંક્ષિપ્ત પરિચય અપાય છે; સાવધાન થઈને સાંભળો. પરસ્ત્રીને પ્રાપ્ત કરવાનો સંકલ્પ, પારકા ધનનું અપહરણ કરવાની ઈચ્છા, ચિત્ત દ્વારા અનિષ્ટ-ચિંતન તથા ન કરવા યોગ્ય - નિષિદ્ધ કર્મમાં પ્રવૃત્ત થવાનો દુરાગ્રહ - આ ચાર પ્રકારનાં માનસિક પાપકર્મ છે. અસંગત પ્રલાપ, (મોંમાથા વગરની વાત) અગ્રિય બોલવું અને પીઠ પાછળ ચાડી-ચુગલી કરવી—એ ચાર વાચિક (વાણી દ્વારા થનારાં) પાપ કર્મ છે. અભક્ષ્ય ભક્ષણ, પ્રાણીઓની હિંસા, વ્યર્થનાં કાર્યોમાં લાગવું અને બીજાના ધનને બથાવી પાડવું—એ ચાર પ્રકારનાં શારીરિક પાપ કર્મ છે. આ રીતે આ બાર કર્મ બતાવ્યાં ગયાં છે, જે મન, વાણી અને શરીર એ ત્રણે સાધનોથી સંપન્ન હોય છે. જે સંસાર-સાગરથી પાર કરનાર મહાદેવજીનો દ્વેષ કરે છે, એ બધાંય નરકોના સમુદ્રમાં પાડનાર છે. એમને બહુ ભારે પાતક લાગે છે. જે શિવજ્ઞાનનો ઉપદેશ દેનારા તપસ્વિની, ગુરુજનોની અને પિતા-મોટા કાકાની નિંદા કરે છે તે ઉન્મત્ત મનુષ્ય નરક-સમુદ્રમાં પડે છે. બ્રહ્મહત્યારા, મદિરા પીનારા, સોનું ચોરનારા, ગુરુપત્નીગામી તથા આ ચારેય સાથે સંબંધ રાખનારા પાંચમી શ્રેણીના પાપી—એ બધાંયે મહાપાતકી કહેવાયા છે.

જે કોષથી, લોભથી ભયથી તથા દેવથી
બ્રાહ્મણના વધને માટે મર્મભેદી દોષોનું વર્ણન
કરે છે તે બ્રહ્મહત્યારો થાય છે. જે બ્રાહ્મણને
બોલાવીને એને કોઈ વસ્તુ આપી દીધા પછી

કરી લઈ લે છે, તથા જે નિર્દોષ પુરુષ પર દોષારોપણ કરે છે, એ મનુષ્ય પણ બ્રહ્મહત્યારો થાય છે, જે ભરી સભામાં ઉદાસીન ભાવથી બેઠેલા શ્રેષ્ઠ દિજને પોતાની વિદ્યાના અભિમાનથી અપમાનિત કરીને એને નિસ્તેજ (હત પ્રતિભા) કરી દે છે, એને પણ બ્રહ્મહત્યારો કહેવાયો છે. જે બીજાના યથાર્થ ગુણોનું પણ બલાત્, ખંડન કરીને જૂઠા ગુણો દ્વારા પોતાને ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધ કરે છે, તે પણ નક્કી બ્રહ્મહત્યારો જ થાય છે. જે સાંઢો દ્વારા વહન થતી ગાયોને તથા ગુરુ પાસેથી ઉપદેશ ગ્રહણ કરતા દિજોનાં કાર્યોમાં વિઘ્ન કરે છે એને બ્રહ્મહત્યારો કહે છે. જે દેવતાઓ, બ્રાહ્મણો, તથા ગાયોના ઉપયોગ માટે અપાઈ ગયેલી જમીનને હડપ કરી લે છે તે બ્રહ્મહત્યારો છે. દેવતા અને બ્રાહ્મણના ધનને હરી લે છે તથા અન્યાયથી ધન કમાઈ લેવું તે પણ બ્રહ્મહત્યા સમાન જ છે, પાતક જ છે. જે કોઈ વ્રત, નિયમ તથા યજ્ઞને ગ્રહણ કરીને એને છોડી દે છે તથા પંચમહાયજ્ઞોનું અનુષ્ઠાન નથી કરતો તેને મદિરાપાન કરનાર સમાન પાતક બતાવ્યો છે. પિતા અને માતાને છોડી દેવાં, જૂઠી સાક્ષી ભરવી, શિવભક્તોને માંસ ખવડાવવું તથા અભક્ષ્ય વસ્તુનું ભક્ષણ કરાવવું તે બ્રહ્મહત્યા તુલ્ય મનાયું છે. વનમાં નિરપરાધ પ્રાણીઓનો વધ કરવો તે પણ બ્રહ્મહત્યા તુલ્ય જ છે. સાધુ પુરુષો માટે એ આવશ્યક છે કે તે બ્રાહ્મણના ધનને છોડી દે. એને ધર્મના કાર્યમાં ન લગાવે, અન્યથા બ્રહ્મહત્યાનો દોષ લાગશે. ગાયોના માર્ગમાં, વનમાં તથા ગામમાં જે લોકો આજ ચાંપે છે તે પણ બ્રહ્મહત્યા જ કરે છે આ રીતનાં

જે ભયાનક પાપ છે બ્રહ્મહત્યા સમાન જ અને ખીલીઓ દ્વારા રસ્તો અવરોધે કે રોકે, ગણાય છે.

બ્રાહ્મણના દ્રવ્યનું અપહરણ કરવું, પૈતૃક-સંપત્તિની વહેંચણીમાં ઊલટ-ફેર કરવો, અત્યંત અભિમાન, અધિક ક્રોધ કરવો, પાખંડ ફેલાવવો, કૃતબળતા કરવી, વિષયોમાં અત્યંત આસક્તિ થવું, કંજૂસી કરવી, સત્પુરુષોનો દ્વેષ કરવો, પરસ્ત્રી સમાગમ કરવો, શ્રેષ્ઠ કુળની કન્યાઓને કલંકિત કરવી, યજ્ઞ, બાગ-બગીચા, સરોવર તથા સ્ત્રી-પુરુષોનો વિક્રય કરવો, તીર્થયાત્રા, ઉપવાસ તથા વ્રત અને ઉપનયન વગેરેનો સોદો કરવો, સ્ત્રીધનથી જીવિકા ચલાવવી, સ્ત્રીઓને અત્યંત વશીભૂત થવું, સ્ત્રીઓની રક્ષા ન કરવી, છલથી પારકી સ્ત્રીનું સેવન કરવું, બ્રહ્મચર્ય વગેરે વ્રતો છોડી દેવાં, બીજાઓના આચારનું સેવન કરવું, અસત્ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરવું, કોરા તર્કો કયાં કરવા, દેવતા, અગ્નિ, ગુરુ, સાધુ તથા બ્રાહ્મણની નિંદા કરવી, પિતૃયજ્ઞ અને દેવયજ્ઞ છોડી દેવા, પોતાનાં કર્મોનો પરિત્યાગ કરવો, ખરાબ સ્વભાવ અપનાવવો, નાસ્તિક હોવું, પાપોમાં રચ્યાપચ્યા રહેવું અને સદાયે જૂઠું બોલવું - આ પ્રકારનાં પાપથી યુક્ત સ્ત્રી-પુરુષોને ઉપપાતકી કહ્યા છે.

જે મનુષ્ય ગાયો, બ્રાહ્મણ કન્યાઓ, સ્વામી, મિત્ર તથા તપસ્વી મહાત્માઓનાં કાર્યો નષ્ટ કરી દે છે, તે નરક ગામી મનાયા છે. જે બ્રાહ્મણોને દુઃખ દે છે, એમને મારવા શસ્ત્ર ઉગામે છે, જે દ્વિજ થઈને શુદ્રોની સેવા કરે છે તથા જે કામવશ મદિરાપાન કરે છે, જે પાપપરાયણ, કૂર તથા હિંસાના પ્રેમી છે, જે ગૌશાળામાં, અગ્નિમાં, જલમાં, સડકો પર, વૃક્ષોની છાયાએ, પર્વતો પર, બગીચામાં તથા દેવમંદિરોની આસપાસ લઘુ-ગુરુ શંકા કરે છે, વાંસ, ઈંટ, લાકડું, શિંગડું,

અને ખીલીઓ દ્વારા રસ્તો અવરોધે કે રોકે, બીજાનાં ખેતર વગેરેની સીમા (પાળ, નાનો બંધ) તોડી નાખે છે, છલથી શાસન કરે છે, છળ-કપટમાં જ રચ્યાપચ્યા રહે છે, કોઈને ઠગીને લાવેલો પાક, અન્ન અને વસ્ત્રનો છલથી ઉપયોગ કરે છે, જે સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, બાલ, વૃદ્ધ, દુર્બલ, આતુર, ભૃત્ય (સેવક) અતિથિ તથા બંધુજનોને ભૂખ્યા રાખીને સ્વયં જમી લે છે, જે અજિતેન્દ્રિય પુરુષ સ્વયં નિયમોને ગ્રહણ કરીને પછી એમને છોડી દે છે, સંન્યાસ પારણ કરીને પુનઃ ઘરબાર વસાવી લે છે, જે શિવપ્રતિમાનું ભેદન કરનારા છે, ગાયોની કૂરતાપૂર્વક હત્યા કરે છે, જે દુર્બળ પશુઓનું પોષણ નથી કરતા, સદા એમને છોડી દે છે, વધારે ભાર લાદીને એમને પીડા પહોંચાડે છે તથા સહન ન કરવા છતાં પણ બળપૂર્વક એમને હળમાં કે ગાડામાં જોડે છે અથવા એમની પાસે અસહ્ય ભાર વહન કરાવે છે, જે એ પશુઓને ખવડાવ્યા વિના ભાર વહન કરવા અથવા હળે જોડે છે, બાંધેલાં પશુઓને જે ભૂખ્યાં છે તેમને છોડતો નથી તથા જે ભારથી ઘાયલ, રોગથી ખીડિત અને ભૂખથી આતુર ગાય-બળદનું યત્નપૂર્વક પાલન કરતો નથી તે બધાય ગોહત્યારા છે અને નરકગામી માન્યા ગયા છે.

જે પાપિષ્ઠ મનુષ્ય બળદોમાં અંડકોશ છૂંદાવી નાખે છે અને વંધ્યા ગાયને હળે જોડે છે, તે મહાનારકી છે. જે આશાથી ઘેર આવેલાને ભૂખ, તરસ અને પરિશ્રમથી ઘાકેલા અને અન્નની ઈચ્છા રાખનારા અતિથિઓ, અનાથો, સ્વાધીન પુરુષો, દીનો, બાલ, વૃદ્ધ, દુર્બળ અને રોગીઓ ઉપર કૃપા કરતા નથી, તે મૂઢ નરક-સાગરમાં પડે છે. મનુષ્ય જ્યારે મરે છે ત્યારે તેણે કમાયેલું ધન ઘરમાં જ રહી જાય છે. બાઈ-

બંધુ પણ સ્મશાન સુધી જઈને પાછા ફરી જાય વિચાર્યે જ નિરપરાધને પ્રાણદંડ આપી દે છે, છે, કેવળ એણે કરેલાં પાપ અને પુણ્ય જ તે રાજા પણ નરકમાં પડે છે. જે કોઈ પારકા પરલોકના પથ પર જનારા જીવ સાથે જાય છે. દ્રવ્યને સરસવના દાણા જેટલુંય ચોરી લે છે

જે ઔચિત્યની મર્યાદાને ઓળંગીને તે મનુષ્ય નરકમાં પડે છે એમાં સંશય મનમાન્યો વેરો વસૂલ કરે છે, બીજાઓને દંડ દેવામાં રુચિ રાખે છે. એ રાજા પાત્ર નરકમાં શેકાય છે. જે રાજાના રાજ્યમાં પ્રજા રુશ્વતખોરો, પોતાની રુચિ અનુસાર ઓછા પૈસા આપીને અધિક કિંમતનો માલ લઈ લેનારા અધિકારીઓ તથા ચોર-ડાકુઓથી અધિક સત્તામણી અનુભવે છે, તે રાજા પાત્ર નરકમાં શેકાયા કરે છે. પારકી સ્ત્રી સાથે વ્યભિચાર અને ચોરી કરનારા પ્રચંડ પુરુષોને જે પાપ લાગે છે, તે જ પાપ પરસ્ત્રીગામી રાજાને પાત્ર લાગે છે. જે સાધુને

ચોર અને ચોરને સાધુ સમજે છે તથા વગર

(212114 8-8)

✱

પાપીઓ અને પુણ્યાત્માઓની યમલોકયાત્રા

સનત્કુમારજી કહે છે—હે વ્યાસજી! મનુષ્ય તો તે નગર પાસે જ જણાય છે, પરંતુ ભયાનક માર્ગથી યાત્રા કરનારા પાપીને એ બહુ દુઃ જણાયા કરે છે. ત્યાંનો માર્ગ ક્યાંક તો કાંટાળો છે, ક્યાંક કાંકરાથી વ્યાપ્ત છે, ક્યાંય ચપ્પનું ધાર સમાન અણીદાર પથ્થર એ માર્ગ પર જોડે છે, ક્યાંક ભારે કાદવકીચડ ફેલાયેલ છે. નાનું મોટું પાતકો અનુસાર ત્યાંથી કઠિણાઈએનું પણ ભારેપણું અને હલકાપણું હોય છે. ક્યાંક ક્યાંક યમપુરીના માર્ગ પર લોઢાની સોય સમાન અણીવાળા ડાભ (દર્ભ) ફેલાયેલા હોય છે.

ત્યાર પછી યમપુરીના માર્ગની ભીષણ યાતનાઓ અને કષ્ટોનું વર્ણન કરીને સનત્કુમારજી બોલ્યા—હે વ્યાસજી! જેણે ક્યારેય કશું દુઃખ આપ્યું નથી, એવા લોકો જ આ પ્રકારનાં દુઃખ

વેઠે છે અને સુખની યાચના કરતાં કરતાં એ માર્ગ ઉપર જાય છે. જેમણે પહેલેથી જ દાનરૂપી પાથેય (વાટખર્ચ, ભાથું) લઈ રાખ્યું હોય, તે સુખપૂર્વક યમલોકની યાત્રા કરે છે. આ રીતે કષ્ટ ઉઠાવીને પાપી જીવ જ્યારે પ્રેતપુરીમાં પહોંચી જાય છે, ત્યારે એને વિશે યમરાજને સૂચના અપાય છે. એમની આજ્ઞા મેળવીને દૂત એ પાપીઓને યમરાજ આગળ લઈ જઈને ખડા કરે છે. ત્યાં જે શુભ કર્મ કરનારા લોકો હોય છે એમને યમરાજ સ્વાગતપૂર્વક આસન આપીને પાદ અને અર્ધ્ય નિવેદિત કરીને પ્રિય વર્તાવ દ્વારા સન્માનિત કરે છે અને કહે છે—‘હે વેદોક્ત કર્મ કરનારા મહાત્માઓ! તમે લોકો ધન્ય છો, જેમણે દિવ્ય સુખની પ્રાપ્તિ માટે પુણ્યકર્મ કર્યું છે. તેથી આપ લોકો દિવ્યાંગનાના ભોગથી ભૂષિત તથા સંપૂર્ણ મનોવાંછિત પદાર્થોથી સંપન્ન થઈને સ્વર્ગલોકમાં જાઓ. ત્યાં મહાન ભોગોનો ઉપભોગ કરીને અંતે પુણ્ય ક્ષીણ થઈ જવાને કારણે જો કાંઈ થોડુંઘણું અશુભ શેષ રહી જાય; એને ફરી અહીં આવીને ભોગવજો? જે ધર્માત્મા

મનુષ્ય હોય છે, તે માનો કે યમરાજને માત્ર મિત્ર સમાન છે. એ યમરાજને સુખપૂર્વક સૌ ધર્મરાજના રૂપે જુએ છે.

પરંતુ જે કૂર કર્મ કરનારા છે, તે યમરાજ ભયાનક રૂપે જુએ છે. એમની દૃષ્ટિમાં યમરાજ મુખ દાઢોને કારણે વિકરાળ જણાય છે. આંખ વક ભ્રમરોથી યુક્ત પ્રતીત થાય છે. એમની વાળ ઉપર ઊડતા હોય છે. મોટી મોટી દાઢી મૂછોવાળા જણાય છે. હોઠ ઉપરની બાજુ ફફડતી હોય છે. એમને ગદાર ભુજાઓ હોય છે, કુપિત હોય છે. કાળા કોલસાના ઢગલા જેવે દેખાય છે. એમના હાથમાં સર્વ પ્રકારનાં અસ્ત્ર શસ્ત્ર ઉગામેલાં હોય છે. એ બધા પ્રકારના દંડ-

ભય દેખાડીને એ પાપીઓને ધમકાવતા રહેતા હોય છે. બહુ મોટા પાડા પર આરૂઢ, લાલ વર લાલ માળા ધારણ કરીને બહુ ઝિંચા મહામે સમાન દૃષ્ટિગોચર થાય છે. એમનાં નેત્ર પ્રજ્વલિત અગ્નિની જેમ ઉદ્દીપ્ત દેખાય છે.

એમનો શબ્દ પ્રલયકાળના મેઘગર્જના સમાન
ગંભીર હોય છે, એ એવા જાણાય છે કે જાણે
મહાસાગરને પી રહ્યા છે, ગિરિરાજને ઓલિયાં
કરી રહ્યા છે અને મુખમાંથી જાણે અગ્નિ ઓકી
રહ્યા છે.

એમની પાસે પ્રલયકાલીન અગ્નિસમાન પ્રભાવાળા મૃત્યુ દેવતા ઊભા હોય છે. કાજળ સમાન કાળાચંટ કાળદેવતા અને ભયાનક કૃત્તાંત દેવતા પણ રહેતા હોય છે. એમના સિવાય ભારી ઉગ્ર, મહામારી, (કોગળિયું-પ્લેગ જેવા રોગ), ભયંકર કાલરાત્રિ, અનેક પ્રકારના રોગો, જાતજાતના ભયાવહ કુષ્ઠ મૂર્તિમાન થઈને હાથમાં શક્તિ, શૂલ, અંકુશ, પાશ, ચક્ર અને ખડ્ગ લઈને ખડા રહેતા હોય છે.

વજ્રતુલ્ય મુખ ધારણ કરનાર રુદ્રગણ છરો, તરકસ (ભાથો) અને ધનુષ ધારણ કરીને ત્યાં હાજર હોય છે. બધાએ વિવિધ પ્રકારનાં આયુધો ધારણ કરેલાં હોય છે. તે મહાન વીર અને ભયંકર હોય છે. એમના ઉપરાંત અસંખ્ય મહાવીર યમદૂત, જેમની અંગકાંતિ કાળા કોલસા સમાન કાળી હોય છે, સંપૂર્ણ અસ્ત્ર-શસ્ત્ર લઈને બહુ જ ભયંકર જાત્રાય છે. આવા પરિવારથી ઘેરાયેલા ઘોર યમરાજ તથા ભીષણ ચિત્રગુપ્તને પાપિષ્ઠ પ્રાણીઓ જુએ છે. યમરાજ એ પાપકર્મીઓને બહુ જ ધમકાવે-ફટકારે છે, અને ભગવાન ચિત્રગુપ્ત ધર્મયુક્ત વચનોથી એમને સમજાવે છે.

(અધ્યાય ૭)

નરકોની અઠ્યાવીસ કોટિઓ તથા પ્રત્યેકના પાંચ પાંચ નાયકના ક્રમથી
એક સો ચાલીશ રૌરવ આદિ નરકોની નામાવલી

સનત્કુમારજી કહે છે—હે વ્યાસજી! પછી
યમદૂત પાપીઓને અત્યંત તપાવેલા પથ્થર પર
ખૂબ વેગથી પછાડે છે, જાણે વજ્રથી મોટાં મોટાં
વૃક્ષો ધરાશાયી ન કરી દીધાં હોય. એ સમયે
શરીરથી જર્જર થયેલો દેહધારી જીવના કાનમાંથી
લોહી વહેવા માંડે છે, બેભાન થઈને નિશ્ચેષ્ટ
બની જાય છે. ત્યારે વાયુનો સ્પર્શ કરાવીને એ
યમદૂત એમને ભાનમાં લાવી દે છે અને એનાં
પાપોની શુદ્ધિ માટે એને નરક-સાગરમાં ફેંકી દે
છે. પૃથ્વીની નીચે નરકની સાત કોટિઓ છે,
જે સાતમા તળના અંતે ઘોર અંધકારમાં સ્થિત
છે. એ અઠ્યાવીસ કોટિઓ છે. પહેલી કોટિ
ઘોરા કહેવાય છે. બીજી સુઘોરા છે એથી પણ

નીચે છે. ત્રીજી અતિધોરા, ચોથી મહાધોરા, પાંચમી ધોરડા, છઠી તલાતલા, સાતમી ભયાનકા, આઠમી કાલરાત્રિ, નવમી ભયોત્કટા, એની નીચે દશમી ચંદ્ર, એની નીચે મહાચંદ્ર, પછી ચંદ-કોલાહલા તથા એથી ભિન્ન પ્રચંદ્ર છે જે ચંદોની નાયિકા કહેવાય છે, એ પછી પદ્મા, પદ્માવતી, ભીતા અને ભીમા છે, જે ભીષ્મ નરકોની નાયિકા મનાય છે. અદ્વારમી કરાલા, ઓગણીસમી વિકરાલા, વીસમી નરક કોટિ વજ્રા કહેવાય છે. ત્યાર પછી ત્રિકોણા, પંચકોણા, સુદીર્ઘા, અખિલાર્તિદા, સમ્પા, ભીમબલા, ભીમા તથા અઠવાવીસમી દીપ્તપ્રાયા છે. આ રીતે મેં તમને ભયાનક નરક કોટિઓનાં નામ

બતાવ્યાં છે. એમની સંખ્યા અઠાવીસ જ છે, જે પાપીઓને યાતના આપનારી છે. એ કોટિઓના ક્રમશઃ પાંચ પાંચ નાયક જાત્રવા જોઈએ.

હવે એ બધી કોટિઓનાં નામ કહેવામાં આવે છે, તે સાંભળો. એમાં પ્રથમ રૌરવ નરક છે, જ્યાં પહોંચીને દેહધારી જીવ રડવા લાગે છે. મહા રૌરવની પીડાથી તો મહાન પુરુષ પણ રડી દે છે. એ પછી શીત અને ઉષ્ણ નામનાં નરક છે. પછી સુધોર છે. રૌરવથી સુધોર સુધી વગેરેમાં પાંચ નરક નાયક માનવામાં આવ્યા છે. એ પછી સુમહાતીક્ષ્ણા, સંજીવન, મહાતમ, વિલોમ, વિલોપ, કંટક, તીવ્રવેગ, કરાલ, વિકરાલ, પ્રકંપન, મહાવક, કાલ, કાલસૂત્ર, પ્રગર્જન, સૂચિમુખ, સુનેતિ, ખાદક, સુપ્રપીડન, કુંભીપાક, સુપાક, કકચ, અતિદારુણ, અંગારરાશિભવન, મેરુ, અસૂક્ષ્મલિત, તીક્ષ્ણતુંડ, શકુનિ, મહાસંવર્તક, કતુ, તપ્તજંતુ, પંકલેપ, પ્રતિમાંસ, ત્રપુદ્રવ, ઉચ્છ્વાસ, સુનિરુચ્છ્વાસ, સુદીર્ઘ, કૂટશાલ્મલિ, દુરિષ્ટ, સુમહાવાદ, પ્રવાહ, સુપ્રતાપન, મેઘ, વૃષ, શાલ્મ, સિંહમુખ, વ્યાઘ્રમુખ, ગજમુખ, કુકકુરમુખ, સૂકરમુખ, અજમુખ, મહિષમુખ, ઘૂકમુખ, કોકમુખ, વૃકમુખ, ગ્રાહ, કુંભીનસ, નક, સર્પ, કૂર્મ, કાક, ગૃપ, ઉલૂક, હલૌક, શાર્દૂલ, કચ, કર્કટ, મંડૂક,

પૂતિમુખ, રક્તાક્ષ, પૂતિમૃત્તિક, કાગ્નધૂમ્ર, અગ્નિ, કૃમિ, ગન્ધિવપુ, અગ્નિધ્ર, અપ્રતિષ્ઠ, રુધિરાભ, શ્વભોજન, લાલાભક્ષ, અન્ત્રભક્ષ, સર્વભક્ષ, સુદારુણ, કંટક, સુવિશાળ, વિકટ, કટપૂતન, અંબરીષ, કટાહ, કષ્ટદાયિની, વૈતરણી નદી, સુતપ્ત લોહશયન, એકપાદ, પ્રપૂરણ, ગોર અસિતાલવન, અસ્થિભંગ, સુપૂરણ, વિલાતસ, અસુયંત્ર, કૂટપાશ, પ્રમર્દન, મહાયૂર્જ, અસુયૂર્જ, તપ્તલોહમય, પર્વત, ક્ષુરપારા, યમલપર્વત, મૂત્રકૂપ, વિષ્ણુકૂપ, અશ્રુકૂપ, શીતલ ક્ષારકૂપ, મુસલોલૂખલ, યંત્ર, શિલા, શકટ, લાંગલ, તાલપત્રવન, અસિપત્રવન, મહાશકટમંડપ, સમ્મોહ, અસ્થિભંગ, તપ્ત, ચંચલ, અયોગુડ (લોઢાની ગોળી), બહુદુઃખ, મહાક્લેશ, કશ્મલ, શમલ, મલાત, હાલાહલ, વિરૂપ, સ્વરૂપ, યમાનુગ, એકપાદ, ત્રિપાદ, તીવ્ર, અચીવર અને તમ.

આ રીતે આ અઠ્યાવીસ નરક અને ક્રમશઃ એના પાંચ પાંચ નાયક કહ્યા છે. અઠ્યાવીસ કોટિઓના ક્રમશઃ રૌરવ વગેરે પાંચ પાંચ નાયક બનાવ્યા છે. ઉપર્યુક્ત ૨૮ કોટિઓને છોડીને લગભગ સો નરક માનવામાં આવે છે અને મહાનરકમંડલ એક સો ચાલીસ નરકોનું બતાવાયું છે.*

(અધ્યાય ૮)

*

* અહીં ૨૮ કોટિઓનું પહેલાં પૃથક્-પૃથક્ વર્ણન આવ્યું છે. પછી પ્રત્યેકના પાંચ પાંચ નાયક બનાવીને બરાબર ૧૪૦ નરકોનો નામ-ઉલ્લેખ છે. કોટિઓની સંખ્યા મેળવી દેવાથી ૧૬૮ થાય છે.

વિભિન્ન પાપને કારણે મળનારી નરકયાતનાનું વર્ણન અને
કુક્કુરબલિ, કાકબલિ અને દેવતા વગેરે માટે આપેલી
બલિની આવશ્યકતા અને મહત્તાનું પ્રતિપાદન

સનત્કુમારજી કહે છે—હે વ્યાસજી! આ બધાં ભયાનક પીડદાયક નરકોમાં પાપી જીવોને અત્યંત ભીષણ ચાતના ભોગવવી પડે છે. જે મિથ્યા આગમ (પાખંડીઓનાં શાસ્ત્રો)માં પ્રવૃત્ત થાય છે, તે દિજિહ્વ નામના નરકમાં જાય છે અને જિહ્વાના આકારમાં અર્ધા કોસ સુધી ફેલાયેલા તીક્ષ્ણ હળો દ્વારા ત્યાં એને વિશેષ પીડા આપવામાં આવે છે. જે કૂર મનુષ્ય માતા, પિતા અને ગુરુને ધમકાવે છે, એના મુખમાં કીડાઓથી યુક્ત વિષ્ણુ ઠાંસી ઠાંસીને ભરી દેવાય છે અને ખૂબ જ માર મારવામાં આવે છે. જે મનુષ્ય શિવમંદિર, બગીચો, વાવડી, કૂપ, તળાવ તથા બ્રાહ્મણોના સ્થાનને નષ્ટબ્રષ્ટ કરી દે છે ત્યાં સ્વેચ્છાચારપૂર્વક રમણ કરે છે તે વિવિધ પ્રકારની ભયંકર ઘાણી દ્વારા પિલાય છે અને એમને પકવવામાં આવે છે. પરસ્ત્રીગામી પુરુષ એ એ રૂપે જ અભિચાર કરતાં કરતાં જ માર ખાય છે. પુરુષ પોતાના પહેલાં જેવા શરીરને ધારણ કરીને લોખંડની બનેલી અને ખૂબ જ તપાવેલી-નાસીનું ગાઢ આલિંગન કરીને બધી બાજુએથી બળવા માંડે છે. એને દુરાચારિણી સ્ત્રીનું ગાઢ આલિંગન કરે છે અને ધોક મૂકીને રડે છે. જે સત્પુરુષોની નિંદા સાંભળે છે, એમના કાનમાં લોખંડ અથવા તાંબાની વગેરે ધાતુની બનાવેલી ખીલીઓ આગથી ખૂબ તપાવીને ખોસી દેવામાં આવે છે, એ સિવાય જસત, સીસું અને પિત્તળને ઓગાળીને પ્રવાહી બનાવીને

એમના કાનમાં ભરી દેવાય છે. પછી વારંવાર ગરમ દૂધ અને ખુબ જ તપાવેલું તેલ એના કાનમાં નાંખાય છે. પછી એ કાનો પર વજ્ર જેવો લેપ કરી દેવાય છે. આ રીતે કુમરાઃ એમના કાનોમાં ઉપર્યુક્ત વસ્તુઓ ભરીને એમને નરકોમાં યાતના અપાય છે. કુમરાઃ બધાં નરકોમાં બધે જ આ યાતનાઓ પ્રાપ્ત થતી હોય છે. બધાં જ નરકોની યાતનાઓ બહુ કષ્ટ આપનારી હોય છે. જે માતા-પિતા સામે આંખો કાઢે છે અથવા એમના પ્રત્યે ઉદ્વેગતાપૂર્વક દષ્ટિ કરે છે અથવા હાથ ઉગામે છે, એમનાં મુખમાં અંત સુધી લોખંડના ખીલા દઢતાપૂર્વક ભરી દેવામાં આવે છે. જે મનુષ્ય સ્ત્રીઓને લોભાવીને, ભોળવીને અપલક દષ્ટિથી જુએ છે, એમની આંખોમાં તપાવીને લાલધૂમ કરેલી સોયો ભરી દેવામાં આવે છે.

જે દેવતા, અગ્નિ, ગુરુ તથા બ્રાહ્મણોને
અન્નભાગ નિવેદિત કર્યા વિના જ ભોજન કરી
લે છે, એમની જીભમાં તથા મુખમાં લોખંડની
સેંકડો ખીલીઓ ગરમ કરીને ઠાંસી દેવામાં આવે
છે. જે લોકો ધર્મનો ઉપદેશ કરનારા મહાત્મા
તથા કથાવાચકની નિંદા કરે છે, દેવતા, ગુરુ
અને અગ્નિ, ગુરુભક્તોની તથા સનાતન
ધર્મશાસ્ત્રની મજાક ઉડાવે છે, એમની છાતી, કંઠ,
જિહ્વા, ઘાંતોની સંધિ, તાળુ, હોઠ, નાસિકા,
મસ્તક તથા સંપૂર્ણ અંગોના સાંધાઓમાં આગ
સમાન તપાવેલી ત્રણ શાખાવાળી લોખંડની

ખીલીઓ મગદળથી ઢોકી બેસાડવામાં આવે છે. એ સમયે એમને બહુ જ કષ્ટ થાય છે. ત્યાર પછી બધી બાજુએથી એના ઘા ઉપર ગરમ કરીને તપાવેલું મીઠું છાંટી દેવાય છે. પછી એને આખે શરીરે બધી બાજુએથી બહુ ભારે યાતનાઓ અપાય છે. જે પાપી શિવમંદિરની પાસે અથવા દેવતાઓના બગીચામાં મળમૂત્રનો ત્યાગ કરે છે એમનાં લિંગ અને અંડકોશને લોખંડના મગદળથી ચૂર્ણ કરી દેવાય છે અથવા આગમાં તપાવેલા સળિયા એમાં ભરી દેવાય છે, જેથી મન અને ઈન્દ્રિયોને મહાન દુઃખ થાય છે. જો ધન હોવા છતાં તૃષ્ણાને કારણે એનું દાન નથી કરતો અને ભોજનને સમયે ઘેર આવેલા અતિથિનો ગનાદર કરે છે, તે પાપનું ફળ ભોજવીને અપવિત્ર નરકમાં પડે છે.*

જે ગાય-કૂતરાને એમનો ભાગ એટલે બલિ નથી આપતો અને સ્વયં ભોજન કરી લે છે એના ખુલ્લા મોંમાં બે ખીલા દોડી દેવામાં આવે છે, 'યમરાજના માર્ગનું અનુસરણ કરનારા જ શ્યામ અને શબળ (શામળું અને કાબરચીતરું) બે કૂતરા છે, હું એમને માટે આ અન્નનો ભાગ આપું છું, તે આ બલિને ગ્રહણ કરો.' 'પશ્ચિમ, વાયવ્ય, દક્ષિણ અને નૈર્ઋત્ય દિશામાં રહેનારા બે પુણ્યકર્મા કાગડાઓ છે, તે મારી આપેલ આ બલિનું ગ્રહણ કરો.* આ અભિપ્રાયના બે મંત્રોથી કમલઃ કૂતરા માટે અને કાગડા માટે

બલિ આપવી જોઈએ. જે લોકો યત્નપૂર્વક ભગવાન શંકરની પૂજા વિધિવત્ અગ્નિમાં આહુતિ આપીને શિવસંબંધ મંત્રો દ્વારા બલિ સમર્પિત કરે છે તે યમરાજને જોતા નથી અને સ્વર્ગે જાય છે. એટલા માટે દરરોજ બલિ આપવી જોઈએ.

એક ચોખંડો મંડપ બનાવીને એને ચંધ વગેરેથી અધિવાસિત કરો. પછી ઈશાન કોણમાં ધનવંતરિને માટે અને પૂર્વ દિશામાં ઈન્દ્રને માટે બલિ આપો. દક્ષિણ દિશામાં યમને માટે, પશ્ચિમ દિશામાં, સૂદશ્વોમને માટે અને દક્ષિણ દિશામાં પિતરોને માટે બલિ આપીને પૂર્વ દિશામાં અર્ધમાને અન્નનો ભાગ અર્પિત કરો. દ્વાર દેશમાં ધાતા અને વિધાતાને માટે બલિનું નિવેદન કરો. ત્યાર બાદ કૂતરા, કૂતરાના સ્વામી અને પક્ષીઓ માટે ભૂતલ પર અન્ન પાથરી દો. દેવતા, પિતર, મનુષ્ય, પ્રેત, ભૂત, ગુહ્યક, પક્ષી, કૃમિ, અને કીટ - એ સૌ ગૃહસ્થો પાસેથી પોતાની જીવિકા ચલાવે છે. સ્વાહાકાર, સ્વધાકાર, વપદ્કાર તથા હન્તકાર - એ ધર્મમયી ધેનુના ચાર આંચળ છે. સ્વાહાકાર નામના આંચળનું પાન દેવતા કરે છે, સ્વધાનું પિતર લોકો, વપદ્કારનું બીજા બીજા દેવતાઓ અને ભૂતેશ્વર અને હન્તકાર નામના આંચળનું દૂધ સદાયે મનુષ્યગણ પાન કરે છે. જે માનવ શ્રદ્ધાપૂર્વક આ ધર્મમયી ધેનુનું સદા ઠીક સમયે પાલન કરે છે તે અગ્નિહોત્રી

* एते सत्यसि ये दानं न प्रयच्छन्ति तृष्णाया ॥

अतिथिं शिवमन्यन्ते शर्वे प्राप्ते नृणाञ्चमे । तस्मात् ते दुष्कृतं प्राप्य गच्छन्ति निरपेक्षयुगौ ॥

(वि.पू.सं. १०:३१-३२)

+ इति शान्तौ स्वामिश्रितौ पञ्चमार्गानुसंधेसौ । यौ स्तस्ताभ्यां प्रययतामि तौ नृक्षीतामिमं बलिम् ॥

मैन्द्रवारुणवायव्या वायव्या नैऋत्यकस्तथा । वायसाः पुण्यकर्माग्रस्तौ प्रवृक्षन्तु मे अग्रिम ॥

(गि.पु.उ.सं. १०/३५-७६)

વૃક્ષ રોપનાર પુરુષ પરલોકમાં ગયા પછી અક્ષય લોકોને પામે છે. તળાવ ખોદાવનાર, વૃક્ષ રોપનાર અને યજ્ઞ કરાવનાર જે દ્વિજ છે, તે તથા બીજા બીજા સત્યવાદી પુરુષ-એ સ્વર્ગમાંથી ક્યારેય નીચે નથી પડતા.

સત્ય જ પરબ્રહ્મ છે, સત્ય જ પરમ તપ છે, સત્ય જ શ્રેષ્ઠ યજ્ઞ છે અને સત્ય જ ઉત્કૃષ્ટ શાસ્ત્રજ્ઞાન છે. ઊંઘતા પુરુષોમાં સત્ય જ જાગે છે, સત્ય જ પરમપદ છે, સત્યથી જ પૃથ્વી ટકેલી છે અને સત્યમાં જ બધું પ્રતિષ્ઠિત છે. તપ, યજ્ઞ, પુણ્ય, દેવતા, ઋષિ અને પિતરોનું પૂજન, જલ અને વિદ્યા—એ સત્ય પર જ અવલંબિત છે. સૌનો આધાર જ સત્ય છે. સત્ય એ જ સૌનો આદાર છે. સત્ય જ યજ્ઞ, તપ, દાન, મંત્ર, સરસ્વતી દેવી તથા બ્રહ્મચર્ય છે. ઓંકાર પણ સત્યરૂપ જ છે. સત્યથી જ વાયુ વહે છે, સત્યથી જ સૂર્ય તપે છે, સત્યથી જ આગ સળગે છે, સત્યથી જ સ્વર્ગ ટકેલું છે. લોકોમાં સંપૂર્ણ વેદોનું પાલન તથા સંપૂર્ણ તીર્થોનું સ્નાન કેવળ સત્યથી સુલભ થઈ જાય છે. સત્યથી સર્વ કાંઈ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે, એમાં સંશય નથી. એક હજાર અશ્વમેધ અને લાખો યજ્ઞ એક બ્રાહ્મ ત્રાજવા પર મૂકો અને બીજી બ્રાહ્મ સત્ય હોય તો સત્યનું જ પલડું ભારે થશે. દેવતા, પિતર,

મનુષ્ય, નાગ, રાક્ષસ તથા ચરાચર પ્રાણીઓ સહિત સમસ્ત લોક સત્યથી જ પ્રસન્ન થાય છે. સત્યને પરમ ધર્મ કહ્યો છે. સત્યને જ પરમપદ માન્યું છે અને સત્યને જ પરમ બ્રહ્મ પરમાત્મા કહે છે. એટલા માટે સત્ય બોલવું જોઈએ." સત્યનારાયણ મુનિ અત્યંત દુષ્કર તપ કરીને સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થયા છે તથા સત્યધર્મમાં અનુરક્ત રહેનારા સિદ્ધ પુરુષ પણ સત્યથી જ સ્વર્ગના નિવાસી થયા છે. તેથી સદા સત્ય બોલવું જોઈએ. સત્યથી અધિકો બીજો કોઈ ધર્મ નથી. સત્યરૂપી તીર્થ અગાધ, ત્રિશાળ, સિદ્ધ અને પવિત્ર જગ્યાશય છે. એમાં યોગયુક્ત થઈને મન દ્વારા સ્નાન કરવું જોઈએ. સત્યને પરમપદ કહ્યું છે. જે મનુષ્ય પોતાને માટે, બીજાને માટે અથવા પોતાના પુત્ર માટે પણ જૂઠું નથી બોલતા તે જ સ્વર્ગગામી થાય છે. વેદ, યજ્ઞ તથા મંત્ર—એ બ્રાહ્મણોમાં સદા નિવાસ કરે છે, પરંતુ અસત્યવાદી બ્રાહ્મણોમાં એની પ્રતીતિ થતી નથી. તેથી સદાયે સત્ય બોલવું જોઈએ.

તદનંતર તપનો બહુ મોટો ભારે મહિમા
બતાવતાં સનતકુમારજીએ કહ્યું—હે મુને! સંસારમાં
એવું કોઈ સુખ નથી જે તપસ્યા વિના સુલભ થતું
હોય. તપથી જ બધાં સુખ મળે છે, આ વાતને

• सत्यमेव परं ब्रह्म सत्यमेव परं तपः । सत्यमेव परं यज्ञः सत्यमेव परं द्युतम् ॥
सत्यं सुप्तेषु जगर्ति सत्यं य परमं पदम् । सत्येनैव कृता पृथ्वी सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥
तपो यज्ञश्च पुण्यं य देवर्षिपितृपूजने । आपो विद्या य ते सर्वे सर्वे सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥
सत्यं यज्ञस्तपो दानं मंत्रा देवी सरस्वती । ब्रह्मचर्यं तथा सत्यमोकारः सत्यमेव य ॥
सत्येन वायुरभ्येति सत्येन तपते रविः । सत्येनाग्निर्दहति स्वर्गः सत्येन तिष्ठति ॥
पावनं सर्ववेदानां सर्वतीर्थावगाहनम् । सत्येन वद्धते लोके सर्वमाप्नोत्यसंशयम् ॥
अथमेवसहस्रं य सत्यं य तुल्यता मृतम् । लक्षाग्निं कृतवशैव सत्यमेव विशिष्यते ॥
सत्येन देवाः पितरो मानवोदरराक्षसाः । ग्रीयन्ते सत्यतः सर्वे लोकाश्च सवस्तयराः ॥
सत्यमाहुः परं धर्मं सत्यमाहुः परंपदम् । सत्यमाहुः परं ब्रह्म तस्मात्सत्यं सदा वदेत् ॥

વેદવેત્તા પુરુષો જાણે છે. જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, આરોગ્ય, એનું પાલન કરે છે. તપસ્યાના બળથી જ રુદ્ર દેવ સુંદરરૂપ, સૌભાગ્ય તથા શાશ્વત સુખ તપથી જ સંહાર કરે છે. તપના પ્રભાવથી જ શેષ(નાગ) મળે છે. તપસ્યાથી જ બ્રહ્મા વગર પરિશ્રમે જ અશેષ(સંપૂર્ણ) ભૂમંડળને ધારણ કરે છે. સંપૂર્ણ વિશ્વની સૃષ્ટિ કરે છે. તપસ્યાથી જ વિષ્ણુ (અધ્યાય ૧૨)

*

વેદ અને પુરાણોનો સ્વાધ્યાય તથા વિવિધ પ્રકારનાં દાનનો મહિમા,
નરકોનું વર્ણન તથા એમાં પાડનારાં પાપનું દિગ્દર્શન,
પાપ માટે સર્વોત્તમ પ્રાયશ્ચિત્ત શિવસ્મરણ
તથા જ્ઞાનના મહત્વનું પ્રતિપાદન

સનત્કુમારજી કહે છે—હે મુને! જે વનમાં લે છે તથા અશ્વમેધનું ફળ પામે છે. જે જંગલી ફળ-મૂળ ખાઈને તપ કરે છે અને જે હે મુનીશ્વર! જે પુરુષ ભગવાન શિવની વેદોની એક ઋચાનો સ્વાધ્યાય કરે છે એ બંનેનું કથા સાંભળે છે તે કર્મોના વિશાળ વનને ફળ સમાન છે. શ્રેષ્ઠ દ્વિજ વેદ-અધ્યયનથી જે ફળ સળગાવીને સંસારથી તરી જાય છે. જે બે ઘડી, મેળવે છે, એનાથી બમણું ફળ તે એ વેદ એક ઘડી અથવા એક ક્ષણ પણ ભક્તિભાવથી ભક્ષાવીને મેળવે છે. હે મુને! જેવી રીતે ચંદ્રમા ભગવાન શંકરની કથા સાંભળે છે, એમની અને સૂર્ય વગર જગતમાં અંધકાર છવાઈ જાય ક્યારેય દુર્ગતિ થતી નથી. હે મુને! સંપૂર્ણ દાન છે, એ જ રીતે પુરાણ વગર જ્ઞાનનો અથવા સંપૂર્ણ યજ્ઞનું જે પુણ્ય હોય છે તે જ આલોક(પ્રકાશ) નથી રહેતો—અજ્ઞાનનો અંધકાર ફળ શિવપુરાણ સાંભળવાથી અવિચલરૂપને પામે છવાયેલો રહે છે. હે વ્યાસજી! વિશેષતઃ કળિયુગમાં પુરાણશ્રવણ છે. હે વ્યાસજી! વિશેષતઃ કળિયુગમાં પુરાણશ્રવણ સિવાય મનુષ્યો માટે બીજો કોઈ શ્રેષ્ઠ ધર્મ જ પડીને સદા સંતપ્ત રહેનારા લોકોને જે શાસ્ત્ર નથી. એ જ એને માટે મોક્ષ અને ધ્યાનરૂપી જ્ઞાન દેનારું છે એમ કહેવાય છે. શિવપુરાણનું શ્રવણ અને શિવ-નામનું કીર્તન મનુષ્યોને માટે કલ્પવૃક્ષનું રમણીય ફળ છે એમાં સંશય નથી. યજ્ઞ, દાન, તપ અને તીર્થસેવનથી જે ફળ મળે છે, એ જ ફળ મનુષ્યોને પુરાણોના શ્રવણ દાનનું પાત્ર સમજીને બહુ પ્રસન્નતાની સાથે માત્રથી મળે છે. ઉત્તમોત્તમ વસ્તુઓનું દાન આપે છે, તે પરમ પ્રતિદિન સુપાત્ર લોકોને મોટાં મોટાં દાન ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. જે સુપાત્ર બ્રાહ્મણને ભૂમિ, આપવાં જોઈએ, એ દાન દાતાઓનાં ઉદ્ધારક ગાય, રથ, હાથી અને સુંદર ઘોડા આપે છે, એના હોય છે. હે વિપ્રવર! સુવર્ણદાન, ગોદાન અને પુણ્યરૂપનું વર્ણન સાંભળો, તે આ જન્મમાં અને

ભૂમિદાન—એ પવિત્ર દાન છે, જે દાતાને તો તારે જ છે પણ લેનારનો પણ ઉદ્ધાર કરે છે. સુવર્ણદાન, ગોદાન અને પૃથ્વીદાન—આ શ્રેષ્ઠ દાન કરીને મનુષ્ય બધાં જ પાપથી મુક્ત થઈ જાય છે. તુલાદાન (ત્રાજવાનું દાન)ની બહુ પ્રશંસા કરવામાં આવી છે, ગાય અને પૃથ્વીનું દાન પણ પ્રશસ્ત અને સમાન શક્તિવાળું છે, પરંતુ સરસ્વતીનું દાન તો આ સૌથી અધિક ઉત્તમ છે. નિત્ય દોહેલી ગાય, છત્રી, વસ્ત્ર, બૂટ-ચંપલ, ચાખડી, પાવડી વગેરે પગરખાં અને અન્ન તથા જળ—એ સર્વ વસ્તુઓ યાચકને આપવી જોઈએ. બ્રાહ્મણો અને અપીડિત યાચકોને જે સંકલ્પપૂર્વક ધન-આદિ વસ્તુઓનું દાન કરે છે એથી દાતા મનસ્વી થાય છે. લોકમાં જે જે અત્યંત મનોવાંછિત અને પ્રિય છે, એ જો ઘરમાં હોય તો એને અક્ષય બનાવવાની ઈચ્છાવાળા પુરુષે ગુણવાન પુરુષને દાન કરવું જોઈએ. તુલા પુરુષનું દાન સર્વ દાનમાં ઉત્તમ છે. જે પોતાનું કલ્યાણ ચાહે છે એણે ત્રાજવા પર બેસવું અને પોતાના શરીર સાથે તોલેલી વસ્તુનું દાન કરવું જોઈએ. દિવસે, રાતે, બંને સંધ્યાના સમયે, બપોરે, અર્ધી રાત્રે તથા ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય ત્રણે કાળોમાં મન, વાણી અને શરીર દ્વારા કરેલાં બધાં પાપને તુલા-પુરુષનું દાન દૂર કરી દે છે.

એ પછી બ્રહ્માંડ દાનનું માધ્યમ્ય અને
બ્રહ્માંડનું વર્ણન કરીને સનત્કુમારજીએ કહ્યું—હે
મુનિવરોમાં શ્રેષ્ઠ વ્યાસજી! પાતાળ લોકથી ઉપર
જે નરક છે, એનું વર્ણન મારી પાસેથી સાંભળો.
પાપી પુરુષ એમાં જ યાતના પામે છે. રૌરવ,
શૂકર, રોષ, તાલ, વિવસન અથવા વિશસન,
મહાજવાલ, તપ્તકુંભ, લવણ, વિલોહિત, પાક

વહાવનારી વૈતરણી, કૃમિ યા કૃમીશ, કૃમિભોજન,
કૃષ્ણ, અસિપત્રવન, દારુણ લાલાભક્ષ, પૂયવહ
(પરુનું વહન કરનાર), પાપ, વલ્લિજવાલ,
અધઃશિરા, સંદેશ, કાલસૂત્ર, તમસ, અવીચિ,
રોધન, શ્વભોજન, અપ્રતિષ્ઠ, મહારૌરવ અને
શાલાલિ ઈત્યાદિ બહુ દુઃખદાયક નરક ત્યાં છે.
હે વ્યાસજી! એમાં જે પાપકર્મપરાયણ પુરુષોને
સંપવામાં આવે છે એનું ક્રમશઃ વર્ણન કરું છું,
સાવધાન થઈને સાંભળો. જે મનુષ્ય બ્રાહ્મણો,
દેવતાઓ તથા ગાયોને માટે હિતકર કાર્યો
સિવાય અન્ય કોઈ પણ કાર્ય માટે જૂઠી સાક્ષી
ભરે છે અથવા સદા જૂઠું બોલે છે તે રૌરવ
નરકમાં જાય છે.

જે બ્રૂણ (ગર્ભસ્થ શિશુ)ની હત્યા અને સુવર્ણની ચોરી કરનારા, ગાયને વાડમાં ગોંધી રાખનારા, વિશ્વાસઘાતી, શરાબી, બ્રહ્મહત્યારો, બીજાના દ્રવ્યનું અપહરણ કરનારો તથા આ સૌનો જે સંગ કરે છે, તે મર્યા પછી તપ્તકુંભ નામના નરકમાં જાય છે. ગુરુના વધથી પાત્ર આ જ નરકની પ્રાપ્તિ થાય છે. બહેન, માતા, ગાય તથા પુત્રીને વધ કરવાથી પણ તપ્તકુંભમાં જ પડાય છે. સાધ્વી સ્ત્રીને વેચનારો, અધિક વ્યાજ લેનારો, કેશ-વિક્રય કરનારો તથા પોતાના ભક્તને છોડનારો—આ બધાં પાપી તપ્તલોહ નામના નરકમાં રંધાઈ જાય છે. જે નરાધમ ગુરુજનોનું અપમાન કરનારા તથા એમને વિશે દુર્વચન બોલનારા છે, જે વેદની નિંદા કરનારા છે, વેદ વેચનારા છે તે બધા જ લવણ નામના નરકમાં જાય છે. મર્યાદાને દૂષિત કરનારા પુરુષની પણ એવી જ ગતિ થાય છે. જે પુરુષ દેવતા, બ્રાહ્મણ અને પિતૃગણ સાથે દ્વેષ કરે છે, જે સ્ત્રીને દૂષિત (મિલાવટ કરે છે) કરે છે તે

કૃમિભક્ષા નામના નરકમાં પડે છે. જે દૂષિત યજ્ઞ (બીજાઓને હાનિ પહોંચાડવા માટે આભિચારિક પ્રયોગ અથવા હિંસાપ્રધાન તામસ યજ્ઞ) કરે છે તે કૃમિશ નામના નરકમાં પડે છે. જે નરાધમ પિતૃગણ, દેવગણ અને અતિથિઓને છોડીને (બલિ વૈશ્વદેવ દ્વારા દેવતા વગેરેનો ભાગ એમને અર્પણ કર્યા વિના જ) ભોજન કરી લે છે. તે ઉગ્ર લાલાભક્ષ નરકમાં પડે છે. જે શસ્ત્ર-સમૂહોનું નિર્માણ કરે છે એ પણ આ જ નરકમાં જાય છે. જે દ્વિજ અંત્યજથી સેવા લે છે, અસત્ દાન ગ્રહણ કરે છે, યજ્ઞના અનધિકારીઓ પાસે યજ્ઞ કરાવે છે અને અભક્ષ્ય ભક્ષણ કરે છે તે બધા જ રુધિરૌષ (પૂયવહ) નામના નરકમાં પડે છે. જે સોમરસને વેચનારા છે, એમની પણ આ જ ગતિ થાય છે. યજ્ઞ અને ગામને નષ્ટ કરનારા ઘોર વૈતરણી નદીમાં પડે છે.

જે નવી જવાનીથી મતવાલા થઈને ધર્મની મર્યાદા તોડે છે, અપવિત્ર આચાર-વિચારથી રહે છે અને ઇગ-કપટથી જીવિકા ચલાવે છે, તે કૃત્ય નામના નરકમાં જાય છે. જે અકારણ જ વૃક્ષને કાપે છે, તે અસિપત્રવન નામના નરકમાં પડે છે. ઘેટાં, બકરાં વેચીને જીવિકા ચલાવનાર અને પશુઓની હિંસા કરનારા કસાઈ વહિજવાલ નામના નરકમાં પડે છે. બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય અથવા જે કાયાં નળિયાં, ઈંટ વગેરેને પકાવવાને માટે ભઠ્ઠામાં આગ આપે છે તે બધા વહિજવાલ નામના નરકમાં પડે છે. જે વ્રતોનો લોપ કરનારા છે તથા પોતાના આશ્રયથી પડેલા છે એ બંને પ્રકારના લોકો અત્યંત દારુણ સંદેશ નામના નરકની યાતના વેઠે છે. જે બ્રહ્મચારી થઈને પણ વીર્યસ્ખલન કરે છે તથા જે પુત્રોથી વિદ્યા ભણે છે, તે

શ્વભોજન નામના નરકમાં પડે છે. આ રીતે આ અને બીજાં સેંકડો, હજારો નરક છે, જેમાં પાપકર્મી પ્રાણી યાતનાઓની આગમાં શેકાય છે. આ ઉપર્યુક્ત પાપ સમાન બીજાં પણ સહસ્ર પાપ છે, પાપકર્મ છે જેને નરકમાં પડીને માણસો ભોગવે છે. જે લોકો મન, વાણી અને ક્રિયા દ્વારા પોતાના વર્ણ અને આશ્રમ વિરુદ્ધ કર્મ કરે છે, એ નરકમાં પડે છે. નરકમાં માથું નીચે લટકાવેલું હોય છે એવાં પ્રાણી સ્વર્ગલોકમાં રહેનારા દેવતાઓને જોયા કરે છે અને દેવતા લોકો પણ નીચે દષ્ટિ કરીને એ બધા અધોમુખ નારકી જીવોને જુએ છે. પાપી લોકો નરક ભોગ અનંતર ક્રમશઃ ઉન્નાતિ કરતાં કરતાં સ્થાવર, કૃમિ, જલચર, પક્ષી, પશુ, મનુષ્ય, ધર્માત્મા, માનવદેવતા તથા મુમુક્ષુ થતાં અને અંતે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લે છે. જેટલા જીવ સ્વર્ગમાં છે એટલા જ નરકમાં છે. જે પાપી પુરુષ પોતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત નથી કરતો તે જ નરકમાં જાય છે.

હે કાલીનંદન! સ્વયંભુ મનુએ મહાન પાપ માટે મહાન અને લઘુ પાપ માટે લઘુ પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવ્યાં છે. એ અશેષ પાપ કર્મોને માટે જે જે પ્રાયશ્ચિત્ત સંબંધી કર્મો બતાવ્યાં એ સૌમાં ભગવાન શંકરનું સ્મરણ જ સર્વશ્રેષ્ઠ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. જે પુરુષના ચિત્તમાં પાપકર્મ કર્યા પછી પશ્ચાત્તાપ થાય છે, એને માટે તો એકમાત્ર ભગવાન શિવનું સ્મરણ જ સર્વોત્તમ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. પ્રાતઃકાળ, સાયંકાળ અને રાત્રે તથા મધ્યાહ્ન વગેરેમાં શિવનું સ્મરણ કરવાથી પાપરહિત થયેલો મનુષ્ય માહેશ્વર ધામને પ્રાપ્ત કરી લે છે, ભગવાન શિવના સ્મરણથી સમસ્ત પાપ અને કલેશોનો ક્ષય થઈ જવાને કારણે મનુષ્ય સ્વર્ગમાં જાય છે અથવા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લે છે. જેનું

ચિત્ત જપ, હોમ અને પૂજા વગેરે કરતી વખતે વસ્તુ ક્યારે પ્રીતિ પ્રદાન કરનારી હોય છે અને નિરંતર ભગવાન મહેશ્વરમાં જ લાગેલું રહે છે ક્યારેક દુઃખ દેનારી બની જતી હોય છે ત્યારે એ નિશ્ચય થાય છે કોઈ પાત્ર પદાર્થ ન તો તો અંતરાય (વિઘ્ન) જ છે. જે પુરુષ ભક્તિભાવથી સુખમય છે અને ન તો દુઃખમય છે. આ સુખ હે મુને! દિવસરાત ભગવાન શિવનું સ્મરણ કરે અને દુઃખ એ તો મનના વિકાર છે. જ્ઞાન જ પરંબ્રહ્મ છે અને જ્ઞાન જ તત્ત્વબોધનું કારણ છે, એનાં બધાં જ પાતક નષ્ટ થઈ જાય છે. એટલા માટે તે ક્યારેય નરકમાં પડતો નથી. નરક અને સ્વર્ગ—એ પાપ અને પુણ્યનાં જ બીજાં નામ છે. એમાંથી એક દુઃખ આપનારું છે. આ આખું ચરાચર વિશ્વ જ્ઞાનમય જ છે. એ પરમ વિજ્ઞાનથી બિન્ન બીજું કોઈ વસ્તુ છે જ નહીં.

મૃત્યુકાલ નિકટ આવવાનાં કયાં કયાં લક્ષણ છે, તેનું વર્ણન

આ પછી દ્વીપો, લોકો અને મનુષ્યોનો પરિચય આપીને સંગ્રામનું ફળ, શરીર અને સ્ત્રીસ્વભાવ વગેરેનું વર્ણન થયું. ત્યાર પછી કાલ વિશે વ્યાસજીના પૂછવા પર સનતકુમારજી બોલ્યા—હે મુનિશ્રેષ્ઠ! પૂર્વકાળમાં પાર્વતીજીએ વિવિધ પ્રકારની દિવ્ય કથાઓ સાંભળીને પરમેશ્વર શિવને પ્રણામ કરીને એમને આ જ વાત પૂછી હતી.

પાર્વતીજી બોલ્યાં—હે ભગવન્! મેં આપની કૃપાથી સંપૂર્ણ મત જાણી લીધો છે. હે દેવ! જે મંત્રો દ્વારા જે વિધિથી જેવી રીતે આપની પૂજા થાય છે, એ બધું હું જાણી ગઈ છું. મને જ્ઞાન છે. પરંતુ હે પ્રભો! હજુ એક સંશય રહી ગયો છે. એ સંશય છે કાલચક્રના સંબંધમાં. હે દેવ! મૃત્યુનું ચિહ્ન શું છે? આયુનું પ્રમાણ શું છે. હે નાથ! જો હું આપની પ્રિયા છોઉં તો મને આ બધી વાતો સમજાવો.

મહાદેવજીએ કહ્યું—હે પ્રિયે! જો અકસ્માત

શરીર બધી બાજુથી સહેદ અથવા પીઠું પડી જાય અને ઉપરથી થોડું લાલ જણાય તો એ જાતવું જોઈએ કે એ મનુષ્યનું મૃત્યુ ૭ માસની

અંદર જ થઈ જશે. હે શિવે! જ્યારે મુખ, નેત્ર અને જિહ્વાનું સંતોષ થઈ જાય ત્યારે પણ છ માસની અંદર જ મૃત્યુ જાણવું જોઈએ. હે ભદ્રે! જે રુરુ મૃગ (એક જાતિ વિશેષનો મૃગ) પાછળ ઘનાર શિકારીઓનો ભયાનક અવાજ પણ જલદી સાંભળી શકતો નથી. એનું મૃત્યુ પણ છ માસની અંદર જ જાણવું. જ્યારે સૂર્ય, ચંદ્રમા અને અગ્નિના સાંનિધ્યથી પ્રગટ ઘનારા પ્રકાશને મનુષ્ય ન જોઈ શકે, એને બધે જ કાળું-કાળું-અંધકારાચ્છન્ન જ દેખાય છે, ત્યારે એનું જીવન છ માસથી અધિક નથી હોતું. હે દેવી! હે પ્રિયે! જ્યારે મનુષ્યનો ડાબો હાથ લગાતાર એક સપ્તાહ સુધી ફરક્યા કરે ત્યારે એનું જીવન એક જ માસ બાકી છે એવું જાણવું જોઈએ. એમાં સંશય નથી. જ્યારે આખાં અંગોમાં જકડાઈ જઈને અક્કડ થઈ જવાતું હોય,, શરીર ફાટતું લાગે અને આળસ જણાય અને નાળવું સુકાઈ જાય, ત્યારે તે મનુષ્ય એક માસ સુધી જ જીવિત રહે છે એમાં સંશય નથી. ત્રિદોષમાં જેનું નાક ગળવા માંડે, એનું જીવન પંદર દિવસથી વધારે ચાલતું નથી. મુખ અને કંઠ સુકાઈ જાય તો એ જાણવું કે છ માસ વીતતાં વીતતાં તો એનું આયુષ્ય સમાપ્ત થઈ જશે. હે ભામિની! જેની જીભ ફૂલી જાય, જાડી થઈ જાય અને દાંતોમાંથી પરુ નીકળવા લાગે એનું પણ છ માસની અંદર જ મૃત્યુ થઈ જાય છે. આ ચિહ્નોથી મૃત્યુકાળ સમજવો. હે સુંદરી! જલ, તેલ, ઘી અને દર્પણમાં પણ જ્યારે પોતાનું પ્રતિબિંબ ન જણાય અથવા વિકૃત જણાય, ત્યારે કાલચક્રના જ્ઞાતા પુરુષે એ જાણી લેવું જોઈએ કે એનું પણ આયુષ્ય છ માસથી વધારે નથી. હે દેવેશ્વરિ! હવે બીજી વાત સાંભળો, જેથી મૃત્યુનું જ્ઞાન થાય છે. જ્યારે

પોતાના પડછાયાને મસ્તકરહિત જુએ અથવા
પોતાને પડછાયા વગરનો જુએ, ત્યારે તે મનુષ્ય
એક માસ પણ જીવિત રહી શકતો નથી.

હે પાર્વતી! આ મેં અંગોથી પ્રગટ થનારાં મૃત્યુનાં લક્ષણો બતાવ્યાં છે. હે ભદ્રે! હવે બહાર પ્રગટ થનારાં લક્ષણોનું વર્ણન કરું છું, સાંભળો. હે દેવી! જ્યારે ચંદ્રમંડળ અથવા સૂર્યમંડળ પ્રભાહીન અને લાલ જણાય તો અર્ધા માસમાં જ મનુષ્યનું મૃત્યુ થઈ જાય છે. અરુંધતી, મહાયાન અને ચંદ્રમા—એને જે ન જોઈ શકે અથવા જેને તારાઓનાં દર્શન ન થાય એવો પુરુષ એક માસ સુધી જીવિત રહી શકે છે. જો ગ્રહોનું દર્શન થયા પછી પણ દિશાઓનું જ્ઞાન ન થાય—મન પર મૂઢતા છવાઈ રહે તો છ માસમાં નિશ્ચય મૃત્યુ થઈ જાય છે. જો ઉત્થ નામના તારાનું, ધ્રુવનું અથવા સૂર્યમંડળનું પણ દર્શન ન કરી શકે, રાતમાં ઈન્દ્રધનુષ અને મધ્યાહ્નમાં ઉલ્કાપાત થતો દેખાય તથા ગીધ અને કાગડ તેને ઘેરી રહે તો એ મનુષ્યનું આયુષ્ય છ માસ કરતાં અધિક નથી—જો આકાશમાં સપ્તર્ષિ તથા સ્વર્ગ માર્ગ (છાયા પથ) ન દેખાય તો કાલજ પુરુષે જાણવું કે એનું આયુષ્ય છ જ માસનું છે. જો અકસ્માત સૂર્ય અને ચંદ્રમાને રાહુથી ગ્રસ્ત જુએ છે અને સંપૂર્ણ દિશાઓ જેને ફરતી લાગે તે અવશ્ય જ છ માસમાં મરી જાય છે. જો અકસ્માત લીલી માખો આવીને પુરુષને ઘેરી વળે તો વાસ્તવમાં એનું આયુષ્ય એક જ માસનું બાકી છે તેમ જાણવું. જો ગીધ, કાગડ અથવા કબૂતર માથા પર ચઢી જાય તો તે પુરુષ એક માસની અંદર જ મરી જાય છે, એમાં સંશય નથી.

(अध्याय १७-२५)

કાલને જીતવાનો ઉપાય, નવધા શબ્દબ્રહ્મ અને તુંકારનું અનુસંધાન અને એનાથી પ્રાપ્ત થનારી સિદ્ધિઓનું વર્ણન

દેવી પાર્વતીજીએ કહ્યું—હે પ્રભો! કાલથી આકાશનો પણ નાશ થાય છે. તે ભયંકર કાળ બહુ વિકરાળ છે. તે સ્વર્ગનો પણ એકમાત્ર સ્વામી છે. તમે એને દગ્ધ કરી દીધો હતો, પરંતુ અનેક પ્રકારનાં સ્તોત્રો દ્વારા જ્યારે એણે આપની સ્તુતિ કરી, ત્યારે તમે પુનઃ સંતુષ્ટ થઈ ગયા અને એ કાળ ફરીથી પોતાની પ્રકૃતિને પ્રાપ્ત થઈ ગયો. પૂર્ણતઃ સ્વસ્થ થઈ ગયો. તમે એને વાતમાં અને વાતમાં કહ્યું—‘હે કાળ! તમે સર્વત્ર વિચરણ કરશો, પરંતુ લોકો તમને દેખશે-જોશે નહિ.’ આપ પ્રભુની કૃપાદૃષ્ટિ થવાથી અને વરદાન મળવાથી તે કાળ જીવી ઊઠ્યો અને એનો પ્રભાવ બહુ વધી ગયો. તેથી હે મહેશ્વર! શું એવું કોઈ સાધન છે, જેથી એ કાલને નષ્ટ કરી શકાય? જો હોય તો મને બતાવો, કેમકે આપ યોગીઓમાં શિરોમણિ અને સ્વતંત્ર પ્રભુ છો. આપે પરોપકાર માટે જ શરીર ધારણ કરો છો.

શિવ બોલ્યા—હે દેવી! શ્રેષ્ઠ દેવતા, દૈત્ય, યક્ષ, રાક્ષસ, નાગ અને મનુષ્ય—કોઈ પણ દ્વારા કાળનો નાશ નથી થઈ શકતો, પરંતુ જે ધ્યાનપરાયણ યોગી છે, તે શરીરધારી હોવા છતાં પણ સુખપૂર્વક કાલને નષ્ટ કરી દે છે. હે વરાસોહે! આ પાંચ ભૌતિક શરીર સદા એ ભૂતોના ગુણોથી યુક્ત જ ઉત્પન્ન થાય છે અને એમાં જ લય પામે છે. માટીનો દેહ માટીમાં જ મળી જાય છે. આકાશથી વાયુ ઉત્પન્ન થાય છે, વાયુથી તેજ તત્ત્વ પ્રગટ થાય છે, તેજથી જલનું પ્રાગટ્ય થાય છે અને જલથી પૃથ્વીનો

આવિર્ભાવ થાય છે. પૃથ્વી આદિ ભૂત ક્રમશઃ પોતાના કારણમાં લીન થાય છે. પૃથ્વીના પાંચ, જલના ચાર, તેજના ત્રણ અને વાયુના બે ગુણ હોય છે. આકાશનો એક માત્ર શબ્દ જ ગુણ છે. પૃથ્વી વગેરેમાં જે ગુણ બતાવ્યા છે એમનાં નામ આ પ્રમાણે છે : શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ. જ્યારે ભૂત પોતાના ગુણનો ત્યાગ કરી દે છે, ત્યારે તે નષ્ટ થઈ જાય છે અને જ્યારે તે ગુણને ગ્રહણ કરે છે ત્યારે એનો પ્રાદુર્ભાવ કહેવાય છે. હે દેવેશ્વરિ! આ રીતે તમે પાંચે ભૂતોના પથાર્ય સ્વરૂપને સમજો. હે દેવી! આ કારણે કાળને જીતવાની ઈચ્છાવાળા યોગીઓ માટે જરૂરી છે કે તે પ્રતિદિન પ્રયત્નપૂર્વક પોતાના-પોતાના કાળમાં એના અંશભૂત ગુણોનું ચિંતન કરે.

યોગવેત્તા પુરુષ માટે જરૂરી છે કે સુખદ આસન પર બેસીને વિશુદ્ધ શ્વાસ (પ્રાણાયામ) દ્વારા યોગાભ્યાસ કરે. રાત્રે જ્યારે બધા લોકો સૂઈ ઋજાય, એ સમયે દીપક હોલાવીને અંધકારમાં યોગ ધારણ કરે. તર્જની આંગળીથી બંને (નાકનાં) છિદ્રો નસકોરાં બંધ કરીને બે ઘડી સુધી દબાવી રાખે. એ અવસ્થામાં અગ્નિપ્રેરિત શબ્દ સંભળાય છે. એથી સંધ્યાકાળ પછી ખાધેલું અન્ન ક્ષણભરમાં પચી જાય છે અને સંપૂર્ણ રોગ તથા જ્વર વગેરે ઘણાબધા ઉપદ્રવો શીઘ્ર જ નષ્ટ થઈ જાય છે. જે સાધક પ્રતિદિન આ રીતે બે ઘડી સુધી શબ્દબ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર કરે છે, તે મૃત્યુ તથા કામને જીતીને આ જગતમાં સ્વચ્છંદ વિચરણ કરે છે અને

સર્વજ્ઞ અને સમદર્શી થઈને સંપૂર્ણ સિદ્ધિઓને પ્રાપ્ત કરી લે છે. જેવી રીતે આકાશમાં વર્ષાથી યુક્ત વાદળ ગરજે છે, એવી જ રીતે એ શબ્દને સાંભળીને યોગી તત્કાળ સંસાર-બંધનથી મુક્ત થઈ જાય છે. ત્યાર પછી યોગીઓ દ્વારા પ્રતિદિન ચિંતન કરવામાં આવેલો તે શબ્દ ક્રમશઃ સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મતર થતો જાય છે. હે દેવી! આ રીતે મેં તમને શબ્દબ્રહ્મના ચિંતનનો ક્રમ બતાવ્યો છે. જેવી રીતે ઝાંગરની ઈચ્છા રાખનારા પુરુષને પરાળ (છોડાં) છોડવાં પડે છે તેવી જ રીતે મોક્ષની ઈચ્છાવાળા યોગીએ બધાં બંધનોનો ત્યાગ કરવો પડે.

આ શબ્દબ્રહ્મને મેળવીને પણ જે બીજી વસ્તુની અભિલાષા રાખે છે તે મુક્કાથી આકાશને મારવાની અને ભૂખ-તરસની કામના કરે છે. આ શબ્દબ્રહ્મ જ સુખદ, મોક્ષનું કારણ, બહાર-અંદરના ભેદથી રહિત, અવિનાશી અને સમસ્ત ઉપાધિઓથી રહિત પરબ્રહ્મ છે. એને જાણીને મનુષ્ય મુક્ત થઈ જાય છે. જે લોકો કાલપાશથી મોહિત થઈને શબ્દબ્રહ્મને નથી જાણતા, એ પાપી અને કુબુદ્ધિ મનુષ્ય મોતના ફંદામાં ફસાયેલા રહે છે. મનુષ્ય ત્યાં સુધી સંસારમાં જન્મ લેતો રહે છે, જ્યાં સુધી તેને સર્વના આશ્રયભૂત પરમતત્ત્વ (પરબ્રહ્મ પરમાત્મા)ની પ્રાપ્તિ થતી નથી. પરમતત્ત્વનું જ્ઞાન થઈ જવાથી મનુષ્ય જન્મ-મૃત્યુના બંધનથી મુક્ત થઈ જાય છે. નિદ્રા અને આળસ સાધનાનાં બહુ મોટાં વિઘ્ન છે. આ શત્રુને યત્નપૂર્વક છૂતીને સુખદ આસન પર આસીન થઈને, બેસીને, પ્રતિદિન શબ્દબ્રહ્મનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. સો વર્ષની અવસ્થાવાળો વૃદ્ધ પુરુષ આજીવન આનો અભ્યાસ કરે તો એનો શરીરરૂપી

સ્તંભ મૃત્યુને જીતનારો થઈ જાય છે અને એને પ્રાણવાયુની શક્તિને વધારનાર આરોગ્ય પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. વૃદ્ધ પુરુષમાં પણ બ્રહ્મના અભ્યાસથી થનારા લાભનો વિશ્વાસ જોવા મળે છે, પછી તરુણ મનુષ્યને તો આ સાધનાથી પૂર્ણ લાભ થાય એ માટે તો કહેવું જ શું. આ શબ્દબ્રહ્મ ન તો ઓંકાર છે, ન મંત્ર છે, ન બીજ છે, ન અક્ષર છે. આ અનાહત નાદ(વગર આધાતે અથવા વગર બજાવ્યે પ્રગટ થનાર શબ્દ) છે. એનું ઉચ્ચારણ કર્યા વિના જ ચિંતન થાય છે. આ શબ્દબ્રહ્મ પરમ કલ્યાણમય છે. હે પ્રિયે! શુદ્ધબુદ્ધિવાળો પુરુષ યત્નપૂર્વક નિરંતર એનું અનુસંધાન કરે છે. તેથી નવ પ્રકારના શબ્દ બતાવેલા છે, જેને પ્રાણવેતા પુરુષોએ લક્ષિત કર્યા છે. હું એમને પ્રયત્ન કરીને બતાવી રહ્યો છું. એ શબ્દોને નાદસિદ્ધિ પણ કહે છે. એ શબ્દ ક્રમશઃ આ પ્રકારે છે—

ઘોષ, કાંસ્ય (ઝાંઝ વગેરે), શૃંગ (સિંગુ વગેરે), ઘંટા, વીણા વગેરે, વાંસળી, દુન્દુભિ, શંખ અને નવમો મેઘગર્જન—આ નવ પ્રકારના શબ્દોને છોડીને તુંકારનો અભ્યાસ કરે. આ પ્રકારે સદાયે ધ્યાન કરનારો યોગી પુણ્ય અને પાપથી લિપ્ત થતો નથી. હે દેવી! યોગાભ્યાસ દ્વારા સાંભળવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ જ્યારે યોગી એ શબ્દોને નથી સાંભળતો અને અભ્યાસ કરતાં કરતાં મરણાસન્ન થઈ જાય છે, ત્યારે પણ તે દિવસ-રાત એ અભ્યાસમાં જ રત રહે છે. આવું કરવાથી સાત દિવસમાં તે શબ્દ પ્રગટ થઈ જાય છે, જે મૃત્યુને જીતનાર છે. હે દેવી! તે શબ્દ નવ પ્રકારનો છે. એનું હું યથાર્થરૂપે વર્ણન કરું છું. પહેલાં તો ઘોષાત્મક નાદ પ્રગટ થાય છે, જે આત્મશુદ્ધિનું ઉત્કૃષ્ટ

સાધન છે. એ ઉત્તમ નાદ સર્વ રોગને હરી લેનારો છે તથા મનને વશીભૂત કરીને પોતાની તરફ ખેંચનારો છે. બીજો કાંસ્યનાદ છે, જે પ્રાણીઓની ગતિને સ્તંભિત કરી દે છે. તે વિષ, ભૂત અને ગ્રહ વગેરે સર્વને બાંધે છે એમાં સંશય નથી. ત્રીજો શૃંગનાદ છે, જેનો સંબંધ અભિચાર સાથે છે. એનો શત્રુના ઉચ્ચાટન અને મારણ નિયોગ અને પ્રયોગ કરવો. ચોથો ઘંટનાદ છે, જેનું સાક્ષાત્ પરમેશ્વર શિવ ઉચ્ચારણ કરે છે. તે નાદ સંપૂર્ણ દેવતાઓને આકૃષ્ટ કરી લે છે પણ ભૂતલ પર વસતા મનુષ્યોની તો વાત જ શી? યક્ષ અને ગંધર્વ કન્યાઓ એ નાદથી આકૃષ્ટ થઈ યોગીને એની ઈચ્છા અનુસાર મહાસિદ્ધિનું પ્રદાન કરે છે તથા એની અન્ય કામનાઓ પણ પૂર્ણ કરે છે. પાંચમો નાદ વીણાનાદ છે, જેને યોગી પુરુષો સદા સાંભળે છે. હે દેવી! એ વીણા-નાદથી દૂરદર્શનની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. વંશીનાદનું ધ્યાન ધરનારા યોગીને સંપૂર્ણ તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે. દુન્દુભિ-નાદનું ચિંતન કરનારો સાધક જરા અને મૃત્યુના કષ્ટથી છૂટી જાય છે. હે દેવેશ્વરિ! શંખનાદનું અનુસંધાન થવાથી ઈચ્છા અનુસાર રૂપ ધારણ કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. મેઘનાદના ચિંતનથી યોગીને ક્યારેય વિપત્તિનો સામનો કરવો પડતો નથી. હે વરાનને! જે પ્રતિદિન એકાગ્રચિત્તથી બ્રહ્મરૂપી ઝુંકારનું ધ્યાન કરે છે એને માટે કશું પણ અસાધ્ય નથી હોતું. એને મનોવાંછિત સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે તે સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી અને ઈચ્છા અનુસાર રૂપધારી થઈને સર્વત્ર વિચરણ કરે છે, ક્યારેય વિકારોને વશીભૂત થતો નથી. તે તો સાક્ષાત્ શિવ જ છે, એમાં સંશય નથી. હે પરમેશ્વરિ! આ રીતે મેં તમારી સમક્ષ શબ્દબ્રહ્મના નવધા સ્વરૂપનું પૂર્ણતયા વર્ણન કર્યું છે. હવે વધારે શું સાંભળવા યાહો છો?

કાલ યા મૃત્યુને જીતીને અમરત્વ પ્રાપ્ત કરવાની ચાર યૌગિક સાધનાઓ—પ્રાણાયામ, ભ્રૂમધ્યમાં અગ્નિનું ધ્યાન, મુખથી વાયુપાન અને વળેલી જીભ દ્વારા ગળાની અંદરની પડજીભનો સ્પર્શ

પાર્વતીજી બોલ્યાં—હે પ્રભો! જો આપ યોગશક્તિ દ્વારા મૃત્યુ-દિવસને જાણીને પ્રસન્ન છો તો યોગી યોગ-આકાશજનિત પ્રાજ્ઞાયામમાં તત્પર થઈ જવું જોઈએ. આવું વાયુપદને જે પ્રકારે પ્રાપ્ત થાય છે, એ બધું કરવાથી અર્ધા માસમાં જ તે આવેલા કાલને મને બતાવો. જીતી લે છે. હૃદયમાં સ્થિત થયેલો પ્રાણવાયુ

ભગવાન શિવે કહ્યું—હે સુંદરી! પહેલાં એ યોગીઓની હિત-કામનાથી બધું જ બનાવ્યું છે, જે અનુસાર યોગીઓએ કાલ પર વિજય મેળવ્યો હતો. યોગી જે પ્રકારે વાયુનું સ્વરૂપ પારણ કરે છે એ વિષયમાં પણ કહેવાયું છે. એટલા માટે સદા અગ્નિને ઉદ્દીપ્ત કરનારો છે. એ અગ્નિનો સહાયક મનાયો છે. એ વાયુ બહાર અને અંદર સર્વત્ર વ્યાપ્ત અને મહાન છે. જ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને ઉત્સાહ—એ સર્વની પ્રવૃત્તિ વાયુથી જ થતી હોય છે. જેણે અહીં વાયુને જીતી લીધો, એણે

સંપૂર્ણ જગત પર વિજય મેળવી લીધો.

સાધક માટે જરૂરી છે કે તે જરા અને મૃત્યુને જીતવાની ઈચ્છા સદા ધારણામાં સ્થિત રહે, કેમકે યોગપરાયણ યોગીએ સારીપેઠે ધારણા અને ધ્યાનમાં તત્પર રહેવું જોઈએ. જેવી રીતે લુહાર મુખથી ફૂંકણી કે ધમણને ફૂંકી-ફૂંકીને એ વાયુ દ્વારા પોતાનાં બધાં કાર્યોને સિદ્ધ કરે છે, એવી જ રીતે યોગીએ પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. પ્રાણાયામ વખતે જેનું ધ્યાન કરવામાં આવે છે, તે આરાધ્ય દેવ પરમેશ્વર હજારો મસ્તક, નેત્ર, પગ અને હાથથી મુક્ત હોય છે, તથા સમસ્ત ગ્રંથિઓને આવૃત્ત કરીને પણ દશ આંગળ આગળ ઉપર સ્થિત છે. આદિમાં વ્યાદતિ અને અંતમાં શિરોમંત્રસહિત ગાયત્રીનો ત્રણ વાર જપ કરે અને પ્રાણવાયુને રોકી રાખે. પ્રાણોના આ આયામનું નામ પ્રાણાયામ છે. ચંદ્રમા અને સૂર્ય વગેરે ગ્રહ જઈ-જઈને પાછા આવે છે, પરંતુ પ્રાણાયામ પૂર્વક ધ્યાનપરાયણ યોગી ગયા પછી આજ સુધી પાછો આવ્યો નથી (અર્થાત્ મુક્ત થઈ ગયો છે.) હે દેવી! જે દિજ સો વર્ષો સુધી તપસ્યા કરીને કુશના અગ્રબાગથી એક બિંદુ જળ પીએ છે તે જે ફળને પામે છે, એ જ બ્રાહ્મણોને એક માત્ર ધારણા અથવા પ્રાણાયામ દ્વારા મળી જાય છે. જે દિજ સવારે ઊઠીને એક પ્રાણાયામ કરે છે, તે પોતાનાં સંપૂર્ણ પાપને શીઘ્ર જ નષ્ટ કરી દે છે અને બ્રહ્મલોક તરફ જતો રહે છે. જે આળસરહિત થઈને સદા એકાંતમાં પ્રાણાયામ કરે છે તે જરા અને મૃત્યુને જીતીને વાયુ સમાન ગતિશીલ થઈને આકાશમાં વિચરણ કરે છે. તે સિદ્ધોનાં સ્વરૂપ, કાન્તિ, મેઘા, પરાક્રમ અને શૌર્યને પ્રાપ્ત કરી લે છે. એની ગતિ વાયુ જેવી થઈ જાય છે તથા એને સ્પૃહણીય સૌમ્ય અને

પરમ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે.

હે દેવેશ્વરિ! યોગી જે પ્રકારે વાયુથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે, એ સર્વ વિધાન મેં બનાવી દીધું. હવે તેજથી જે રીતે તે સિદ્ધિ લાભ કરે છે એ પણ બતાવી રહ્યો છું. જ્યાં બીજા લોકોની વાતચીતનો કોલાહલ ન પહોંચતો હોય, એવા શાંત-એકાંત સ્થાનમાં પોતાના સુખદ આસન પર બેસીને ચંદ્રમા અને સૂર્ય (ગ્રહો અને જમણું નેત્ર)ની કાન્તિથી પ્રકાશિત મધ્યવર્તી દેશ ભ્રૂમધ્યભાગમાં જે અગ્નિનું તેજ અવ્યક્તરૂપે પ્રકાશિત થઈ રહ્યું છે, એને આળસરહિત યોગી દીપકરહિત અંધકારપૂર્ણ સ્થાનમાં ચિંતન કરવાથી નક્કી જ જોઈ શકે છે—એમાં સંશય નથી. યોગી હાથની આંગળીઓથી યત્નપૂર્વક બંને નેત્રોને ઘોડાં થોડાં દબાવી રાખે અને એના તારા જોતાં જોતાં એકાગ્રચિત્તથી અર્ધા મુહૂર્ત સુધી એનું જ ચિંતન કરે. તદનંતર, અંધકારમાં પણ ધ્યાન કરવાથી તે એ ઈશ્વરીય જ્યોતિને જોઈ શકે છે. તે જ્યોતિ સફેદ, લાલ, પીળી, કાળી અને ઈન્દ્રધનુષ જેવી હોય છે. ભ્રમરોની વચ્ચે લલાટવર્તી બાલસૂર્ય સમાન તેજવાળા એ અગ્નિદેવનો સાક્ષાત્કાર કરીને યોગી ઈચ્છા અનુસાર રૂપ ધારણ કરીને કીડા કરે છે. તે યોગી કારણ-તત્ત્વને શાંત કરીને એમાં પ્રવિષ્ટ થવું, પરકાયમાં પ્રવેશ કરવો, અણિમા વગેરે ગુણોને મેળવી લેવા, મનથી જ બધું જોઈ લેવું, બીજાની વાતો સાંભળવી, અને જાણવી તથા અદૃશ્ય થઈ જવું, બહુરૂપ ધારણ કરવા તથા આકાશમાં વિચરવું વગેરે સિદ્ધિઓનો નિરંતર અભ્યાસના પ્રભાવથી બધું પ્રાપ્ત કરી લે છે. જે અંધકારથી પર અને સૂર્ય સમાન તેજસ્વી છે, એ જ આ મહાન જ્યોતિર્મય પુરુષ (પરમાત્મા)ને હું જાણું છું. એને જાણીને જ મનુષ્ય કાલ અથવા મૃત્યુને

ઉલ્લંઘી જાય છે. મોક્ષને માટે આના સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ નથી.* હે દેવી! આ રીતે મેં તમને તેજતત્વના ચિંતનની ઉત્તમ વિધિનું વર્ણન કરી બતાવ્યું છે, જેથી યોગી કાલ પર વિજય મેળવીને અમરત્વને પ્રાપ્ત કરી લે છે.

હે દેવી! હવે પુનઃ બીજો શ્રેષ્ઠ ઉપાય બતાવું છું, જેથી મનુષ્યનું મૃત્યુ થતું નથી.

હે દેવી! ધ્યાન કરનારા યોગીઓની ચોથી ગતિ (સાધના) બતાવાઈ છે. યોગી પોતાના ચિત્તને વશમાં કરીને યથાયોગ્ય સુખદ આસન પર બેસે. તે શરીરને ઊંચું કરીને અંજલિબદ્ધ થઈને ચાંચની જેવી આકૃતિવાળા મુખ દ્વારા ધીરે ધીરે વાયુનું પાન કરે. આવું કરવાથી ક્ષત્રભરમાં તાળુ (તાળવું)ની અંદર સ્થિતિ જીવનદાયી જળનાં બિંદુઓ ટપકવા લાગે છે. એ બિંદુઓને વાયુ દ્વારા લઈને સૂંઘવાને શીતળ જળ અમૃતસ્વરૂપ છે. જે યોગી એને પ્રતિદિન પીએ છે, તે ક્યારેય મૃત્યુને આધીન થતો નથી. એને ભૂખ-તરસ પણ લાગતાં નથી. એનું શરીર દિવ્ય અને તેજ મહાન થઈ જાય છે. તે બળમાં હાથી અને વેગમાં ઘોડા સમાન થઈ જાય છે. એની

દૃષ્ટિ ગરુડ જેવી તીવ્ર-તીક્ષ્ણ થઈ જાય છે અને દૂરની વાતો સંભળાવા લાગે છે. એના વાળ કાળા અને વાંકડિયા થઈ જાય છે. અંગકાન્તિ ગંધર્વ અને વિદ્યાધરો સમાન થઈ જાય છે. તે મનુષ્ય દેવતાઓનાં સો વર્ષો સુધી જીવે છે તથા પોતાની ઉત્તમ બુદ્ધિ દ્વારા બૃહસ્પતિ તુલ્ય થઈ જાય છે. એનામાં ઈચ્છા-અનુસાર વિચરણ કરવાની શક્તિ આવી જાય છે તે સદાયે સુખી રહીને આકાશમાં પણ વિચરણ કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરી લે છે.

હે વરાનને! હવે મૃત્યુ પર વિજય મેળવવાની બીજી વિધિ બતાવી રહ્યો છું, જેને દેવતાઓએ પણ પ્રયત્નપૂર્વક ગોપનીય રાખી છે. એ તમે સાંભળો. યોગીપુરુષ પોતાની જિહ્વાને વાળીને તાલુમાં લગાડવાનો પ્રયત્ન કરે. થોડા સમય સુધી આવું કરતાં તે ક્રમશઃ લાંબી થઈને ગળાની પડજીભ સુધી પહોંચી જાય છે. તદનંતર જ્યારે જીભ પડજીભ સાથે જોડાઈ જાય છે ત્યારે શીતલ સુધાનો સ્વાદ કરે છે. એ સુધાને જે યોગી સદા પીએ છે, તે અમરત્વને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. (અધ્યાય ૨૭)

*

ભગવતી ઉમાના કાલિકા અવતારની કથા—સમાધિ ને સુરથ
સમક્ષ મેધાનો દેવીની કૃપાથી મધુકૈટભના
વધનો પ્રસંગ સંભળાવવો

એ પછી છાયા પુરુષ, સર્ગ, કશ્યપવંશ, શ્રેષ્ઠ સૂતજી! અમે આપને મુખે ભગવાન મન્વંતર, મનુવંશ, સત્યવ્રતાદિવંશ, પિતૃકલ્પ શિવની અનેક ઇતિહાસથી યુક્ત રમણીય કથા તથા વ્યાસ-ઉત્પત્તિ વગેરેનું વર્ણન સાંભળ્યા સાંભળી, જે એમના વિવિધ અવતારો સાથે પછી મુનિઓએ સૂતજીને કહ્યું—હે બ્રહ્મવેત્તાઓમાં સંબંધિત છે તથા મનુષ્યોને ભોગ અને મોક્ષ

* વેદાહમેતં પુરુષં મહાન્તમાદિત્યવર્ણં તમસઃ પરસ્તાત્ । તમેવ વિદિત્વાતિમૃત્યુમેતિ નાન્યઃ પન્થા વિધતે પ્રાપ્તવાચ ॥
(શિ.પુ.ઉ.સં. ૨૭/૨૫)

દાન કરનારી છે. હવે અમે આપની પાસેથી શકે છે.

જગજનની ભગવતી ઉમાનાં મનોહર ચરિત્ર સાંભળવા ઈચ્છીએ છીએ. પરબ્રહ્મ પરમાત્મા હેશ્વરની જે આદ્યા સનાતની શક્તિ છે, તે આપના નામથી વિખ્યાત છે. એ જ ત્રિલોકીને સંપન્ન કરનારી પરાશક્તિ છે. હે મહામતે! હાકન્યા સતી અને હિમવાનની પુત્રી પાર્વતી-ઉમાના બે અવતાર અમે સાંભળ્યા. હે સૂતજી! હવે એમના બીજા અવતારોનું વર્ણન કરો. લક્ષ્મી-જનની જગદંબા ઉમાના ગુણોને સાંભળવામાં કયો બુદ્ધિમાન પુરુષ વિરક્ત થઈ શકે છે. જ્ઞાની પુરુષ પણ ક્યારેય એમની કથા-અવગણના અવસર છોડતા નથી.

સૂતજીએ કહ્યું—હે મહાત્માઓ! તમે લોકો અન્ય છો. સર્વદા કૃતકૃત્ય છો; કેમકે પરા અંબા ઉમાના મહાન ચરિત્ર વિશે પૂછી રહ્યા છો, જે આ કથાને સાંભળે છે, પૂછે છે અને વાંચે છે, એમનાં ચરણકમળની ધૂળને જ ઋષિઓ તીર્થ યાત્રાને છે. જેમનું ચિત્ત પરમ સંવિત્-સ્વરૂપા શ્રીઉમાદેવીના ચિંતનમાં લીન છે તે પુરુષો ધન્ય છે, કૃતકૃત્ય છે, એમની માતા અને કુળ પણ ધન્ય છે. જે સમસ્ત કારણોની પણ કારણરૂપ, હેશ્વરી ઉમાની સ્તુતિ નથી કરતા તે માયાના ગુણોથી મોહિત થાય છે અને ભાગ્યહીન છે. તેમાં સંશય નથી. જે કરુણારસની સિન્ધુસ્વરૂપા હાદેવીનું ભજન નથી કરતા. તે સંસારરૂપી ઘોર પંથકૂપમાં પડે છે. જે દેવી ઉમાને છોડીને બીજા સ્ત્રી-દેવતાઓ શરણ લે છે, તે જાણે કે ગંગાજીને છોડીને તરસ મટાડવા મરુસ્થળના જળાશય

પૂર્વકાળમાં મહામના સુરથે મહર્ષિ મેધાને આ જ વાત પૂછી હતી. એ સમયે મેધાએ જે ઉત્તર આપ્યો હતો, હું એ જ બતાવી રહ્યો છું. તમે લોકો સાંભળો. પહેલાં સ્વારોચિષ મન્વંતરમાં વિરથ નામે પ્રસિદ્ધ એક રાજા થઈ ગયા. એમના પુત્ર સુરથ થયા, જે મહાન બળ અને પરાક્રમથી સંપન્ન હતા. તે દાનનિપુત્ર, સત્યવાદી, સ્વધર્મકુશળ, વિદ્વાન, દેવીભક્ત, દયાસાગર અને પ્રજાજનોનું સારીપેઠે પાલન કરનારા હતા. ઈન્દ્રસમાન તેજસ્વી રાજા સુરથના પૃથ્વી પર શાસન કરતી વખતે નવ એવા રાજા થયા, જે એમના હાથમાંથી ભૂમંડળનું રાજ્ય પગલી લેવાના પ્રયત્નમાં લાગ્યા રહેતા હતા. એમણે ભૂપાલ સુરથની રાજધાની કોલાપુરીને ચારે બાજુથી ઘેરી લીધી. એમનું રાજા સાથે બહુ ભયાનક યુદ્ધ થયું. એમના શત્રુગણ બહુ પ્રબળ હતા. તેથી યુદ્ધમાં સુરથનો પરાજય થયો. શત્રુઓએ આખું રાજ્ય પોતાના અધિકારમાં કરી લીધું અને સુરથને કોલાપુરીમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યો. રાજા પોતાની બીજી પુરીમાં આવ્યા અને ત્યાં મંત્રીઓ સાથે રહીને રાજ્ય કરવા લાગ્યા. પરંતુ પ્રબળ વિપક્ષીઓએ ત્યાં પણ આક્રમણ કરીને એમને પરાજિત કરી દીધા. દેવયોગે રાજાના મંત્રી વગરે ગળા પાછા એમના શત્રુ બની બેઠા અને ખજાનામાં જે ધન સંચિત હતું, એ બધું એ વિરોધી મંત્રીઓએ પોતાના હાથમાં લઈ લીધું.

ત્યારે રાજા સુરથ શિકારને બહાને એકલા

મુનિનો આશ્રમ દીઠો, જેની ચારે બાજુએ ફૂલો અને બગીચાઓથી સોભી રહ્યો હતો. ત્યાં

વેદમંત્રોનો ધ્વનિ ગુંજી રહ્યો હતો. બધાં જીવજંતુ
શાંત ભાવથી રહેતાં હતાં. મુનિના શિષ્યો,
પ્રશિષ્યો તથા એમના પત્ન શિષ્યોએ બધી
બાજુથી આશ્રમને ઘેરી લીધો હતો. હે મહામતે!
વિપ્રવર મેઘાના પ્રભાવથી એ આશ્રમમાં મહાબલી
વાઘ વગેરે અલ્પ શક્તિવાળા ગાય આદિ
પશુઓને પીડા પહોંચાડતાં ન હતાં. ત્યાં રાજા
ગયા તે પછી મુનીશ્વર મેઘાએ મીઠાં વચન,
ભોજન અને આસન દ્વારા પરમ દયાળુ વિદ્વાન
નરેશનો આદરસત્કાર કર્યો.

એક દિવસ રાજા સુરવ બહુ જ ચિંતિત તથા મોહને વશીભૂત થઈને અનેક પ્રકારના વિચાર કરી રહ્યા હતા. એટલામાં જ ત્યાં એક વૈશ્ય આવી પહોંચ્યો. રાજાએ એને પુછ્યું—‘કે બાઈ! તમે કોણ છો અને અહીં શા માટે આવ્યા છો? શું કારણ છે કે તમે દુઃખી જણાવ છો?’

એ મને કહો.' રાજાના મુખે મધુર વચન સાંભળીને વૈશ્યપ્રવર સમાધિએ બંને આંખોમાંથી અશ્રુ વહેવડાવતાં પ્રેમ અને નમ્રતાપૂર્ણ વાણીમાં આ પ્રકારે ઉત્તર આપ્યો.

વૈશ્ય બોલ્યો—હે રાજનૃ! હું વૈશ્ય છું. મારું
નામ સમાધિ છે. હું ધનવાન કુળમાં ઉત્પન્ન
થયેલો છું. પરંતુ મારા પુત્રો અને સ્ત્રી વગેરેએ
ધનના લોભથી મને ઘરથી બહાર તગેડી મૂક્યો
છે. તેથી પોતાનાં પ્રારબ્ધ કર્મથી દુઃખી થઈને
હું વનમાં ચાલ્યો આવ્યો છું. હે કરુણાસાગર
મહો! અહીં આવીને મેં પુત્ર, પૌત્ર, પત્ની,
ભાઈ-ભત્રીજા અને અન્ય સુહૃદોના કુશળ
સમાચાર પણ જાણ્યા નથી.

રાજા બોલ્યા—જે દુરાચારી અને ધનના લોભી પુત્ર વગેરેએ તમને કાઢી મૂક્યા એમના પ્રત્યે મૂર્ખ જીવની જેમ તમે પ્રેમ શા માટે કરો છો?

વૈશ્યે કહ્યું—હે રાજા! આપે ઉત્તમ વાત કહી છે. આપની વાણી સારગર્ભિત છે તેમ છતાં સ્નેહપાશથી બંધાયેલું મારું મન અત્યંત મોહને પ્રાપ્ત થઈ રહ્યું છે.

આ રીતે મોહથી વ્યાકુળ થયેલ વૈશ્ય અને રાજા બંને મુનિવર મેધા પાસે ગયા. વૈશ્યસહિત રાજાએ હાથ જોડીને મુનિને પ્રણામ કર્યા અને આ પ્રકારે બોલ્યા—‘હે ભગવન! આપ અમને બંનેના મોહપાશને કાપી નાખો. મને રાજ્યલક્ષ્મીએ છોડી દીધો છે અને મેં ગહન વનમાં શરણ લીધું છે, તેમ છતાં રાજ્ય ઝૂંટવાઈ જવાને કારણે મને સંતોષ નથી અને આ વૈશ્ય છે, જેને સ્ત્રી વગેરે સ્વજનોને હાંકી કાઢ્યો છે; તેમ છતાં એ લોકો પ્રત્યે એની મમતા દૂર નથી થઈ રહી. એનું શું કારણ છે? બતાવો. સમજદાર

હોવા છતાં પણ અમારાં બંનેનાં મન કરે છે તે દેવી મહામાયા કોણ છે? અને કયે મોહથી વ્યાકુળ થઈ ગયાં છે, આ તો ભારે મૂર્ખતા જ છે.

ઋષિ બોલ્યા—હે રાજન્! સનાતન શક્તિસ્વરૂપા જગદંબા મહામાય કહેવાઈ છે. એજ બધાંનાં મનને ખેંચીને મોહમાં નાખે છે. હે પ્રભો! એમની માયાથી મોહિત થવાને કારણે બ્રહ્મા વગેરે સમસ્ત દેવતા પણ પરમ તત્ત્વને જાણી શકતા નથી, પછી મનુષ્યોની તો વાત જ શી? એ પરમેશ્વરી જ રજ, સત્ત્વ અને તમ એ ત્રણ ગુણોનો આશ્રય લઈ સમય અનુસાર સંપૂર્ણ વિશ્વની સૃષ્ટિ, પાલન અને સંહાર કરે છે. હે નૃપશ્રેષ્ઠ! જેના પર તે ઈચ્છા અનુસાર રૂપ ધારણ કરનારાં વરદાયિની જગદંબા પ્રસન્ન થાય છે, તે જ મોહના ઘેરામાંથી છૂટી જાય છે. મોહ અંધકારને ઉલ્લંઘી જાય છે.

રાજાએ પૂછ્યું—હે મુને! જે સર્વને મોહિત

કરે છે તે દેવી મહામાયા કોણ છે? અને કયે પ્રકારે એમનો આવિર્ભાવ થયો? તે કૃપા કરીને મને કહો.

ઋષિ બોલ્યા—જ્યારે આખું જગત એક અર્ણવના જલમાં નિમગ્ન હતું અને યોગેશ્વર ભગવાન કેશવ શેષની શૈયા પર યોગનિદ્રાનો આશ્રય લઈ શયન કરી રહ્યા હતા, એ દિવસોમાં ભગવાનના બંને કાનમાંથી જે મેલ નીકળે છે તેમાંથી બે અસુર ઉત્પન્ન થયા, જે ભૂતલ પર મધુ અને કેટભ નામે વિખ્યાત છે એ બંને વિશાળકાય ઘોર અસુર પ્રલયકાળના સૂર્યની જેમ

તેજસ્વી હતા. એમનાં જડબાં બહુ મોટાં હતાં. એમનાં મુખ દાદોને કારણે એવાં વિકરાળ દેખાતાં હતાં, જાણે આખા જગતને ખાઈ જવા તૈયાર ન હોય! એને બંનેએ ભગવાન વિષ્ણુની નાભિથી પ્રગટ થયેલા કમળ ઉપર બ્રહ્માને જોઈને પૂછ્યું—‘અરે તું કોણ છે?’ આવું કહીને

એમને મારી નાખવાને માટે તૈયાર થઈ ગયા. લક્ષ્મીપતિને કહ્યું—
 બ્રહ્માજીએ જોયું—એ બંને દૈત્ય આક્રમણ કરવા મનોવાંછિત વરદાન
 ચાહે છે અને ભગવાન જનાદર્ન સમુદ્રના જળમાં નારાયણ બોલ્યા
 પોઢી ગયા છે, ત્યારે એમણે પરમેશ્વરીનું સ્તવન થયા હો તો મારે હ
 કર્યું અને એમની પ્રાર્થના કરી—‘હે અંબિકે! તમે મારું વરદાન છે. એ
 બંને દુષ્ટ અસુરોને મોહિત કરો અને અજન્મા બીજું વરદાન ચાહતો
 ભગવાન નારાયણને જગાડી દો.’ ઋષિ કહે છે—

ઋષિ કહે છે—આ રીતે મધુ અને કેટલના નાશ માટે બ્રહ્માજીની પ્રાર્થના પર સંપૂર્ણ વિદ્યાઓની અધિદેવી જગજજનની મહાવિદ્યા કાગજ સુદ બારસને દિવસે ત્રેલોક્ય-મોહિની શક્તિરૂપે પ્રગટ થઈને મહાકાલીના નામે વિખ્યાત થયાં. તદનંતર આકાશવાણી થઈ—‘હે કમલાસન! ડરો નહિ. આજે પુદ્ગમાં મધુ-કેટલને મારીને હું તમારા કંટકનો નાશ કરીશ’ આમ કહીને તે મહામાયા શ્રીહરિનાં નેત્ર અને મુખ વગેરેમાંથી નીકળીને અવ્યક્તજન્મા બ્રહ્માના દષ્ટિપથમાં આવી ઊભાં થઈ ગયાં. પછી તો દેવાધિદેવ હૃષીકેશ જનાર્દન જાગી ગયા. એમણે પોતાની સામે બંને દૈત્ય મધુ અને કેટલને જોયા. એ દૈત્યોની સાથે અતુલ તેજસ્વી વિષ્ણુનાં પાંચ હજાર વર્ષ સુધી બાહુયુદ્ધ થયું. ત્યારે મહામાયાના પ્રભાવથી મોહિત થયેલા એ શ્રેષ્ઠ દાનવોએ

સંપૂર્ણ દેવતાઓના તેજથી દેવીનો મહાલક્ષ્મીઃ
અને એમના દ્વારા મહિષાસુરનો વ

શરણમાં ગયા. બ્રહ્માજી પણ એ બધાંને સાથે લઈ એ સ્થાને ગયા, જ્યાં ભગવાન શિવ અને વિષ્ણુ બિરાજમાન હતા. ત્યાં પહોંચીને બધા દેવતાઓએ શિવને કેશવને નમસ્કાર કર્યા તથા પોતાનું વૃત્તાંત યથાર્થરૂપે વિગતવાર કહી સંભળાવ્યું. તે બોલ્યા—‘હે ભગવન્! દુરાત્મા મહિષાસુરે અમને બધાને સમરાંગણમાં જીતીને સ્વર્ગલોકમાંથી હાંકી કાઢ્યા છે. એટલા માટે અમે મૃત્યુલોકમાં ભટકી રહ્યા છીએ અને ક્યાંય પણ અમને શાંતિ મળતી નથી, એ અસુરે ઈન્દ્ર વગેરે દેવતાઓની કઈ કઈ દુર્દશા નથી કરી. સૂર્ય, ચંદ્રમા, વરુણ, કુબેર, યમ, ઈન્દ્ર, અગ્નિ, વાયુ, ગંધર્વ, વિદ્યાધર અને ચારણ—એ બધાંનાં તથા અન્ય લોકોનાં પણ જે કર્તવ્યકર્મ છે, એ બધાં તે પાપાત્મા અસુર જાતે કરે છે. એણે દૈત્યપક્ષને અભયદાન આપી દીધું છે. એટલા માટે અમે બધા દેવતા તમારે શરણે આવ્યા છીએ. આપ બંને અમારી રક્ષા કરો અને એ અસુરના વધનો ઉપાય તરત જ વિચારો, કેમકે આપ બંને એમ કરવામાં સમર્થ છો.’

એમનું પ્રકાશમાન મુખ ભગવાન શિવના તેજથી પ્રગટ થયું હતું. ભુજાઓ વિષ્ણુના તેજથી ઉત્પન્ન થઈ હતી. કેશ યમરાજાના તેજથી આવિર્ભૂત થયા હતા. એમનાં બંને સ્તન ચંદ્રમાના તેજથી પ્રગટ થયાં હતાં. કટિભાગ ઈન્દ્રના તેજથી અને જંઘા અને સાથળ વરુણના તેજથી ઉત્પન્ન થયાં હતાં. પૃથ્વીના તેજથી નિતંબ અને બ્રહ્માજીના તેજથી બંને ચરણોનો આવિર્ભાવ થયો હતો. પગની આંગળીઓ સૂર્યના તેજથી અને હાથની આંગળીઓ વસુઓના તેજથી ઉત્પન્ન થઈ હતી. નાસિકા કુબેરના, દાંત પ્રજાપતિના, ત્રાણે નેત્રો અગ્નિના, બંને ભ્રમરો સાધ્યગણોના, બંને કાન વાયુના તથા અન્ય દેવતાઓના તેજથી પ્રગટ થયા હતા. આ રીતે દેવતાઓના તેજથી પ્રગટ થયેલા કમલાલયા લક્ષ્મી જ તે પરમેશ્વરી હતાં. સંપૂર્ણ દેવતાઓની તેજોરાશિથી પ્રગટ થયેલાં એ દેવીને જોઈને બધા દેવતાઓને બહુ હર્ષ પ્રાપ્ત થયો. પરંતુ એમની પાસે કોઈ અસ્ત્ર હતાં નહિ. આ જોઈને બ્રહ્મા ધગેરે દેવેશ્વરોએ શિવા દેવીને અસ્ત્ર-શસ્ત્રથી સંપન્ન કરવાનો વિચાર કર્યો ત્યારે મહેશ્વરે મહેશ્વરીને શૂલ સમર્પિત કર્યું. ભગવાન વિષ્ણુએ ચક્ર, વરુણે પાશ, અગ્નિદેવે શક્તિ, વાયુ દેવતાએ ધનુષ તથા બ્રાણોથી ભરેલાં બે ભાથાં અને શયીપતિ ઈન્દ્રએ વજ્ર અને ઘંટાનું પ્રદાન કર્યું. યમરાજાએ કાલદંડ, પ્રજાપતિએ અક્ષમાલા, બ્રહ્માએ કમંડલ અને સૂર્યદેવે સમસ્ત રોપકૃપમાં પોતાનાં કિરણો અર્પિત કર્યાં. કાલએ એમને ચમકતી દાલ અને તલવાર આપી, ક્ષીરસાગરે સુંદર હાર તથા ક્યારેય જૂનાં ન થાય એવાં બે દિવ્ય વસ્ત્ર ભેટ આપ્યાં. સાથે જ એમણે એમને દિવ્ય ચૂડામણિ, બે કુંડળ, ઘણાં બધાં

S

કડાં, અર્ધચંદ્ર, કેયૂર, મનોહર નૂપુર, ગળાની માળા (હંસુલી-હાંસડી) અને બધી જ આંગળીએ પહેરવા માટે રત્નોની બનેલી વીંટીઓ પણ આપી. વિશ્વકર્માએ એમને મનોહર ફરસો ભેટમાં આપ્યો. સાથે જ અનેક પ્રકારનાં અસ્ત્ર અને અભેદ્ય કવચ આપ્યાં. સમુદ્રએ સદા સુરમ્ય અને સરસ રહેનારી માળા આપી અને એક કમળનું ફૂલ આપ્યું. હિમવાને સવારી કરવા માટે સિંહ તથા આભૂષણ માટે વિવિધ રત્નો આપ્યાં. કુબેરે એમને મધ ભરેલું પાત્ર આપ્યું તથા સર્પોના નેતા શેષનાગે વિચિત્ર રચના કૌશલથી સુશોભિત એક નાગહાર આપ્યો, જેમાં વિવિધ દ્વારા પાલિત કરોડો શસ્ત્રધારી મહાવીર ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ચિત્રુર, ચામર, ઉદગ્ર, કરાલ, ઉદ્ધત બાષ્કલ, તામ્ર, ઉગ્રાસ્ય, ઉગ્રવીર્ય, બિડાલ, અંધક, દુર્ધર, દુર્મુખ, ત્રિનેત્ર અને મહાહનુ-એ તથા અન્ય ઘણા બધા યુદ્ધકુશળ શૂરવીર સમરાંગણમાં દેવીની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. તે બધા અસ્ત્ર-શસ્ત્રની વિદ્યામાં પારંગત હતા. આ રીતે દેવી અને દૈત્યગણ બંને પરસ્પર ઝૂઝવા લાગ્યા. એમનો એ ભીષણ સમય મારકાપમાં જ વીતી જવા લાગ્યો. આ રીતે ભયાનક યુદ્ધ થયા પછી મહિષાસુર દેવી સાથે માયાયુદ્ધ કરવા લાગ્યો.

પ્રકારના મણિ પરોવેલા હતા. આ સૌ લોકોએ તથા બીજા દેવતાઓએ પણ આભૂષણ અને અસ્ત્ર-શસ્ત્ર આપીને દેવીનું સન્માન કર્યું. ત્યાર પછી એમણે વારંવાર અટ્ટહાસ કરીને ઉચ્ચ સ્વરે પ્રાર્થના કરી. ત્યારે દેવીએ કહ્યું—રે મૂઢ! તારી બુદ્ધિ મારી ગઈ છે. તું વ્યર્થ શા માટે હઠ કરે છે? ત્રણે લોકમાં કોઈ પણ અસુર યુદ્ધમાં મારી સામે ટકી શકે નહિ.

ગર્જના કરી. એથી પણ વધારે જોરથી એનો પડધો પડ્યો, જેથી ત્રણે લોકમાં હલચલ મચી ગઈ. ચારેય સમુદ્રોએ પોતાની મર્યાદા છોડી દીધી. પૃથ્વી ડોલવા લાગી. એ સમયે મહિષાસુરથી પીડિત થયેલા દેવતાઓએ દેવીનો જયજયકાર કર્યો.

ત્યાર પછી બધા દેવતાઓએ એ મહાલક્ષ્મી બહાર આવ્યું હતું કે દેવીએ પોતાના પ્રભાવથી સ્વરૂપા પરાશક્તિ જગદંબાનું ભક્તિ ગદ્ગદ તે રોકી દીધું. અર્ધુ બહાર આવેલું શરીર હોવા વાણીથી સ્તવન કર્યું. સંપૂર્ણ ત્રિલોકીને લોભગ્રસ્ત છતાં પણ તે મહાઅધમ દૈત્ય દેવીની સાથે યુદ્ધ જોઈને દેવવૈરી દૈત્ય પોતાની સમસ્ત સેનાને કરવા લાગ્યો. ત્યારે દેવીએ બહુ મોટી તલવારથી ક્વચ વગેરેથી સુસજ્જ કરીને હાથમાં હથિયાર એનું મસ્તક કાપીને એ અસુરને ધરાશાયી કરી લઈને સહસ્રા બેઠો થઈને ઊભો રહી ગયો. દીધો. પછી તો એના સૈનિકગણ ‘હાય! હાય!’ રોષથી ભરેલો મહિષાસુર પણ એ શબ્દ તરફ કરતા નીચું મુખ કરીને ભયભીત થઈને લક્ષ્ય કરીને દોડ્યો અને આગળ પહોંચીને એણે રણભૂમિમાંથી ભાગવા લાગ્યા અને ત્રાહિ ત્રાહિ દેવીને જોયાં જે પોતાના પ્રભાવથી ગમે લોકોને પ્રકારવા લાગ્યા એ સમયે દંન્ડ વગેરે બધા

• સંક્ષિપ્ત શિવપુરાણ •

લાગ્યા અને આસરાઓ નૃત્ય કરવા સુસ્થિર ચિત્તથી સરસ્વતીના પ્રાદુર્ભાવનો પ્રસંગ
લી. હે રાજન્! આ રીતે મેં તમને દેવીના સાંભળો.

લાક્ષ્મી અવતારની કથા કહી છે. હવે તમે

(અધ્યાય ૪૬)

*

દેવી ઉમાના શરીરથી સરસ્વતીનો આવિર્ભાવ, એમના રૂપની પ્રશંસા
ભળીને શુંભે એમની પાસે દૂત મોકલ્યો, દૂતનું નિરાશ થઈને પાછા
આવવું, તે પછી શુંભ દ્વારા કમશઃ ધૂમ્રલોચન, ચંડ, મુંડ તથા
રક્તબીજને મોકલવા અને દેવી દ્વારા એ સૌનો વધ

શ્રદ્ધિ કહે છે—પૂર્વકાળમાં શુંભ અને ભુવનેશ્વરિ! આપને નમસ્કાર હો. હે ભૈરવરૂપિણિ!
શંભુ નામે બે પ્રતાપી દૈત્ય હતા, જે બંને આપને નમસ્કાર છે. આપ જ બગલામુખી અને
ઈ હતા. એ બંનેએ ચરાચર પ્રાણીઓ સહિત ધુમાવતી છો. આપને વારંવાર નમસ્કાર હો. તમે
સ્ત ત્રિલોકીના રાજ્ય પર બળપૂર્વક આક્રમણ જ ત્રિપુરસુંદરી અને માતંગી છો. આપને
એનાથી પીડિત થઈને દેવતાઓએ હિમાલય વારંવાર નમસ્કાર છે. અજિતા, વિજયા, જયા,
તનું શરણું લીધું અને સંપૂર્ણ મનોવાંછિતને મંગલા અને વિલાસિની—એ સર્વે તમારાં જ
પનારાં સર્વભૂતજનની દેવી ઉમાનું સ્તવન વિભિન્ન રૂપોની સંજ્ઞાઓ છે. એ સર્વરૂપોમાં
આપને નમસ્કાર હો. દોગ્રી (માતા અથવા

દેવતા બોલ્યા—હે મહેશ્વરિ દુર્ગે! આપનો કામધેનુ) રૂપે આપને નમસ્કાર છે. ઘોર આકાર
ય હો. હે પોતાનાં ભક્તજનોનું પ્રિય કરનારાં પારણ કરનારાં આપને નમસ્કાર છે.
ત્રી! આપનો જય હો. આપ ત્રણે લોકોની રક્ષા અપરાજિતારૂપે આપને પ્રણામ છે. નિત્યા
નારાં શિવા છો, આપને વારંવાર નમસ્કાર મહાવિદ્યાના રૂપમાં આપને વારંવાર નમસ્કાર
આપ જ મોક્ષ પ્રદાન કરનારાં પરા અંબા છે. તમે જ શરણાગતોનું પાલન કરનારાં રુદ્રાણી
આપને વારંવાર નમસ્કાર છે. આપ સમસ્ત છો. આપને નમસ્કાર છે. વેદાન્ત દ્વારા આપના
સારની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને સંહાર કરનારાં જ સ્વરૂપનો બોધ થાય છે. આપને નમસ્કાર
આપને નમસ્કાર હો હે કાલિકા અને છે. તમે પરમાત્મા છો. અનંતકોટિ બ્રહ્માંડનું

વરદાધિની અને કલ્યાણરૂપિણી ગૌરી દેવી બહુ જ પ્રસન્ન થયાં. એમણે સમસ્ત દેવતાઓને પૂછ્યું—‘તમે લોકો અહીં કોની સ્તુતિ કરો છો?’ ત્યારે એ જ ગૌરીના શરીરમાંથી એક કુમારી પ્રગટ થઈ. તે બધા દેવતાઓ જોતા રહી ગયા. શિવશક્તિને આદરપૂર્વક કુમારી કહેવા લાગી—‘હે માં! આ સમસ્ત સ્વર્ગવાસી દેવતા નિશુંભ અને શુંભ નામે પ્રબળ દૈત્યોથી અત્યંત પીડિત થઈને પોતાની રક્ષા માટે મારી સ્તુતિ કરે છે.’ પાર્વતીના શરીરકોશથી તે કુમારી નીકળી હતી, એટલા માટે કૌશિકી નામે પ્રસિદ્ધ થઈ. કૌશિકી જ સાક્ષાત્ શુંભાસુરનો નાશ કરનારાં સરસ્વતી છે. એમને જ ઉગ્રતારા અને મહોગ્રતારા પણ કહેવાય છે. માતાના શરીરથી સ્વતઃ પ્રગટ થવાને કારણે તે આ ભૂતલ પર માતંગી પણ કહેવાય છે. એમણે સમસ્ત દેવતાઓને કહ્યું—‘તમે લોકો નિર્ભય રહો. હું સ્વતંત્ર છું. તેથી કોઈનો પણ સહારો લીધા વિના જ તમારું કાર્ય સિદ્ધ કરીશ.’ આવું કહીને તે દેવી તત્કાળ ત્યાં અદૃશ્ય થઈ ગયાં.

એક દિવસ શુંબ અને નિશુંબના સેવક ચંડ અને મુડે દેવીને જોયાં. એમનું મનોહર રૂપ દેતાઓને જીતીને એમનાં સમસ્ત રત્નોનું નેત્રોને સુખ પ્રદાન કરનારું હતું. એ દેવીને જોતાં અપહરણ કરી લીધું છે. યજ્ઞમાં દેવતા વગેરે જ તે મોહિત થઈને સૂય-બ્રૂય ખોઈને પૃથ્વી પર માટે આપેલો દેવભાગનો હું સ્વયં જ ઉપભોગ

नमो मुक्तिप्रदायिन्यै पराभ्यायै नमो नमः । नमः समस्तसंसारोत्पत्तिस्थित्यन्तकारिक ॥
 कालिकाइपसंपन्ने नमस्ताराकृते नमः । छिन्नमस्तास्वइयायै श्रीविद्यायै नमोऽस्तु ते ॥
 लुवनेशि नमस्तुभ्यं नमस्ते वैरवाकृते । नमोऽस्तु बजलामुख्यै युमावत्यै नमो नमः ॥
 नमस्त्रिपुरसुन्दर्यै मातंग्यै ते नमो नमः । अजितायै नमस्तुभ्यं विजयायै नमो नमः ॥
 श्यायै मंगलायै ते विलासिन्यै नमो नमः । द्यौःश्रीइये नमस्तुभ्यं नमो मोराकृतेऽस्तुते ॥
 नमोऽपराजिताक्षरे नित्याक्षरे नमो नमः । शरणागतपाद्विन्यै रुद्राण्यै ते नमो नमः ॥
 नमः वेदान्तवेद्यायै नमस्ते परमात्मने । अनंतकोटिब्रह्मांडनायिकायै नमो नमः ॥

(वि.पु.उ.सं. ४३/३-१०)

કરું છું. હું માનું છું કે તમે સ્ત્રીઓમાં રત્ન છો, સર્વ રત્નોની ઉપર સ્થિત છો. એટલા માટે કામજનિત રસની સાથે મને અથવા મારા ભાઈનો અંગીકાર કરો.’

દૂતના મુખે શુંબનો આ સંદેશ સાંભળીને
ભૂતનાથ ભગવાન શિવની પ્રાપ્તવલ્લભા
મહામાયાએ આ પ્રકારે કહ્યું.

દેવી બોલ્યાં—હે દૂત! તમે સાચું કહો છો.
તમારા કથનમાં જરાય અસત્ય નથી. પરંતુ મેં

રાજાને બધી વાત કહી. દૂતની વાત સાંભળીને ઉગ્ર શાસન કરનારો શુંબ કુપિત થઈ ગયો અને બળવાનોમાં શ્રેષ્ઠ સેનાપતિ ધૂમ્રાક્ષને કહ્યું-‘હે ધૂમ્રાક્ષ! હિમાલય પર કોઈ સુંદરી રહે છે. તમે શીઘ્ર ત્યાં જઈને જેવી રીતે એ અહીં આવે એવી જ રીતે લઈ આવો. હે અસુરપ્રવર! એને લાવવામાં ભય ન માનશો. જો તે યુદ્ધ કરવા ચાહે તો તમારે પ્રયત્નપૂર્વક એની સાથે યુદ્ધ પાત્ર કરવું જોઈએ.’

શુંભની આવી આજ્ઞા મેળવીને દૈત્ય
ધૂમ્રલોચન હિમાલય પર ગયો અને ઉમાના
અંશથી પ્રગટ થયેલાં ભગવતી ભુવનેશ્વરીને
કહ્યું—‘હે નિતગ્બિનિ! મારા સ્વામી પાસે ચાલો,
નહિતર તમને મરાવી નાખીશ. મારી સાથે સાઠ
હજાર અસુરોની સેના છે.’

દેવી બોલ્યાં—હે વીર! તમને દૈત્યરાજે મોકલ્યા છે. જો મને મારી જ નાખશો તો હું શું કરીશ. પરંતુ યુદ્ધ વગર મારું ત્યાં જવું અસંભવ છે. મારી આવી જ માન્યતા છે.

પહેલાં એક પ્રતિજ્ઞા કરી લીધી છે, એ સાંભળો. જે મારો ધમંડ ચૂર કરી દે, જે મને યુદ્ધમાં જીતી લે, એને જ હું પતિ બનાવી શકું છું, બીજાને નહિ. આ મારી અટલ પ્રતિજ્ઞા છે. એટલા માટે તમે શુંબ અને નિશુંબને મારી આ પ્રતિજ્ઞા કહી દો. પછી એ બાબતે જેવું ઉચિત હોય, તેવું જ તે કરે.

દેવીની આ વાત સાંભળીને દાનવ સુગ્રીવ
પાછો જતો રહ્યો. ત્યાં જઈને એણે વિસ્તારપૂર્વક

દેવીના આવા કથન પર દાનવ ધૂમ્રલોચન એમને પકડવા દોડ્યો પરંતુ મહેશ્વરીએ 'હું'ના ઉચ્ચારણ માત્રથી એને ભસ્મ કરી દીધો. ત્યારથી તે દેવી આ ભૂતલ પર ધૂમાવતી તરીકે પ્રસિદ્ધ થયાં. એમની આરાધના કરવાથી તે પોતાના ભક્તોના શત્રુઓનો સંહાર કરી દે છે, ધુમ્રાક્ષના માર્યા જવાથી અત્યંત કુપિત થયેલા દેવીના વાહન સિંહ એમની સાથે આવેલા સમસ્ત અસુરગણોને ઘાવી ગયો. જે મરણથી બચ્યા તે ભાગી છૂટ્યા. આ રીતે દેવીએ દૈત્ય ધૂમ્રલોચનને મારી નાખ્યો. આ સમાચાર સાંભળીને પ્રતાપી શુંબે બહુ ક્રોધ કર્યો. તે પોતાના બંને લોકને દાંત નીચે દબાવીને રહી ગયો. એણે ક્રમશઃ

આજ્ઞાથી એમની સેનાઓ એ જ રીતે યુદ્ધને માટે આગળ વધી, જાણે મરણોન્મુખ પતંગિયાં આગમાં ફૂટવા માટે તૈયાર થઈ ગયાં હોય. એ સમયે અસુરરાજે યુદ્ધસ્થળમાં મૃદંગ, મર્દલ, ભેરી, ડિડિમ, ઝાંઝ અને દોલ વગેરે વાદ્યો વગાડાવ્યાં. એ યુદ્ધ-સંબંધી વાદ્યોનો અવાજ સાંભળીને યુદ્ધપ્રેમી વીર હર્ષ અને ઉત્સાહથી ભરાઈ ગયા, પરંતુ જેમને પોતાના પ્રાણ જ વધારે પ્યારા હતા, તે રણભૂમિમાંથી ભાગી ગયા. યુદ્ધસંબંધી વસ્ત્રો તથા કવચ વગેરેથી આચ્છાદિત અંગોવાળા એ યોદ્ધા વિજયની અભિલાષાથી અસ્ત્રશસ્ત્ર ધારણ કરીને યુદ્ધસ્થળે આવી પહોંચ્યા. કેટલાય સૈનિકો હાથી પર સવાર હતા, ઘણા દૈત્યો ઘોડા પર સવાર હતા અને અન્ય અસુર રથ પર ચઢીને જઈ રહ્યા હતા. એ સમયે એમને પારકા-પોતાની ઓળખ ન હતી. એમણે અસુરરાજ સાથે સમરાંગણમાં પહોંચીને બધી બાજુથી યુદ્ધનો આરંભ કરી દીધો. વારંવાર શતગ્રી (તોપ)નો અવાજ થવા લાગ્યો, જે સાંભળીને દેવતાઓ પણ કંપાયમાન થઈ ગયા. ધૂળ અને ધુમાડાથી આકાશમાં મહાન અંધકાર છવાઈ ગયો. સૂર્યનો રથ પણ દેખાતો બંધ થઈ ગયો. અત્યંત અભિમાની કરોડો ભૂમિદળના યોદ્ધા વિજયની અભિલાષા લઈને યુદ્ધસ્થળમાં અડીખમ ઊભા થઈ ગયા. ઘોડેસવાર, હાથીસવાર અને અન્ય રથારૂઢ અસુર પણ બહુ પ્રસન્નતાની સાથે કરોડોની સંખ્યામાં ત્યાં આવ્યા હતા. એ મહાસમરમાં કાળા પર્વતોની જેમ વિશાળ મદમત્ત ગજરાજ જોરજોરથી ચીસો પાડી રહ્યા હતા, નાનાં નાનાં શૈલ શિખરો જેવાં ઊંટ પણ પોતાના ગળામાંથી ગલ્ગલ્ ધ્વનિનો વિસ્તાર કરવા લાગ્યાં. સારી ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયેલા

જાતવાન ઘોડા ગળામાં વિશાળ કંઠદાર ધારણ કરીને જોરજોરથી હણહણી રહ્યા હતા. તે અનેક પ્રકારની ચાલ જાણતા હતા અને હાથીઓના મસ્તક પર પગ રાખીને આકાશ માર્ગે પક્ષીઓની જેમ જાણે ઊડતા હતા. શત્રુની આવી સેનાને આક્રમણ કરતી જોઈને જગદંબાએ પોતાના ધનુષ પર પ્રત્યંચા ચઢાવી. સાથે જ શત્રુઓને હતોત્સાહ કરનારો ઘંટ પણ વગાડ્યો. આ જોઈને સિંહ પણ પોતાની ડોક અને મસ્તકની કેશવાળીને ખંખેરતો જોરજોરથી ગર્જના કરવા લાગ્યો.

એ સમયે હિમાલય પર્વત પર ઊભેલાં રમણીય આભૂષણો અને અસ્થોથી સુશોભિત શિવા દેવી તરફ જોઈને નિશુંબ વિલાસિની રમણીઓના મનોભાવોને સમજવામાં નિપુણ પુરુષની જેમ સરસ વાણીમાં બોલ્યો—‘હે મહેશ્વરિ! તમારા જેવી સુંદરીઓના રમણીય શરીર પર માલતીનું એકાદ ફૂલ પણ ફેંકવામાં આવે તો પણ તે વ્યથા ઉત્પન્ન કરી દે છે. એવા મનોહર શરીરથી તમે વિકરાળ યુદ્ધનો વિસ્તાર કેવી રીતે કરી રહ્યાં છો?’ આ વાત કહીને તે મહાન અસુર ચૂપ થઈ ગયો, ત્યારે ચંડિકા દેવીએ કહ્યું— ‘હે મૂઢ અસુર! વ્યર્થની વાતો શા માટે બકે છે? યદ્ધ કર, નહિતર પાતાળમાં ચાલ્યો જા.’ આ સાંભળીને તે મહારથી વીર અત્યંત રુષ થઈને સમરભૂમિમાં બાણોની અદ્ભુત વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો, જાણે વાદળો જળધારા વરસાવી ન રહ્યાં હોય. એ સમયે એ રણક્ષેત્રમાં વર્ષાઋતુનું જાણે આગમન થઈ રહ્યું હતું એવું જણાતું હતું. મદ્યથી ઉદ્વિગ્ન થયેલો તે અસુર તીક્ષ્ણ બાણ, શૂલ, ફરસો, ત્રિન્દિપાલ, પરિધ, પનુષ, ભુશુંડિ, પ્રાસ, કુરુપ્ર અને મોટી મોટી તલવારોથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. કાળા પર્વતો જેવા મોટા મોટા

ગજરાજ કુંભસ્થળ વિદીર્ણ થઈ જવાને કારણે સમરાંગણમાં આમતેમ ચક્કર ચક્કર ફરી રહ્યા હતા. એમની પીઠ પર ફરકતી શુંભ-નિશુંભની ધજાઓ જે ઊડતાં હોય તેવા બગલાની પંક્તિ સમાન શ્વેત દેખાતી હતી, પોતાના સ્થાનથી ખંડિત થઈને નીચે પડવા લાગી હતી. સત-વિશ્વત શરીરવાળા દૈત્ય પૃથ્વી પર પડીને માછલીની જેમ તરફડી રહ્યા હતા. ડોકાં કપાઈ જવાને કારણે ઘોડાના સમૂહ બહુ જ ભયંકર જણાતા હતા. કાલિકાએ કેટલાયે દૈત્યોને મોતને ઘાટ ઊતારી દીધા હતા અને દેવીના વાહન સિંહે અન્ય ઘણાબધા અસુરોને પોતાનો આહાર બનાવી દીધા હતા. એ સમયે દૈત્યોના માર્યા જવાથી એ રાત્રભૂમિમાં રક્તની ધારા વહેવડાવનારી કેટલીયે નદીઓ વહી ચાલી. સૈનિકોના કેશ પાણીમાં શેવાળની જેમ જણાતા હતા. આ એમની ચાદર સફેદ ફેળાનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરતી હતી.

આ રીતે ધોર યુદ્ધનું થવું તથા રાક્ષસોનો મહાન સંહાર થઈ ગયા પાછી દેવી અંબિકાએ ઝેર પામેલાં તીક્ષ્ણ બાણ દ્વારા નિશુંબને મારીને ધરાશાયી કરી દીધો. પોતાના અસીમ શક્તિશાળી નાના ભાઈના માર્યા જવાથી શુંબ રોષે ભરાયો અને રથ પર બેસીને આઠ ભુજાઓથી યુક્ત થઈને મહેશ્વરપ્રિયા અંબિકા પાસે આવ્યો. એણે જોરજોરથી શંખ વગાડ્યો અને શત્રુઓનું દમન કરનાર ધનુષને દુઃસહ ટંકારધ્વનિ કર્યો તથા દેવીનો સિંહ પદ્મ પોતાની યાગ હલાવતો ગર્જના કરવા લાગ્યો. આ ત્રણ પ્રકારના ધ્વનિઓથી આકાશમંડળ ગુંજી ઊઠ્યું.

તદનંતર જગદંબાએ અકૃદ્વાસ કર્યું, જેથી
સમસ્ત અસુર સંત્રસ્ત થઈ ગયાં. જ્યારે દેવીએ

શુંભને કહ્યું કે 'તમે યુદ્ધમાં સ્થિરતાપૂર્વક ઊભા રહો' ત્યારે દેવતાઓ બોલી ઊઠ્યા 'જય હો, જય હો જગદંબાની.' આ સમયે દૈત્યરાજ શુંભે બહુ ભારે શક્તિ છોડી, જેની શિખાથી આગની જવાળાઓ નીકળી રહી હતી. પરંતુ દેવીએ એક ઉલ્કા દ્વારા એને મારી હઠાવી. શુંભનાં ચલાવેલાં બાણ દેવીએ અને દેવીનાં ચલાવેલાં બાણોને શુંભે હજારો ટુકડા કરી દીધા. તત્પશ્ચાત્ ચંડિકાએ ત્રિશૂળ ઉઠાવીને એ મહાન અસુર પર આઘાત કર્યો. ત્રિશૂળની ચોટથી મૂર્છિત થઈને તે ઈન્દ્ર દ્વારા પાંખ કપાઈ ગયા પછી પડનારા પર્વતની જેમ આકાશ, પૃથ્વી તથા સમુદ્રને કંપિત કરતો ધરતી પર પડી ગયો. તદનંતર શૂલના આઘાતથી થનારી વ્યથાને સહન કરી એ મહાબલી અસુરે દશ હજાર બાહુઓ ધારણ કરી લીધા અને દેવતાઓનો પણ નાશ કરવામાં સમર્થ ચક્રો દ્વારા સિંહસહિત મહેશ્વરી શિવા પર આઘાત કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. એણે ચલાવેલાં ચક્રોને ખેલ-ખેલમાં જ વિદીર્ણ કરીને દેવીએ ત્રિશૂળ ઉઠાવ્યું અને એ અસુર પર ઘાતક પ્રહાર કર્યો. શિવાના લોકપાવન પાણિપંકજથી મૃત્યુને પ્રાપ્ત થઈને એ બંને અસુરો પરમપદના ભાગી થયા.

એ મહાપરાક્રમી નિશુંભ અને ભયાનક
બળશાળી શુંભના માર્યા જવાથી સમસ્ત દૈત્ય
પાતાળમાં પેસી ગયા, અન્ય ઘનાબધા અસુરોને
કાલી અને સિંહ ઘગેરેએ ખાઈ લીધા અને
ભાકીના દૈત્ય ભયથી વ્યાકુળ થઈ દશે દિશાઓમાં
ભાગી ગયા. નદીઓનાં જળ સ્વચ્છ થઈ
ગયાં. તે યોગ્ય માર્ગે વહેવા લાગી. મંદ મંદ
વાયુ વહેવા લાગ્યો, જેનો સ્પર્શ સુખદ પ્રતીત
થતો હતો. આકાશ નિર્મળ થઈ ગયું હતું.

દેવતાઓ અને બ્રહ્મર્ષિઓએ પુનઃ યજ્ઞયાગાદિનો ઉપભોગ કરીને પરલોકમાં મહામાયાના પ્રસાદથી આરંભ કરી દીધો. ઇન્દ્ર વગેરે દેવતા સુખી ઉમાધામે જાય છે. હે રાજનુ! આ રીતે થઈ ગયા. હે પ્રભો! દૈત્યરાજના વધ-પ્રસંગથી શુંભાસુરનો સંહાર કરનારાં દેવી સરસ્વતીના યુક્ત આ પરમ પવિત્ર ઉમાચરિત્રનું જે ચરિત્રનું વર્ણન કર્યું, જે સાક્ષાત્ ઉમાના અંશથી શ્રદ્ધાપૂર્વક વારંવાર શ્રવણ કરે છે અથવા પાઠ પ્રગટ થયાં હતાં.

કરે છે તે આ લોકમાં દેવદુર્લભ ભોગોનો (અધ્યાય ૪૮)

*

દેવતાઓનો ગર્વ દૂર કરવા માટે તેજઃપુંજરૂપિણી ઉમાનો પ્રાદુર્ભાવ

મુનિઓએ કહ્યું—હે સંપૂર્ણ પદાર્થોના પૂર્ણ જ્ઞાતા સૂતજી! ભુવનેશ્વરી ઉમાના, જેમનાથી સરસ્વતી પ્રગટ થયાં હતાં, અવતારનું પુનઃ વર્ણન કરો. તે દેવી પરબ્રહ્મ, મૂલપ્રકૃતિ, ઈશ્વરી, નિરાકાર હોવા છતાં પણ સાકાર તથા નિત્યાનંદમયી સતી કહેવાય છે.

સૂતજીએ કહ્યું—હે તપસ્વી મુનિઓ! તમે લોકો દેવીના ઉત્તમ અને મહાન ચરિત્રને પ્રેમપૂર્વક સાંભળો, જેને જાણવામાત્રથી મનુષ્ય પરમ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. એક સમયે દેવતાઓ અને દાનવોમાં પરસ્પર યુદ્ધ થયું. એમાં મહામાયાના પ્રભાવથી દેવતાઓની જીત થઈ ગઈ. આ કારણે દેવતાઓને પોતાની શૂરવીરતા પર બહુ ગર્વ થયો. તે આત્મપ્રશંસા કરતાં કરતાં એ વાતનો પ્રચાર કરવા લાગ્યા કે 'અમે લોકો ધન્ય છીએ, ધન્યવાદને યોગ્ય છીએ, અસુરો શું કરી લેવાના છે. તેઓ તો અમારા લોકોનો અત્યંત દુસ્સહ પ્રભાવ જોઈને ભયભીત થઈને 'ભાગી જાવ, ભાગી જાવ' કહેતાં કહેતાં પાતાળ લોકમાં ચાલ્યા ગયા. અમારું બળ અદ્ભુત છે. અમારામાં આશ્ચર્યજનક તેજ છે. અમારાં બળ અને તેજ દૈત્યકુળનો વિનાશ કરવામાં સમર્થ છે. અહો! દેવતાઓનું કેવું

સૌભાગ્ય છે.' આ રીતે દેવતાઓ જ્યાં ત્યાં ડીંગ હાંકવા લાગ્યા.

તદનંતર એ જ સમયે એમની સામે તેજનો એક મહાન પુંજ પ્રગટ થયો, જે પહેલાં ક્યારેય કોઈના જોવામાં આવ્યો ન હતો. એને જોઈને બધા દેવતાઓ વિસ્મયમાં પડી ગયા. તેમનાં ગળાં રુંધાઈ ગયાં અને પરસ્પર પૂછવા લાગ્યા—'આ શું છે? આ શું છે?' એમને ખબર ન હતી કે શ્યામા (ભગવતી ઉમા)નો જ ઉત્કૃષ્ટ પ્રભાવ છે, જે દેવતાઓના અભિમાનના ચૂરેચૂરા કરનારો છે.

એ સમયે દેવરાજ ઇન્દ્રએ દેવતાઓને આજ્ઞા આપી—'તમે લોકો જાઓ અને યથાર્થરૂપે પરીક્ષા કરો કે આ કોણ છે.' દેવેન્દ્રના મોકલ્યા વાયુદેવ અને તેજઃપુંજ પાસે ગયા. ત્યારે એ તેજોરાશિએ એમને સંબોધિત કરીને પૂછ્યું—'અરે ભાઈ, તમે કોણ છો?' એ મહાન તેજના આ પ્રકારના પ્રશ્ન પર વાયુદેવતા અભિમાનપૂર્વક બોલ્યા—'હું વાયુ છું, સંપૂર્ણ જગતનો પ્રાણ છું, મુજ સર્વાધાર પરમેશ્વરમાં જ આ સ્થાવર-જંગમરૂપ આખું જગત ઓતપ્રોત છે. હું જ સમસ્ત જગતનું સંચાલન કરું છું.' ત્યારે એ મહાતેજે કહ્યું—'હે વાયો! જો તમે જગતના

સંચાલનમાં સમર્થ હો તો આ તણખલું મૂક્યું છે તેને તમારી ઈચ્છાનુસાર ચલાવો તો ખરા.' ત્યારે વાયુદેવતાએ બધા ઉપાય કરીને પોતાની બધી જ શક્તિ કામે લગાડી દીધી. પરંતુ તે તણખલું પોતાના સ્થાનેથી તલભર પણ ન ખસ્યું. એથી વાયુદેવ લજ્જિત થઈ ગયા. તે રૂપ થઈને ઈન્દ્રની સભામાં પાછા આવ્યા અને પોતાના પરાજયની સાથે ત્યાંનો બધો વૃત્તાંત એમણે કહી સંભળાવ્યો. એ બોલ્યા—'હે દેવેન્દ્ર! આપણે બધા જ મિથ્યા જ પોતામાં સર્વેશ્વર હોવાનું અભિમાન રાખીએ છીએ, કેમકે કોઈ પણ નાનામાં નાની વસ્તુને પણ અમે કશું કરી શકતા નથી.' ત્યારે ઈન્દ્રે વારાફરતી સમસ્ત દેવતાઓને મોકલ્યા. જ્યારે એ બધા એને જાણવામાં અસમર્થ થયા, ત્યારે ઈન્દ્ર સ્વયં ગયા. ઈન્દ્રને આવતા જોઈને તે અત્યંત દુસ્સહ તેજ તત્કાળ અદૃશ્ય થઈ ગયું. આથી ઈન્દ્ર બહુ વિસ્મિત થઈ ગયા અને મનમાં ને મનમાં બોલ્યા—'જેનું આવું ચરિત્ર છે, એ જ સર્વેશ્વરને શરણે હું જાઉં છું.' સહસ્રનેત્રધારી ઈન્દ્ર વારંવાર આ ભાવનું ચિંતન કરવા લાગ્યા. એ જ સમયે નિશ્ચલ કરુણામય શરીર ધારણ કરનારાં સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપિણી શિવપ્રિયા ઉમા એ દેવતાઓ પર દયા કરવા અને એમના ગર્વને હરવા માટે ચૈત્ર સુદ નોમને દિવસે બપોરે ત્યાં પ્રગટ થયાં. તે એ તેજઃપુંજની મધ્યમમાં બિરાજમાન હતાં, પોતાની કાન્તિથી દશે દિશાઓને પ્રકાશિત કરી રહ્યાં હતાં અને સમસ્ત દેવતાઓને સુસ્પષ્ટરૂપે એ જાણાવી રહ્યા હતાં કે 'હું સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા જ છું' એ ચાર હાથમાં કમશઃ વર, પાશ, અંકુશ અને અભય ધારણ કરી રહ્યાં હતાં. શ્રુતિઓ સાકાર થઈને એમની સેવા કરી રહી હતી. એ ખૂબ જ રમણીય જણાતાં હતાં તથા પોતાના નૂતન

યૌવન પર એમને ગર્વ હતો. તેમણે લાલ રંગની સાડી પહેરી હતી, લાલ ફૂલોની માળા ધારણ કરી હતી અને લાલ ચંદનથી એમને શણગાર થયો હતો. તે કોટિ-કોટિ કંદર્પ સમાન તથા કરોડે ચંદ્રમા સમાન છટાદાર ચાંદનીથી સુશોભિત હતાં. સૌનાં અંતર્યામિણી, સમસ્ત ભૂતોની સાક્ષિણી તથા પરબ્રહ્મસ્વરૂપિણી એ મહામાયાએ આ પ્રમાણે કહ્યું.

ઉમા બોલ્યાં—હું જ પરબ્રહ્મ, પરમ જ્યોતિ, પ્રણવરૂપિણી તથા યુગલરૂપધારિણી છું. હું જ

સર્વકાંઈ છું. મારાથી ભિન્ન કોઈ પદાર્થ નથી. હું નિરાકાર હોવા છતાં સાકાર છું. સર્વતત્ત્વસ્વરૂપિણી છું. મારા ગુણ અતર્ક્ય છે. હું નિત્યસ્વરૂપા તથા કાર્યકારણરૂપિણી છું. હું જ ક્યારેક પ્રાણવલ્લભાનો આકાર ધારણ કરું છું અને ક્યારેક પ્રાણવલ્લભ પુરુષનો આકાર ધારણ કરું છું. ક્યારેક સ્ત્રી અને પુરુષ બંને રૂપોમાં એકસાથે પ્રગટ થાઉં છું. (આ જ મારું અર્ધનારીશ્વર રૂપ છે) હું સર્વરૂપિણી ઈશ્વરી છું. હું જ સૃષ્ટિકર્તા બ્રહ્મા છું. હું જ જગત્પાલક

સમસ્ત લોકોનું ભરણ-પોષણ કર્યું છે, તેથી 'શાકંભરી'ના નામે આપની ખ્યાતિ થશે. હે શિવે! આપે દુર્ગમ નામના મહાદૈત્યનો વધ કર્યો છે એટલા માટે લોકો તમને કલ્યાણમયી ભગવતીને 'દુર્ગા' કહેશે. હે યોગનિદ્રે! આપને નમસ્કાર છે. હે મહાબલે! આપને નમસ્કાર હો. હે જ્ઞાનદાયિને! આપને નમસ્કાર છે. આપ જગન્માતાને વારંવાર નમસ્કાર છે. 'તત્ત્વમસિ' આદિ મહાવાક્યો દ્વારા જે પરમેશ્વરીનું જ્ઞાન થાય છે, એ અનંત કોટિ બ્રહ્માંડોનું સંચાલન કરનારા ભગવતી દુર્ગાને વારંવાર નમસ્કાર છે. હે માતા! આપ સુધી મન, વાણી અને શરીરની પહોંચ કઠણ છે. સૂર્ય, ચંદ્રમા અને અગ્નિ—એ ત્રણેય આપનાં નેત્ર છે. અમે આપના પ્રભાવને જાણતા નથી, એટલે આપની સ્તુતિ કરવામાં અસમર્થ છીએ. સુરેશ્વરી માતા શતાક્ષીને છોડીને બીજું કોણ છે, જે અમારા જેવા અમરો પર દષ્ટિપાત કરીને આવી દયા કરે. હે દેવી! આપે સદાયે એવો જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે જેથી ત્રણે લોક નિરંતર વિઘ્ન-બાધાઓથી તિરસ્કૃત ન થાય. આપ અમારા શત્રુઓનો નાશ કરતાં રહો.

દેવીએ કહ્યું—હે દેવતાઓ! જેવી રીતે
વાછરડાંને જોઈને ગાયો વ્યગ્ર થઈને ઉતાવળે
ઉતાવળે એમની સાથે એમના તરફ દોડે
છે, એ જ રીતે હું તમે સૌને જોઈને વ્યાકુળ
થઈને દોડી આવું છું. તમને ન જોવાથી
મારી એક ક્ષણ પણ યુગની જેમ વીતે છે. હું
તમને મારાં બાળકોની જેમ સમજું છું અને
તમારે માટે મારા પ્રાણ પણ આપી શકું છું.

તમે લોકો મારા પ્રત્યે ભક્તિભાવથી સુશોભિત
રહો છો તેથી તમને કોઈ પણ જાતની ચિંતા
થશે નહિ. ચિંતા ન કરો. હું તમારી આપત્તિઓનું
નિવારણ કરવા માટે સદૈવ તૈયાર છું. જેવી રીતે
પૂર્વકાળમાં તમારી રક્ષાને માટે મેં દૈત્યોને માર્યા
છે, એવી જ રીતે આગળ ભવિષ્યમાં પણ
અસુરોનો સંહાર કરીશ, એમાં તમારે સંશય
કરવો નહિ. આ હું સત્ય સત્ય કહું છું.
ભવિષ્યમાં જ્યારે પુનઃ શુંભ અને નિશુંભ
નામના બીજા દૈત્યો થશે, એ સમયે હું યશોમયી
દેવી નંદપત્ની યશોદાના ગર્ભથી યોનિજ રૂપ
ધારણ કરીને ગોકુળમાં ઉત્પન્ન થઈશ અને
યથાસમયે એ અસુરોનો વધ કરીશ. નંદની પુત્રી
હોવાને કારણે એ સમયે લોકો મને 'નંદની'
કહેશે. જ્યારે હું ભ્રમરનું રૂપ ધારણ કરીને અરુણ
નામના અસુરનો વધ કરીશ, ત્યારે સંસારના
મનુષ્યો મને 'ભ્રામરી' કહેશે. પછી હું ભીમ
(ભયંકર) રૂપ ધારણ કરીને રાક્ષસોને ખાવા
માંડીશ એ સમયે મારું 'ભીમાદેવી' નામ પ્રસિદ્ધ
થશે. જ્યારે જ્યારે પૃથ્વી પર અસુરો તરફથી
ખાધા ઉત્પન્ન થશે, ત્યારે ત્યારે હું અવતાર
લઈને પ્રજાજનોનું કલ્યાણ કરીશ એમાં સંશય
નથી. જે દેવી શતાક્ષી કહેવાય છે, એ જ
શાકંભરી મનાય છે તથા એમને જ દુર્ગા કહે
છે. ત્રણે નામ દ્વારા એક જ વ્યક્તિનું પ્રતિપાદન
થાય છે. આ પૃથ્વી પર મહેશ્વરી શતાક્ષી સમાન
બીજો કોઈ દયાળુ દેવતા નથી; કેમકે એ દેવી
સમસ્ત પ્રજાને સંતપ્ત જોઈને નવ દિવસ સુધી
રડતાં રહ્યાં હતાં.

(अथवा 4C)

તટ, નૈમિષારણ્ય, અમરકંટક પર્વત, પરમ
પુણ્યમય શ્રીપર્વત, જ્ઞાનપર્વત, ગોકર્ણ, મથુરા,
અયોધ્યા અને દ્વારકા વગેરે પુણ્યપ્રદેશોમાં અને
ગમે તે પણ કોઈ સ્થાનમાં માતાનું મંદિર
બનાવનારો મનુષ્ય સંસારબંધનથી મુક્ત થઈ
જાય છે. મંદિરમાં ઈંટો જોડાયેલી રહે અથવા
મંદિર જેટલાં વર્ષ રહે એટલાં હજાર વર્ષ સુધી
તે પુરુષ મણિદ્વીપમાં પ્રતિષ્ઠિત રહે છે. જે
સમસ્ત શુભ લક્ષણોથી સંપન્ન ઉમાની પ્રતિમા
બનાવડાવે છે, તે નિર્ભય થઈને અવશ્ય એમના
પરમધામમાં જાય છે. શુભ ઋતુ, શુભ ગ્રહ અને
શુભ નક્ષત્રમાં દેવીની મૂર્તિની સ્થાપના કરીને
મહામાયાના પ્રસાદથી મનુષ્ય કૃતકૃત્ય થઈ જાય
છે. કલ્પના આરંભથી લઈને અંત સુધી કુળમાં
જેટલી પેઢીઓ વીતી ગઈ છે અને જેટલી પેઢી
આવનારી છે, એ સૌને મનુષ્ય સુંદર દેવી
મૂર્તિની સ્થાપના કરીને તારી દે છે.

જે કેવળ જગત-યોનિ પરા અમ્માને શરણે જાય છે, એમને મનુષ્ય ન માનવા જોઈએ. તે સાક્ષાત્ દેવીના ગણ છે. જે ચાલતાં-ફરતાં, ઊંઘતાં-જાગતાં અથવા ઊભા થતી વખતે 'ઉમા' આ બે અક્ષરના નામનું ઉચ્ચારણ કરે છે, તે શિવાના જ ગણ છે. જે નિત્ય-નૈમિત્તિક કર્મમાં પુષ્પ, ધૂપ અને દીપક દ્વારા દેવી પરા શિવાનું પૂજન કરે છે, તે શિવાના ધામમાં જાય છે. જે પ્રતિદિન છાણ અથવા માટીથી દેવીના મંદિરને લીપે છે અથવા તેમાં સાવરણી ફેરવી ક્યારે કાઢે છે, તે પણ ઉમાના ધામમાં જાય છે. જેમણે દેવીના પરમ ઉત્તમ અને રમણીય મંદિરનું નિર્માણ કરાવ્યું છે, એમના કુળના લોકોને માતા ઉમા સદા આશીર્વાદ આપે છે. તે કહે છે—'આ લોકો મારા છે. તેથી મારા

પ્રેમમાં ભાગી બની રહીને સો વર્ષો સુધી જીવે
અને એમના પર કોઈ પણ આપત્તિ ન આવે’
આ પ્રકારે શ્રીમાતા દિવસ-રાત આશીર્વાદ આપે
છે. જેણે મહાદેવી ઉમાની શુભ મૂર્તિનું નિર્માણ
કરાવ્યું છે, એમના કુળની દશ હજાર પેઢીઓના
લોકો મણિદ્વીપમાં સન્માનપૂર્વક રહે છે.
મહામાયાની મૂર્તિને સ્થાપિત કરીને એની
સારીપેઠે પૂજા કર્યા પછી - સાધક જે જે
મનોરથને માટે પ્રાર્થના કરે છે, તે તે મનોરથને
જરૂર પ્રાપ્ત કરી લે છે.

જે શ્રીમાતાની સ્થાપિત થયેલી ઉત્તમ મૂર્તિને મધમિશ્રિત ઘીથી સ્નાન કરાવે છે, એના પુણ્યફળની તો કોણ ગણતરી કરી શકે તેમ છે? ચંદન, અગરુ, કપૂર, જટામાંસી અને નાગરમોથ વગેરેથી યુક્ત જલ તથા એક રંગની ગાયોનું દૂધ લઈને તેનાથી પરમેશ્વરીને સ્નાન કરાવો ત્યાર પછી અષ્ટદશાંગધૂપ દ્વારા અગ્નિમાં ઉત્તમ આહુતિ આપે તથા ઘી અને કપૂર સહિત બત્તીઓ (દીપકો) દ્વારા દેવીની આરતી ઉતારવી— વદ પક્ષની આઠમ, નોમ અને અમાસ અથવા સુદ પક્ષની પંચમી અથવા દશમ તિથિઓને ગંધ, પુષ્પ વગેરે ઉપચારો દ્વારા જગદંબાની વિશેષ પૂજા કરવી જોઈએ. રાત્રિસૂક્ત, શ્રીસૂક્ત અથવા દેવીસૂક્ત વાંચતાં વાંચતાં અથવા મૂળમંત્રનો જપ કરતાં કરતાં દેવીની આરાધના કરવી જોઈએ. વિષ્ણુકાન્તા અને તુલસીને છોડીને બાકીનાં બધાં પુષ્પ દેવીને માટે પ્રીતિકારક જાણવાં જોઈએ. કમળનું પુષ્પ એમને માટે વિશેષ પ્રીતિકારક છે. જે દેવીને સોના-ચાંદીનાં ફૂલ ચઢાવે છે, તે કરોડો સિદ્ધોથી યુક્ત એમના પરમ ધામમાં જાય છે. દેવીના ઉપાસકોએ પૂજનનાં અંતે સદા પોતાના અપરાધો માટે क्षમા

લોકોથી ઉપર બિરાજમાન ઉમાલોકમાં જાય છે. પૂજા કરે છે, તે સંપૂર્ણ મંગલને પ્રાપ્ત થાય છે.

આસો માસના સુદ પક્ષમાં નવરાત્ર વ્રત કરવું જોઈએ. એ કરવાથી સંપૂર્ણ કામનાઓ સિદ્ધ થઈ જ જાય છે, એમાં સંશય નથી. આ નવરાત્ર વ્રતના પ્રભાવનું વર્ણન કરવામાં ચતુરાનન બ્રહ્મા, પંચાનન મહાદેવ તથા ષડાનન કાર્તિકેય પણ સમર્થ નથી, પછી બીજું કોણ સમર્થ હોઈ શકે છે. હે મુનિશ્રેષ્ઠ! નવરાત્ર વ્રતનું અનુષ્ઠાન કરીને વિરથનો પુત્ર રાજા સુરથે પોતે ગુમાવેલા રાજ્યને પ્રાપ્ત કરી લીધું. અયોધ્યાના બુદ્ધિમાન નરેશ ધ્રુવસંધિકુમાર સુદર્શને આ નવરાત્રના પ્રભાવથી જ રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું, જે પહેલાં એના હાથમાંથી નીકળી ગયું હતું. આ વ્રતરાજનું અનુષ્ઠાન અને મહેશ્વરીની આરાધના કરીને સમાધિ વૈશ્ય સંસારબંધનથી મુક્ત થઈને મોક્ષના ભાગી બન્યા હતા—જે મનુષ્ય આસો માસના શુક્લ પક્ષમાં વિધિપૂર્વક વ્રત કરીને ત્રીજ, પાંચમ, સાતમ, આઠમ, નોમ અને ચૌદશ તિથિઓએ દેવીનું પૂજન કરે છે, દેવી શિવા નિરંતર એના સંપૂર્ણ મનોવાંછિત મનોરથની પૂર્તિ કરતાં જ રહે છે, જે કાર્તિક, માગશર, પોષ, મહા અને ફાગણ માસના સુદ પક્ષમાં ત્રીજે વ્રત કરે અને લાલ કરેણ વગેરે ફૂલો અને સુગંધિત ધૂપથી મંગલમયી દેવીની

સ્ત્રીઓએ પોતાના સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ અને રક્ષા માટે સદા આ મહાન વ્રતનું આચરણ કરવું જોઈએ તથા પુરુષોને પણ વિદ્યા, ધન અને પુત્રની પ્રાપ્તિ માટે આનું અનુષ્ઠાન કરવું જોઈએ. આ સિવાય અન્ય પણ જે દેવીને પ્રિય લાગનારાં ઉમા-મહેશ્વર વગેરે વ્રત છે, મુમુક્ષુ પુરુષોએ એમનું ભક્તિભાવપૂર્વક આચરણ કરવું જોઈએ.

આ ઉમાસંહિતા પરમ પુણ્યમયી તથા શિવભક્તિને વધારનારી છે. એમાં વિવિધ પ્રકારનાં ઉપાખ્યાનો છે. આ કલ્યાણમયી સંહિતા ભોગ અને મોક્ષ આપનારી છે, જે આજે ભક્તિભાવથી સંભળાવે છે અથવા વાંચે-વંચાવે છે તે પરમગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. જેના ઘરમાં સુંદર અક્ષરોથી લખેલી આ સંહિતા વિધિવત્ પૂજિત થાય છે. તે સંપૂર્ણ અભીષ્ટોને પ્રાપ્ત કરી લે છે. એને ભૂત, પ્રેત અને પિશાચ વગેરે દુષ્ટોથી ક્યારેય ભય નથી થતો. તે પુત્ર-પૌત્ર વગેરે સંપત્તિને અવશ્ય પામે છે એમાં સંશય નથી. માટે શિવાની ભક્તિ ઈચ્છનારા પુરુષોએ સદા આ પરમ પુણ્યમયી રમણીય ઉમાસંહિતાનું શ્રવણ કરવું જોઈએ અને પાઠ કરવો જોઈએ. (અધ્યાય - ૫૧)

*

॥ ઉમાસંહિતા સંપૂર્ણ ॥

*